

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kadriye OKUDAN DERNEK

1990-2014 DÖNEMİ KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2014

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kadriye OKUDAN DERNEK

1990-2014 DÖNEMİ KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Danışman

Doç.Dr. Faruk ATAAY

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2014

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Kadriye OKUDAN DERNEK'in bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Yrd. Doç. Dr. Fulya ÖZKAN	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Doç. Dr. Faruk ATAAY	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Burak ÖZÇETİN	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Ramazan İZOL	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Cerem I. CENKER ÖZEK	(İmza)

Tez Başlığı: 1990 - 2014 Dönemi Kürt Siyasal Hareketinin Söyleminin Dönüşümü

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :26/05/2014

Mezuniyet Tarihi :29/05/2014

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜRT KİMLİĞİNİN SİYASALLAŞMA SÜRECİ

1.1. Osmanlı'dan Devralınan Miras.....	6
1.1.1. Doğu Bölgesinin Osmanlı Egemenliğine Girmesi ve Kürt Bölgelerindeki Osmanlı İdaresi.....	6
1.1.2. 19. Yüzyılda Kürtler.....	8
1.1.2.1. II. Abdülhamit Döneminde Kürtler.....	13
1.1.3. II. Meşrutiyet Dönemi.....	18
1.1.4. Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşında Kürtler.....	28
1.2. Cumhuriyet Döneminde Kürt Siyasal Hareketi.....	34
1.2.1. Tek Parti Döneminde Kürt Siyasal Hareketi (1923-1950).....	34
1.2.2. Çok Partili Dönemde Kürt Siyasal Hareketi (1950-1980).....	43
1.2.2.1. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960).....	43
1.2.2.2. Kürt Hareketinin Yeniden Doğuşu (1960-1980).....	51
1.2.2.2.1. Türk Solu ile İttifak Dönemi (1960-1971).....	51
1.2.2.2.2. Kürt Hareketinin Özerkleşmesi ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları.....	62
1.2.2.2.3. Kürt Hareketinin Parçalanması ve Radikalleşmesi (1971-1980).....	66
1.2.3. 1980 Sonrası Kürt Siyasal Hareketi.....	70
1.2.3.1. PKK (Kürdistan İşçi Partisi).....	70
1.2.3.1.1. PKK'nın Kuruluşu.....	70
1.2.3.1.2. PKK'nın Dönüşümü.....	86

İKİNCİ BÖLÜM

1990-2014 DÖNEMİ KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİNİ ETKİLEYEN YAPISAL FAKTÖRLER

2.1. Kimlik Siyasetinin Yükselişi ve Türkiye'de Siyasi Partilerin Kimlik Siyasetine Yönelmesi.....	97
--	----

2.1.1. Neoliberal Siyasetin Siyasi Partilere Etkisi.....	98
2.1.1.1. Neoliberalizmin Ekonomi-Siyaset Ayrımını Derinleştirmesi	98
2.1.1.2. Neoliberalizmin Vatandaşlık Anlayışını Dönüştürmesi.....	99
2.1.2. Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine Geçiş.....	105
2.1.2.1. İşçi Sınıfının Yapısının Değişimi ve Yeni Orta Sınıf Tartışmaları	105
2.1.2.2. Postmodernizm ve Yeni Toplumsal Hareketler.....	110
2.1.3. Türkiye’de Siyasi Partilerin Kimlik Politikasına Yönelmesi.....	119
2.1.3.1. Neoliberalizmin Etkisi.....	119
2.1.3.2. AB’ye Üyelik Süreci ve Kimlik Politikaları.....	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİNİ ANALİZ YÖNTEMİ OLARAK ERNESTO LACLAU ve CHANTAL MOUFFE’UN SÖYLEM KURAMI

3.1. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’un Hegemonya Kuramı.....	133
3.1.1. Temel Kavramlar	138
3.1.1.1. Eklemlleme.....	138
3.1.1.2. Söylem.....	139
3.1.1.3. Antagonizma.....	143
3.1.2. Radikal Demokrasi.....	144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1990-2014 DÖNEMİ KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİ

4.1. 1990-1999 Yılları Arası Yasal Kürt Siyasal Hareketinin Söylemi (HEP,DEP,HADEP,DEHAP Dönemi).....	149
4.1.1. Halkın Emek Partisi’nin Kuruluşu..	149
4.1.2. HEP Dönemi: Sosyal Demokrat Kimlikten Kürt Kimliğine Doğru.....	160
4.1.3. Demokrasi Partisi (DEP) Dönemi.....	177
4.1.3.1. DEP’in Söylemi.....	185
4.1.4. Halkların Demokrasi Partisi (HADEP) ve Demokratik Halk Partisi (DEHAP) Dönemi.....	191
4.2. 1999-2014 Yılları Arası Kürt Siyasal Hareketinin Söylemi (DTP, BDP, HDP Dönemi).....	205
4.2.1. Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve Barış ve Demokrasi Partisi’nin (BDP) Söylemi.....	206
4.2.1.1. DTP ve BDP’nin Söyleminde Ulus-Devlet Anlayışı.....	206

4.2.1.1.1. DTP ve BDP'nin Söyleminde Yurttaşlık Anlayışı.....	209
4.2.1.2. Kürt Siyasal Hareketinin Söylemine Eklemlenen Kimlikler.....	213
4.2.1.2.1. Kadın Kimliği.....	215
4.2.1.2.2. Ekoloji Hareketi.....	219
4.2.1.2.3. Dini Kimlikler.....	221
4.2.1.2.4. LGBT Kimliği.....	222
4.2.1.3. DTP ve BDP'nin Söyleminde Yerelleşme.....	223
4.2.1.4. DTP ve BDP'nin Söyleminde Sınıfsal Kimlik.....	235
4.2.2. Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) Söylemi.....	240
SONUÇ.....	249
KAYNAKÇA.....	258
ÖZGEÇMİŞ.....	270

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADYÖD	Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ARGK	Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu
ASD	Aydınlık ve Sosyalist Dergi
BDP	Barış ve Demokrasi Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DBP	Demokrasi ve Barış Partisi
DDKD	Devrimci Doğu Kültür Derneği
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DDP	Demokrasi ve Değişim Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DKP	Demokratik Kitle Partisi
DP	Demokrat Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
ERNK	Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HAK-PAR	Hak ve Özgürlükler Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
HP	Halkçı Parti
HPG	Halk Savunma Güçleri
İİS	İthal İkameci Sanayileşme
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KADEK	Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi
KADEP	Katılımcı Demokrasi Partisi
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi

KNMC	Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti
KONGRE-GEL	Kürdistan Halk Kongresi
KTC	Kürdistan Teali Cemiyeti
KTİC	Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti
KTTC	Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti
KUK	Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
OHAL	Olağanüstü Hal
ÖZDEP	Özgürlük ve Demokrasi Partisi
ÖZEP	Özgürlük ve Eşitlik Partisi
PÇDK	Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi
PJAK	Özgür Yaşam Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PYD	Demokratik Birlik Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi
TİKKO	Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKDP	Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi
T-KDP	Türkiye’de Kürdistan Demokrat Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
UKO	Ulusal Kurtuluş Ordusu
YDK	Kürt Demokratik Halk Birliği

ÖZET

Kürt siyasal hareketi, günümüzde Türkiye ve Ortadoğu siyasetinde artık gözardı edilmesi mümkün olmayan en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu hareket bugün Mecliste Halkların Demokratik Partisi ile temsil edilmektedir. Kürt siyasal hareketi 1990'dan başlayıp bugüne kadar gelen süreç boyunca söylemini değişen koşullara uygun olarak dönüştürüp, varlığını güçlendirerek Türkiye siyasetinde önemli bir konuma gelmiştir.

Bu çalışmanın konusu 1990-2014 döneminde HEP'in kurulmasıyla başlayıp bugün Halkların Demokratik Partisi ile devam eden yasal Kürt siyasal hareketi geleneğinin söylemindeki dönüşümdür. Bu çalışmada Laclau ve Mouffe'un hegemonya ve söylem kuramına dayanarak, yasal Kürt siyasal hareketinin, Türkiye siyasetinde varolabilme ve Kürt kimliğini temsil edebilme mücadelesini hangi söylemsel stratejilerle yürüttüğü temel sorunsal çerçevesinde hegemonya mücadelesi incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada, HEP'ten bugüne kadar gelen süreçte kurulan tüm partilerin-DEP, HADEP, DEHAP, DTP, BDP, HDP- parti program ve tüzükleri, konuşma metinleri, parti resmi belgeleri birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Elde edilen veriler Laclau ve Mouffe'un geliştirmiş olduğu söylem analizi kavramları kullanılarak incelenmiştir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci tarihsel bağlamda ele alınmıştır. İkinci bölümde Kürt siyasal hareketinin söyleminin şekillendiği yapısal zemin açıklanmıştır. Bu bölümde, Neoliberalizmin etkisi, Kimlik siyasetinin yükselişi ve postmodernizmin etkisi konuları incelenmiş, tüm bu faktörlerin Türkiye siyasetine etkisi de ele alınmıştır. Üçüncü bölümde araştırmanın hem yöntem hem de kuramsal dayanağını oluşturan Laclau ve Mouffe'un söylem ve hegemonya kuramı anlatılmıştır. Son bölümde ise 1990-2014 döneminde Kürt siyasal hareketinin söylemi ele alınmıştır. Kürt siyasal hareketinin söylemi iki bölümde incelenmiştir. Yasal Kürt siyasal hareketini temsil eden ilk parti olan HEP'in kurulduğu 1990 yılından Abdullah Öcalan'ın yakalandığı 1999 yılına kadar olan dönem birinci dönemi, 1999'dan günümüze kadar olan dönem de ikinci dönemi oluşturmaktadır. Bu bölümde, Yasal Kürt siyasal hareketinin 1990'dan 2014'e kadar gelen tarihsel süreç içerisinde yürüttüğü hegemonya mücadelesinde söyleminde meydana gelen dönüşüm ortaya konulmuş, hareketin hangi kimlik ve farklılıkları söylemine eklediği ve hangi söylemsel stratejilerle anlamları kısmi olarak sabitleyerek hegemonya mücadelesi sürdürdüğü ele alınmıştır.

SUMMARY
TRANSFORMATION OF KURDISH POLITICAL MOVEMENT DISCOURSE
DURING 1990-2014

Today, the Kurdish Political Movement became one of the most important elements that can not be avoided any more in relation to the politics of Turkey and Middle East. This Movement has been represented nowadays by the “Halkların Demokratik Partisi” (*Democratic Party of Peoples*) within the Turkish Republic Parliament. Kurdish Political Movement of Turkey has reached to a significant position within Turkish politics by transforming its discourse in accordance with the changed circumstances and by enhancing its existence during the process beginning from 1990’s and continuing since today.

The subject-matter of this study includes the transformation of discourse of traditional Pro-Kurdish Parties of which was commenced with the establishment of HEP during the period of 1990-2014 and which is still continuing with the “Halkların Demokratik Partisi” (*Democratic Party of Peoples*) today. In this study, the hegemony struggle was analyzed within the framework of main problematic that is including with which discursive strategies did the Pro-Kurdish Parties conducted their struggles in order to represent the Kurdish Identity and its capability of existence within the Turkish political arena by basing on the hegemony and discourse theories of Laclau and Mouffe. In this context, party programs and regulations, addressed speech texts as well as the official documentation of entire parties - DEP, HADEP, DEHAP, DTP, BDP, HDP- that were established since HEP until today were used as the primary sources in this study. Data obtained from such readings were analyzed by using the discourse analysis concepts that were developed by Laclau and Mouffe. This study, the transformation occurred in the discourse of Pro-Kurdish Parties since 1990’s until year 2014 was set forth in relation to the hegemony struggle conducted within this historical process. Furthermore, it was discussed about which identities and differences were articulated by the movement into its discourse during this period and with which discursive strategies this hegemony struggle was carried out by fixing partly the meanings thereof.

GİRİŞ

Kürt siyasal hareketi, Türkiye ve Ortadoğu siyaseti içinde artık gözardı edilmesi mümkün olmayan en önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Bu hareket bugün Mecliste Halkların Demokratik Partisi ile temsil edilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Kürtlerin siyasal alandaki faaliyetleri iki türlü olmuştur. Bir yandan devlete karşı isyan ve ayaklanmalar ve silahlı mücadele ile yasal olmayan yollarla diğer yandan da siyasi partiler aracılığıyla yasal zeminde siyasal faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Cumhuriyetin kurulmasından 1990'lara kadar gelen süreçte Kürtler, parlamenter siyaset içerisinde aşiret ilişkilerini araçsallaştırarak özellikle merkez sağ partiler içerisinde yer almış, bu dönemde sadece Türkiye İşçi Partisi içinde kendi kimlikleri ile temsil edilebilme ve tanınma taleplerini ifade edebilme imkanına kavuşmuşlardır. Kürtler ancak 1990 yılında Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kurulması ile birlikte kendi kimlikleri ile yasal zeminde siyasal faaliyette bulunabilme ve Türkiye içinde önemli bir siyasi aktör olabilme fırsatını elde edebilmiştir. HEP ile başlayan, Kürt siyasal hareketinin parlamenter süreçte, yasal alanda temsil eden parti geleneği bugün Halkların Demokrasi Partisi (HDP) ve Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile devam etmektedir. Bu gelenek çalışmada "yasal Kürt siyasal hareketi" olarak tanımlanmıştır. Burada vurgulanması gereken husus, yasal Kürt siyasal hareketi olarak tanımlanan gelenek içerisindeki partiler dışında da yasal olarak faaliyet gösteren başka partilerin bulunduğudır. Kendileri başlı başına bir çalışma konusu olan diğer partiler şunlardır: Demokrasi ve Değişim Partisi (DDP), Demokrasi ve Barış Partisi (DBP), Demokratik Kitle Partisi (DKP), Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) ve Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP). Ancak bu partiler ülke siyaseti içinde etkin olamamıştır.

Yasal Kürt siyasal hareketi, 1990'da HEP ile başlayıp HDP/BDP'ye kadar gelen süreç içerisinde her daim kendini yenileyebilen, söylemini değişen şartlara göre dönüştürebilen dinamik bir özelliğe sahip bir siyasal harekettir. Bu durum aslında Kürt sorununun tarihsel ve olumsal karaktere sahip olmasından ileri gelmektedir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde 19. Yüzyıldan bu yana Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci içerisinde Kürt sorunu farklı tarihsel zamanlarda farklı toplumsal şartlara sarmalanarak bugüne kadar devam etmiştir. Nitekim, Kürt sorunu, 19. yüzyılda Osmanlı'nın uygulamaya koyduğu merkezileşme politikalarının, Kürtlerin özerkliğini ortadan kaldırması ile birlikte ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılda Osmanlı Devlet'nin ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşmesiyle birlikte etnik anlam kazanan Kürt sorunu, 1950'den itibaren, Türkiye'nin kapitalistleşme süreci içerisinde ortaya çıkan koşullara sarmalanmış, yirminci yüzyılın sonuna doğru ise, Soğuk Savaş'ın sona

eriş, Körfez Savaşı ve Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi gibi uluslararası koşullara ve küreselleşmenin ve neoliberalizmin imkan ve sıkıntılara eklenerek devam etmiştir. Kürt sorununun bu olumsal karakterine bağlı olarak Kürtlerin yürüttüğü mücadele de dönüşümler geçirerek bugüne gelmiştir.

Bu çalışmada incelediğimiz yasal Kürt siyasal hareketini oluşturan partiler de 1990'dan başlayıp bugüne kadar gelen süreç içerisinde söylemini değişen koşullara ve şartlara uygun olarak dönüştürüp varlığını güçlendirerek Türkiye siyasetinde önemli bir konuma gelmiştir. Bu çalışmanın konusu, 1990-2014 dönemi Kürt siyasal hareketinin söyleminin dönüşümüdür.

Bu çalışmada Laclau ve Mouffe'un hegemonya ve söylem kuramına dayanarak yasal Kürt siyasal hareketinin Türkiye siyasetinde varolabilme ve Kürt kimliğini temsil edebilme mücadelesini hangi söylemsel stratejilerle yürüttüğü temel sorunsalı çerçevesinde hegemonya mücadelesi incelenmiştir.

Hegemonya Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı içinde bir eklemleyici pratik olarak tanımlanarak özgün bir şekilde ele alındığını söyleyebiliriz. Laclau ve Mouffe hegemonya ile söylem kavramları arasında kopmaz bir ilişki varsaymaktadırlar. Buna göre herhangi bir hegemonyanın kurulabilmesi için söylemin olması gerekir. Hegemonya farklılıkların eklenmiş bütünüdür. Söylem aracılığıyla eklenme pratiği oluşturulur. Bu anlamda Laclau ve Mouffe'un söylem kuramına dayanarak, 1990-2014 yılları arasında Kürt siyasal hareketini temsil eden aktörlerden biri olan, HEP ile başlayıp HDP/BDP ile devam eden yasal Kürt siyasal hareketinin söylemi analiz edilerek, söylemindeki dönüşümü ortaya konulmuş ve Kürt siyasal hareketinin hegemonya mücadelesi de açıklanmıştır.

Laclau ve Mouffe, hegemonya kavramını sol siyaset açısından stratejik bir kavram olarak da kullanmaktadır. Solun değişen tarihsel ve toplumsal koşulları açıklamada yetersiz kalarak bir kriz içerisinde olmasından hareketle, işçi sınıfı mücadelesi dışında kalan çoğul kimliklerin mücadelesinin de önemli olduğunu belirterek ileri sürdükleri radikal demokrasi projesi, kimlik politikasına önem veren bir sol siyaset anlayışını gündeme getirmiştir. Bu anlamda Laclau ve Mouffe'un geliştirmiş olduğu sol siyaset anlayışı, bu çalışmada söylemini incelediğimiz Kürt siyasal hareketinin sol siyaset anlayışını anlamamız için önemli imkanlar sunmaktadır. Nitekim, Kürt hareketi Türkiye'de 1960 sonları ve özellikle 1970'lerde sol siyaset ile kurduğu ilişki ile birlikte temelde sol siyasi partiler aracılığıyla parlamenter süreçte temsil imkanına kavuşmuştur. Bu anlamda her zaman sol söylem Kürt siyasal hareketinin önemli bir bileşeni olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren Kürt kimliği ile kendi partileşme sürecini yaşayan Kürt siyasal hareketini temsil eden siyasi partiler, tüzüklerinde de vurguladıkları gibi, kendilerini hep bir "sol parti" olarak tanımlamışlardır. Bu anlamda yasal

Kürt siyasal hareketini kimlik siyaseti ile sol siyaset anlayışını eklemleyen bir siyasi hareket olarak da görebiliriz.

Bu çalışmada HEP'ten bugüne kadar gelen süreç içerisinde kurulup kapatılan tüm partilerin-DEP, HADEP, DEHAP, DTP- ve bugün Kürt siyasal hareketini temsil eden HDP ve BDP'nin parti programları ve tüzükleri, partililerin konuşma metinleri, partilerin program ve tüzük dışında yayınlanan resmi belgeleri birincil kaynak olarak incelenmiştir. Bunların dışında çalışmada kullanılan bir diğer önemli birincil kaynak Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının ardından İmralı'dan avukatları aracılığıyla göndermiş olduğu görüşme notları ve İmralı'da yazmış olduğu kitaplardır. Öcalan 1999 yılında yakalanmasının ardından Kürt siyasal hareketi üzerinde önemli etkisi olmuştur. Bu etki özellikle DTP ve BDP üzerinde kendisini açık biçimde göstermiştir. Bu bağlamda Öcalan'ın görüşlerinin yer aldığı kitaplar hareketin söylemini anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

Elde edilen bu veriler Laclau ve Mouffe'un geliştirmiş olduğu söylem analizi kavramları kullanılarak incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada, Yasal Kürt siyasal hareketinin 1990'dan 2014'e kadar gelen tarihsel süreç içerisinde yürüttüğü hegemonya mücadelesinde söyleminde meydana gelen dönüşüm ortaya konulmuş, hareketin hangi kimlik ve farklılıkları söylemine eklediği ve hangi söylemsel stratejilerle anlamları kısmi olarak sabitleyerek hegemonya mücadelesini sürdürdüğü ele alınmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde Türkiye'de Kürt kimliğinin siyasallaşma sürecinin tarihsel boyutu ele alınmıştır. Siyasallaşmış bir etnik kimlik, dille ilgili haklar, azınlık hakları ya da özerklik veya ayrılma gibi özel politik haklar talep eden bir etnisite anlamına gelmektedir. Bu anlamda "Kürt kimliğinin siyasallaşması" olarak ifade edilen süreç Kürtlerin Osmanlı'dan başlayıp Cumhuriyetle birlikte devam eden ve bugün de Türkiye hatta Ortadoğu siyasetinde önemli yer tutan siyasal mücadelesini ele almaktadır. Bu sürecin tarihini dönemlere ayırırken Kürt siyasal hareketinin evrimine bağlı olarak önemli sınır taşları ve dönüm noktalarının yanı sıra hareketin bir dönemden diğerine farklı söylem ve aktörleri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda "Osmanlı'dan devralınan miras" başlığı altında Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyetin kurulmasına kadar geçen süre içinde Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci incelenmiştir. Bu başlık altında da; Doğu bölgesinin Osmanlı egemenliğine girmesi, Kürt bölgelerindeki Osmanlı İdari yapısı, 19. Yüzyılda ortaya çıkan gelişmeler, II Abdülhamit dönemi ve II Meşrutiyet döneminde Kürt siyasal hareketi, 1. Dünya Savaşında ve Kurtuluş savaşı sırasında Kürtlerin durumu konularına değinilmiştir. Bu süreç içinde Kürt siyasal hareketini etkileyen önemli ayaklanmalar ve cemiyetler incelenmiştir. Üçüncü bölümün İkinci alt başlığında Cumhuriyet Döneminde Kürt siyasal hareketi incelenmiştir. Bu bölüm Tek Parti döneminde

ve Çok Partili dönemde Kürt siyasal hareketi olarak iki alt başlık altında incelenmiştir. Birinci bölümde ulus-devlet kuruluş süreci ile birlikte devletin Kürt sorununa yaklaşımı ve Kürt siyasal hareketi açısından önemli görülen gelişmeler ele alınmıştır. İkinci alt başlık olan çok partili dönem 1950-1980 arası dönemi kapsamaktadır. Bu bölüm Demokrat Parti dönemi ve 1960 sonrası dönem olarak iki başlıkta oluşmaktadır. Bu bölümde Kürt siyasal hareketinin sol ideoloji ile bütünleşmesi, Kürt hareketinin özerkleşmesi ve parçalanıp radikalleşmesi süreçleri ele alınmıştır. En son alt başlıkta 1980 sonrası dönem ele alınmıştır. Bu bölümde ise 1980 sonrası dönemde Kürt hareketi açısından en önemli aktörlerinden biri olan PKK, kuruluşu ve dönüşüm süreci ile birlikte ele alınmıştır.

İkinci bölümde, 1990-2014 Dönemi Kürt Siyasal Hareketinin Söylemini Etkileyen Yapısal Faktörler başlığı altında yasal Kürt siyasal hareketinin söyleminin şekillendiği yapısal zemin açıklanmıştır. Kürtlerin kendi kimlikleri ile siyasi parti kurabildikleri dönem genel olarak modernitenin eleştirisini içeren kimlik siyasetlerinin dünya çapında yaygınlaştığı, geleneksel anlamda sağ ve sol partiler arasında ayrımlarının ortadan kalktığı ve partilerin etnik, dinsel ve milli kimliklere dayanan politikalar üretmek kimlik temelli bir dönüşüm yaşadığını bir dönem olmuştur. Diğer yandan neoliberal politikaların da egemen olduğu bu dönemde, neoliberalizmin siyaset alanında yarattığı dönüşüm, siyasi partilerin politika üretebilecekleri konuları kısıtlamış, kimlik politikaları siyasi partilerin temel politika alanlarından biri olmuştur. Türkiye’de de 1970’lerin sağ-sol temelli ayrışmalarından farklı olarak dini ve etnik kimlikler, kimlik ve farklılık temelinde siyasal ve kamusal alan içinde yeniden kendilerini inşa ederek ve yeni siyasal ve toplumsal taleplerle ortaya çıkarak siyaset alanında etkin bir konuma gelmişlerdir. Bu bağlamda Kürt siyasal hareketi de bu koşullar içinde kendi kimliğini temsil edebilme fırsatını yakalamış ve söylemini de bu yeni siyaset anlayışı etrafında şekillendirmiştir. Bu bağlamda Kimlik Siyasetinin Yükselişi ve Türkiye’de Siyasi Partilerin Kimlik Politikasına yönelmesi başlığı altında üç alt başlık altında kurgulanan bu bölümde ilk alt başlıkta Neoliberal siyasetin siyasi partilere etkisi ele alınmıştır. Neoliberalizmin Ekonomi, ve Siyaset Ayrımını Derinleştirilmesi ve Neoliberalizmin Vatandaşlık Anlayışını Dönüştürmesi başlıkları altında siyasi partilerin kimlik siyasetine yönelmesi konusu ele alınmıştır.

Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine geçiş başlığı altında, siyasi partileri kimlik siyasetine yönelten etkenlerden biri olarak sınıfsal kimliğe dayalı siyasetin günümüzün toplumsal sorunlarına çözüm üretebilmekte yetersiz kaldığı düşüncesinin egemen söylem haline gelmesi konusu incelenmiştir. Bu konu İşçi Sınıfının Yapısının Değişimi ve Yeni Orta Sınıf Tartışmaları ve Postmodernizmin Etkisi ve Yeni Toplumsal Hareketler başlıkları altında incelenmiştir.

Yukarıda bölümlerde yapılan açıklamalar ışığında son alt başlıkta Türkiye’de siyasi partilerin kimlik siyasetine yönelmesi konusu ele alınmıştır. Bu bölümde neoliberalizmin etkisi ve AB sürecinin Türkiye’deki siyasi partilere etkisi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde araştırmanın hem yöntem hem de kuramsal dayanağını oluşturan Laclau ve Mouffe’un hegemonya ve söylem kuramı anlatılmıştır.

Son bölümde ise 1990-2014 dönemi yasal Kürt siyasal hareketinin söylemi ele alınmıştır. Yasal Kürt siyasal hareketinin söylemi iki bölümde incelenmiştir. Yasal Kürt siyasal hareketini temsil eden ilk parti olan HEP’in kurulduğu 1990 yılından Abdullah Öcalan’ın yakalandığı 1999 yılına kadar olan dönem birinci dönem, 1999’dan günümüze kadar gelen dönem de ikinci dönem olarak ele alınmıştır. Abdullah Öcalan’ın yakalanması hem Yasal Kürt siyasal hareketinin hem de PKK’nın söyleminde önemli dönüşümlerin yaşanmasına sebep olan bir olay olarak yapılan dönemselleştirmede sınırı oluşturan tarih olmuştur. Bu bölümün ilk alt başlığı olan 1990-1999 yılları arası yasal Kürt siyasal hareketinin söylemi bölümünde yasal Kürt siyasal hareketinin ilk partisi olarak HEP’in kuruluşundan kapatılana kadar geçen süre içerisinde yaşadığı parlamento tecrübesi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümde HEP, DEP, HADEP ve DEHAP’ın söylemleri ele alınmıştır. Son bölümde ise DTP, BDP ve HDP’nin söylemi incelenerek Yasal Kürt siyasal hareketinin hegemonya mücadelesi ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KÜRT KİMLİĞİNİN SİYASALLAŞMA SÜRECİ

Bu bölümde, çalışmanın temel konusu olan 1990-2014 dönemi Kürt siyasal hareketinin söyleminin dönüşümünü incelemeyi önce Türkiye’de Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci tarihsel bağlamda ele alınmıştır. Siyasallaşmış bir etnik kimlik, dille ilgili haklar, azınlık hakları ya da özerklik veya ayrılma gibi özel politik haklar talep eden bir etnisite anlamına gelmektedir (Romano, 2010, s.101). Bu anlamda “Kürt kimliğinin siyasallaşması” olarak ifade edilen süreç, Kürtlerin Osmanlı’dan başlayıp Cumhuriyetle birlikte devam eden ve bugün Türkiye hatta Ortadoğu siyasetinde önemli yer tutan siyasal mücadelesini ele almaktadır. Bu sürecin tarihini dönemlere ayırırken Kürt siyasal hareketinin evrimine bağlı olarak önemli sınır taşları ve dönüm noktalarının yanı sıra hareketin bir dönemden diğerine farklı söylem ve aktörleri dikkate alınmıştır.

1.1. Osmanlı’dan Devralınan Miras

1.1.1. Doğu Bölgesinin Osmanlı Egemenliğine Girmesi ve Kürt Bölgelerinde Osmanlı İdaresi

Osmanlı İmparatorluğunun Kürtlerle ilişkisi Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) İran tehdidi nedeniyle imparatorluğun doğusuna yönelik politikalarının sonucu kuruldu. Yavuz Sultan Selim döneminin en önemli sorunlarından birisi, doğudaki Safevi tehlikesiydi. Fanatik bir Şii ideolojisiyle hareket eden Safevi Türkmen hükümdarı Şah İsmail Anadolu’da Türkmenleri arkasına alarak sürekli olarak isyan çıkartıyor ve Osmanlı için hem askeri hem de ideolojik bir tehdit oluşturuyordu. Bu tehdide karşı Yavuz Sultan Selim Safevilere karşı büyük bir askeri sefer başlattı. 1514 yılındaki Çaldıran Savaşında Şah İsmail yenilgiye uğradı (Akyol, 2006, s.30). Böylece Safevi tehlikesi büyük ölçüde yatıştırıldığı gibi Erzurum’dan Diyarbakır’a kadar olan dağlık bölge Osmanlı İmparatorluğuna katıldı (İnalçık, 2010, s.38). Bu savaşta bölgede yer alan Kürt beyleri Osmanlı İmparatorluğunun yanında yer aldılar. Birbirleriyle rekabetleri yüzünden parçalı bir yapıda ve savunmasız olan Kürt aşiretleri Safevilerin baskıları karşısında kendilerini savunacak bir güç olarak Osmanlı’yı görmüşlerdi¹ (Attar, 2004, s. 61-63, Tori, 2005, s.89-90). Aynı zamanda Kürtler için Şii olan Safevi devleti yerine kendi mezheplerinden olan Osmanlı daha yakındı. Osmanlılar ise Safeviler ile arasında

¹ Safeviler Kürt beyliklerini doğrudan kendi atadıkları şefler aracılığıyla yönetmeyi tercih ediyorlardı. Örneğin Safevi devleti kurulduktan sonra bağlılıklarını sunmak için Hoy kentinde bulunan Şah İsmail’in yanına giden 11 kadar Kürt beyinden çoğu hapsedilmiş ve bu beylerin yerine Safeviler kendi yöneticilerini atamışlardı (Özer, 2009, s. 98; Epözdemir, 2011).

bir tampon oluşturmak için Kürtleri kullanmak istemişti. Kürt Beyleri ile ittifak kurarak İran karşısında sağlam bir set oluşturup Anadolu'daki Türkmen Beylerinin Safevilerle olan bağlarını kopartarak bölgede hakim olmak istiyordu (Kardam, 2011, s.153). Bu savaşta Kürtlerin desteğinin alınmasında "İdris Bitlisi", adlı Kürt din aliminin rolü büyüktür.² İran seferi öncesinde I. Selim, Osmanlı sarayının hizmetinde nüfuzlu bir Kürt olan danışmanı İdris Bitlisi'yi Kürt aşiret reislerini Safevilere karşı örgütlemesi için gönderdi. İdris Bitlisi en az 24 Kürt aşiret reisinin bağlılığını kazandı (Özoğlu, 2005, s.66).

Sultan Selim ile Kürt beyleri arasındaki ittifakın koşulları 1514 tarihli Amasya Anlaşması ile belirlendi. Bu anlaşmanın hükümlerine göre;

- 1- Kürt beyleri, baba ve dedelerinden kendilerine miras kalan toprak ve yönetimlerini onurlu ve özgürce sürdürecektir; eski örf, adet ve geleneklerini muhafaza edeceklerdir. Yönetim hakları eskiden olduğu gibi babadan oğla intikal edecektir.
- 2- Kürdistan sınırlarını Kürt beyleri muhafaza edecek; şayet Osmanlı Devleti, yabancı bir devletle savaşır, Kürt beyleri, kendi özel ordularını silahlı ve donatılmış olarak kendi komutanlarının komutasında padişahın yardımlarına göndereceklerdir. Osmanlı Devleti de, Kürdistan'ı yabancı devletlerden koruyacak ve yabancıların müdahalesine karşı Kürt beylerini destekleyecektir
- 3- Her yıl hediye mukabilinde, bir miktar para Osmanlı Hazinesine verilecek (Epözdemir, 2011, s.32).

Böylece Osmanlı'nın Bölgedeki yönetimi Kürt beylerinin özerk kalması temelinde örgütlendi. Ancak tanınan bu özerklik aşiretlerin yapılarına göre farklılıklar gösteriyordu. Merkez ve taşra örgütlenmesinden oluşan klasik Osmanlı İdaresinde sınır bölgelerindeki beyler merkeze daha yakın olanlara göre daha fazla özerkliğe sahipti (İnalçık, 2010, s.111). Bir sınır bölgesi olarak Doğu Anadolu bölgesinde bu idari farklılık oldukça açık bir şekilde görülebiliyordu. Ancak bölgedeki Osmanlı idaresi birbirinden farklı Kürt aşiretlerini yönetmek için son derece çeşitlilik gösteriyordu. Kürt emirliklerine verilen özerklik tamamen olmasa da esas olarak bölgenin ulaşılabilirliğine, jeopolitik öneminin derecesine ve Kürt aşiretinin iç gücüne dayanıyordu. En güçsüz aşiretler ya daha güçlü olanlara katılmaya ya da her zamanki Osmanlı sancaklarının bir parçası olmaya zorlanırdı. En güçlü ve en az ulaşılabilir aşiretler en yüksek özerklik derecesine sahip olan aşiretlerdi (Özoğlu, 2005, s.75). 1514-1517 arasında imparatorluğa katılan topraklar, üç yeni eyalete ayrılmıştı: Diyarbakır, Rakka ve Musul. Bu idari yapılanmayı kurmakla görevlendirilen İdris Bitlisi, eski yönetici

² İdris-i Bitlisi (1452-1520) Babası Şeyh Hüsameddin Ali, Diyarbakır'da, Akkoyunlu sultanı Uzun Hasan'ın saray kâtibiydi. 1469'da başkentini Tebriz'e taşınmasıyla oraya yerleşti. Ölümünden sonra onu yerine oğlu İdris-i Bitlisi aldı. Safevilerin Akkoyunlu devletine son vermesi üzerine İstanbul'a kaçarak Osmanlı Sultanı II. Beyazıt'ın hizmetine girdi.(Özer, 2009, s.86-88).

ailelerini önemli mevkilere getirdi. Böylece ailelerin politik durumu sağlamlaşmış ve güçlenmiş oluyordu. Ulaşılması çok güç olan bazı bölgeler, tamamıyla özerk bırakıldı; yöneticilerine, resmen atandıklarına ilişkin belge gönderiliyor ama kimin yönetici olacağına devlet asla karışmıyordu. Bu mevkiler miras yoluyla geçmekteydi. Bu özerk yöreler, merkezi hazineye vergi vermek ya da sipahi ordusuna askeri hizmet görmek zorunda değildi; toprakları da tımar ve zeamet haline getirilemiyordu. Eyaletin diğer bölgeleri ise 20 sancağa bölünmüştü.³ Bunların bazıları merkezden atanan sancak beylerince yönetiliyor, ocaklık, yurtluk ya da Ekrad beyliği (Kürt sancağı) adı verilen diğerleri de Kürt ailelerinin yönetimine bırakılıyordu. Merkezi hükümetin bu sancaklara müdahale hakkı vardı. Her görevli beylerbeyi tarafından atanıyor ama bu resmi görevlere sadece yönetici ailelerin üyeleri seçilebiliyordu. Yani, devlet aile içi çekişmeler ortaya çıktığında, kendi çözümünü dayatmak, kendine en uygun adayı görevlendirmek imkânına sahipti, ama yönetici aileyi tamamen aradan çıkarması mümkün değildi (Bruinessen, 2006, s.239-240). Bu şekilde Kürt aşiretlerine yönelik uygulanan özerklik politikasının hedeflediği şey Osmanlı'nın yardımına bağlı güçlü bir liderlik yaratmaktı. Bu politikanın bir sonucu olarak çoğu Kürt mirleri iktidar konumlarını muhafaza etmek için Osmanlı yardımına şiddetle bağımlı hale geldiler. Böylece otoritesi önemli ölçüde devlete bağlı olan güçlü bir Kürt liderliğinin oluşmasının yolu açıldı (Özoğlu, 2005, s.85).

Bu düzende Kürtler kendi hayatlarını sürdürdüler. Osmanlı yönetimi, onlara kimliklerini koruma imkanı verdiği gibi, feodal düzenin sürmesini kolaylaştıran bir hukuki düzen de getirmiş oluyordu (Akyol, 2006, s. 34). Osmanlı yöneticileri 19 yüzyıl Tanzimat Dönemine kadar bu düzenlemeye büyük ölçüde bağlı kalmışlardır.

1.1.2. 19. Yüzyılda Kürtler

17. yüzyılda Avrupa devletleri karşısında eski nüfuzunu kaybederek ekonomik ve askeri anlamda gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu geri kalmışlığının bilinci ile hareket ederek, 18. yüzyıl sonlarında başlayan ve 19. yüzyılda hız kazanan bir takım ıslahat hareketlerine girişmiştir (Ortaylı, 1979, s. 249-250). Bu anlamda 19 yüzyıl Osmanlı'nın toplumsal ve siyasal yapısında önemli değişikliklerin meydana geldiği bir dönemdi. Bu dönemde yaşanan iki önemli gelişme Kürt hareketini etkileyici güce sahipti. Bunlar; Ayan adı verilen yerel iktidar odaklarının merkezi otoritede güç kaybına yol açması sonucu özellikle II. Mahmut döneminde merkezileşme politikalarının uygulanması ve Osmanlı Devletine

³ Sancakların sayısı ve statüsü zaman içinde değişmiştir.

ulusçuluğun nüfuzu ve bu akımın gayri-müslim milletler tarafından benimsenmesi sonucunda geleneksel millet sisteminde yaşanan dönüşümdü.

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 19. yüzyılda da devam eden modernleşme çabaları merkezileşme politikaları ile bir arada yürütülmüş, II. Mahmut ile birlikte özellikle merkezileşme uygulamalarına daha fazla önem verilmişti. II. Mahmut'un yaptığı bütün reformlar merkezi devleti güçlendirme amacının araçları olarak yorumlanabilir. Bunun için güçlü bir ordu kurmuştu. Bu ordunun kurulması için gerekli olan para daha etkili bir vergilendirme sistemi ile sağlanabilirdi. Bunun için de daha modern usullerle etkili bir merkez ve taşra bürokrasisi oluşturdu (Zürcher, 2011, s.67-68). İmparatorlukta merkezileşme politikaları devam ederken bir yandan da ayrılıkçı bağımsızlık hareketleri büyük hız kazanmıştı. Bu dönemde aynı anda hem merkez kaç, hem de merkezleştirici eğilimlerin etkin olduğunu söyleyebiliriz (Bruinessen, 2006, s. 268-269).

Kürt bölgesi, II. Mahmut'un iktidara geldiği 19. yüzyılın başlarında hayli zayıflamış olmakla birlikte, önemli ölçüde Emirliklerin kontrolündeydi. II. Mahmut'un başlattığı modernleşme/merkezileşme hamlesiyle birlikte Kürt bölgesinin siyasal ve toplumsal yapısı kökten bir değişime uğradı.⁴ Kürt emirlikleri güçlerini kaybederken 1840'lardan itibaren birçok isyan baş gösterdi. 1803'te Baban Emiri Abdurrahman Paşa ile başlayan süreç, 1847'de Botan Emiri Bedirhan'ın yenilmesiyle sona erdi (Canlı, Uçak, 2012, s. 10). Bu isyanların en önemlisi Kürt tarihinde önemli bir yere sahip olan Bedirhan isyanıydı.⁵ Bu isyanların en önemli sonuçlarından biri bölgede parçalanmışlığın devam etmesi oldu. Osmanlı yönetimi Kürt emirlerinin artarda gelen isyanlarını bastırabilirdi ama sayıları sınırlı bu emirliklerin ortadan kalkması sonucunda daha önce emirlerin kontrol edebildiği çok sayıda aşiretler ortaya çıktı. Böylece birbirinden kopuk olan bu aşiret birimleri siyasi anlamda birleşik bir Kürt hareketinin ortaya çıkmasını engelledi (Bozarslan, 2003, s.844).

19. yüzyılda başlayan merkezleştirme politikalarının emirlerin gücünü kaybetmesi dışında getirdiği bir başka sonuç bölgenin en önemli din adamları olan şeyhlerin iktidarının gittikçe güçlenmesi oldu.

Tarikatlar Kürtler için salt dini kurumların ötesinde oluşumlardı. Şeyhlerin hepsi siyasi lider olmadılar; fakat Kürtlerin söz sahibi olan liderleri birkaç istisna dışında şeyhti ve bu siyasi şeyhlerin çoğu Nakşibendi tarikatındandı. Bu tarikatın siyasi etkinliği Mevlana Halit ile

⁴ II. Mahmut dönemi merkezileşme politikalarının doğuda uygulanmasına ilişkin daha fazla bilgi için bkz: Eppel, 2008, Doğan, 2011.

⁵ Bedirhan isyanı pek çok Kürt milliyetçisi tarafından efsanevi bir yere konur. Bedirhan isyanı ve Bedirhan ailesi için daha fazla bilgi için bkz: Kardam, 2011; Malmisanij, 2009, Jwaideh, 2004, s.121-142.

birlikte arttı⁶ (Bruinessen, 2005 (a), s.126). Ancak şeyhlerin iktidarının güçlenmesinin asıl nedenleri bu tarikat liderlerinin kişiliği dışındaki başka unsurlarda aranmalıdır.

Bu durumun nedenlerinden biri emirlerin gücünü ortadan kalkması ve bölgeye merkezden atanan valilerin yeterli otorite kuramamaları sonucu ortaya çıkan boşluğu şeyhlerin doldurmasıydı. Emirler aşiretler arasında çıkan çatışmalarda bir hakem olarak rol oynuyor ve otoritesi de kabul görüyordu. Emirlerin yerine göreve başlayan memurlar ise yabancıydı ve çoğu kez huzur ve güvenliği sağlamada başarısız kalıyorlardı, çünkü genel olarak otoriteleri tanınmıyordu. Emirliklerin feshedilmesinden sonra aşiretler arası çatışmalar hem çoğaldı hem de ciddi boyutlara vardı. Bu ortamda şeyhlerin otoritesi halk arasında arttı. Şeyhler aşiretler arası çatışmalarda hakemler ve arabulucular haline geldiler. Nakşibendi tarikatının yükselişi ve şeyhlerin siyasi etkinliğinin artışı süreçlerinin arka planını bu ortam oluşturmaktadır (Bruinessen, 2005(a), s.127-128).

Diğer bir neden ise Osmanlı'nın Batılılaşma yönünde izlediği politikalar sonucu bölgede yaşayan Ermeni ve diğer Hristiyan halklar ile Müslümanların eşitliğini öngören düzenlemelerdi. Bu durum Kürtlerin dini liderler etrafında toplanmasıyla sonuçlandı. Osmanlı devletine ulusçuluğun nüfuzu ve bu akımın gayrimüslim milletler tarafından benimsenmesi sonucu geleneksel millet sistemi radikal bir dönüşüm yaşadı. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşmasıyla Osmanlı iç pazarının Avrupa malları için açık bir pazar haline gelmesi ve Osmanlı el sanatları ve zanaatkarlığının çöküşü, gayri Müslimler arasında yeni bir tüccar ve entelektüel sınıfın doğuşu, nihayet Batının Osmanlı Devleti karşısındaki ekonomik, siyasi ve askeri üstünlüğü gayrimüslim tebanın özellikle de Hristiyan toplulukların kimliklerinde köklü bir dönüşüme yol açtı. Bunun sonucu olarak imparatorluk içinde özellikle Balkanlarda bağımsızlık hareketleri hız kazanmıştı (Yıldız, 2007, s. 53). Bu anlamda Tanzimat döneminde yapılan reformların amacı toplumu Osmanlı milliyetçiliği altında birleştirerek kaynaştırmayı amaçlıyordu. Bu vatandaşlık milliyetçiliğinin bir boyutu Sultan'ın tüm tebaasının eşitliği idi. Bunun Balkanlardaki Hristiyanların ayrılıkçı milliyetçiliğini önleyeceği düşünülüyordu. Uygulamada ise imparatorluğun Müslüman olmayan topluluklarının kanunen eşitliği gerekiyordu. Hristiyanlara ve Yahudilere resmi yasal eşitliklerini imparatorluk çeşitli fermanlarla verdi: 1839 Hatt-ı Şerif-i Gülhane, 1856 Hatt-ı Hümayun, 1869 Vatandaşlık Yasası (Tabiyet-i Osmaniye Kanunnamesi) ve Kasım 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi). Kısacası Tanzimat dönemi devlet adamları, imparatorluğun çöküşünü engellemek için

---

⁶Halit tarikata Hindistan'da girmiş, 1808 dolaylarında Irak'a döndükten sonra, hızlı bir şekilde önceleri Kürtler, ardından Türk ve Araplar arasında büyük bir takipçi kitlesi bulmuştu. Mevlana Halit, tarikatı sık örülmüş bir ağ gibi tüm bölgeye yaydı. Bölgede şeyhlerin önemi ve tarikatlar konusunda daha fazla bilgi için bkz: Bruinessen, 2006, s. 303-385.

eşitlikçi bir vatandaşlığı ve vatanseverliği, yani Osmanlıcılığı gerekli görüyordu (Bajalan, 2010, s.36). Reformlarla ayrıca, Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Hristiyan topluluklar içinde daha özgürce çalışabilmelerine imkan verilmişti. Kürtler için idari reformlar ve misyonerlerin çalışmaları, Avrupalıların Müslümanları baskı altına alma stratejilerinin iki farklı görüntüsüydü. Kürtler ve Hristiyan komşuları arasındaki ilişkiler gitgide daha düşmanca bir hal alıyordu. Bu ortamda Kürtlerin dini önderler arasında toplanması doğal bir gelişmeydi (Bruinessen, 2005 (a), s.129).

Tüm bu sebeplerle 19. yüzyılda başta Nakşibendilik olmak üzere tarikatlar büyük nüfuz kazandılar. Bu tarikatlara üyelik aşiret sınırlarını aşıyordu. Şeyhler Kürdistan'ın geniş bölgelerini kapsayan bir mürşit- mürit ağı oluşturdular. Tarikatlar dil ve mezhep farklılıklarını aşan genel bir etnik bilinci yarattılar. Daha da önemlisi tarikat mensupları arasında aşiret mensupları kadar köylülerin ve şehirli zanaatçıların da olmasıydı. Bu nedenle toplumun alt katmanlarının Kürt etnisine tedricen entegre olmasında önemli rol oynadılar. Bu işin başka bir yönü de vardı, Kürt etnisi artan oranda Sünnileşti ve Şiiler, Aleviler ve Yezidiler marjinalleşti (Bruinessen, 2005 (b), s.31).

1880'lü yılların sonlarında gerçekleşen bu dönüşümle birlikte, Kürt isyanları artık şeyhlerin önderliğinde gerçekleşir oldu. Kürtlerin, 1870'lerden 1930'lara kadar gerçekleştirdikleri birçok isyanda ve Osmanlı ve Türk devletlerinin siyasi iktidarlarını ciddi olarak sarsan iki ayaklanmaya da şeyhler önderlik etti. Şeyh Ubeydullah'ın, ilk ulusal Kürt ayaklanması olarak da adlandırılan 1870'lerdeki isyanı, Osmanlılar ve İranlılar tarafından idare edilen topraklardaki Kürtler için devlet kurmayı amaçlamaktaydı. Elli yıl sonra, 1925 yılında genç Türkiye Cumhuriyeti, önderliğini bir başka şeyhin, Piran Şeyhi, Şeyh Said'in yaptığı bir isyan tarafından sarsılacaktı. Şeyhlerin bu dönem boyunca Kürt siyasetindeki etkisi o denli büyük oldu ki birkaç istisna dışında 19. ve 20. yüzyılın etkili siyasi önderlerinin tamamı şeyhlerden oluştu. 20 yüzyılın başında, Kürt milliyetçiliğinin İstanbul'daki önemli figürlerinin çoğu şeyh ailelerine mensuptular. Örneğin Kürdistan Teali Cemiyetinin kurucularından olan Seyyid Abdulkadir, Şeyh Ubeydullah'ın torunuydu. 1870'lerden 1920'lere kadar yaşanan süre boyunca, şeyhler ve şeyhlik, Kürtlere kolektif bir siyasi ve toplumsal mevcudiyet sağlayan esas semboller oldular (Yeğen, 2006 (a), s.234-235).

1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnamesi de Kürt bölgesinde önemli değişiklikler yaratmıştı. Osmanlı'nın geleneksel toprak rejiminde mülkiyet hakkı devlette olmak kaydıyla, genel olarak askeri yükümlülükler karşılığında tasarruf hakkı devredilen arazi, devlet açısından verimli olmaktan çıkmıştı. Teorik olarak devlet mülkiyetinde olan toprakların büyük kısmı, fiilen özel mülkiyete dönüşmüş, devlet gelirlerini toplamak için oluşturulan iltizam sistemi köylülerin toprakları terk etmesine yol açmıştı. Aynı zamanda devletin kontrol

gücünü yitirmesine paralel olarak eski tımar sahipleri yeni derebeylerine dönüşmüştü (Canlı, Uçak, 2012, s.11). Arazi Kanunu'nun uygulanması, birikmiş sorunların çözülmesi bir yana yeni sorunlara yol açtı.

“Esasen iltizamın kalkması bir anlam ifade etmedi. Çünkü devlet dış borçlar almaya başladı. Bu arada gayrimüslim sermaye sahibi ve tefecilerden türeyen Galata bankerleri dediğimiz zümre de devlete verdiği borca karşı muayyen vergi gelirlerini satın almaya başladılar. Bu da iltizamın yeniden yerleşmesi ve köylünün soyulması demektir. Aşar gene adaletsizce alınıyordu. Göçebelerin toprağa yerleştirilmesi de adaletsiz bir sistem içinde cereyan ediyordu. Böylelikle imparatorluğun maliyesi iflas edip Duyunu-ı Umumiye kurulduğunda, Köylü, tapulu mütegalibenin, dışa dönük ticaret burjuvazisinin ve merkezi idare memurlarının zulüm ve soygunundan kan kusuyordu” (Ortaylı, 1979, s.306-307).

Bu durum devletin denetiminin daha da zayıf olduğu doğu bölgesinde daha açık bir şekilde gözlemleniyordu. Merkezi bürokrasi ile ilişkileri en alt düzeyde olan ve kuşkuyla yaklaşılan halkın yeni ve modern bir ilişkiye kolaylıkla giremeyeceği ortadadır. Buna aynı zamanda yukarıda bahsettiğimiz siyasi ve dinsel liderlikteki değişimler de eklenince yeni kanunun köylüler açısından olumlu sonuçlar doğurması imkansızdı. Bu aşamada merkezi bürokrasi ile ilişki kurma olanağı olanlar kanunun doğurduğu sonuçları lehlerine kullanmıştı. *“Tapu memurlarıyla nasıl ilişki kurmak gerektiğini bilen kişiler, çok geniş toprak parçalarını kendi adlarına kaydettirebiliyorlardı. Kürdistan’da bu kişiler, başlıca ağalar, şeyhler ve kentlerdeki belli sınıflardan insanlar yani özellikle tüccarlar ve yüksek dereceli memurlardı. Toprağı asil işleyenler ise, neler olup bittiğini ancak iş işten geçtikten sonra fark edebildiler”* (Bruinessen, 2006, s. 282). Diyarbakır’da büyük toprak sahipleri olarak kayıtlara geçen birçok ailenin mülk edinme süreci önemli ölçüde 19. yüzyıldaki gelişmelere bağlı görünmektedir.⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere 19. Yüzyıl’daki merkezileşme politikalarına bir tepki olarak isyan eden Kürt emirlerinin yenilgiye uğraması ve emirlerin güçlerini yitirmesinin ardından şeyhler var olan otorite boşluğunu doldurmuşlardı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şeyhler önemli bir güç haline geldiler. 19 yüzyıl Kürt isyanlarının sonuncusu olan Şeyh Ubeydullah İsyanı bölgede hakim olan şeyhlerin etkisini göstermesi açısından önemli bir isyandır. Bu isyan Kürt milliyetçi söyleminde Kürt devleti kurulmasını amaçlayan bir milliyetçi hareket olarak görülmekteyse de bu konuda tam bir fikir birliği yoktur. Bozarslan ve Olson; İlk aşamada İran Şahının Urmiye bölgesinde Ubeydullah’ın babası Şeyh Taha’ya verdiği vergi ayrıcalığını korumayı hedefleyen ve İran’a karşı başlayan isyanın zaman içerisinde milliyetçi bir söylem geliştirdiğini söylemektedir. Bu isyanın milliyetçi ruha sahip

⁷ Bu ailelerden biri olan Cemilpaşazedeler hakkında daha fazla bilgi için; Canlı, Uçak, 2012. 1858 Arazi Kanununun bugünkü Kuzey Irak’taki Kürt bölgelerine de etkisi için bkz: Othman; 2007.

olduğunun bir delili olarak da Şeyh Ubeydullah bir İngiliz Diplomatına gönderdiği mektup gösterilmektedir. Bu mektuba göre Osmanlı ve İran Kürdistanlarının tek bir memleket oluşturduğunu ve Kürtlerin de her millet gibi kendi geleceklerini belirlemesi gerektiğini söylemekteydi (Bozarıslan, 2003, s.844, Olson, 1992, 17-26).

Bruinessen (2006), McDowall (2004) ve Attar (2004) ise Şeyh Ubeydullah isyanının milliyetçi bir hareket haline gelemediğini, Kürtlerin İslam dinine bağlılığı nedeniyle Ubeydullah'ın hareketine katıldıklarını söylemektedir. Bu dönemde bölgede gayri Müslimlere özellikle Ermenilere verilen ayrıcalıklar Kürtler üzerinde huzursuzluk yaratmıştı. Ermeni milliyetçiliğine Kürtlükten önce Müslüman kimliğiyle tepki gösteriyorlardı ve bu 1. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı sırasında da böyle kaldı. İnsanlar milliyetçi bir önder olduğu için değil, yerel aşiretler üzerinde büyük nüfuz sahibi dini bir lider olduğu için Şeyh Ubeydullah'ın peşinden gitmişlerdi. Ubeydullah ancak çok sonraları Kürtlerin milliyetçi emelleri için bir sembol haline gelebildi (Bruinessen, 2005 (a), s.137, McDowall, s.88-96, Attar, 2004, 78-82).

Ubeydullah isyanı ile birlikte merkez karşıtı Kürt muhalefetinin ilk dönemi kapanmaktaydı. İsyandan sonraki dönem, bir yandan 19. yüzyılda canlanan Kürt aşiret dinamiklerinin sisteme entegrasyonuna, diğer yandan da uzun bir dönem marjinal kalacak, az çok bilinçli bir şekilde ifade edilen kültürel Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışına tanık olacaktır.

1.1.2.1. II. Abdülhamit Dönemi

19 yüzyıl içinde II. Abdülhamit dönemi, uygulanan politikalar açısından Kürtlere önemli etkileri olan bir dönemdir.

II. Abdülhamit tahta çıktığı dönemde Osmanlı devleti büyük sıkıntı içindeydi. Padişahın Anayasayı ilan etmesi isteniyordu ve yeni anayasa 1876 yılında ilan edildi. Bu dönemde Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine yoğun bir şekilde karıştığı bir dönemdi. Rusya da Osmanlı üzerinde baskısını arttırmış, 1877-1878 yılında yapılan Osmanlı-Rus harbi Osmanlılar için felaketle sonuçlanmış ve bir Bulgar devletinin kurulmasını sağlayan Ayestefanos Antlaşması imzalanmıştı. Bu durum karşısında Avrupa devletleri kendi çıkarları için Osmanlıya yardım etmek durumunda kalmışlardı.

Osmanlı'nın yenilmesi Müslüman nüfus üzerinde de olumsuz bir etki yarattı. Birçok Müslüman, evlerini terk etmek zorunda kalmış ve Müslüman olmayan halktan birçok eziyet görmüşlerdi. Bu durum Osmanlı hükümetinin meşruiyetini yok etmişti. Aynı zamanda tüm bu yaşananlar Müslümanların kendi kimliklerine daha çok sahip çıkmaya başlamasına da neden oldu (Bajalan, 2010, s.61-64).

İmparatorluğun bu karışık ortamında tahta çıkan Abdülhamit ilk iş olarak otoritesini pekiştirmek üzere meclisi kapattı. Bu durum Abdülhamit yönetimine ağır eleştiriler yapılmasına neden oldu. Rus savaşı ve Berlin Kongreleri ile Hristiyan toplulukların önemli bir kısmının imparatorluktan ayrılmaları Tanzimatçıların “Osmanlılık ideolojisinin gerçekleşmeyeceğini gösteriyordu. Bununla beraber “Osmanlılık” fikri silinmedi sadece ikinci plana geçti ve Pan islamizmin düşüncesi egemen oldu. İslamcılık, Sultan’ın tüm Müslümanları lideri, yani Halife sıfatını pekiştiriyordu. Ayrıca Batı tarzı bir devlet okulu sistemi, genç Osmanlı tebasını ortak İslami değerler ve siyasi yaklaşım yani Osmanlılık altında birleştirmek amacıyla uygulamaya koyuldu. Abdülhamit, böyle bir ortamda İslam birlikteliği duygusunu devleti hem dış baskılardan hem de içeride olabilecek Müslüman isyanlarından korumak için devlet merkezli Osmanlı-Müslüman vatanseverliğine dönüştürmek istedi. Tabii ki Kürtler Ermeni sorunu yüzünden önemli bir yere sahipti (Bajalan, 2010, s.67-70).

Osmanlı-Rus Savaşı’nın hemen sonrasında Osmanlı devletinin Doğu bölgelerindeki kontrolü çok sınırlanmıştı. Ayrıca filizlenen Kürt sorununun yanında İstanbul yönetimi Ermeni milliyetçiliği ile de başa çıkmak zorundaydı. Bu dönemde amaçları Ermenistan devletini kurmak olan Hınçak gibi örgütler kurulmuştu. Abdülhamit yönetiminin buna yanıtı Doğu Anadolu’nun Kürt ve Müslüman kimliğini daha çok vurgulamak ve desteklemek oldu. Bu anlamda Abdülhamit’in Kürtlere yönelik siyaseti onları merkeze sadık ve bağımlı hale getirmek üzerine kurulmuştu. Abdülhamit Kürtleri bölgede doğal müttefik olarak görüyordu. Bu anlamda Abdülhamit döneminde imparatorluk yönetimine katılan Kürtlerin sayısı en üst seviyeye ulaşmıştır. Abdülhamit, sürgünde olan Kürt Mirlerinin çocuklarını kamu hizmetinde üst kademelere getirerek başlıyıcı bir politika takip etmiştir (Bajalan, 2010, s.77).

Abdülhamit’in izlediği politikalar arasında en tartışılanı Hamidiye Alaylarının kurulması oldu. Bu alaylar Rusya’nın Kazak süvarileri modeline benzer şekilde Osmanlı Ordusuna gayri nizami asker gücü sağlamak ve İmparatorluğun doğu vilayetlerini denetlemek amacıyla kurulmuştu. Bu askeri kuvvetlere sultanın adı verildi; Hamidiye Alayları. Hamidiye Alayları 20 Ekim 1890 tarih ve 233 sayılı yasayla 1891 yılında kuruldu. Erzincan’daki IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa bu görevi üstlendi (Kutlay, 2010, s.29).

Hamidiye Alaylarının görevi sınırları olası Rus ve Ermeni saldırılarından korumak ve Ermeni devrimcilerini kontrol altında tutacak yardımcı kolluk gücünü oluşturmaktı. Aslında Abdülhamit’in Kürtlere karşı davranışı “Müslüman Birliğini” sağlama ve imparatorlukta önemli bir Müslüman topluluğunu kaybetmeme bağlamında değerlendirilmelidir. Hamidiye alaylarının kurulması sadece askeri strateji değildi. Hamidiye Alayları Kürt aşiretlerini Hamidiye sistemi içine sokmak ve Doğu’da Sultan’ın tamamıyla güvendiği düzenli bürokrasi

ve ordudan bağımsız bir kontrol gücü oluşturmak amacıyla kurulmuştu (Bajalan, 2010, s.79). Böylece Hamidiye Alayları hem Kürtler için sultana bağlılığı cazip kılmanın bir aracı, hem de doğuda düzeni sağlamanın en etkili yolu olarak görülmüştür. Aşiret reisleri, Alaylar yoluyla Kaymakam, albay, Paşa gibi ünvanlar alarak siyasi ve idari alanda aşiretin işlerini yapacak seviyeye yükselmişlerdir. Alayların teşkiliyle aşiretler vergiden ve askerlikten de muaf olurlarken; bu durum bir yandan onları devlete bağlamış, bir yandan da kendilerini savunacak hale getirmiştir. Kürtler Abdülhamid'i kendileri için sultanların en iyisi olarak görüyor, ona "*Kürtlerin Babası*" diyorlardı (Bruinessen, 2006, s.285-286).

Doğu Anadolu bölgesinin Rusya'ya karşı savunulması için alayların kurulmasını (Çay, 1993, s.355). İstanbul'daki Aşiret mekteplerinin kurulması takip etti.⁸ Kürtleri Osmanlı sistemiyle bütünleştirmeyi amaçlayan bir politika ile kurulan bu okullara alınan öğrenciler, vergi vermekten kaçarak ve sık sık isyan çıkararak en çok sorun yaratan aileler ile aşiretlerin çocukları arasından seçilmişti. Okulda izlenen amaç devlete sadık ve merkezin değerlerini benimseyen bir toplum yaratmaktı (Heper, 2008, s. 81).

Alayların kurulmasının Osmanlı devleti açısından ve Kürt siyasal hareketi açısından bazı sonuçları oldu. Osmanlı devleti açısından sonuçlarına baktığımız zaman özellikle alayların başına buyruk bir yapıda olmaları bölge halkı açısından tatsız olayların meydana gelmesine sebep olduğunu söyleyebiliriz. Subay olarak atanan aşiret reislerinin yeni yetkilerle donatılması, bu kişilerin gücünün alabildiğine artmasına yol açarken, bu güç aynı zamanda istismar edilerek yerel bazı disiplinsizlikler ve taşkınlıklara yol açmıştır. McDowall, Alayların başına buyrukluğuna dikkat çekerek bu disiplinsizliği Kürtleri Osmanlı sistemine entegre etme konusunda eksik kaldığının göstergesi olarak görür. Başlatılan bu uygulamanın prensipte iyi bir fikir olduğunu ancak pratikte umulan entegrasyonun sağlanmadığı yorumunu yapar (McDowall, 2004, s.101-102). Osmanlı Devleti açısından bir başka sonuç ise, bu alayların Ermenilere karşı etkin bir şekilde kullanılabilmesi olmuştur. Böylece Osmanlı bölgede Müslüman unsur olarak Kürtleri kullanarak Hristiyan halklar özellikle de Ermeniler tarafından çıkarılan ayaklanmaları daha kolay bastırabilme yolunu bulmuş oldu.

Olson, Hamidiye Alaylarının kurulmasının Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi yönünde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğunu ileri sürmektedir. Olumsuz sonuçlar arasında en önemlisi, bazı aşiretlerin diğerleri karşısında güçlenmesiyle bölgedeki güç dengesinin değişikliğe uğramasıydı. Alaylar Abdülhamid'in Pan İslam siyaseti gereğince Sünni aşiretlerden kurulmaktaydı. Bu uygulama, Şii ve/veya Alevi aşiretlerin konumlarının zayıflamasına ve genel olarak Sünni ve Şii aşiretler arasında düşmanlıkların artmasına sebep

⁸ Aşiret mektepleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Rogan, 1996.

olmaktaydı. Aşiretler arasında çıkan anlaşmazlıklar Hamidiye Alayına mensup olan aileler lehine çözümleniyordu. Bu durum, Alevi aşiretleri ile Hamidiye olmayan diğer aşiretlerin yönetime muhalefet etmeye başlamasına neden oldu⁹ (Olson, 1992, s. 31-32). Bu durum Kürtler arasında birliği bozan bir nedendi. Öte yandan Hamidiye Alayları sayesinde Kürtler çağdaş savaş tecrübesi edinirken aynı zamanda Türk ve Arap milliyetçiliği ile de tanışmışlardır. Hamidiye alayları ile birlikte kurulan aşiret mekteplerinin Kürt toplumu üzerindeki sonuçları gelecekteki dönemde daha etkili bir şekilde hissedilecekti. İlk kez İstanbul'da çağdaş eğitim veren bir programla yetiştirilmiş bir Kürt kadrosu ortaya çıkmış oluyordu (Olson, 1992, s.32). Aşiret mekteplerinde eğitim gören Kürt ailelerinin çocuklarının ileride Kürt milliyetçiliğinin filizleneceği eğitilmiş insanlardan bir sınıf oluşturmuşlardı. Şeyh Said isyanını planlayanların çoğu bu sınıftan kişilerdi (Bruinessen, 2005(a), s.135).

Genel olarak Hamidiye Alaylarını değerlendirirsek, bu politikanın Doğu'yu koruma konusunda başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Kürtleri sisteme entegre etme açısından tam bir bütünleşme sağlamada başarısız olunmuştur. Kürtlerin geleneksel feodal yapısı korunurken bu durum Kürtleri tam bir Osmanlı vatandaşı ve kanunlarına tabi bireyler haline getirememiştir. Kürtler kapalı feodal yapıları içinde yarı otonom aşiretler olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Özellikle coğrafyanın yarattığı zorluklar nedeniyle kentleşme, ulaşım, pazar, sosyal hareketlilik imkanlarının son derece sınırlı olması, Kürtlerin imparatorluk yapısında ve toplumuna entegrasyonunu engelleyen en önemli faktörlerdi (Akyol, 2006, s.47-48). Ancak bu geleneksel yapının devam etmesi Kürtlerin milli kimlik geliştirerek diğer pek çok azınlık gibi "bağımsızlık isyanı" çıkarmalarını önlemişti. Osmanlı yönetimi için avantaj olan bu durum Kürt hareketi açısından dezavantajlı bir durumdu. Bu dezavantajlı durum aşiret mekteplerinin Kürt milliyetçiliği üzerinde etkisi ile uzun dönemde avantajlı duruma gelmiştir.

1908 Jön Türk devriminden sonra Hamidiye Alaylarında yapısal değişikliğe gidildi. Abdülhamit'ten kaynaklanan isimleri Aşiret Alayları olarak değiştirilip bir dereceye kadar ordunun hiyerarşik yapısına dahil edildiler.

II. Abdülhamid döneminin önemli gelişmelerinden biri İlk Kürt gazetesi *Kürdistan*'ın¹⁰ yayınlanmaya başlamasıdır. Abdurrahman Bedirhan daha önce kardeşi Mikdat Midhat

⁹ Bu şekilde kışkırtılan Sünni-Şii aşiretleri arası çatışmalardan en önemli örneği Cibran ve Hormek aşiretleri arasındaki ilişkiydi. Cibranlı aşireti Hamidiye Alaylarının en kuvvetli ve büyük aşiretlerinden biriydi. Hamidiye Alayları Alevilerin ve Hamidiye mensubu olamayan aşiretlerin arazilerine el koymakta ve her anlaşmazlık ve çatışma Cibranlılar lehine sonuçlanmaktaydı. Bu muhalefet Şeyh Said isyanına kadar devam etti. Şeyh Said İsyanının en önemli liderlerinden biri İkinci Cibran Hamidiye Alay Komutanı Cibranlı Halil Bey idi. Bu isyanda Alevi aşiretlerinin destek vermemelerinin nedenlerinden biri de Hamidiye Alayları döneminden kalan bu olumsuz duygulardı.

¹⁰ Kürdistan gazetesi, Kahire, Cenevre, Londra, Folkstone olmak üzere değişik şehirlerde çıkmak üzere 1902 yılına kadar 31 sayı olarak basılmıştır.

Bedirhan¹¹ tarafından 1898 tarihinde Kahire’de Kürtçe olarak yayımlanan “Kürdistan” gazetesini İsviçre’de tekrar yayımlamayı sürdürür. İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarı olan Abdurrahman Bedirhan, İsviçre’de O dönemki Jön Türk hareketinin önderlerinden olan Kürt kökenli Arapgirli Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. İshak Sukuti ile iyi ilişkiler içinde bulunmuştur.¹² Aynı dönemde Abdullah Cevdet de Cenevre’de yayınlanan ve muhalif bir gazete olan “Osmanlı” gazetesinin redaktörü idi (Malmisanij, 2011, s. 15-16).

Muhalif bir gazete olan “Kürdistan”ın ilk sayısından sonra Abdülhamit yönetimi tarafından imparatorluk sınırlarına girmesi yasaklanmıştır (Malmisanij, 2011, s.121-124). Bu gazetede Abdülhamit’in Kürtlere yönelik politikası eleştiriliyor ve Hamidiye Alaylarının Kürtler ile Ermenileri birbirine düşürdüğü ve uzun dönemde bunun Kürtlerin aleyhine durum yaratacağı yönünde uyarılarda bulunuluyordu (Malmisanij, 2011, s. 29-36).

Kürdistan gazetesi Abdülhamit yönetimine karşı muhalefet eden bir gazete olmasının yanında Kürtleri aydınlatmayı görevleri arasında görüyordu. Bu gazetenin amacını Mikdat Mithat Bedirhan ilk sayıda şöyle açıklıyordu; “...*Bunu yayımlamakta amacım, ulusum içinde eğitim (bilgi) seviyesini yaymak, Kürtleri modern uygarlık yolunda ilerlemeye teşvik etmek ve aynı zamanda ulusal edebiyatını onlara tanıtmaktır...*” (Malmisanij, 2011, s.108). Bu amaçla gazetenin ikinci sayısında, bu gazetenin her sayısının 2000 nüshasının halka dağıtılmak üzere Kürdistan’a bedava olarak gönderileceği belirtilmekteydi. Ancak o günkü koşullarda gazetenin dağıtımının düzgün bir şekilde yapıldığını söylemek güçtür (Malmisanij, 2011, s. 124). Önemli olan nokta Kürdistan yazarları Kürt sorununu Osmanlı vatansızlığı bakış açısıyla ele almış olmalarıydı (Bajalan, 2010, s.90).

Genel olarak bakıldığında 19 yüzyılda meydana gelen Kürt isyan hareketlerini milliyetçi bir karaktere sahip olduğunu söylemek hatalı olur. Her ne kadar Kürt milliyetçiliği üzerine yazılan eserler milliyetçilik hareketlerini 19. yüzyıldaki Kürt emirliklerinin Osmanlı’ya karşı direnişleri ile başlatıyor olsa da O dönemde Kürt devleti için bir dürtüden bahsedilemez. Kürtler genel olarak kendilerini Osmanlı sultanı-halifesinin uyrukları olarak tanımlıyorlardı (White, 2012, s.130-31). Bu durum Kürtlerin herhangi bir etnik bilince sahip olmadığı anlamına da gelmemektedir. Kürt etnisite bilinci en azından 16. yüzyıldan beri Kürt emirleri ve aşiret eliti arasında mevcuttu. Bu etnisite kavramı, reyayı ve kentsel alt sınıfları içine almıyor sadece saraylıları ve aşiretleri kapsıyordu. Bitlis Emiri Şerif Han 1597’de Kürt hanedanlarının tarihini anlattığı ünlü “Şerefname” adlı kitabında Kürtleri Osmanlılardan,

¹¹ Abdurrahman ve Mikdat Mithat Bedirhan, 1847 yılında isyan eden ünlü Botan Emiri Bedirhan Beyin oğullarıdır

¹² 1889’da Askeri Tıp Akademisinde kurulan ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin çekirdeğini oluşturan ilk Jön Türk grubu (İttihad-i Osmaniye Cemiyeti) iki Kürt, bir Arnavut ve bir Çerkezden oluşuyordu. Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. İshak Sukuti bu kişiler arasındaydı.

İranlılardan, Araplardan, Ermenilerden ve Asurilerden ayırır. Bununla birlikte kitabında bahsettiği Kürtler şehirli aristokratlar ve aşiret mensuplarıdır; dinleri ve dilleri ne olursa olsun reayaya Kürt demez. 17. yüzyılda bütün Kürt bölgesini gezmiş olan Evliya Çelebi de Kürtleri ayrı bir halk olarak görür ve birçok aşireti ve aralarında yine Zazaların, Alevilerin ve Yezidilerin de bulunduğu lehçe gruplarını sayar. Şair ve alim Ahmed Hani'nin Kürtçe destanı "Mem-u Zin" de, modern milliyetçilik düşüncesine benzeyen ifadeler buluruz. Önsözde kitabını geleneğe karşı çıkararak Farsça değil Kürtçe yazdığını belirtir. Hani Kürtler arasındaki siyasal ayrılıktan üzüntüyle bahseder, bu ayrılıklarından dolayı Kürtlerin Osmanlı ve İran hakimiyetinde kaldığını söyler. Güçlü bir hükümdarın idaresi altında birleşmiş olsalardı ilim ve sanatın geliyeceğini ve bütün Osmanlıları, Acemleri ve Arapları hakimiyetleri altına alacaklarını belirtir. Kitap bir saray edebiyatı ürünüydü ve Hani'nin Kürtleri köylüler değil feodal elitti (Bruinessen, 2005 (b), s.28-30).

Ne Bedirhan ailesinin isyanlarında ne de o dönemdeki diğer Kürt isyanlarının herhangi birinde milliyetçi bir motif vardı. Bunlar 1839 yılında Gülhane Hattı Hümayunu ile başlayan Tanzimat reformlarına tepki olarak gelişmiş hareketlerdi, Kürt kimliğine dayalı, etnik bilince bağlı değildi. Bunlar daha çok devletin merkezileştirme çabalarına karşı, feodal nitelikli, Kürt aşiret reislerinin birer tepkisinden öte bir anlam taşımıyordu (Kurubaş, 2004, s.10).

Halk arasında milliyetçi duygular olmadığı gibi Kürt seçkinleri arasındaki milliyetçilik de ilk başta "Osmanlılık çatısı altında kültürel milliyetçilik olarak çıktı. Kürt ayrılıkçı fikirlerden ziyade Osmanlılık fikri etrafında İmparatorluğun çöküşünü durdurma yönünde hareket ediyorlardı Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir Kürt devleti kurma fikri, çok daha sonraları doğacaktı. Bu dönemde bu Kürt seçkinlerinin derdi İttihat ve Terakki Cemiyetine paralel şekilde Osmanlı'yı kurtarmaktı. Nitekim II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından oluşan özgürlük ortamında kurulan Kürt örgütleri de benzer şekilde Kürt milliyetçi fikirlerden ziyade Osmanlı unsuru olan Kürtlerin gelişmesi yönünde hareket etmekteydi.

1.1.3. II. Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet, II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefet eden Jön Türkler ve onların partisi İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) tarafından ilan edilmiş ve bir yıl sonra da II. Abdülhamit tahtan indirilerek İTC'nin yönetimi ülkede hakim olmuştur. Bu dönemde Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci açısından vurgulanması gereken en önemli konulardan biri, Meşrutiyetin getirdiği özgürlükçü ortam sonucu İlk Kürt örgütlerinin kurulmasıdır. İleride ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi bu örgütler her ne kadar ayrı bir devlet kurma yönünde bir Kürt milliyetçiliği duygusu ile kurulmamış olsalar da ileriki tarihlerde Kürt kimliğinin siyasallaşması açısından bir başlangıç noktası olarak görülebilirler. Bu dönemde vurgulanması gereken bir diğer konu

ise II. Meşrutiyet döneminde iktidar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içindeki Kürt unsurlar ile İTC'nin değişen politikası karşısında Kürtlerin takındığı tutumdur.

Jön Türkler heterojen bir yapıya sahipti. Hareketin ortak noktası Abdülhamit'in tahtan indirip meşrutiyet yönetimini kurmak olsa da ne yapılacağı konusunda fikir birliği yoktu. Harekette ateist pozitivistler, ulemanın muhalif üyeleri, vatansever askeri yetkililer ve bürokrasinin eski yüksek kademeli görevlileri bulunuyordu. Temel sorun “devleti kurtarmaktı.” İttihat ve Terakki Partisi içindeki Kürt kökenliler de parti içinde önemli bir role sahipti. İttihat ve Terakki Partisi'nin temelini oluşturan ilk Jön Türk grubu 1889'da Askeri Tıp Akademisinde kurulan İttihad-i Osmaniye Cemiyeti idi ve bu cemiyetin kurucu üyelerinden ikisi İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet Kürttü (Bajalan, 2010, s.86-87). İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan bu Kürtler aynı zamanda İlk Kürt örgütlerinin kurucuları ve önde gelen isimleri idi. Bu dönemde İTC içinde yer alarak Abdülhamit'e karşı muhalefette önemli bir rol oynayan Kürtler genellikle soylu ailelerden geliyordu. Şeyh Ubeydullah'ın oğulları Şeyh Abdülkadir Efendi'nin adı Sultana karşı düzenlenen suikasta geçiyordu. Bedirhan ailesinden üyeler de muhalefette yer alıyordu. Mikdat Midhat Bedirhan ve Abdurrahman Bedirhan özellikle aktif bir şekilde İTC içinde yer alıyorlardı. 1902 yılında Paris'te toplanan Jön Türk Kongresine ileri gelen iki Kürt ailesinin mensupları Abdurrahman Bedirhan ve Hikmet Baban da katıldı. İhtilalden sonra İTC'nin Kürt üyelerinden bazıları çok önemli görevler üstlendiler. Örneğin İsmail Hakkı Baban Maarif Nazırı olurken Süleyman Nazif de Bağdat Valisi oldu (Jwaideh, 2004, s. 196; Bajalan, 2010, s.87). Modern eğitim almış ve devlete hizmet etmiş olan bu kişiler Kürtler arasında entelektüel sınıfa oluşturuyordu. Aynı zamanda Kürt toplumuna yabancılaşmışlardı. Bir yandan Osmanlı sistemine entegre olmaları, muhalefete katılmaları ve ardından gelen sürgünleri nedeniyle Doğu'daki Kürt bölgelerinden ve Kürt halkının çoğunluğundan coğrafi olarak ayırdılar. Diğer yandan yaşam tarzları da Doğu'daki Kürtlerin yaşam tarzından farklıydı (Bajalan, 2010, s.87-88).

Burada belirtilmesi gereken iki önemli husus vardır; Bunlardan biri, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan ve muhalefet hareketine katılan bu bahsettiğimiz Kürt seçkin sınıfı İttihat ve Terakki ile aynı düşünceleri paylaşıyorlardı ve ortak düşünceleri Osmanlılık çatısı altında İmparatorluğun kurtuluşu için çalışmaktı. Seçkin olan bu Kürt aktivistler Osmanlılık fikrine bağlı kalmak ile kendi etnik kimliklerini kazanmak arasında bir tezat görmüyorlardı. Aslında Kürt aydınları daha çok Jön Türk hareketinin temel sorunuyla ilgileniyorlardı. “Bu devlet nasıl kurtulabilir?” Bu anlamda muhalefetlerinde etnik nedenler aranmamalıdır. Bu grubun kurduğu Kürt örgütleri de aynı amacı taşıymaktaydı. Bu örgütlerin Kürtlere yönelik söylemleri Osmanlı'yı bırakacaklarının kanıtı değildi. Osmanlı İmparatorluğunu güçlendirme çabasının bir göstergesiydi (Bajalan, 2010, s.40).

Belirtilmesi gereken bir diğer husus olarak, İstanbul'daki bu seçkin Kürt sınıfı dışında kalan Kürtlerin daha farklı düşündüğünü söyleyebiliriz. Doğu'da yaşayan Kürtler de İstanbul'daki seçkin grup gibi Osmanlı'nın parçalanmasını istemiyordu. Ancak İmparatorluğu etkileyen hızlı siyasi değişimlerden korkan bu Kürtler halife ve sultan gerçeğine tutunarak eski rejimin devam etmesini istiyorlardı (McDowall, 2004, s. 133).

II. Meşrutiyetin ve Abdülhamit'in tahtan indirilmesi İstanbul ve Balkanlarda sevinçle karşılanırken, Diğer bölgelerde duruma daha temkinli yaklaşıldı. Çünkü bu anayasa İmparatorluğun Müslüman unsurları için Müslüman olmayanlarla eşitlik anlamına geliyordu. Pan islamist politika takip eden Abdülhamit'in devrilmesi de bu anlamda hoş karşılanmamıştı (Bajalan, 2010, s.100-101). Kürt bölgelerinde de aynı olumsuz hava hakimdi. Abdülhamit rejimi boyunca avantajlı durumda olan Kürt aşiretleri ve şeyhler değişiklik karşısında endişeliydi. Yeni hükümet Kürt aşiretlerinin gücünü kırıp merkezi kontrolü güçlendirmek istiyordu. Aynı zamanda Hamidiye Alayları da Hafif Aşiret Alaylarına dönüştürüldü. Alaylara son verilmedi ama hükümet desteği kesildi. Alaylar sivil mahkemelerce yargıya tabi oldular (Klein, 2007, s. 141-142).

Meşrutiyet'e karşı tepkileri en açık olarak, Doğu'daki kasabalarda Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti'nin kolu olduklarını iddia ederek kurulan Kürt klüplerinde Kürt aşiretlerinin önde gelenlerinin faaliyetlerinde görebiliriz. Gerçekten de bu klüpler açılış törenlerinde Sultan'a bağlılıklarını bildirdikleri gibi Şeriat düzeninin geri getirilmesi yönünde konuşmalar yapmışlardı (Klein, 2007, s. 140).

Bu dönemde biri dini diğeri laik olan iki Kürt hanedanı öne çıkıyor: Nehri (ya da Şemdinli) Seyidleri ve Bedirhanlar. Bu durum daha ileriki tarihlerde açığa çıksa da onlar Kürt milliyetçiliğinin biri özerklik yanlıları diğeri ayrılıkçılar olarak tanımlanabilecek iki geniş hattının kurucuları olarak tanımlanabilirler (McDowall, 2004, s.135).

İttihatçılar 1908 devrimini devletin kurtuluşuna giden ilk adım olarak görüyordu. Ancak 1908 devriminin beraberinde gelişen olaylar bu düşüncenin bir yanlgı olduğunu gösterdi. İlerleyen zamanda Balkanlardaki milliyetçilik hareketi büyüyerek devam etti. Bulgaristan ve Bosna Hersek bağımsızlıklarını ilan ettiler. İçeride de Sultan'a bağlı olan güçler İttihat ve Terakki Hükümetine karşı harekete geçmek için uygun zamanı kolluyordu. Liberaller de Jön Türk yönetiminin otoriter yapısına karşı duydukları hoşnutsuzlukları dile getirmeye başladılar. Siyasal faaliyetlerini iyice arttırmış olan etnik gruplar, daha fazla özgürlük ve özerklik için seslerini yükseltmeye başladılar. İhtilali izleyen aylarda yoğunlaşan milliyetçi faaliyetler bir yandan İTK'nin otoritesine, öte yandan imparatorluğun bütünlüğüne karşı ciddi bir tehdit oluşturdu. Jön Türkler, kontrol edilmedikleri taktirde bu hareketlerin yerel otonomi taleplerini er ya da geç dile getireceklerinden, daha sonra yabancıların müdahale

edeceğinden ve bunun ardından, ayrılma ya da ilhak yoluyla alışılmış toprak kayıplarının gerçekleşeceğinden korkuyorlardı (Jwaideh, 2004, s. 198-199). Nitekim 1912’de Balkan Savaşı sonucu Osmanlı Avrupa’daki topraklarını kaybetti. Bütün bu olaylar İTC’nin daha merkezîyetçi ve otoriter bir politika izlemesine ve Türkçülük ideolojisinin yönetimde etkin olmaya başlamasına neden oldu. Bu eğilim Kürt siyasetçilerin düşüncelerini de ciddi anlamda etkilemişti (Bajalan, 2010, s.123).

Giderek tek-parti rejimi, hatta parti-devlet rejimi haline gelen İttihat ve Terakki yönetimi, siyasi Türk milliyetçiliğine kaymakta ve kültürel de olsa, Müslüman halklar arasında gelişen milliyetçi akımlara sıcak bakmamaktaydı. Bu nedenle, Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti kısa zamanda yasaklandı. Jön Türklerin baskıları karşısında Emin Ali Bedirhan ve Şerif Paşa ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Emin Ali’nin en büyük oğlu Süreyya Bedirhan devrimden sonra İstanbul’a dönmüş ve milliyetçi Kürt gazetesi “Kürdistan”ı çıkarmaya başlamıştı, ancak o da yurt dışına sığınmak zorunda kalmıştı. Aynı sıralarda “Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti” diye bilinen bir kültürel örgüt kurulmuş ve İstanbul’daki Kürt nüfusunun çocuklarını eğitmek üzere bir ilkokul açılmıştı. Yukarıda bahsedilen iki cemiyet ve bu okul 1909 yılında kapatıldı. Türk milliyetçisi akımlarına karşı duyulan tepkiler, Kürt milliyetçiliğinin bazı unsurlarının siyasileşmesini de beraberinde getirdi (Jwaideh, 2004, s. 198-199).

Kültürel Kürt milliyetçiliğinin örgütlenmesi, aynı zamanda, Osmanlı siyasi sahasında yer almakla mümkün olabilirdi. Ne var ki II. Meşrutiyet koşullarında bu kültürel milliyetçiliğin gelişebilmesi mümkün değildi. Bir yandan Ermenilerle çatışma içinde bulunan ve devletle patron-müşteri ilişkisin kurmuş Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiret ağaları ve şeyhler, Ermenilerle ittifaktan yana değillerdi. Tam aksine, 1909-1914 dönemi, önce Ermenilere karşı başlayan ve daha sonra devlet karşıtı bir nitelik kazanan Kürt isyanlarına tanık olmaktaydı. Alaylar’ın “Kürtlerin babası” olarak tanımladıkları II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi, İttihat ve Terakki’ye karşı tepkileri arttırmış ve isyanların daha da yaygınlaşmasına yol açmıştı. Bu dönemde aynı zamanda milliyetçi fikirler yavaş yavaş tekkelere sızdılar. Burada şeyhlerin arasından güçlü destekçiler kazandılar. Bu Kürt milliyetçiliği tarihinde büyük öneme sahip bir gelişmedir. Tekkelerin milliyetçi fikirlerin yayılmasında oynadıkları hayati rol birçok nedenle hiç de abartılı değildir. Bu odaklardan yayılan fikirler Kürtler arasında çabucak ve yaygın olarak kabul gördü. Çünkü bu fikirler, şeyhlerin irfanlarının ve eleştirilemez yetkilerinin damgasını taşıyordu. Dahası, şeyhlerin dini önder olma özellikleri ve nüfuzları, hükümetin müdahale ve baskılarından tekkeleri koruyan bir tür dokunulmazlık sağlıyordu. Kürt seçkinlerinin önemli bir bölümünü oluşturan şeyhler, aynı zamanda ateşli birer milliyetçiydiler. Şehirli Kürt seçkinlerinin aksine, şeyhler Kürt kitlelere çok yakındı ve kendilerini onlarla özdeşleştiriyorlardı. Dahası, hem eğitimleri hem de inançları gereği

şeyhler, Jön Türklerin hedeflediği çağdaş seküler devletin yerine geleneksel İslam devletini savunuyorlardı. Dolayısıyla, İstanbul'daki yeni yöneticilere güvenmiyorlardı. Yeni yöneticilerin, fikirlerini ve politikalarını, dini çevreler arasında özellikle seilmeyen bir kişi olan Sultan II Mahmud'un İslam karşıtı icraatlarından devraldıklarını düşünüyorlardı. Jön Türklerin Abdülhamid'i devirmeleri, onlara karşı duyulan derin öfkenin bir başka nedeniydi. Kürt yanlısı ve pan-İslamist politikaları, Abdülhamid'i şeyhlerin gözünde ideal Halife-Sultan yapmıştı. Bu yüzden şeyhler, yeni rejime siyasal nedenler kadar dini nedenler yüzünden de muhalefet ediyorlardı (Jwaideh, 2004, s.202-203).

Bu dönemde ortaya çıkan ayaklanmaların en önemlileri 1908 yılında Şeyh Said Berzenci ayaklanması, 1909 yılında Hamidiye Alayı komutanlarından İbrahim Paşa'nın ayaklanması, Barzanlı Şeyh Abdüsselam ayaklanması, 1913 yılında Bitlis İsyanıdır.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu dönemin Kürtler açısından bir diğer önemli yanı ilk Kürt örgütlerinin bu dönemde kurulmuş olmasıdır. Abdülhamit'in baskıcı yönetiminin yıkıldığı bu dönemde Kanun-i Esasi'de önemli değişiklikler yapılarak kamu özgürlükleri genişletilmiş, üstlerindeki baskılar kaldırılmış, toplanma ve dernek kurma hürriyetleri tanınmıştır. Böylece çok sayıda siyasal parti ve cemiyet bu dönemde kuruldu. Meşrutiyet döneminde tüm kuruluşlar Cemiyetler Kanununa bağlı oldukları için dernek-parti ayrımı olmamıştır. Belki de bu karışıklık gereği ayrıca parti niteliğinde olan ya da doğrudan doğruya siyasal programlı, fakat yapısal özelliği iktidarı ele geçirme amacıyla görünmeyen cemiyetler de kurulmuştur (Tunaya, 2009, s.46).

İttihat ve Terakki yönetimi iktidardaki ilk yıllarında bütün Osmanlı tebaası arasında eşitlik, adalet ve kardeşliği desteklediği için Osmanlı'nın birçok farklı cemaati tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Yapılan kanuni düzenlemelerin sonucunda birçok kültürel ve siyasi örgüt ortaya çıktı. Bu anlamda Osmanlılık düşüncesi etrafında bütünleşmek amacını güden Kürt cemiyetlerinin 1908'de kurulmaya başladığını görüyoruz. II. Meşrutiyetten 1. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Kürtler tarafından kurulan derneklerde ayrılıkçı düşüncelerden çok "Osmanlılık" fikrinin hakim olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar daha ziyade Kürtlerin tarihleri, kültürleri, dilleri ve edebiyatları üzerine yoğunlaştıkları Kürt aydınlanmasının kilometre taşlarıydı (Bajalan, 2010, s.40). Genellikle Kürt milliyetçiliği üzerine yazılan eserlerde bu örgütler her ne kadar Kürt milliyetçiliği güden örgütler olarak açıklansa da bağımsızlık düşüncesi izleyen cemiyetler Birinci Dünya Savaşından sonra kurulmuşlardı. Özellikle son dönemde birinci el kaynaklara dayanılarak yapılan araştırmalarda bu örgütlerin amaçları daha açık bir şekilde ortaya konulmuştur (Bajalan, 2010; Malmisanij, 2011, Özoğlu, 2005; Malmisanij, 2002, Klein, 2007). Osmanlı Kürtleri üzerine etkili bir kitabı olan Özoğlu şunu savunmaktadır:

“Kürtler 1908’de İkinci Meşrutiyetin ilanından, 1918’de Birinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar, büyük çoğunluğu işi siyasi taleplerde bulunmaya vardırılmayan çeşitli dernekler kurdular. Bunlar esas olarak Kürt soyluları için birer kültür klübü olma işlevinden öteye gidemediler. Dolayısıyla bunlar, her ne kadar 1918 öncesine ait bu Kürt dernekleri Kürt kültürel canlanışının başlıca örnekleri olsalar da, milliyetçi örgütler olarak görülmemelidir. Kürt örgütlerinin açık bir şekilde milliyetçi program izlemeleri ancak 1. Dünya Savaşı’ndan sonra başladı. Savaş sonrasında bu örgütler belirgin bir milliyetçi hat izlediler ve Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkını talep ettiler” (Özoğlu, 2005, s.101-102).

Bajalan, 1914 öncesindeki Kürt hareketini destekleyenlerin çoğunun Kürt milliyetçisi olmadığını söylemektedir. Örnek olarak Fevzi Pirinççizade’yi gösteren Bajalan, bu kişinin 1908’de Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti’ne katıldığını ancak 1. Dünya Savaşının sonunda Osmanlı imparatorluğu çöktüğünde Kürt milliyetçisi olmak yerine Anadolu’daki direniş hareketine katıldığını belirtmektedir. Bir diğere örnek olan, Dr. Mehmet Şükrü Sekban ise, savaş öncesinde Kürt cemiyetlerine ve 1. Dünya Savaşından sonra Kürt milliyetçi hareketine katılmıştır. Ancak daha sonra Kürt milliyetçiliğii hareketini tamamen bırakmış, Türkçülüğü benimseyerek Türkiye’ye dönmüştür (Bajalan, 2010, s.43).

İttihat ve Terakki Komitesi tarafından 1908 yılında İlan edilen II. Meşrutiyet’in ardından ilk Kürt siyasal cemiyeti sayılan ve Kürt Milli Komitesi diye bilinen “Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti” İstanbul’da kuruldu. Kurucuları Emin Ali Bedirhan, Muhammed Şerif Paşa (Şeyh Ubeydullah’ın oğlu) Nehrili Şeyh Abdulkadir ve Damat Zülküf Paşa idi (Bozarlan, 2003, s.845). Kültürel milliyetçiliğinin yeni bir ifadesi olan ve II Meşrutiyet sonrasında kurulan Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti Ermenilerle Kürtler arasında barış ve kardeşliğı ve her iki halkın meşrutiyetle yönetilecek yeni bir Osmanlı birliğı çerçevesinde yer almasını hedeflemekteydi. Kültürel milliyetçilik, Kürt kimliğı ortaya çıkarmak ve Kürtlerin “uyanmasını” ve “medeniyete” varmasını hedefleyen talepleri ileri sürmek anlamına gelmekteydi (Bozarlan, 2003, s.845). 15 Eylül 1908’de birçoğuu Abdülhamit rejimine karşı muhalefette bulunan 500 önemli Kürt şahsiyetin katıldığı toplantıyla kurulan cemiyetin kuruluşu şu sözlerle duyurulmuştu; “*Hepimiz Anayasayı ve Kanunları imparatorlukdaki tüm uluslara yardım ve kardeşlik getirmesi için destekliyoruz*” (Bajalan, 2010, s.105).

Cemiyetin Başkanı olarak Şeyh Abdülkadir Efendi seçilmişti. Yönetim Kurulu başkanı Babanzade Naim Ahmed idi. Cemiyetin diğere önemli üyeleri arasında Emin Ali Bedirhan, Said-i Nursi, Babanzade İsmail Hakkı, Süleyman Nazif, Süleymaniyeli Tevfik ve Diyarbakırlı Ahmet Cemil bulunuyordu.

KTTC’nin amaçları İTC amaçları ile çelişmiyordu. Her şeyden önce KTTC, Kürtler arasında eğitimin, sanayinin, ticaretin ve tarımın, geliştirilmesi yoluyla imparatorluğun

modernleştirilmesine yardım etmek istiyordu. Cemiyetin amaçları arasında, Kürdistan'da okulların açılması, Kürt memurların atanması, Kürt dilinin yönetimce resmen kabul edilmesi, Cemiyetin Kürt milletvekillerinin mecliste temsilinde etkin olabilmesi ve Kürdistan'ın ekonomik olarak ilerlemesi için gerekli kurumlar nezdinde çalışmalarda bulunulması vardı (Kutlay, 2010, s. 149). Ayrıca Ermeniler ve Nesturilerle olan ilişkilerin geliştirilerek İttihat-ı anasır prensiplerine bağlı kalıyorlardı. KKTC'nin programının en ilginç yönlerinden birisi cemiyetin dil sorununa yaklaşımıydı. 11. maddede cemiyetin Kürtçe verilecek temel eğitime yardım amaçlı Kürt dili kitabı çıkarma ve Kürtçe eğitim verme amacı vardı. Ancak 13. maddede şunlar vurgulanmaktadır. Cemiyet Kürtlere resmi dil olan Türkçe de yeterince eğitim verilmek için olabildiğince çok çaba göstermelidir. Ayrıca Yönetim Kurulunun yönetimiyle ilgili maddelerde hem Kürtçenin hem de Türkçenin bilinmesinin tercih edildiği, Ancak Kürtçenin bilinmediği durumlarda bir başka yabancı dilin çok iyi bilinmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştı. Bu "Kürt-Osmanlıcılığı ideolojisi" KTTC'nin çıkardığı gazetede kendini daha çok belli ediyordu. Kürtler, KTTC'ye katılmayı Osmanlı'ya karşı gösterdikleri vatanseverlik ve yeni rejime karşı sadakatlerinin bir göstergesi olarak görüyordu. KTTC'yi Kürtlüğün ifade edilmesinin bir aracı olarak görsek de, cemiyetin ideolojisi hem Osmanlı hem de İttihatçı yanlısı olarak tanımlanabilir.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetinin en önemli eylemi, 1909 yılında "Anadolu ahvalinin tahkik ve ıslahı için" acele tedbirler alınmasını ve bir ya da birkaç heyetin bölgeye gönderilmesini öneren muhtırayı Kamil Paşa hükümetine vermiş olmasıdır. Aynı önerileri kapsayan bir muhtıra da Ermeni Patrikhanesince sunulmuştur. Kamil Paşa işi ciddi tutmuş ve Ayandan Galip Bey başkanlığında bir heyetin kurulması için hemen gerekli direktiflerin verilmesi karar altına alınmıştır. Ayrıca Kürtlerle Ermeniler arasındaki anlaşmazlıkların ve arazi davalarının çözümü için bir heyetin kurulmasına da karar verilmiştir. Heyetin görevleri arasında sivil ve asker yetersiz memurların değiştirilmesi veya azli, "mütegallibenin" hemen tutuklanarak yargılanması, kıtlık ve açlık içinde bulunan vilayetler halkına yiyecek dağıtılması gibi konular vardır (Tunaya, 2009, s.431-32).

KTTC her ne kadar Kürdistan'ın sorunlarıyla ilgilenirken hükümet yardımı peşinde olsa da büyük ölçüde İstanbul'da yaşayan Kürt ayanı için sosyal bir klup olarak faaliyet gösterdi. İlginç bir şekilde, KTTC'ye üye olma koşullarından biri İstanbul'da ikamet ediyor olmak ve Türkçe okuyup yazabilmektir. Kürtçe bilgisi de ayrıca tavsiye ediliyordu; ancak Kürtçe bilmeyen biri bunu başka bir dil ile ikame edebilecekti. Kürtçe değil de Türkçe okuryazarlığın zorunlu kılınması lider kadronun, derneği muhtemelen salt bir Kürt örgütü olmaktan çok bir Osmanlı örgütü olarak gördüklerini ve Osmanlı'nın yeni düşünsel/kültürel manzarasına dahil olmak istediklerini göstermekteydi. Türkçe okuryazarlık, aynı zamanda üyelerin Osmanlı

İmparatorluğundaki Kürtçe konuşmayanlarla da iletişim kurmasını sağlayacaktı. Örneğin, Ermenilerle daha iyi ilişkiler geliştirmek, tüzükte şart koşulduğu üzere, Türkçe bilgisi gerektiriyordu. Türkçe, farklı Kürt lehçelerini konuşan İstanbul Kürtlerinin birçoğuna birbirleriyle iletişim kurabilecekleri bir dil sağlamıştı. En az iki dilde okur-yazarlık ve İstanbul'da ikamet etme koşulları üyeliği, zaten Osmanlı sistemini bir parçası olan, ayanlarla sınırlandırmıştı. Aşağı yukarı 1909 civarında İstanbul'da Kürt işçilerin, özellikle de hamalların bulunduğunu biliyoruz ancak bu işçilerin birçoğunun okur-yazar olması muhtemel görünmüyor. KTTC her ne kadar Kürtlerin yaşamlarını iyileştirmeyi ve hükümetin dikkatini Kürtlerin sorunlarına çekmeyi amaçlasa da Kürtler için özel siyasal haklar talep etmedi (Özoğlu, 2005, s.104-105).

KTTC'nin 1909'da kapatılmıştır. Bunun sebepleri arasında Cemiyet içinde Bedirhanlar ve Nehri şeyhleri arasındaki çekişmenin yanı sıra yukarıda da değinildiği üzere İTC hükümetinin özellikle 13 Nisan 1909'daki karşı devrimden sonra baskıcı bir siyaset izlemesidir (Bajalan, 2010, s.116-117).

KTTC'den sonra, 1910'da Kürdistan Neşri Maarif Cemiyeti ve 27 Temmuz 1912'de Kürt Hevi Talebe Cemiyeti gibi birçok farklı Kürt örgütü kuruldu.

KTTC'nin dağılmasından sonra 1910–1911 arasında Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (KNMC) kuruldu. Eski KTTC üyelerinin yanı sıra Kürtlerin yaşadıkları bölgeleri temsil eden mebuslar ve 1909'dan sonra imparatorluğa dönen eski sürgünler de bu cemiyetin üyeleri arasındaydı. Bu eski sürgünler arasında Kürdistan gazetesinin kurucusu Mithat Bedirhan, Abdurrahman Bedirhan ve eski İTC üyesi Dr. Abdullah Cevdet de bulunmaktaydı.

KNMC, KTTC'nin eğitimle ilgili olan beklentilerini tamamlayan bir cemiyetti. Cemiyet programının ikinci maddesi Kürtlerin eğitimde geri olduklarını ve Kürtler arasında eğitimin yaygınlaştırılması gerektiğini vurguluyordu (Bajalan, 2010, s.123). Cemiyet bu görevi yerine getirmeyi umuyordu. Ayrıca İstanbul'da bir okul kurmak, Kürt köy ve kasabalarında okulların yapımını kolaylaştırmak ve Kürt aşiretlerinde eğitimin yaygınlaşmasını sağlamak amacının olduğunu vurguluyordu. Kürt Meşrutiyet Mektebi adında Abdurrahman Bedirhan yönetiminde bir okul açıldı. Bu okul önceleri devlet tarafından da destekleniyordu. Bu belki de Babanzade İsmail Hakkı'nın Eğitim Bakanı olmasıyla alakalı bir durumdu.¹³ Okulun adı ve destekçilerinin Osmanlı siyaset yaşamında yer alması nedeniyle KNMC bir Kürt milliyetçi kuruluşundan çok Kürt seçkinlerinin Kürtlerin aydınlanmasını sağlama projesinin bir parçası olarak görülmelidir.

¹³ Kürtçe eğitimin ateşli savunucusu olan Babanzade İsmail Hakkı aynı zamanda sadık bir İTC üyesiydi. Hakkı, kabinede görev yapan ilk İTC üyelerindendi.

İmparatorluğun Türk olmayan unsurlarının faaliyetlerinin hükümette yarattığı memnuniyetsizlik sebebiyle İTC; KNMC'nin hareket alanını kısıtlamış, doğrudan kapatma yoluna gitmemiştir. KNMC'nin dağıtılması onların İTC'ye yabancılaşması ve Kürt siyasetinde kısmi bir radikalleşmeyi doğurdu. Bu radikalleşme belki de Kürtlerin yeni neslinin belli bir olgunluğa erişmesinden de kaynaklanmıştır. Bu nesil siyasi olgunluğa 1908 sonrasında ulaşmıştı (Bajalan, 2010, s.125).

Türkçülüğün bir devlet politikası olarak Türk entelektüel ve öğrencileri arasında popülerlik kazanması, 1908'den sonra yükseköğrenime başlayan yeni nesil Kürtleri çok etkiledi.

Bu gençler aynı zamanda Tarım Fakültesi muhasebecisi Halil Hayali ve başarılı bir doktor olan Şükrü Sekban gibi eski Kürt aktivistlerden de etkileniyorlardı. Bütün bu olayların sonucunda da Kürt öğrenci cemiyeti Hevi (umut) kuruldu (Bajalan, 2010, s.127).

Kürt Talebe Hevi Cemiyeti İstanbul'da Tarım Fakültesinden bir grup genç öğrenci tarafından kurulmuştu. Hükümetten cemiyet kurma izni aldıktan sonra üyeleri kabul etmeye başladılar. Hevi 1914 öncesine kadar kurulan tüm Kürt cemiyetlerinin en başarılısı olmuştu. Ağustos 1912 ile Eylül 1914 arasında üç gazete yayımlanmıştır. Roj-i Kurd (Kürt Günü), Hetaw-i Kurd (Kürt Güneşi) ve Yekbun (Birlik) Ayrıca Lozan ve Erzurum da da kolları vardı.

Hevi, önceki cemiyetler gibi Kürtleri “aydınlatma” ve “eğitim” gibi amaçları da benimsemişti. Ayrılkçı bir amacı yoktu. Cemiyetin tüzüğüne ikinci maddesinde kuruluş amacı olarak şu hususlar belirtilmişti;

“Kürt öğrencileri birbirine tanıtarak aralarında ilişki, kardeşlik ve birlik sağlamak, Kürt dilini ve edebiyatı düzenleyip kitaplaştırarak geliştirilmesine çalışmak, İstanbul'a gelecek Kürt öğrencilerin okullara girişinde yol göstericilik etmek, Ekonomik durumu iyi olmayanlara uygun okullara girişinde yol göstericilik etmek, Özetle Kürtlerin bilimsel ve toplumsal ilerleme ve gelişme yolunda çaba göstermek”

Derneğin yapacakları da şu şekilde sıralanmıştı;

“Vilayetlerde bu amaçla şubeler açmak, Kürtçe ve Türkçe bir dergi yayımlamak; yararlı bilgileri içeren ve çeşitli düzeydeki düşüncelere ve özellikle ana ve ilkokullara özgü kitaplar yayımlamak; dersler, tartışmalar, tiyatro oyunları düzenlemek ve çeşitli yerlerde yeni yöntemlerle okullar açmak”(Malmisanij, 2002, s.61).

Hetaw-i Kurd dergisinde gençliğin, ulu hilafet ve yüce saltanata hizmet ve fedakarlık gayesi içinde Kürtlüğü hazırlamaktan ibaret olan saf ve yüce emellerinden söz edildiği göz önüne alınırsa Hevi'nin sorunları hilafet ve saltanat sınırları içinde ele aldığı anlaşılır. İlk Meclis-i Mebusan'a Dersimden milletvekili seçilmiş olan ünlü hukukçu Lütfi Fikri'nin Roj-i Kurd'de yayımlanan makalesinde de Osmanlılardan ayrılmaya azmetmiş bir Kürt milletinin payidar olamayacağı belirtilir (Malmisanij, 2002, s.58-59).

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı başladığında Avrupa’da bulunan Hevi üyelerinin bile Osmanlı ordusu yanında savaşa katılmak için dönmeleri ve birçok üyenin savaşa katılması da onların Osmanlı devletinden ayrılmayı amaçlamadığını göstermektedir. Zaten tüm aktif üyeleri Osmanlı ordusuna katıldığından dolayı Hevi faaliyetlerine son vermişti (Bajalan, 2010, 128-129).

Son tahlilde Hevi kendisinden önce kurulan KTTC gibi elit bir cemiyetti. Üyeleri asil ve eğitilmiş Kürtlerden oluşuyordu ve cemiyetin temel amacı eğitim olarak açıklanmıştı. Kürt hareketi, Kürtleri “kurtarma” isteğini bir “Kürt” devleti yaratma amacıyla bağdaştırmamıştı (Bajalan, 2010, s.137).

Birinci Dünya Savaşından sonra yeniden kurulan Hevi diğer Kürt örgütlerinde de olduğu gibi bağımsızlıkçı taleplere yönelmiştir. Hevi, Ahmed-e Hani’nin destanı Mem u Zin ve Cemilpaşa’nın Kürtçe Çalışma Kitabı dahil olmak üzere çeşitli kitaplar yayınlamıştır. Cemiyet 1922’de Ankara hükümeti tarafından kapatılmıştır. Kürt ulusal hareketinin önemli bazı kadrolarının Hevi içinde yetişmiş olması bu derneğin Kürt siyasal hareketi içindeki yerini daha iyi anlaşılır kılmaktadır (Malmisanij, 2002, s.186-187).

Genel olarak Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci içinde II Meşrutiyet Döneminin en önemli özelliği olarak ilk kez Kürt cemiyetlerinin kurulmasını söyleyebiliriz. Yine bu dönemde İstanbul’daki eğitilmiş Kürtler gazeteler çıkarmaya, Kürt seçkinleri arasındaki yoldaşlık bağlarını geliştirmek için kültür dernekleri kurmaya ve geçmişlerini yeniden yazmaya başladılar. Bu kültürel ve düşünsel eylemliliğin temel amacı, çoğunlukla Kürt dilinin, edebiyatının, tarihinin ve kültürünün sistemli bir şekilde incelenmesiydi. Bu faaliyetler aynı zamanda çok büyük oranda okuma-yazma bilmeyen Kürt toplumunu eğiterek bir çeşit Kürt bilinci yaratmayı da amaçlıyordu. Bu amaçlarının gerçekleşmesi her ne kadar güç olsa da her şeyden önemlisi Kürt liderler bu derneklerde bir araya gelerek kendileri için önemli meseleleri tartışmayı başardılar (Özoğlu, 2005, s.101-102).

Bu dönemde Kürt hareketi İstanbul’la sınırlı seçkin bir hareketti ve kırsaldaki Kürt halkının çoğunluğuna hitap etmiyordu. 1914 öncesi yayınları ele alarak yapılan araştırmalarda ele alınan dönemde kurulan derneklerin ayrı bir Kürt devletinin kurulmasını savunmadığı ortaya konmuştur. Bajalan, milliyetçilik kavramını devlet yaratmayı amaçlayan hareketlerle sınırlı tutarak bu dönemdeki Kürt hareketini milliyetçi olarak nitelendirmemektedir (Bajalan, 2010, s.142-143). Bozarlan ise bu dönemdeki Kürt hareketini kültürel milliyetçilik karakterine sahip olduğunu söylemektedir. Tabii ki bu dönemde yaşayan Kürtler arasında Kürt ulus devleti kurmak isteyenler yok değildi. Fakat bunlar genel eğilimi temsil etmiyorlardı. Osmanlı birlikçiliği yaygın siyasal görüş olarak kaldı (Bajalan, 2010, s.144). Tunaya da feodal bir kadro içinde gelişen hareketlerin zaman zaman ittihatçıların Türkçülük

politikasına karşı direnme gösterdiğini belirtmekte ancak İkinci Meşrutiyet döneminde Kürt dernekleşme hareketlerinin Osmanlı ülkesinden ayrılma amacını gütmediklerini söylemektedir (Tunaya, 2009, s.434).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin artık parçalanarak yeni bir düzenin kurulacağını açıkça görülmesi sonucunda Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıktığını görmekteyiz.

1.1.4. Birinci Dünya Savaşında ve Kurtuluş Savaşında Kürtler

Osmanlı'nın son dönemlerindeki Kürt hareketi Osmanlılık siyaseti altında daha çok kültürel yanı ağır basan politikalara ağırlık veren dernek ve cemiyetler içinde örgütlenmişti. Kültürel milliyetçilikten bağımsızlık talep eden siyasal milliyetçilik anlayışına geçişte bir sıçrama taşı olarak görülebilecek bu hareketler sadece İstanbul'da seçkin Kürt ailelerinin faaliyetleri olarak sınırlı düzeyde kaldı. Geniş Kürt kitlesi için Osmanlı, Kürtlerin de içinde yer aldığı İslam birliğinin tek temsilcisi olma özelliğini korumaktaydı. Bu anlamda Kürtler Osmanlı'ya sadakatlerini sürdürdüler. Bu sadakatın en çarpıcı göstergesi Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kürtlerin Osmanlı ordusunda görev alarak çarpışmalarıydı. David McDowall'a göre:

“Kürtler Osmanlı ordusuna kayda değer bir insan gücü sağladılar. Binlerce Kürt asker, Sarıkamış'taki 3. Ordu'da ve diğer cephelerde hayatını kaybetti. Doğal olarak, düzenli orduda görev yapmaya karşı evrensel bir gönülsüzlük vardı, ama bu durumda bile, çoğu silah altına girdi. Doğu Anadolu'daki Osmanlı kuvvetlerinin büyük bölümü Kürtlerden oluşuyordu” (2004, s.134).

Kürtlerin bu sadakatinin en önemli nedenlerinden biri müslüman kimliği idi. Gerçekten de İslamın etkisi çok belirgindi. Kürtler çoğunlukla din adamlarının öncülüğünde savaşa katılmış, bölgedeki din alimleri müritleriyle hep birlikte Rus-Ermeni, İngiliz ordu ve çetelerine karşı yıllarca savaşmışlardı. Kürtlerin Osmanlıya sadakatinde, Doğu'daki Rus tehlikesinin ve onun uzantısı olarak işlev gören Ermeni çetelerin oluşturduğu tehdidin de payı büyüktü. Türkiye kaybederse, Kürtlerin yaşadıkları yerler Ermenistan haline getirilecekti (Akyol, 2006, s.62).

Kürtlerin Ermeni-Rus tehdidinden duydukları bu korku hiç de yersiz değildi. Batılılar öteden beri Ermeni taleplerine destek veriyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Rusların ele geçirdiği Osmanlı toprakları üzerindeki müslüman ahali ise korkunç facialar yaşadı (Akyol, 2006, s.63). Hristiyan düşmandan gelen bu korkunç tehdit, Osmanlı'nın tüm müslüman unsurlarının elbirliğiyle karşı koyma duygusunu perçinledi. Hilafet ise, bu ortak dindaşlık duygusunun sembolü oldu. Öte yandan 1. Dünya Savaşı'nın öncesinde Rusların Kürtleri Osmanlı'ya karşı kullanmak için bazı aşiretlerle anlaştığını ve bunun da İttihat ve

Terakki yönetiminde huzursuzluk yarattığını belirtmek gerekir. Ruslar, Kürtler ile Ermenileri Osmanlı'ya karşı birleştirme amacı da gütmüşlerdi. 1914 yılında Barzan ve Bitlis'te yaşanan iki küçük Kürt ayaklanması veya ayaklanma denemesi de Osmanlı hükümetini endişeye sevk etmişti (Akyol, 2006, s.63).

Birinci Dünya Savaşından sonraki Mütareke döneminde Osmanlı'nın işgali ve parçalanması olaylarının siyasal yaşam üzerindeki etkileri sonucu Kürt seçkinleri düzeyinde de olsa etnik kimlik bilincinin geliştiğini görmekteyiz. Bundan sonra Kürt aydınları Kürt kimliği ile ortaya çıkarak örgütlü bir Kürt toplumu oluşturmak için çaba harcadılar ve bağımsızlık ya da en azından özerklik taleplerini ön plana çıkartmaya başladılar. Kürtleri bu dönemde etkileyen ve harekete geçiren en önemli olaylardan birisi de kuşkusuz Doğu Anadolu bölgesinde bir Ermeni devleti kurulması planlarının uygulanmaya konmasıydı. Bu, Kürtlerde büyük bir endişe meydana getirdi. Kürt önderlerinin birçoğu gelişmeler karşısında Ermenilerle aynı yolu izleyerek büyük devletlerin himayesinde bağımsız ya da özerk bir Kürt devleti kurulması için çalıştılar. Böylece genelde Osmanlı'nın dağılması ve özel olarak Ermeni isteklerinin etkisiyle Kürtler, belki de tarihlerinde ilk kez uluslararası politikanın bir öznesi olma yolunda çalışmaya başladılar. Kürt önderlerini daha da umutlandıran en büyük etken kuşkusuz Wilson'un ortaya attığı ilkelerdi. Bu ilkelerden onikinci ilkede "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına güvenli bir hükümlanlık sağlanacağı, fakat halen idaresi altındaki diğer uluslara tereddüt edilmez bir hayat güvenliği ile mutlak dokunulmaz muhtar gelişme fırsatı tanınacağı*" belirtiliyordu. Bununla Başkan Wilson, "ulusların kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi" ilkesini ortaya koyuyordu ki, bu Kürt aydınlarının taleplerinin meşruiyetine önemli bir dayanak noktası oluşturacaktı (Kurubaş, 2004, s. 25-26).

Bu ortamda İstanbul'da yine çok sayıda siyasal cemiyet kuruldu. Kürdistan Teali Cemiyeti (1918), Kürdistan Cemiyeti (1918), Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1919), Kürt Talebe Hevi Cemiyeti (1919), Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti (1919), Kürt Milli Fırkası (1919) bunların başlıcalarıdır. Tunaya, bu cemiyetlerin aynı kişilerin ufak değişikliklerle tüm cemiyetlerin kurucuları ve yöneticileri arasında görüldüğünü ve hayli karmaşık ve geniş boyutlara erişen sorunlar içinde, bunları karşılayıcı ve çözücü olma bakımından çok kısır ve yetersiz kaldıklarını belirtmektedir (2009, s.199-200). Bu cemiyetler içinde dikkati çeken Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC) olmuştur.

Kürdistan Teali Cemiyeti, 1. Dünya Savaşı'nın, Osmanlı'nın yenileceğine yakın olduğunun anlaşıldığı son yılında kuruldu. Osmanlı devleti ile galip devletler arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisini teyit etmekteydi. İttihat ve Terakki içindeki seçkin grup imparatorluktan kaçtı ama partinin ikincil üyeleri tutuklandı ve Malta'ya sürgün edildi. İmparatorluk tam bir karışıklık

içindeydi. Bu arada, Woodrow Wilson tüm etnik azınlıklar için siyasi olarak kendi kaderini tayin hakkı öngören 14 ilkesini açıkladı. İşte KTC bu ortamda, Mondros Ateşkes'inden yaklaşık bir buçuk ay sonra 17 Aralık 1918'de kuruldu. KTC'nin kurucuları, daha önceki Kürt örgütlerinin de başlıca üyeleri olan Kürt ayamıydı (Özoğlu, 2005, s.106-107).

Cemiyetin başkanlığına Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Şemdinli Seyit Abdulkadir¹⁴ getirildi. Doğu'da bağımsız bir Ermeni devleti tehdidi KTC'nin faaliyetlerini Osmanlı hükümetinin nezdinde onaylanmasını sağladı; zira Kürtler bölgede imparatorluğun toprak bütünlüğünü tehdit eden Ermeniler karşı her zaman dengeleyici bir güç olarak görülmüşlerdi. Üstelik Osmanlı hükümetleri 1919 yılına kadar Kürtlerin siyasi faaliyetlerinden ciddi bir şekilde rahatsız olmuş görünmüyorlardı. Damat Ferit Paşa hükümeti, KTC'nin milliyetçi propagandalarından sadece Kürt vekillerinin 1919'da Kürt devleti için uluslararası yardım aramaya başladığında kaygılandı (Özoğlu, 2005, s.109). Tunaya'ya göre de bu Cemiyetin kurulmasını Osmanlı hükümeti istemişti. Çünkü bölgenin İtilaf devletlerince Ermeniler ile Araplar arasında paylaşılma hazırlıklarının artmasıyla endişeye kapılan Tefrik Paşa hükümeti, Kürtleri de bu yönde çalışmaya teşvik etmiş ve bununla ileride Kürtlerle anlaşmanın mümkün olacağını da düşünerek, Ermeni ve Arapları dengelemek istemişti. Fakat zamanla cemiyetin çalışmaları hükümetin isteklerine ters düşecek bir durum almıştı (Tunaya, 2008, s.201).

KTC'nin tüzüğünde derneğin kuruluş amacının Kürtlerin refahını sağlamak olduğu belirtilmiş, Örneğin Madde 4'te idarenin görevinin Kürdistan'ın ve Kürt halkının (Kürt kavmi) gelişmesi için çalışmak olduğu söylenmişti. Bu anlamda her ne kadar KTC'nin tüzüğünde milliyetçi bir Kürt örgütü olduğu belirtilmiyorsa da örgütün daha sonraki faaliyetleri ve yayınları bu gerçeği doğrulamaktadır. Bu savı doğrulayan en iyi kanıt Jin gazetesinde bulunur. 1919'da yayımlanan ve Kürt Teali Cemiyeti'nin yayın organı olarak kabul edilen Jin dergisinde Kürt milliyetçiliğine yönelik çok sayıda makale ve yazı yayımlanmıştı (Kutlay, 2012, s. 178-182). Osmanlı'nın Batıcı akımından etkiler taşıyan yazılarda "medeniyet" vurgusu, güçlü bir millet olmanın ve var olma savaşının kazanmanın en önemli koşulu olarak görülmekteydi. Milli bir tarih yaratmayı Kürt milliyetçiliğinin en önemli hedefi olarak gören Gazete, Demirci Kava efsanesinden yola çıkarak, Kürtleri tarih öncesi dönemler ve gelecek arasında bir bağ kurmaya ve milli günlerini heyecanla kutlamaya davet ediyordu. 1919'da İstanbul'da Ahmet Hani'nin Mem-u-Zin'inin basılması ise, Kürt

¹⁴ Seyit Abdulkadir Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olup, Şura-yı Devlet Reisliği ve Ayan Azalığı yaptı. 1896'da Abdülhamit rejimine karşı mücadele etti ve Sultana komplo kurmak suçundan sürgüne gönderildi. Seyit Abdulkadir Şark İstiklal Mahkemesi tarafından 27 Mayıs 1925 tarihinde Diyarbakır'da idam edildi.

milliyetçiliğine önemli bir meşruiyet kaynağı sunuyordu. “Arap, Acem ve Rum” hükmüne son verecek bir Kürt devleti özlemini yeniden canlandırıyordu (Bozarslan, 2003, s.847).

KTC'nin yayınları dışında üyelerinin siyasi faaliyetlerinin de milliyetçilik yönünde hareket ettiklerinin göstergesiydi. KTC üyeleri milliyetçi tasarıları için uluslararası yardım arayışı içinde olmuşlardı. Örneğin, 4 Ağustos 1919'da KTC'nin idari heyeti, imparatorluk içindeki Kürtlerin milliyetçi isteklerini açıklamak için İstanbul'daki Amerikan, Fransız ve İngiliz elçiliklerini ziyaret ettiler¹⁵

KTC'nin önemli bir özelliği, onun şimdiye kadar kurulan Kürt örgütlerine göre daha geniş bir tabana sahip olması ve aşiretler üstü bir yapıda kurulmasıydı. Cemiyet, yalnızca önceki kuşakların milliyetçilerini ve kent orta sınıflarını değil, aynı zamanda aşiret mensubu Kürtleri de kapsamaktaydı. Üyeleri arasında pek çok Kürt aydınının yanı sıra, ileri gelen aşiret mensupları da vardı. Cemiyet çoğunluğu Kurmanci olmak üzere, Zaza ve Alevi Kürtleri de önemli ölçüde örgütlemişti. Kurtuluş Savaşı döneminde tek ciddi Alevi-Kürt ayaklanması olan Koçgiri ayaklanmasının lider kadrolarının bu örgütle ilişkileri olmuştur. Kürt Teali Cemiyeti, var olan ilkel milliyetçi eğilimlerin “modern ve dinamik bir milliyetçiliğe evrilmesine yol açtı (White, 2012, s.133).

KTC, Wilson ilkelerinin Kürtlerde meydana getirdiği etkinin bir sonucu olarak, Kürt ulusal isteklerini hem siyasal gündeme hem de müttefiklerin gündemine sokmak için kurulmuş bir örgüttü. KTC'nin yazışmalarında kullandığı mühründe “Özerk Kürdistan” ibaresi vardı. KTC'nin siyasal çizgisi bu yöndeydi. “Kürt halkının savunulması ve Kürdistan'ın özgürlüğe kavuşturulması” düşüncesi cemiyet üyelerince benimsendi. Fakat bunun gerçekleştirilmesi için ne gibi bir eylem içine girileceği, sonuçta nasıl bir “Kürdistan” kurulacağı tartışmalı konular olarak kalmaya devam etti. KTC, bütün bu geniş tabanına ve aydın düzeyine karşın bir bütün olarak siyaset ve eylem alanında belirgin bir stratejisi olan, ayrıca nasıl bir “Kürdistan” istendiğine ifade eden bir programa sahip değildi. KTC siyasi ve diplomatik çabalarını, Kürt toplumunu derinden sarsabilecek sosyal bir tabana dayandıramamış, mütareke koşullarında silahlanmaya ve bir savunma gücü oluşturmaya başlayan diğer etnik azınlıkların siyasi örgütleri gibi “silahlı ulusal güçlerle” varlığını bütünleştirmemişti. Bu süreçte Kürt sorununu ağırlıklı olarak diplomatik girişimler yoluyla

¹⁵ Zinar Silopi (Kadri Cemil) şöyle anlatıyor:

“Cemiyet yönetim kurulunca seçilen bu kişiler İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız komiserlerini ziyaret ederek, Kürt milli taleplerini iletmekteydiler. Amerikan komiseri ile yapılan bir toplantıda Kürtler adına Seyyid Abdülkadir Efendi, Bedirhani Emin Ali Bey, Beddiüzzaman Molla Said, Doktor Şükrü Mehmet Bey uzun bir beyanatta bulunarak harita üzerinde Kürdistan sınırını belirterek, denizlerde bir çıkışının bulunmasının önemini açıklamıştır. Amerikan komiserinin Kürdistan'ın büyük kısmını içine alan bir Ermenistan oluşturulmasına karar verildiğini söylemesi üzerine Beddiüzzaman cevaben, “Kürdistan, eğer deniz sahilinde olsaydı zırhlarınızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına zırhlılar çıkamaz. Bu kararınız da tatbik edilemez” demişti (Silopiden akt, Özoglu, 2004, s.109).

çözmeye çalıştı (Kurubaş, 2004, s.27). Cemiyet içindeki yer alan aileler arasındaki çekişme de sonunda Cemiyeti dağılma noktasına getirmişti.

Genellikle kabul gören görüşe göre, Kürt hareketinde iki temel eğilim vardı. Bunlardan birincisi, Seyit Abdulkadir'in başını çektiği, Osmanlı himayesi altında, bu olmazsa İngiliz himayesi altında, fakat her iki durumda da bir Kürt özerkliğinin kurulması; ikincisi ise, Bedirhanların başını çektiği ve bağımsız Kürdistan'ı savunanların oluşturduğu eğilimdi. Bu iki eğilimin varlığı, Kürt hareketlerini dış destek bulma konusunda başarısızlığa mahkum eden önemli bir neden oldu. Bruinessen'e göre özerklik konusunda Kürtler arasında tam bir fikir birliği yoktu. Kürtler o dönemde olduklarından daha milliyetçi gösterilmekteydi. Aslında özerklikten anladıkları farklı şeyler olan değişik sosyal katmanlar, aristokratlar, bürokratlar, kent orta sınıfları zamanla bağımsızlık isteklerini ifade etmeye başlamışlardı. Aşiret reisleri ve şeyhler de buna dahildi. Hepsi de bağımsız Kürdistan için önderlik rolünü üstlenmek istiyor ve konumlarını güçlendirmek için dış destek sağlamak üzere girişimlerde bulunuyorlardı. Bruinessen'e göre, bu kentli aristokratik milliyetçiler, Kürdistan'ın geleceği üzerine yapılan tartışmalara, Kürt halkını katmadan devam etmişlerdi. Onların milliyetçiliklerinin anlamı, kendi ekonomik ve politik güçlerini arttırmaktan daha fazla bir şey değildi. "Birleşik Kürdistan" düşüncesi, onlar için egemenlik alanlarını genişletmekten öte bir anlam taşıymıyordu. Geleneksel düşmanlık ve rekabetler, onların davranışlarını önceden belirliyordu. Kısaca Mütareke yıllarında Kürt önderleri, özerklik ile bağımsızlık arasında bocaladılar ve hareketi tek bir hedefe yönlendiremedikleri gibi, tabana yaymayı da başaramadılar. Bunlar hareketin gücünü azaltan çok önemli etkenlerdi (Kurubaş, 2004, s.28).

1920 yılında KTC açısından çekişme ve ayrışmalar açıkça ortaya çıktı. Kuruluşundan beri varolan iki eğilim artık cemiyette iki kutup haline geldi. 1920 yılında KTC Yönetim Kurulu seçimleri yapıldı. Seçimleri Seyit Abdulkadir'in listesi kazandı, başkanlığını da tekrar kendisi seçildi. Yönetim Kuruluna da Abdullah Cevdet ve Şükrü Mehmet Bey girdi. Bundan sonra KTC'de yeni bir eğilim ortaya çıktı. Abdullah Cevdet yakın zaman içinde Türklerden yana tavır alırken, Seyit Abdülkadir da Türk yanlısı olmaya başladığı iyice belirginleşti (Kurubaş, 2004, s.89). Silopi'nin yazdığına göre Seyit Abdulkadir, "*Türkler Yunanlılarla harp ederken, ben de kendilerini arkadan vurursam, ceddin bana lanet eder*" demekteydi. Hatta artık Şerif Paşa da Kürtlerin Türklerden ayrılamayacağını söylemekteydi. Bunun üzerine Cemilpaşazadeler ve Babanlarla birlik olan Bedirhaniler Kürt Teşkilat-ı İhtimaiye Cemiyeti (KTİC) isimli yeni bir örgüt kurdu. Milliyetçiliğin ayrılıkçı kanadında olduklarını açıkça beyan etmelerinin yanı sıra, Şemdinanlı ailesine duydukları muhalefet KTC'den ayrılanların kurduğu bu örgütün lider kadrosunu birleştirdi. Nakşibendi Şemdinan ailesi, Osmanlı devletinin 19. yüzyılın ilk yarısındaki merkezileştirici reformlarıyla Kürt emirliklerini ortadan

kaldırmasından sonra, Baban ve Bedirhan ailelerinin toprakları üzerinde oldukça güçlü bir otorite kurmuştu. Önceden var olan bu düşmanlık Kürt milliyetçiliği anlayışını ve Kürt milliyetçiliğinin tezahür ediş biçimini belirledi (Özoğlu, 2005, s.110).

KTİC başkanı Emin Ali Bedirhan, 7 Haziran 1920 tarihinde Vakit gazetesinde yayımlanan bildirisinde kuruluş amacını ve Müttefiklerle olan ilişkilerinin niteliği hakkında şunları söylüyordu;

“Müttefik devletlerin ve bu arada İngiltere'nin hak ve adalet duygularını güvenerek ve Kürt ulusunun iradesine dayanarak... Barış Konferansını son kararıyla da siyasi varlığı onaylanan Kürt yurdunda asrın gerektirdiği her türlü sosyal kurumlaşmayı örgütlemeyi gerçekleştirmek üzere Kürt Teşkilat-i İctimaiye Cemiyeti adıyla bir dernek kurulmuştur...”

Kürt Milli Fırkası'nın kısa zaman sonra KTİC'ye katılmasının ardından, Hevi Kürt Talebe Cemiyeti kadroları da bu örgüte katıldı. 11 Ekim 1920 tarihinde Osmanlı hükümeti KTC'yi kapatma kararı aldıysa da, bu kararı uygulayamadı. Bu haliyle KTC 1922'ye kadar varlığını devam ettirdi. KTC'nin resmen ne zaman kapandığı belli olmasa da Cemiyet 1920 ortalarından itibaren artık iyice etkisini ve saygınlığını yitirdi (Kurubaş, 2004, s.90).

Kürt Teali Cemiyeti gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan örgütlerin Kürt kimliğinin siyasallaşma sürecine katkıları olmuş olsa da Kürt milliyetçiliği genel bir tavır olmadı. Kürtlerin müslüman kimliği etnik kimliklerinden önce gelmeye devam etti ki zaten Kürt Teali Cemiyeti içindeki ayrışma da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymuştu.

Kurtuluş Savaşı döneminde de Atatürk, Anadolu'daki farklı unsurları ortak bir dava için birleştirmek için ortak kimlik olarak Müslümanlığa vurgu yapmıştı. Bu dönemde Türklük ve Türk kimliği açıkça telafuz edilmemişti. Dönemin resmi belgelerinde millet, Osmanlılık ve Müslümanlık gibi geleneksel kriterlerle tanımlanmıştır. Millet yekpare bir kütle olarak algılanmamakta, onun çeşitli unsurlardan (bilcümle anasır-ı İslamiye) oluştuğu kabul edilmektedir. Bu çeşitli unsurları birbirine bağlayan bağlar olarak, “öz kardeşlik”, “karşılıklı saygı ve fedakarlık duygusu”, “saadet ve felakette tam ortaklık” ve “aynı mukadderatı paylaşma” arzusu vurgulanmıştı (Özbudun, 1997, s.64). Atatürk, 1 Mayıs 1920 tarihli meclis konuşmasında, milletin “anasır-ı İslamiye”den yani İslam unsurlarından oluştuğunu ise şöyle vurgulamıştı (Akyol, 2006, s.67).

“Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslamiye'dir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyeti aliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiği emeller, yalnız bir unsur-u İslam' münhasır değildir. Anasır-ı İslamiye'den mürekkep bir kütleye aittir” (Yıldız, 2007, s.98-99). Kurtuluş savaşındaki İslami vurgu ile ilgili olarak Martin Van Brunissen;

“İslam Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine kâfir galipler ve yerel Hristiyanlar karşısında Türkleri ve Kürtleri birleştirmiş bir ögedir, birçok Kürt, Kemalist harekette gönüllü olarak yer aldı, çünkü bu, Müslümanların Müslüman olmayanlara karşı savaşıydı” der (Bruinessen, 2005 (a), s.46).

Bu anlamda uygulanan, kültürel kimlikler bağlamında çoğulculuğu benimseyen ve bu kimlikleri hukuk planında koruyan ve güvence altına alan bir “çeşitlilik içinde birlik” mesajını içeren politikaydı. Aktürk, Kurtuluş Savaşı döneminde örgütlenen direnişin hem halk desteği ve kadrosu bakımından hem de söylemsel düzeyde çok-etnili fakat tek-dinli (Müslüman) olduğunu vurgulamaktadır (Aktürk, 2008, s.45-46). 1921 Anayasası ile yerel yönetimlere geniş yetki verilmesi konusu bu bağlamda değerlendirilebilir.

Kurtuluş Savaşı dönemindeki bu çoğulcu politikanın nedenlerini dönemin siyasal gerekleriyle açıklamak mümkündür. Bu gerekler, Savaşı yürüten kadroları, zafere ulaştıktan ve rejimi sağlamlaştırdıktan sonra devam ettiremedikleri bazı ittifaklara zorladı. Bu ittifaklardan biri İslamcı muhafazakar kesimlerle diğeri ise Türkler dışındaki Müslüman etnik gruplarla yapılmış olan ittifaklardır.

İletişim ve ulaşımda yaşanan zorluklar, silah ve paraya duyulan şiddetli ihtiyaç, iç isyanlar ve rakip ideolojilerin varlığı gibi şartlar ittifak yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Bu anlamda Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara hükümetine karşı birçok isyan çıkmış, ancak bu isyanların büyük bir çoğunluğu Kürt isyanı değildi. Kirişçi ve Winrow şöyle der;

“1919 ile 1921 sonu arasında 23 isyan çıktı. Bu isyanlardan sadece dördü Kürtlerin oturduğu bölgelerde gerçekleşti ve sadece üçüne Kürt aşiretleri katıldı. Bunlar Mayıs 1920’de Cemil Çeto’nun aşiretinin, 1920 yazında Milli aşiretinin ve 1921’in Mart ve Haziran ayları arasında Koçgiri aşiretinin isyanıydı... en ciddisi, Koçgiri İsyanıydı” (Winrow, s. 84-85).

1.2. Cumhuriyet Döneminde Kürt Siyasal Hareketi

Bu bölümde cumhuriyet döneminde Kürt kimliğinin siyasileşme süreci tek partili dönem ve çok partili dönem olarak iki ayrı alt başlıkta incelenecektir.

1.2.1. Tek Parti Döneminde Kürt Siyasal Hareketi (1923-1950)

II. Abdülhamit döneminde ve Meşrutiyetin ilk yıllarında daha çok kültürel bir özelliğe sahip olan Kürt hareketinin, 1914’ten itibaren giderek siyasi bir milliyetçiliğe kaydığını belirtmiştik. Kürt kimliğinin siyasileşme süreci içinde Kürtler ile devlet arasındaki ittifakın kurulduğu Birinci Dünya Savaşı ve daha sonraki Kurtuluş Savaşı dönemi geçici bir ara dönem olmuştu. Bu dönemin ardından Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte 1925 yılında Şeyh Sait

isyanı ile başlayan isyanlar silsilesi yeni kurulan Cumhuriyetin mücadele etmesi gereken en önemli sorunların başında gelecekti.¹⁶

Dini aidiyet temelinde saflaşmaların yaşandığı Milli mücadelede, Kürt aşiretlerinin çoğu, İslam milletinin bir parçası olarak ve “ortak tehdit” Ermeniler karşısında Ankara hükümetinin yanında mücadele etmişlerdi. Bunda Atatürk’ün izlediği Müslüman etnik koalisyon oluşturma politikasının da etkisi olmuştu. Kurtuluş Savaşı döneminin resmi belgelerinde Müslüman toplulukların etnik hakları açık bir dille tanınmıştı. Lozan Antlaşmasını imzalayan delegeler hem Türkleri hem de Kürtleri temsil ettiklerini belirtmiş ve Müslüman oldukları için Kürtlerin azınlık olarak görülemeyeceğini açıklamışlardı.¹⁷

Savaştan sonra Anadolu’da gayri Müslüm nüfus büyük ölçüde azalırken başat öge olarak Türklerden başka üç belli başlı etnik grup kalmıştı. Bunlar Kürtler, Çerkesler ve Lazlar. Bu gruplar içinde sayısal olarak Kürtler Türklerden sonra gelen ikinci etnik gruptu.¹⁸

İmparatorluktan ulus devlete geçişe tanık olunan bu dönemde gerek Türk ulusal ve kültürel kimliğine yapılan vurgunun baskın olması gerekse laiklik ilkesi uyarınca Halifeliğin ortadan kaldırılması gibi politikalar sonucu Kürt muhalefetinin bütün şiddeti ile arttığını görmekteyiz. Ulus devletin kuruluş süreci, Kurtuluş Savaşı sırasında sürdürülen etnik çoğulculuk ve “halifeyi kurtarmak” sloganı ile yürütülen Müslüman koalisyonu oluşturma politikalarının sonunu getirmişti. Bu her iki politika Kürtler açısından Ankara hükümetini desteklemenin meşruiyetini sağlamış, hatta savaş sırasında ortaya çıkan iki Kürt isyanına geniş halk katılımını önlemişti. Halifelik Osmanlı’da merkez ile çevre arasındaki bağı kuran önemli bir makamdı. Halifeliğin kaldırılması merkez ve çevre arasındaki “zımni sözleşmenin” ortadan kalkması anlamına geliyordu (Bozarlan, 2005, s.201).

Ancak bunun yanında merkez ile çevre arasında yeni bir sözleşmenin de kurulduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı’da 19 Yüzyıldan itibaren başlayan merkezileşme politikaları Cumhuriyet döneminde de modern ulus devletin bir gereği olarak devam etmiştir. Merkezin tek biçimli bir mülki düzeni tüm taşrada hakim kılarak düzenli asker ve vergi toplamak için giriştiği faaliyetler, modern ulus devletin altyapısını oluşturmakta işlev gördü. İdari merkezileşmenin vurgulanmasıyla birlikte merkezi devletin taşrada nüfuzu artmaya ve merkez-çevre ilişkisi dönüşmeye başladı. Bu süreçte bir yandan merkez-çevre arasında patronaj ilişkileriyle belirlenen yeni bir alan oluşmaya başlarken, bir yandan da çevre yeni

¹⁶ Aslında cumhuriyetin ilk yıllarında Kürtlerle ilgili sadece üç ayaklanma yoktur. 1924-1938 döneminde biri Menemen olayı olmak üzere 18 ayaklanma meydana gelmiş ve bunların 17’si Doğu’da meydana gelip Kürtlerle ilgili ayaklanmalardır. Bu ayaklanmalar ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Hallı, 2011.

¹⁷ Lozan Barış Konferansı sırasında Kürtler ve azınlıklar konusu ile ilgili olarak yapılan tartışmalara yönelik ayrıntılı bir çalışma için bkz: Göldaş, 2009.

¹⁸ Kürtlerin nüfusu ile ilgili olarak bkz: Mutlu, 1996.

yükümlülükler (askerlik, vergi vb.) ve yeni imkanlar (ulaşım, adalet, eğitim, toprak tescili) yoluyla daha fazla merkeze bağlanmıştır (Özkazanç, 2012, s.93).

Bu anlamda Cumhuriyet döneminde iki farklı Kürt muhalefetinin olduğunu söyleyebiliriz. Aslında bu iki muhalefet Kürt Teali Cemiyeti içinde görülen ve Cemiyetin güç kaybetmesine sebep olan farklı gruplaşmada da kendini hissettirmiş ve birleşik bir Kürt hareketi ortaya çıkmasına da engel olmuştur. Bunlardan ilki milliyetçi Kürt entelijansiyasının muhalefeti idi. Kürt Klupleri ve Kürdistan Teali Cemiyeti geleneğini sürdüren bu akım, 1923’de kurulan Azadi Komitesi ve 1927’den itibaren Hoybun komitesinde bir araya gelmişti. Bu örgütlere üye olan eski Osmanlı ordusunda ve Hamidiye alaylarında görev yapmış subaylar, doktorlar, Bedirhan ve Cemilpaşazade kardeşler gibi eski emir ailelerinden ve şehir eşrafından gelen aydınların bu muhalefetin belli başlı simaları olduğu söylenebilir. Batıcı ve medeniyetçi olan bu muhalefet devleti devlet olduğu için değil Türk olduğu için reddetmekteydi. Ne var ki bu akım sosyal bir dayanağa sahip değildi. Genellikle muhafazakar bir yapıya sahip olan şehirlerin Batıcılık itibarıyla Kemalizmden geri kalmayan Kürt teşkilatlarına sıcak bakması en azından o dönemde mümkün görünmemekteydi.

İkinci muhalefet ise, entelijansiyanın “mütegalibe” olarak tanımladığı aşiretler ve tarikatlardan ve genel olarak köylülükten kaynaklanmaktaydı. Bu ikinci muhalefet devleti Türk olduğu için değil de, Osmanlı geleneğinin tam zıddını temsil eden bir devlet olduğu için reddetmekteydi. Kemalist iktidarın geleneksel sosyal yapıları kırmaya çalışması, zorunlu askerliği dayatması, iktisadı millileştirmesi, Kurtuluş Savaşının meşruiyet kaynaklarından biri olan hilafeti ortadan kaldırması, din konusunda özel sahaya tecavüz olarak kabul edilen dayatımlarda bulunması, bu katmanların devlete karşı şiddete dayalı bir muhalefete kaymalarına yol açtı.

Bu muhalefet eden gruplar içinde Batıcı Kürt milliyetçileri zayıf olması nedeniyle kırsal muhalefetle ittifak etmek zorunda kalmıştır. Baskın Oran, Kürt aydınları tarafından oluşturulmaya çalışılan milliyetçiliğin feodal bir ortamda doğmasından dolayı bu bünyenin tutunum ideolojisi olan din ile iyice karışık halde ifade edilmek zorunda olduğunu bu yüzden bu dönemde görülen isyanlarda da dini önderlerin etkisinin önemli olduğunu belirtmektedir (2003, s.872). Bu durum, insan kaynaklarını kırsal kitlelere borçlu olan Kürt milliyetçi hareketinin kısmen aşiretleşmesine, aşiret ve tarikat ağının ise milliyetçiliğe kaymasına neden oldu. 1925’te Şeyh Said ile birlikte Nakşibendi tarikatının önemli bir kısmının aralarında Fehmi Bilal gibi tanrıtanımsız simaların da bulunduğu Azadi örgütü ile ittifakı tercih etmesi entelijansiya ile geleneksel kuvvetler arasındaki yakınlaşmada önemli bir adım oluşturmaktaydı (Bozarslan, 2003, s.848-849).

1925 yılının Şubat ayında başlayan Şeyh Said ayaklanması 2 ay sürmüş ve sert önlemlerle bastırılmıştır. Bu ayaklanmanın önderi yerel olarak büyük bir etkinliği olan Nakşibendi Şeyhi Şeyh Said'di. Bu ayaklanmayı önceki ayaklanmalardan ayıran en önemli özelliği, bir politik örgüt tarafından hazırlanması ve örgütün yaptırım gücü yeterli olmadığı için kitleleri harekete geçirmek için şeyhin karizmatik kişiliğinden yararlanmasıdır (Bruinessen, 2006, s.387).

1925 Kürt isyanı hem milliyetçi hem de dini nedenlere bağlıydı. Genelde Kürtlerin tamamı milliyetlerine sıkıca bağlıydı. Modern kuramsal milliyetçilik kavramlarının Kürtler arasında yayılması ve ateşli milliyetçi bir yeni neslin ortaya çıkması, Kürtleri milliyetlerini inkara zorlayacak herhangi bir çabaya karşı daha duyarlı hale getirdi. Bu yüzden Kürt milliyetçiliği ile ilgili faaliyetlerin yasaklanması ve Kürtçenin kullanımının yasaklanması, muhtemel bir huzursuzluğu ve direnişi de beraberinde getirecekti. Türkleştirme çabaları huzursuzluk yaratıyordu. Türk hükümetinin uyguladığı, halkı dinin tesirinden uzaklaştırıcı ve batılılaştırıcı politikalar Kürt aydınlarının itirazına yol açmasa da Kürt halkının büyük bir çoğunluğu için rahatsız edici bir durumdu. Özellikle dini liderler ve aşiret reisleri bu politikalara karşı çıkıyorlardı; çünkü bunlar en aziz tuttıkları inançlarıyla çelişiyor ve kendilerine atalarından miras kalan ayrıcalıklarını tehdit ediyordu. Dindar Kürtlerin gözünde Halifeliğin ve Şariat yasalarının devlet tarafından kaldırılması Türklerle aralarındaki köklü ve büyük önem verilen din kardeşliği bağını kopardı. Böylece güçlü bir İslami duygu Kürt milliyetçiliğinin giderek önem kazanan bir bileşeni haline geldi. Din duygusu Kürt halkını birleştiren önemli bir etkendi. Bu açıdan milliyetçi güçler böylesi güçlü bir müttefiki kendi amaçları doğrultusunda kullanmakta tereddüt etmemiştir (Jwaideh, 2004, s. 406).

Türk hükümeti, Şeyh Sait isyanını, ilkel dini liderler ve aşiret reislerinin başı çektiği gerici ve yozlaşmış bir hareket olarak göstermekteydi. Türk hükümetine göre, bu liderler ve aşiret reisleri, Cumhuriyet'in gelişmeci ve ileriye dönük reformlarıyla varlıkları tehdit edilmişti ve sahip oldukları ayrıcalıklarından vazgeçmek istemiyorlardı. Resmi Türk kaynakları ayrıca Kürt isyanının İngilizler tarafından teşvik edildiğini de iddia ediyorlardı. Ancak İngiliz belgelerine dayanarak yapılan araştırmalarda İngilizlerin o dönemde Kürtlere yardım etmenin çıkarlarına uygun olmadığını düşündüklerini ortaya koymaktadır (Yeğen, 2012, Olson, 191-228, Şimşir, 1975, Kürkçüoğlu, 1978). İsyanın milliyetçi yönünden ziyade gerici ve dini yönlerini vurgulamak Türk hükümetinin de işine gelmekteydi. İsyanın çıktığı tarihlerde Türk hükümeti Musul Vilayeti'ni geri almanın yollarını arıyordu. Böyle bir olay ancak ve ancak bu vilayetteki kalabalık Kürt nüfusun rızasıyla, sürekli bir içtenlikle bu olayı istemeleriyle ve Milletler Cemiyeti'nin onayıyla gerçekleşebilirdi. İsyanın milliyetçi karakteri hakkında Türk hükümeti tarafından yapılacak resmi bir açıklama, Türkiye'nin Musul konusunda artık hiçbir şey yapamamasına yol açacaktı.

Şeyh Sait isyanı hükümete muhalefeti susturmak için de bir fırsat yarattı. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ve Tekke ve Zaviyelerin kapatılması hakkında Kanun bu dönemde çıkartıldı. Hükümetin politikalarına karşı çıkmış, izlediği politikaları onaylamayanlar isyancılarla işbirliği yapmakla suçlanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılandılar (Jwaideh, 2004, s.401-402).

Bu dönemde meydana gelen en önemli Kürt isyanlarından biri de Ağrı Dağı isyanı idi. Bu isyan Suriye’de kurulan Hoybun örgütü tarafından düzenlenmişti. 1927’de kurulan ve faaliyetlerini 1946’ya kadar devam ettiren Hoybun Cemiyeti dönemin Kürt muhalefeti temsil eden en önemli örgüttü. Bu örgüt, amaç olarak “Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin kurtuluşu ve doğal ve ulusal sınırlar içinde bağımsız bir Kürdistan devletini kurma”yı hedef almaktaydı. Cemiyet aynı zamanda “Kürdistan sınırının dışına en son Türk askerinin atıncaya kadar mücadele edilmesi” kararını da almıştı (Bozarslan, 2003, s.849). Emir-komutanın tek merkezde toplanmasına, malzemelik ve cephanelik kurulmasına, Kürt-Ermeni uzlaşmazlığına bir son vermeye, İran Hükümeti ile kardeş İran ulusuyla anlaşma yolu aranması, Irak ve Suriye’deki mandater güçlerle dostane ilişkiler kurulması da karara bağlandı. Emir Celadet Bedirhan birliğin ilk başkanı seçildi. Bu yeni örgüt daha önce kurulmuş olan bütün Kürt milliyetçi toplulukların yerine geçti; bu topluluklar gönüllü olarak kendilerini feshedip yeni Hoybun’da birleştiler (Jwaideh, 2004, s. 408-409). Batıcı bir örgüt olan Hoybun’un en önemli özelliklerinden biri de propagandaya önem vermesidir. Bu amaçla Tüzüklerinde bu konuya yer verilerek propaganda aracı olarak görsel ve işitsel malzemenin kullanması gerekliliğinden bahsetmiştir. Modern bir örgüt olarak görülebilecek olan Hoybun’un tüzüğünde “Kardeşlik Andı” gibi sembolik öğelere yer verilerek aşiret kimliğinden ziyade ulusal kimliğin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Alakom, 2011, s.30).

Dönemin Kürt milliyetçiliği anlayışı Kemalist milliyetçiliğinden de esinlenerek medeniyet ve tarih öncesi arasında bağ kurmaktaydı. Kürt entelijensiyası da, ancak, tarihin kodunu içeren tarih öncesi medeniyete katkıda bulunmuş milletlerin tarihte yer alma hakkına sahip olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle Kürtlerin medeniyete katkısının vurgulamak, tarih öncesi dönemde medeniyete katkıda bulunanların Türkler değil de Kürtler olduğunu göstermek gerekiyordu. Kürtlüğün medeniyete katkısı Selahaddin Eyubi ve Kürt emirlikleri tarafından devam ettirilmişti. Örgüte göre barbarlığı temsil eden Türklük, Kürtlüğü kendi seviyesine indirgemek, onu ilerlemeden ve tahsilden mahrum bırakmak için elinden gelen her şeyi yapmıştı. Türkiye’de Latin harflerinin kabul edilmesinden sonra Hoybuncuların çıkardığı Havar dergisinin de Latin harflerine geçmesi hem Türkiye’deki Kürt okurlarıyla ilişkilerini devam ettirme, hem de Kemalizm kadar Batıcı olarak görünme isteği ile açıklanabilir (Bozarslan, 2003, s.850). Ağrı Dağı isyanı bu cemiyet faaliyeti sonucunda meydana geldi.

1928 yılında Ağrı Dağı'nda minyatür bir Kürt devleti yaratılmıştı. İyi eğitilmiş ve iyi teçhiz edilmiş Kürt savaşçılardan oluşan birkaç bin kişilik küçük bir ordu kurulmuş, cephanelikler ve malzemelikler inşa edilmiş, bir yerel yönetim ve askeri emir-komuta zinciri oluşturulmuş, Kürt bayrağı göndere çekilmişti. Türk hükümeti bu durum karşısında önce uzlaştırıcı bir tavır takındı ve görüşmeler yoluyla sorunu çözmek istedi. Bunun için Kürtlerin göç ettirilmesi durduruldu. Yeni bir yasa kabul edildikten sonraki üç ay içinde Türk hükümetine bağlılıklarını bildiren tüm Kürtlerin affedileceği ilan edildi. Hapishanelerdeki Kürt milliyetçileri serbest bırakılacaktı. Bu arada Türk yetkililer Kürt liderleri ile temasa geçtiler. Ancak Kürtler Türklerin zaman kazanmaya çalıştığını ve dolambaçlı yollardan Kürtleri silah bırakmaya zorladıklarını belirterek şartları kabul etmediler (Jwaideh, 2004, s. 410).

Bunun üzerine Türk ordusu Ağrı Dağında yoğunlaşmış Kürt kuvvetlerini yok etmek için 11 Haziran 1930'da saldırıya geçti. Kürtler yenilgiye uğratılarak isyan bastırıldı. İsyanın bastırılmasından sonra ağır ve kesin cezai tedbirler uygulandı.

Hoybun ve kolları, Türkiye'deki Kürtlerin davasını dünya kamuoyu önünde çok etkili bir biçimde savunuyorlardı. Milletler Cemiyeti'ni Kürtlerin içinde yaşadığı kötü durumdan haberdar etmek amacıyla Cenevre'ye bir temsilci heyeti gönderildi. O sırada İsviçre'nin Zürih kentinde toplanmış olan İkinci Enternasyonal, Türkiye'deki Kürtlerin baskı altında tutulmasını ve Lozan Antlaşmasının ihlal edilmesini protesto eden bir bildiriye kabul etti (Jwaideh, 2004, s. 411-12-13).

Ağrı Dağı isyanı Türkiye ile İran arasında anlaşmazlığa yol açtı. Türkiye, yapılan saldırılar için İran topraklarını üs olarak kullanmalarına izin veren İranlıları isyancılara açık destek vermekle suçluyordu. İranlılar ise suçlamayı reddederek Türkiye'nin İran topraklarını ihlal ettiği gerekçesiyle suçlamaktaydı. Sorun bölgede yapılan sınır değişikliği ile halledildi (Jwaideh, 2004, s. 414).

Türkiye'deki Kürtler açısından Ağrı Dağı isyanının muhtemelen en olumsuz sonucu, Türk hükümeti tarafından doğu illerini ve illerde yaşayan Kürtleri ağır yoksunluğa mahkum eden bir yasa çıkartılmasıydı. 5 Mayıs 1932'de çıkartılan bir yasayla Türkiye'de üçü doğuda olmak üzere dört bölge oluşturuldu. Bu bölgelerden biri "sıhhi, maddi, kültürel, siyasi, stratejik nedenlerden dolayı ve kamu yararına olduğu gerekçesiyle" tamamen boşaltıldı. Aşiretler hukuki kişiliklerinden mahrum edildi. Bu mahrumiyetin sonucunda aşiretlerin daha önce kullandıkları tüm haklar ellerinden alındı. Benzeri şekilde aşiret reislerinin, dini liderlerin ve bu kişilere bağlı çeşitli örgüt ve kurumların sahip olduğu yetkiler geçersiz ilan edildi. Bunlara ait tüm mallar devlete devredilecek, bun malların bölgeye yeni yerleştirileceklere dağıtımı hükümetin karar ve iradesine tabi olacaktı (Jwaideh, 2004, s. 415-16).

Bu dönemdeki en önemli isyanlardan biri de Ocak 1937’de Dersim’de meydana gelen isyandı. Kürtçenin Zaza lehçesini kullanan ve Alevi öğretisine sıkı sıkıya bağlı olan bu tecrit edilmiş ve ulaşılmaz bölge sakinleri daha önceki Kürt isyanlarının hiçbirine katılmamışlardı. Alevi olmaları nedeniyle Halifeliğin kaldırılması onlar için hiçbir anlam ifade etmiyordu ve Sünni Kürt şeyhlerinin yaymaya çalıştığı dini doktrine kesinlikle sıcak bakmıyorlardı. O ana kadar Kürt milliyetçiliğinin Dersim Kürtleri arasında yayılmasını engelleyen dini, coğrafi ve dile ait tecrit unsurları, Türkler tarafından çıkartılan seküler yasaların ve Türk silahlarının bölgeye girmesiyle temelinden sarsıldı (Jwaideh, 2004, s. 416).

Türk hükümeti tarafından, Ocak 1937’de Kürtleri Türk halkı içinde eritmeyi amaçlayan bir yasanın çıkartılması Dersim Kürtlerini fazlasıyla öfkelenirdi. Dersim halkı yaptığı toplantılar sonucunda halkın yasaya karşı olduğunu belirten bir protesto mektubunu iletecek bir temsilci heyeti gönderilmesine karar verildi. Kürt kaynaklarına göre bu elçiler askeri vali tarafından tutuklandı ve idam edildi. Kürtler ise misilleme olarak bir polis konvoyu kaçırdı. Bu hareket isyanın başladığının işaretiydi. İsyanın çıkma sebepleri olarak Türk hükümetinin politikalarının öncelikle ataerkil feodal Kürt liderlerini hükümete düşman ettiği, dini liderlerin muhalefetine yol açtığı ve Kürt halkının içine kendi özerk ırksal kimliklerini kaybedecekleri korkusunun düşürmesiydi. Bu isyanın altında yatan belki de en önemli unsur milliyetçilik ruhuydu (Jwaideh, 2004, s. 417).

Dersimde yürütülen askeri hareket iki yıl sürdü. Sonunda isyan edenler ve lideri Seyit Rıza tutuklanarak idam edildi. Türkler isyanın sorumlusunun Dersim Kürtleri arasındaki dini ve gerici unsurlar olduğunu iddia etmiştir. İsyancılar silaha sarılmadan kısa bir süre önce hükümete muhtıra göndermişti. Bu muhtırada Kürtler, hükümetten bölgedeki birlikleri çekmesini, bölgedeki yol, köprü ve demiryolu inşaatlarının durdurulmasını, vergileri azaltmasını ve silah bulundurmalarına izin vermelerini istemişlerdi (Jwaideh, 2004, s.417-19).

1925 tarihli Şeyh Sait isyanıyla başlayan, 1927-1930 Ağrı Dağı isyanıyla devam eden ve 1937-1938 Dersim İsyanyla sona eren Kürt isyanları silsilesi, devletin Kürt ayrılıkçılığına karşı çok canlı bir tehdit algısı geliştirmesine sebep oldu. Devlet tarafından Kürtlerin varlığının inkar edildiği bu dönemde isyanlar, gerici ve feodal kalıntılar taşıyan, medeniyete karşı duran olaylar olarak görülmüş ve güvenlik ve asayiş meselesi olarak sorunun çözülmesi yönünde çaba harcanmıştır. Buna göre, “irtica”, “eşkıyalık”, “aşiret direnci”, “bölgesel geri kalmışlık” kategorileriyle özdeşleştirilmek suretiyle Kürt sorununun etnik mahiyeti gizlenmiştir (Yeğen, 2006, s.21). “Şark vilayetlerinin ıslahı”, “Kürt meselesinin” devlet söylemindeki adı olmuştu. Şark vilayetlerinin geri ve gerici karakteri, buradaki aşiret ve irtica yapılanmasını sona erdirecek olan cumhuriyet nimetlerinin sunulmasıyla ıslah edilecektir. Kürt meselesi her şeyden önce bir asayiş meselesiydi. Meseleyi çözmek adına “Şark Islahat

Raporları” adı ile raporlar hazırlanmış,¹⁹ Bu raporlar doğrultusunda iskan ve tehcir politikaları uygulanmış ve bölge 1927’den 1947’ye kadar kurulan Umumi Müfettişliklerle sıkıyönetim benzeri askeri bir düzenle yönetilmiştir (Yıldız, 2007, s. 242-259).

Cumhuriyetin ilk dönemindeki isyanlar, Kürt hareketini anlamak açısından önemli olmakla birlikte bastırılmalarının ardından sönümlenerek bir kurumsallık ve örgütlülük yaratamadılar. Bunun nedenlerinden biri isyanları birbirine bağlayan ortak bir ideolojik ve siyasi programın olmamasıdır. Her ne kadar birbirini besleyen iki isyan olsa da, 1925’teki Şeyh Said İsyanı’nda dini temalar baskın hale gelmişken Suriye’deki sol eğilimli Kürt örgütü Hoybun tarafından desteklenen Ağrı İsyanında ise daha çok seküler temalar göze çarpar. 1937’de daha çok Tunceli bölgesindeki Alevi-Kürtleri etkisine alan Seyit Rıza İsyanı ise Alevilik inancının ve Dersim’e özgü koşulların etkisiyle diğer iki isyandan büyük ölçüde farklı dinamiklerden beslenmiştir.

Kürt muhalefetinin parçalanmış yapısına ilişkin olarak Natali, Kürtlerin Cumhuriyetin ilk dönemlerinde özgür bir siyasi alana sahip olsa bile Kürt ulusal kimliğinin yine de güçsüz olup parçalanacağını belirtmektedir. Kürt toplulukları arasında var olan ikili karşıtlıkların ve kişisel rekabetlerin birleşik bir Kürt milliyetçiliği duygusunun ortaya çıkmasını önlediğini söylemektedir (2009, s.140). Kısacası, her ne kadar Kürt milliyetçisi temaları güçlü bir biçimde barındırsalar ve birbirlerini etkilese de, her biri kendisine özgü özellikleri barındıran ve kümülatif siyasi sonuçlar doğurmayan bu isyanları süreklilik arz eden örgütlü bir hareketin farklı görünümüleri olarak ele almak zordur. Bölgede hakim olan aşiret yapısı da isyanların süreklilik kazanmasına engel olmuştur. Ama bu faktör bu durumu açıklamaya tek başına yeterli değildir. Zira aşiret ilişkilerinin baskınlığını korumaya devam ettiği Irak’ta Kürt milliyetçiliği bir harekete dönüşme kanalı bulabilmiştir. Türkiye’deki isyanların süreklilik arz eden bir harekete dönüşmemesinin altında yatan faktörler aynı zamanda dönemin iktidarının bunlara yönelik geliştirdiği siyasal tepkilerin niteliğiyle de ilgilidir. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki iktidar otoriter yüzünü belki de en fazla Kürt isyanlarını bastırırken göstermiştir. Lakin bundan da önemlisi Kürt meselesi, Kemalist iktidarın ideolojik hegemonya mücadelesinin en net biçimde gözlemlenebileceği başlıklarından biridir. Cumhuriyet dönemi kadroları, bir yandan Kürt isyanlarını en sert askeri yöntemlerle sindirerek ve isyanlara yönelik aşiret reislerini ülkenin değişik yerlerine sürerek yeni bir ayaklanmanın maddi koşullarını ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Diğer yandan ise bu isyanların etnik boyutunu yadsıyıp, onlara “gerici” yaftasını yapııştırarak Türk milliyetçiliği

¹⁹ Şark ıslahat Raporları, Umumi Müfettişliklerin raporları ve 1925’ten günümüze kadar hazırlanan Kürt sorunu ile ilgili raporlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Öztürk, 2008, , Varlık, 2010, Koçak, 2010, Yıldırım, 2011, Yayman, 2011, Akçura, 2011

ideolojisinin modernleşmeci ve asimilasyoncu yönlerini isyanlar vesilesiyle yeniden üretmek fırsatını yakalıyor, bunların tartışma dışı olduğu mesajını veriyordu. Rejimin Kürt isyanlarına karşı gösterdiği sert tavır, Kürt kimliği üzerinden hareket edecek herhangi bir harekete yaşam şansı tanınmayacağı mesajını çok net biçimde veriyordu. Bu tutum her isyan sonrasında devletin uyguladığı iskan politikasının da gösterdiği gibi bölgede yıllardır hakimiyetini sürdüren aşiret reisleri ve büyük toprak sahiplerinin hareket alanını tanımlamıştır. Bu alana Kürtlük üzerinden siyaset yapmak dahil değildi. Bu unsurlar herhangi bir Kürtlük iddiasında bulunmadıkları ve devletin temel siyasi yönelimlerini sorgulamadıkları sürece kendi konumlarını koruyabilirlerdi (Saraçoğlu, 2007, s. 328–329). Uygulanan baskıcı politikalar sonucu, henüz yönetimin istediği genişlik ve derinlikte bir entegrasyonla neticelenmemiş olsa da, itirazcı Kürt egemen sınıf ve tabakaların direnci kırılmıştı. Kürt egemenlerinin misyonu, bundan böyle Cumhuriyet rejimine karşı çıkmak değil, onu Bölgede yeniden üretmekti. Sıradan insanlara gelince, bunlar kendi adlarına örgütlü değillerdi; çoğunlukla aşiret ve tarikat gibi geleneksel yapı ve kurumların mensubu ve kontrolü altındaydılar. Dolayısıyla devlet ile geleneksel Kürt egemenleri arasındaki ilişkiler büyük ölçüde onlar bakımından da geçerliydi (Gündoğan, 2012, s.103). Ancak devletin uyguladığı bu politikalar aynı zamanda Kürt kimliğinin siyasallaşmasını da beraberinde getirdiğini akılda tutmak gerekir. Devlet politikaları Kürt etnik kimliği bilincinin pekişmesine ve politize olmasında etkili olan faktörlerden biridir.

Bu dönemde Kürt ağalarla zımnî ittifaklar gerçekleştirildi. Devlet tarafından atanmış valiler ve jandarmalar, kasaba ve kentlerdeki yaşamı denetleyebiliyorlardı. Yine de ağalar vali ve bazı aşiret reisleriyle işbirliğine girerek, köylerde çatışmalarda arabulucu olarak önemli bir rolü ellerinde tuttular. Medreseler kentlerde resmi olarak kapatıldığı halde, hükümet Kürt ağaların merkezden uzak bazı bölgelerde okulları denetlemelerine izin veriyordu. Gizli biçimde de olsa medrese eğitiminin devam etmesi Kürt ağalarının konumlarını yükseltirken, Kürt İslami kimliklerini mahrem alanda korunmasını sağlıyordu. Aynı zamanda ekonomik ve tarımsal politikalar büyük toprak sahiplerinin konumunu sağlamlaştırdı. Kemalist politikalar Osmanlı iktidar yapısını zayıflattı ama kırsal düzeyde yeniden yapılanmayı teşvik etmedi. Hükümet 1924'te Osmanlı toprak öşürünü ortadan kaldırdı, köylülere yirmi yıllık krediyle tarlaları dağıttı ve yoksul topraksız köylülere faiz oranı az kredileri sağladı ama 1940'lara gelindiğinde feodal toprak ilişkileri devam etti. Öşürün kaldırılması, ortaklığın ağalar tarafından denetlendiği Doğu bölgelerinden ziyade, köylülerin artığı elinde tutabildiği Orta ve Batı Anadolu'da etkisi daha büyük oldu (Natali, 2009, s. 141).

Bu dönem iktidarı temsil eden CHP'nin kurumsal olarak güçlü olduğu bir dönemdi. Özellikle 1930'lı yıllarda tek partinin kurumsallaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Partilerin ve sivil toplum örgütlerinin olmadığı bu dönemde kamusal tartışma resmi ideolojinin önceden belirlediği sınırlar içinde ve çok sınırlı bir aydın-bürokrat çevrede yapılmaktaydı. Tek parti döneminde ortaya çıkan iki muhalefet partisi girişimi güdümlü olmalarına rağmen geniş kitlelerin hoşnutsuzluğunun çok çabuk açığa çıkarmaları nedeniyle kısa ömürlü olmuşlardır. Bu dönemde devletin iç örgütlenmesinde ordunun ve sivil bürokrasinin rolü de çok öne çıkmıştı. Cumhuriyetle birlikte mikro düzeyde devlet-toplum ilişkisinde paternalist ve yanaşmacı tarzlar belirginleşmeye başlar. Bu bağlamda CHP bölgedeki aşiret reisleri ve ağalarla yakın ilişkiler kurmuştur. Yerel nüfuz sahipleri (eşraf, aşiret liderleri, şeyhler, toprak ağaları) böylece yerelde merkezi, merkezde ise yerel halkı temsil eden aracı bir konum edinir. Kırdaki ilişkileri muhafaza eden merkezi devlet, böylece köylü kitleler ile yerel nüfuz sahipleri arasında hem ekonomik hem de kültürel işlevleri olan çok güçlü bir kollamacı-yanaşmacı ağın kurulmasına yol açmıştır. Doğu'da toprak reformu yapmak yerine, sorunu güvenlik tedbirleriyle çözeceğini düşünmüştür. Bu bağlamda aşiretler arası rekabeti kullanan CHP, bazı Kürt aşiretleri arasında önemli sempati sağlamıştır. Kurulduğunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde teşkilatlarını açmayan CHP, buradaki faaliyetlerini daha çok aşiret reisleri üzerinden yürütmüştür. Bu siyasetin sonucu olarak 1946 ve 1950 seçimlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Demokrat Parti'den daha yüksek oy almıştır (Özkazanç, 2012, s. 95-96).

1.2.2. Çok Partili Dönemde Kürt Siyasal Hareketi (1950-1980)

Bu dönemdeki Kürt siyasal hareketi, 1950-1960 arası Demokrat Parti dönemi ve 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden 1980'e kadar geçen dönem olarak iki alt başlık altında işlenecektir.

1.2.2.1. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)

İkinci Dünya Savaşından sonraki dönem tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem oldu. Bu dönemin en önemli özelliği Türkiye'de Demokrat Parti'nin kurulması ile birlikte çok partili siyasal hayata geçilmesidir. Çok partili siyasi hayata geçiş bir takım iç koşulların yanı sıra dış koşulların da büyük ölçüde etkin olduğu bir süreç sonucu gerçekleşti. İkinci Dünya Savaşından sonra faşist yönetimlerin yenilmesi ile birlikte dünyada rakip iki gücün, ABD ve Sovyetler Birliği'nin, egemen hale geldiği yeni bir dünya düzeni kurulmuştu. Bu yeni kurulan düzende Türkiye ABD önderliğindeki Batı Bloku içinde yer almak istiyordu. Bu politikanın gereği olarak da Batılı değerlere daha fazla önem vermesi ve bu anlamda ülkede demokrasinin de düzgün bir şekilde uygulanması gerekiyordu. Bunun için de yapılması gereken en önemli şey artık tek parti yönetiminden vazgeçilerek farklı siyasi

partilerin de siyasal hayata katılmasına izin verilmesi idi. Tüm bu gelişmeler ışığında CHP'nin yöneldiği temel eğilimler; dış politikada batı blokuna katılmak, ekonomide dışa açılmak ve iç politikada da çok partili bir siyasal düzene geçmek olarak tanımlanabilir (Ataay, 2006, s.34).

Bu dış etkenlerin yanı sıra iç etkenler de çok partili siyasal hayata geçişi sağlamıştır. Bunlar, halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepki ve iktidardaki parti içindeki sınıfsal ittifakın bozulmasıdır. CHP içindeki sivil askeri bürokrasi kanadı ile tarımsal ve ticari sınıflar arasındaki ittifak kapitalizmin gelişimiyle birlikte bozulmuştu. Tüm bu etkenler Demokrat partiyi oluşturdu. Demokrat Parti'nin çekirdek kadrosu Mecliste toprak reformu yasası üzerine yapılan tartışmalar sonucunda ortaya çıkmıştı. Toprak reformu yasasına muhalefet eden milletvekilleri Dörtlü Takrir adındaki önergeyi Parti meclis grubuna vermelerinden sonra, Demokrat Parti kuruldu (Kongar, 2007, s.145). Demokrat Parti tarımsal ve ticari kapitalizmi temsil eden kesimleri bir araya getiren bir yapıya sahipti ve özellikle köylülerin içerilmesiyle birlikte geniş ve güçlü bir toplumsal tabana oturmuş ve bürokrasiyi dışlamıştı (Özkazanç, 2012, s. 98).

1946 seçimlerinde CHP'nin başarılı olmasının ardından Demokrat Parti yönetimi için 1950 seçimleri önemli bir fırsattı. Gözlerini 1950'de yapılacak seçimlere diken Demokratlar, daha büyük sivil özgürlükler fikri üzerinden destek kazanmaya çalıştılar. Her şeyden önce, özellikle nüfusun % 80'inin yaşadığı kırsal kesimlerde CHP yönetiminin uyguladığı dini reformlara yönelik tepkileri kullanmak isteyen Demokrat Parti dini özgürlükleri açıkça savundu. Halifeliğin kaldırılması ve tekkelerin baskı altına alınmasından sonra bile tarikatlar gizli de olsa çalışmalarına devam etmişlerdi. Tarikatların en fazla Doğu bölgesinde etkili olduğu düşünüldüğünde Demokrat Parti'nin dini özgürlükler konusundaki söylemi Kürtlerin Demokrat Parti'ye yönelmelerine neden olduğunu söyleyebiliriz. Demokrat Parti'nin takındığı bu tutum CHP'nin de politikasını değiştirmeye zorlamış bu anlamda CHP 1947'de okullarda din eğitimi verilmesini ve devlet okullarının yanı sıra İmam Hatip okullarının açılmasına izin vermişti. Fakat böylesi tavizler Sünni devleti yıkan parti olarak edindiği kimliği dengelemesine yetmedi ve şeyhler kendi müritlerine bu çerçevede talimatlar verdi. Örneğin Saidi Nursi 1950'de kendi müritlerini hararetle Demokratları desteklemeye teşvik etti. Said-i Nursi ile yakın bağları olan, Bitlis ve Hizan civarındaki Mevlana Halid Nakşibendi hareketi de çoğu Kadiri gibi Demokratları destekledi (McDowall, 2004, s.526).

Kürtlerin Demokrat Partiyi desteklemesinin bir diğer nedeni de Tek Parti iktidarına duyulan tepkiydi. Gerek Kürt ayaklanmaları sırasında gerekse İkinci Dünya savaşı yıllarında bölge insanları önemli baskılara maruz kalmıştı. DP'nin “Yeter Söz Milletin” sloganı tüm Türkiye'de olduğu gibi Doğu'da da tuttu. Özellikle DP'nin Doğu'da yaşanan bazı olayların

hesabını sorması bölgede sempati ile karşılandı. Mesela tarihe Muğlalı Olayı adıyla geçen olayın hesabını sormak DP'ye büyük puan kazandırdı (Sönmez, 1992, s. 141).

Demokrat Parti 1950 seçimlerinde zafer kazanarak iktidara geldikten sonra Kemalist devletin yerleşik değerleriyle uyumlu bir konumu dikkatle korumaya çalışırken, özgürlüklere de bir ölçüye kadar izin verdi. DP'nin özgürlükçü söylemi, Kürtler arasında da karşılık bulmuş ve özellikle kırdaki yaşayan muhafazakar kitleler Demokrat Partiyi desteklemişlerdir (Yayman, 2011, s. 198). Herhangi bir somut etnik-kültürel talebin karşılanmasından çok, bu ilgi Tek Parti baskısının kalkmış olmasına ve bölgeyle bağı olan insanların milletvekili gösterilmesi kemikleşmiş CHP kadrolarının tasfiyesine yönelik bir umudun işaretiydi. (Yayman, 2011, s.197).

Kendisini Türk milliyetçiliğinin savunucusu, tarihsel ve dini köklerini yeniden keşfeden bir yapı olarak tasvir eden parti, İslamı ulusal kimliğin merkezine yerleştirmek isteyen sadık destekçilerini ödüllendirdi. Arapça ezan okunmasına izin verildi, dini radyo yayınları serbest bırakıldı, dini eğitim zorunlu hale getirildi ve 1960'a kadar 5000 civarında caminin inşası finanse edildi. Demokrat Parti'nin uyguladığı stratejinin devletin merkezinde geleneksel İslami değerlerin yeniden uyanmasına yardımcı olduğu kuşkusuzdur. Dini ve siyasi dayanışmanın en güçlü biçimde uyandığı yer Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi oldu. Böylece Kürtlerin yaşadığı kırsal alanlar bir kez daha İslamın kaleleri oldu ve laik solcu radikallere düşman olan ve onlar açısından tehlikeli bir atmosfere dönüştü. Bunun tek önemli istisnası Sünni anlayışının yeniden uyanmasından korkan Alevilerin yaşadığı Dersim'di (Mcdowall, 2004, s. 526-527).

Demokrat Parti döneminin Kürt siyasi hareketi açısından en önemli özelliklerinde biri de Türkiye'nin kapitalist gelişiminin yöneldiği eğilimin sonucu olarak CHP iktidarı döneminde başlayan toprak ağaları ile kurulan ittifakın derinleşerek devam etmesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan reformlar sonucu Devletin "ağa", "şeyh" gibi sınıf ayrımlarını kaldırmış olması önem taşıyordu. Bu aileler hala kırsal yaşamın merkezinde yer alıyor, hala köyde çıkan kişisel ya da toplu sıkıntıların yerel yetkililere iletilmesine aracılık ediyordu. Sanki CHP, ağaları bütünüyle devre dışı bırakmamış gibiydi. Çok sayıda ağayı sürgüne göndermişti ama rejime hizmet edebilecek olanlara dokunmamıştı. Rejimi destekleyen aileler bunu ideolojik gerekçelerle değil, maddi avantaj elde etmek için ya da en kötü olasılıkla yerel rekabet nedeniyle yapıyordu. CHP geniş bir eşraf sınıfını sürgünde bırakmanın tehlikesini 1946'da bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasından sonra anladı. 1947'de 2000 sürgün ağa ailesinin geri dönmesine izin verdi. Demokratlar sürgünlerin derinlerdeki duygularını suiistimal ederek bunlara özellikle önemli aşiret mensupları ya da köylü heyetler gönderip desteklerini kazanmaya çalıştılar. 1950 seçimlerinde büyük çoğunlukla iktidara geldiğinde,

aldığı oyların önemli kısmını yeni BMM’de önemli bir unsur oluşturan son dönemde sürgün edilmiş ağaların tabanından almıştı (McDowall, 2004, s.528).

Türkiye’nin kapitalist gelişim süreci de toprak ağaları lehine gelişim göstermekteydi. Demokrat Parti döneminde Türkiye kapitalist dünya ekonomisine eklenmiş bir ülkeydi. İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan “yeni dünya düzeni” nin en önemli özelliği ABD’nin hegemonik bir güç olarak ortaya çıkması ve 1929 Bunalımı ile ağır darbe yiyen dünya ekonomisini ve savaş enkazı altındaki Avrupa ekonomisini canlandırmak için kapitalizmin gelişimini arttırıcı yönde politikalar izlemeye başlamasıdır (Ataay, 2006, s.32-33). Bu politikalar kapsamında sermaye yoğun, verimli sektörlerin merkez ülkelerde gelişmesini, emek yoğun, verimi düşük sanayilerin de “azgelişmiş” ülkelere kaydırılması öngörülmüştü (Sönmez, 1992, s. 125). Bu anlamda Türkiye’ye için öngörülen rol, tarımsal gelişmeyi sağlayacak yönde devletin ağırlıklı altyapı yatırımlarına yoğunlaşması ve özel sektöre öncelik veren tarım ürünleri ile hammadde ihracatçısı bir devlet olmasıydı. Böylece Türkiye daha önceki döneme özgü dışa kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük ekonomi politikalarını terk ederek, dış ticaretin serbestleştirilirken, dış açıkların kronikleştiği, dış yardım ve krediler ile yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta durabilen bir ekonomik modele doğru geçmiştir (Ataay, 2006, s.33).

Türkiye’deki tarımsal sanayileşme programları emek girdileri ile toprak arasındaki ilişkiyi değiştirdi ve muhafazakar partilere bağlı yeni bir Kürt ticaret sınıfının ortaya çıkmasına yol açtı. Devletin kredi, teçhizat, ucuz tohumluk ve uygun zirai fiyatları gibi tarımsal gelişmeyi destekleyici uygulamalarından yararlanan büyük toprak sahipleri makineye dayalı kapitalist girişimciye dönüştüler. Ortakçılık için toprakların kıt oluşu toprağın değerini arttırdı. 1950’den 1960’a kadar ortalama çiftlik arazi parçaları yüzde 360 oranında arttı. Bu iktisadi dönüşümler toprak sahiplerinin topraklarından uzak başka yerde yaşamalarını destekledi. Kürt toprak beyleri toprak taşeronluğu yapma, Türkiye ve yurtdışında ticari teşebbüslerde yatırım yapma gibi ticari girişimlere girdiler. Kürt kırsalına desteğin devam etmesi Kürt ağaları, bazı aşiret reisleri ile merkezi hükümet arasında yapıcı bir ilişkinin gelişmesini sağladı (Natali, 2009, s.158). Menderes ve Demirel’in devleti inşa etme stratejileri, liderleri belediye başkanı, milletvekili ve parti temsilcileri olan muhafazakar Kürt topluluklarıyla sembiyotik (karşılıklı bağımlılık) ittifaklar yarattı. DP’nin yükseliş dönemi sayılan 1950 ve 1954 seçimlerinde Doğu’da en çok milletvekilini Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt gibi büyük toprak sahipliğinin görüldüğü illerden çıkarması sürpriz değildi (Sönmez, 1992, s.142). Kürt ağa ve şeyhlerin parlamentodaki sayısı arttıkça kent merkezlerindeki etkileri de arttı. Çoğu kendi iktidarlarını, Kürt solcu milliyetçi gruplarla bağlarını geliştirmek için değil, devlet ile yerel seçim örgütleri arasındaki patronaj bağlarını pekiştirmek için kullandı. Bazı ağalar çiftçilere ve köylülere belli

partilere oy vermelerini yoksa işlerini ve toprak üzerindeki haklarını kaybetmelerini göze almaları gerektiğini söyleyerek onları tehdit etti.

Böylece kapitalistleşme sürecinin sonucu olarak Kürt geleneksel sınıfının rejimle bütünleşmesi sağlanarak Kürt siyasi hareketinde bir durgunluk dönemine girildiği söylenebilir. Demokrat Parti'nin geçmişteki tüm rejim muhalifi ailelerin çocuklarını parlamentoya taşıması da Kürt geleneksel sınıfın Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısıyla bütünleşmesini sağlayarak rejime muhalif seslerin cılız kalmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Tek Parti döneminde, idam edilmiş, hapse atılmış ve sürgüne gönderilmiş Kürt ileri gelenlerinin bizzat kendileri veya çocukları on yıllık DP iktidarı döneminde Meclise girdi. Ağrı'dan 1930'daki Ağrı isyanına katılan ve yıllarca dağda kalan Halis Öztürk (Sipkan aşiret reisi Abdülmecit Bey'in oğlu), Ensarilerden Celal Yardımcı ve sürgünde ölen Şeyh Abdülbaki'nin oğlu Kasım Kufrevi, Erzurum'dan Şeyh Said'in torunu Abdülmelik Fırat, Elazığ'dan Suriye Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı Dr. Nurettin Zaza'nın kardeşi Suphi Ergene, Muş'tan Ohin Şeyhlerinden Gıyaseddin Emre, Bitlis'ten Kamran İnan'ın babası Şeyh Selahaddin İnan, Bingöl'den Sait Göker (Sait Ağa), Mardin'den Savurlu Hacı Bey'in torunu Hacı Bahaddin Erdem, Diyarbakır'dan Mustafa Remzi Bucak, Yusuf Azizoğlu, Mustafa Ekinci (Cemilpaşaların damadı), Urfa'dan Necmettin Cevheri'nin babası Ömer Cevheri ve Hakkari'den Şeyh Selim'in oğlu Ubeydullah Seven milletvekili oldu (Tan, 2010, s.317). DP, 1950 ve 1954 seçimlerinde Urfa, Diyarbakır, Erzurum, Siirt, Ağrı gibi illerde seçmen üstünlüğüne sahipti. 1950'de Doğu illerinden CHP 36 milletvekili çıkarırken DP'nin milletvekili sayısı 44'e ulaştı. 1954 seçimlerinde bu fark 30'a 60 şeklinde DP lehine sonuçlanacaktı. DP'nin çöküş dönemi sayılan 1957'de ise CHP 60 milletvekili çıkarırken DP'nin milletvekili sayısı 29'a düşmüştü (Sönmez, 1994, s.140).

Türkiye'de etnik olarak siyasi alanın kısıtlayıcı niteliği ve ağalık sınıfına verilen destek mekanizması göz önüne alınırsa, muhafazakar Kürt geleneksel sınıf için Kürt etnik milliyetçilikten ziyade alternatif siyasi kimlikleri vurgulamak ekonomik açıdan daha avantajlı ve daha güvenli bir yoldu. Bu yüzden Kürt milliyetçiliği Kürt ağalarının "Kürtlüklerinden vazgeçtikleri" için değil, kapitalistleşme dönemindeki siyasi alanın geleneksel Kürt tabakalarının Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısıyla bütünleşmesini teşvik etmesi yüzünden zayıfladı (McDowall, 2005, s.400).

Ancak tüm bu gelişmeler dışında yine de rejime muhalif olan, kültürel haklar talep eden sesler de yok değildi. Bu muhalefet daha çok kendini edebiyat ve tarih-anı yazımı alanında gösterdi. Bu dönemde çıkarılan çeşitli dergiler aracılığıyla Kürt kültürünün korunmasını hedefleyen yayın faaliyetlerine ve tarih ve anı yazımına başlandı. Yayınlanan eserlerin önemi

daha sonraki yıllarda görülecekti. Bu kaynaklar yeni bir milliyetçi söylemin oluşmasında belirleyici rol oynayacaktı (Bozarslan, 2003, s. 850-851).

İleri Yurt (1959), Barış Dünyası (1962), Dicle-Fırat (1962), Deng (1963), Yeni Akış (1966), Doğu (1969) gibi gazete ve dergilerde birçok konuda fikirler beyan edilecek, çok ürkek bir dille de olsa “mahalli dil”, “Doğu’ya has kültür” gibi tanımlarla kademe kademe Kürt meselesi tanımlanmaya başlanacaktır (Alış, 2012, s.65). Bu anı ve tarih yazımının da gösterdiği gibi 1938’den itibaren devam eden bu yirmi yıllık suskunluk dönemi Kürt milliyetçiliğinin sonu değildi. Diyarbakır’da Musa Anter tarafından yayınlanan haftalık Dicle Kaynağı gazetesi ve Suriyeli Kürtlerin yazdığı şiirler Türkiye’deki Kürtler arasında yoğun ilgi görmekteydi. 1950’lerde bu kıpırdanmalar hem Avrupa’da hem de Türkiye’de yeni oluşumlara yol açtılar. Avrupa’da 1948-1950 yılları arasında Kamuran Bedirhan’ın yayımladığı Kürt Araştırmaları Merkezi Bülteni’ne takiben, aralarında Irak ve Suriye Kürtlerinin de bulunduğu gençler, milliyetçi söyleme sahip Kürt Talebe Cemiyetini kurdular. Türkiye’de 1950’li yıllarda gelişen faaliyetler Suriye’deki ve Avrupa’daki faaliyetlerin etkisi altında kalmakla birlikte bunlarla organik bir ilişkiye sahip değillerdi. Bunlar Şarkın Sesi, İleri Yurt Gazetesi gibi yayın faaliyetlerini, Dicle Talebe Yurdu gibi Yurt kurma teşebbüslerini, İstanbul’da düzenlenen ve büyük heyecan uyandıran “Doğu geceleri”ni ve bir dizi “öğrenci piknikleri”ni içermekteydi. Bu faaliyetleri yapanlar Cumhuriyet sonrasında doğmuş talebeler ya da otuzlarına yeni adım atmış serbest meslek sahipleriydi.

1950’lerde çıkan Kürtçülük akımı, birbirinden kopuk, dar arkadaşlık çevrelerinin yakın tarihi yeniden okuyarak, Kürtçe konuşmadan Kürt olma bilincine varmaları anlamına gelmekteydi. 1950’lilerin sonlarına doğru bu akımın bütün Kürt şehirlerinde özellikle talebeler arasında hızla yayılmıştır. Bu yeni milliyetçilik akımı belli bir süre sonra, siyasi bir boyut kazanacaktı (Bozarslan, 2003, s. 852).

DP’nin 1946’dan 1960’a serüveni, bu partinin, özgürlükçü ve çok sesli bir çıkış noktasından istikrarlı bir şekilde otoriter bir zihniyete kayışına şahitlik etmiştir. En başta, Görüşler dergisiyle sosyalist muhalefeti şemsiyesi altına almaya yeltenen, sosyalist, liberal, dindar, Alevi, Kürt ve diğer muhalif unsurları olabildiğince kavrayıcı vaatlerle yola çıkan parti, otoriter bir yapıya doğru evrilmiştir. Bu otoriter dönüşümün en somut siyasi sonucu, meşhur “ispat hakkı” tartışması sonucu 1955’te liberal fikirli DP milletvekillerini istifa ederek Hürriyet Partisi’ni kurması oldu. Ekrem Alican ve Turan Güneş gibi gelecekte sağ ve sol siyasetin özgürlükçü kanatlarına fikri ve siyasi önderlik edecek kilit isimleri şemsiyesi altında toplayan HP, esasen DP’ye 1946’da özgürlükçü ruhunu veren düşüncelerini savunuyordu.

HP'nin kopuşuyla birlikte DP de bir anlamda başlangıçtaki özgürlükçü ve muhalif ruhunu kısmen kaybetmiştir denilebilir.²⁰

Demokrat Parti döneminin Kürt siyasal hareketi açısından en önemli olayı 49'lar Olayı olarak adı geçen tutuklamalardır. DP döneminin sonuna doğru 17 Aralık 1959'da gerçekleşen 49'lar tevkifatı devletin Kürt ayrılıkçı potansiyelinden rahatsız olduğunun en belirgin göstergesi olduğu gibi DP'nin de Kürtlere karşı değişen tavrına delil sayılabilir.

Bu olayın meydana gelmesinin sebeplerinden biri Irak'ta yaşanan gelişmelerdi. 1947 yılında Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra SSCB'ye iltica eden Molla Mustafa Barzani Irak'a 1958 yılında geri döndü. Bu durum Irak'ta Kürt bölgelerinde ulusal duyguları canlandırdı. Mustafa Barzani'nin Irak'a dönmesi Türkiye'deki Kürtler arasında da büyük yankı uyandırdı. Bu arada gelişmekte olan Kürtçülük hareketleri endişeyle takip edilmekteydi. 1940'larda Birinci Bölge Müfettişliği yapan Avni Doğan Vatan Gazetesinde 19-23 Kasım 1958 tarihleri arasında "Tehlike Çanı" başlıklı bir yazı dizisi yayımlayarak Mustafa Barzani'nin Irak'a geri dönüşüyle birlikte meydana gelmesi muhtemel olaylar konusunda hükümeti uarmıştı. Dönemin etkin yayın organlarından biri olan İleri Yurt gazetesi 31 Ağustos 1959 tarihli 500. sayısında Musa Anter Kürtçe "Kımlı" şiirini yayınladı. Türk basını Kürtçe olan bu şiire ve içeriğine büyük tepki gösterdi. İleri Yurt gazetesinin son sayısı 22 Eylül 1959'da yayınlandı ve yazı işleri Müdürü Av. Canip Yıldırım ve Musa Anter tutuklandılar. Bu tutuklanmalar 49'ların tutuklanmasının başlangıcı kabul edilebilir (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, s.2010-2011). 1959 yılının Aralık ayında, yarısından fazlası öğrenci olan 52 Kürt Komünistlik, Kürtçülük ve ayrılıkçılık yaptıkları gerekçesiyle tutuklandı. Bunlar arasından Emin Batu'nun ölmesi ve iki kişinin serbest bırakılmasından sonra sayının 49 olması sebebiyle "49'lar Olayı" olarak adlandırılan

---

²⁰ Hürriyet Partisi'nin en önemli özelliklerinden biri de Kürt muhalif seslere yer vermiş olmasıdır. Önce DP'de siyasete başlayan Diyarbakır Belediye Başkanı Zülküf Bilgin daha sonra HP'ye geçerek bu partiden belediye başkanı seçilmiştir. Demokrat Parti döneminde milletvekili olan rejime muhalif Kürt ileri gelenleri arasında muhalif duruşlarını ve Kürt meselesi ile ilgili çalışmalarını devam ettirenler arasında olan Yusuf Azizoğlu, Mustafa Ekinci Demokrat Partiden ayrılarak Hürriyet Partisi içinde yer aldılar. HP milletvekillerinden Ekrem Alican, 1960 sonrasında Yusuf Azizoğlu ile beraber kurduğu Yeni Türkiye Partisi (YTP) ile Kürt oylarının çok büyük bir kısmını toplamış ve güneydoğu Anadolu'da pek çok yerde rakipsiz lider olmuş, hatta YTP Kürt Partisi olarak anılır olmuştur. Ancak HP 1955-1957 döneminde umduğu başarıyı yakalayamadı. 1957 seçimlerinde sadece Burdur'da seçimleri kazanmasına müteakip mallarını CHP'ye devrederek kendini feshetti. Bu seçimlerde HP'nin sayıca en çok oyu (22.466) Diyarbakır'da almış olması bu partinin önemini artırıcı niteliktedir (Aktürk, 2008, s.66).

bu tutuklama hadisesi, yakın dönem Kürt tarihi için önemli dönemeçlerden biri olmuştur (Alış, 2012, s.64). Yargılama süreci dokuz yıl sürmüş ve 1968 yılında sona ermiştir.²¹

O yıllarda Demokrat Parti hükümeti, içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan çıkabilmek ve ABD'den alınamayan ekonomik yardımı alabilmek için tutuklanan Kürt öğrencilerin Komünist oldukları gerekçesi ile tutuklandıklarını ileri sürdü. Özünde bir Kürt öğrenci hareketi olan ve İstanbul ve Ankara üniversitelerinde okuyan Kürt gençlerinin kendi aralarındaki özel toplantılarda, katıldıkları pikniklerde Doğu ve Güneydoğu illerinin geri kalması, Kürtlerin kimlik, dil, kültür ve eğitim haklarının tanınması vb. konularda tartışmalar yapan 49'lar grubu formel bir varlığa sahip olmayıp, daha çok Kürtlük fikrinin bir araya getirdiği arkadaş çevrelerinden oluşan bir gruptu.

Çağdaş Kürt hareketinin başlangıcı olarak yeni bir dönemin başladığını göstermesi açısından önemli olan 49'lar Olayı, aralarında daha sonraki yıllarda Kürt hareketinde ya da Türk siyasal yaşamında önemli bir rol oynayacak Sait Elçi, Şerafettin Elçi, Nurettin Yılmaz, Medet Serhat, Musa Anter, Yaşar Kaya, Naci Kutlay gibi şahısların da bulunduğu ve 1950'lerde küllenmeye yüz tutmuş ulusal isteklerin tekrar tutuşmasını göstermesi bakımından önemli bir olaydır. Bu hareket, düşünsel ve kadrosal planda esas olarak iki kaynaktan beslenmiştir. Bunlardan birincisi, Kürdistan Gazetesi (1898), Kürdistan Teali Cemiyeti (1914), Azadi (1923) ve Hoybun (1927) gibi erken dönem Kürt oluşumlarıyla Barzani hareketinin etkilerinden meydana gelen eğilim, İkincisi ise Türk solu. Bu kaynaklardan devralınan malzeme, değişik çevreler tarafından değişik şekillerde yoğrulmuş ve değişik bileşimler elde edilmiştir. 1970'lerin ikinci yarısında gördüğümüz bütün Kürt hareketleri ve örgütleri bir bakıma bu bileşimlerden birini veya birkaçının uzantısı olarak doğmuşlardır. Dolayısıyla Kürt hareketini bu beş kök grup çerçevesinde incelemek uygundur. Birinci kök grup, TKDP'dir. 49'lar davasının bazı muhafazakar sanıkları ile onlarınkine benzer dünya görüşlerine sahip fakat sosyal kültürel olarak görece daha taşralı bir nitelik taşıyan kişilerce kurulup yürütülmüştür. İkinci kök grup, Dr. Şıvan adıyla ünlenen Dr. Sait Kırmızıtoprak'ın liderliğindeki Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi'dir (T-KDP). Kadrolarının büyükçe bir bölümü sosyalizme sempatiyle bakan üniversite öğrencilerinden oluşmuştur. Ancak önderleri arasında geleneksel toplum kesimlerine mensup kişiler de vardır. İdeolojik ve teorik üretimini esas olarak Kuzey Irak'ta, Barzani'nin kontrolündeki kurtarılmış bölgede, kendilerine tahsis edilen parti kampında gerçekleştirmiştir. Üçüncü kök grup, 1960'larda veya 1970'lerin başlarında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde okuyan Kürt öğrencilerin veya işçilerin oluşturduğu değişik çevre ve kişilerden oluşur. Dördüncü kök grup Devrimci Doğu Kültür Ocaklarıdır ve

²¹ 49'lar Olayı ve tutuklananlarla ilgili olarak daha fazla bilgi için bk: Kutlay, 1994, Çamlıbel, 2007, Tan, 2010, s.323-338.

1970'lerin başlarında Diyarbakır hapisanesinde yapılan siyasi savunmalarla şekillenmiştir. Beşinci kök grup ise Türk solundan gelen grupları içerir ki en tanınmış PKK'dır (Gündoğan, 2012, s.111). 49'lar Olayından 6 ay sonra 27 Mayıs 1960 Darbesiyle DP hükümeti devrilmişti.

Genel olarak Demokrat Parti dönemini Kürt siyasal hareketi açısından değerlendirirsek şu tespitlerde bulunabiliriz. 1938 Dersim isyanından 1960 yılına kadar olan dönem genel olarak Kürt Hareketi açısından bir suskunluk dönemi olarak değerlendirilebilir. Her şeyden önce bu dönemde Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinin kazandığı ivme sonucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki toprak ağaları gittikçe güçlenirken devletle olan ilişkileri de karşılıklı bağımlılık çerçevesinde devam etmiştir. Bölgedeki Kürt toprak ağaları süreç içinde birkaç istisna dışında Türkiye'deki egemen güçlerin eğilimlerinin ve politikalarının savunucusu haline geldiler (Saraçoğlu, 2007, s. 329). Ancak 1950'lilerin sonlarında Kürt mualif seslerinin yükselmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu dönemde daha çok yayın faaliyeti şeklinde görülen Kürt siyasal hareketinin 49'lar Olayı ile birlikte yeni bir döneme girmiş, gelecekteki Kürt hareketinin tohumları bu dönemde atılmaya başlamıştır.

1.2.2.2. Kürt Hareketinin Yeniden Doğuşu (1960–1980)

Bu dönem 1960-1971 yılları arası 12 Mart Askeri müdahalesine kadar olan dönem ve 1971-1980 arası dönem olmak üzere iki alt başlık altında incelenecektir.

1.2.2.2.1 Türk Solu ile İttifak Dönemi (1960-1971)

Demokrat Parti dönemi 27 Mayıs askeri darbesiyle sona erdi. 1960 Darbesi Kürt siyasal hareketi açısından ikili bir gelişmeyi beraberinde getirdi. Bir yandan devletin Kürtlere yönelik baskıcı tutumu devam etmiş diğer yandan da 1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlük ortamından yararlanarak bir önceki döneme göre Kürt siyasal hareketi görece daha rahat hareket edebilme olanağı bulmuştu. Aynı zamanda bu dönemin Kürt siyasal hareketi açısından en önemli özelliği önceki dönemlerden farklı olarak hareketin sol ideoloji ile birlikte hareket etmeye başlamasıdır. Bugünkü Kürt hareketi, sol ile kurduğu ilişki anlamında bu dönemdeki hareketlerden izler taşımaktadır. Bu anlamda günümüzdeki hareketi anlama bakımından bu dönemin önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) darbeden hemen sonra uyguladığı politikalarından biri 55 Kürt ağasını sürgüne göndermek oldu. 27 Mayıs Hareketi'nden sonra 1 Haziran 1960 tarihinde, Doğu Anadolu'daki eski aşiret mensubu ailelerden 485 kişi 3. Ordu Komutanlığınca tutuklanarak Sivas'ta bir kampa konulmuş, 6 ay sonra bunlardan 430'u serbest bırakılarak 55'i alıkoyulmuştur. Gözetim altındaki 55 ağa yasaya uygun olarak, Aralık 1960'da Antalya, Burdur, İzmir, Muğla, Afyon, Isparta, Çorum, Manisa ve Denizli

illerine nakledilmişlerdi. Nakledilenler şahsi eşyalarını ve istedikleri kadar parayı yanlarında götürebilecekler, eski bölgelerine dönmek koşuluyla diğer bölgelerde diledikleri gibi gezebilecekler ve ayrıca İmar ve İskan Bakanlığı'ndan toprak ve sermaye yardımı görecektlerdi (Babuş, 2006, s.293).

Bu uygulamanın arkasındaki temel saiklerden biri, Kürt sorununu irticayla, aşiretlerin ve eşkıyaların modern devlete gösterdiği dirençle, başka devletlerin kışkırtmasıyla ya da bölgesel geri kalmışlıkla özdeşleştiren devlet söyleminin bir yansıması olduğu kadar (Yeğen, 2006 (a), s.21), Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki toprakların Kürt ağaların elinde toplanması sürecinin ve buna eşlik eden politik gücün kırılmak istenmesiydi. Bu uygulamaya temel oluşturmak üzere, 18 Ekim 1960 günü 105 sayılı, “2510 Sayılı İskan Kanununa Ek Kanun” adıyla bir çıkarılan yasadan da bu durum açık şekilde ortaya konmuştu. Bu yasaya göre, *“dini his ve gelenekleri ve yabancı ideolojileri alet ederek ve zor kullanarak, sahip bulunduğu gayrimenkulün çevresindeki halkın huzurunu bozduğu, hukukunu çiğnediği ve baskı altında tuttuğu, ulusal çıkarlara zarar verecek faaliyette bulunduğu emniyet yetkililerinin tahkikatı ile sabit olanlar ve bunların dördüncü dereceden hısım ve akrabalarından gerekli görülenler, İçişleri Bakanlığı'nun teklifi ve Bakanlar Kurulu kararıyla eski bölgelerine bir daha dönmek üzere yurt içinde başka bir yere nakledilecekti”* (Babuş, 2006, s.293).

Sürgüne gönderilen 55 ağanın topraklarının köylülere dağıtılacağı bildirildi. Bu toprak reformu devam ettirilebilseydi bu ağaların siyasi gücü kırılıp kırsal ekonominin yeniden yapılandırılması sağlanabilirdi. Fakat ağalar erteleme taktiğine başvurdular ve sürgün ve kamulaştırma koşullarını yumuşatmak için politikacı arkadaşlarından yardım istediler. MBK 1961'de hükümeti sivil bir koalisyona devreder etmez, bu ağaların bölgelerine dönmelerine izin verildi ve ellerinden alınan topraklar neredeyse el sürülmeden iade edildi. Bu olay artık Ankara'daki siyasi partilerle ağalar arasında ne kadar güçlü bir karşılıklı bağımlılık eksenini bulunduğunu gösteriyordu.²²

27 Mayıs yönetiminin Kürtlere yönelik olarak izlediği politikalarından biri de ilk olarak Kürt sorunu ile ilgili bir plan hazırlayıp ve hızla uygulamaya koyması olmuştur. Askeri yönetimin Devlet Planlama Teşkilatına hazırlattığı, Albay Haşim Tosun imzalı raporda “Kürtlerin Batı

²² Türkiye'de 1945'ten başlayan toprak reformu girişimleri her seferinde toprak ağalarının karşı durmasıyla engellenmiştir. 1945'te çıkarılan Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ağaların tepkisi üzerine uygulanamadı ve 1950'de kaldırıldı. 1972 Ecevit döneminde çıkarılan Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu da Kürt ağaların ağır saldırısına uğradı. Urfa'lı toprak ağaları Cumhurbaşkanlığına sundukları şikayet dilekçesinde “toprak reformu kanununun uygulanması Kürtçülük hareketine canlılık kazandıracak ve Kürt bölgesinin Türkiye'de koparak Kuzey Irak'la birleşmesine yol açacak” diye ihbarda bulunarak kanunun uygulanmasına karşı çıktılar. Kanun, Urfa'da başlatılan kısa süreli uygulama yaygınlaşmadan Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Demirel'in kurduğu İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde MHP'ye bağlanan müsteşarlık kaldırıldı ve kamulaştırılan topraklar sahiplerine geri verildi. Bu tarihten itibaren toprak reformu düşüncesi hem Türk hem de Kürt siyasi partilerin gündeminden çıktı (Ekinci, 2011, s.59).

illerine göç ettirilmesi, yatılı mektepler açılması, idealist memurların bölgeye gönderilmesi, Kürt çocuklarının alınıp asimile edilip üniversitelerde okutulması” gibi hususlar yer almaktadır. Askeri yönetim bu dönemde çıkardığı 1587 sayılı yasa ile “Türk milli kültürüne, ahlak kurallarına, örf ve adetlerine uygun düşmediği” gerekçesiyle Kürtçe ve Ermenice olan yerleşim birimlerinin isimlerinin değiştirilmesine karar vermiştir. (Yayman, 2011, s. 198, Akçura, 2008, s.80-83).

Askeri darbeden sonra Cumhurbaşkanı olan Cemal Gürsel’in M. Şerif Fırat’ın “Doğu İlleri ve Varto Tarihi” adlı kitaba yazdığı önsözden²³ anlaşılacağı gibi “Kürt” kimliğini inkar politikası da devam etmekteydi.

Devletin Kürtlere karşı yürüttüğü bu baskıcı politikalar dışında, Kürt hareketi, Türkiye’de siyasal alanda daha rahat hareket etme olanağı sunan 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlükçü ortamdan da yararlanmıştı. Yeni Anayasa ile ifade ve örgütlenme özgürlüğünün genişlemesinden dolayı Kürt hareketi yeni ifade olanaklarına sahip olurken, yayın faaliyetleri ile etkinliğini daha da arttırmıştır. Aralarında Dicle Fırat, Deng, Yeni Akış gibi dergilerin, Musa Anter, M. Emin Bozarlan, ve altmışların sonlarında İsmail Beşikçi’nin makale ve kitaplarının da bulunduğu bu yayınlar liseli ve üniversiteli Kürt gençliği arasında yoğun bir ilgi yaratmaktaydı. 1968’de Kürt edebiyatının önemli klasiği Mem-u Zin’in yayınlanması, Kürtçenin yazılı bir dil olarak varlığını vurgulaması açısından önemli bir adım oluşturacaktı (Bozarlan, 2003, s. 853).

Bu dönemin temel belirleyici özelliklerinden biri Kürt hareketinin sol ile beraber hareket etmesidir. 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu görece özgürlükler sayesinde sol ideoloji de Türkiye’de ilk defa tartışma ve legal siyasete katılma imkanı bulmuştur. 1930’lardaki Kadro dergisinin benzeri bir dil kullanan Yön-Devrim (1961-1971) çizgisinin yanında, 1960’ların ortasından başlayarak özellikle öğrenciler ve gençler tarafından çıkarılan birçok dergi ve gazeteyle birlikte sol, ilkin düşünsel olarak kendisine yer bulmuş; Sosyalist Kültür Derneği (1962), Türkiye İşçi Partisi (1961), Fikir Klüpleri Federasyonu (1965), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (1967) gibi oluşumlarla da örgütsel biçimde varlık göstermiştir. Ayrıca 1970’lerin sosyalist ve Marksist hareketlerinin hem fikri temelleri hem de siyasi kadroları bunların arasından çıkmıştır (Alış, 2012, s.71).

²³ “Bu eser, Doğu Anadolu’da oturan, Türkçe’ye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk’ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkarına imkan bırakmayan ilmi deliller ile... Dünya üzerinde “Kürt” diye adlandırılacak müstakil hüviyetli bir ırk yoktur... Aslı astarı olmayan propagandalara kanmış, aldanmış, neticede yollarını şaşırılmış Doğu Türklerinin kendilerini aydınlığa çıkaracak bu kitabı dikkatle okumaları, can evine çekilip derin derin düşünmeleri lazımdır.” (M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Kardeş Matbaası, Ankara, 1970. s.67)

Önceki dönemlerden devralarak devam eden kapitalistleşme sürecinin bir sonucu olarak kentleşmenin artması, kırdan kente göçün artan bir hızla devam etmesi gibi faktörler ülkede hem işçi sınıfının güçlenerek solun gelişmesine hem de Kürtlerin sol gruplarla birlikte hareket etmesine neden oldu.

Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte başlayan süreçte kapitalizmin gelişmesini sağlayacak altyapı oluşturulmuş ve 1950’li yıllardan itibaren, Türkiye’nin dışa açılma sürecinin başlatılmasıyla beraber kapitalizmin etkileri güçlü bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. 1960 darbesinden sonra yürürlüğe konulan ve çeşitli evrelerden geçtikten sonra 1970 sonlarında krize giren yeni kapitalist birikim tarzının temel özelliği, sanayi merkezli, içedönük ve dışa bağımlı olmasıdır. “İthal ikameci sanayileşme” (İİS) modeli olarak anılan bu stratejide sermayenin farklı kesimleri sanayi sermayesinin hegemonyası altında birbirlerine eklenildiler. İİS stratejisini tamamlayan “düzenleme tarzının” başka bir özelliği ise devletin çok önemli bir düzenleme ve bölüştürme aygıtı olarak devreye girmesidir. Üretim ile tüketim arasında uyumu sağlayan düzenlemelerin temel karakteristiği bürokratik planlama ve popülizm olmuştur. Yirmi yıl süreyle hakim olan İSS stratejisi, Türkiye kapitalizminin gelişimi için çok verimli bir döneme işaret eder. Devlet müdahalesinin amaçlarından biri sanayi üretimini desteklemek ise bir diğeri ise de üretime uygun tüketim ilişkilerini geliştirmektir. İİS modeli, başlangıçta kentli ve taşralı burjuvazinin tüketim tercihlerinin kaynak tahsisine egemen olmasına dayanıyordu. Ancak ekonominin hızla genişlemesi, yeni tüketim normlarının giderek geniş kitlelere yayılmasını hem mümkün hem de zorunlu kıldı (Özkazanç, 2012, s.100-101). 1950’li yıllar, tarımda hızlı makineleşme ve kent merkezlerinde ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin birbirini besleyen iki süreç olarak ortaya çıktığı özgül bir dönemdir.

Bu dönemin Kürt toplumunun ve siyasetinin niteliğini dönüştürücü etkisi olmuştur. 1950’den 1975’e kadar tarım, gayri safi milli hasılanın yüzdesi olarak % 49’dan % 26’ya düşerken, sanayi % 13’ten % 25’e çıktı. 1970’lerin yarısına gelindiğinde, kırsal nüfusun yalnızca yüzde 1.7’si gelirleri sadece aldıkları ücretlerden gelen tarım emekçileriydi. Geleneksel Kürt ekonomisi yıkıldıkça, köylü gruplar topraklarını satmak ya da kiraya vermek zorunda kaldılar ki bu da köylerini terk edip başka yerde iş aramaları demektir (Natali, 2009, s. 154). 1950’li yıllarda başlayan toprakta toplulaşma ve topraksız köylü oranının artış eğilimi bu dönemde de devam etti. Bu süreç kırdan kente göçü hızlandırdı ve ücretli emek kullanımını hareketlendirdi. Gerek tarıma makinenin girişi, gerekse toprakların ağalarca zaptı ya da miras yoluyla küçülünce ağaya satılması gibi faktörlerin etkisiyle, 1950’lerden 1960’lara topraksız köylü oranı büyük artış gösterdi. Türkiye genelinde topraksız aile oranı 1950 başında % 6 iken 1960’larda % 31’e çıktı. Diyarbakır, Urfa gibi toprak dağılımının

eşitlikten uzak olduğu bölgelerde topraksızlar, toplam ailelerin % 50'sinin üstündeydi. 1950 sonrasında köylülükte farklılaşma artıp topraksızlar çoğalırken kentler de canlı ve dinamik bir sürece girdi (Sönmez, 1992, s. 144).

Büyük çoğunluğu kırlarda yaşayan Kürt nüfusu 1950'li yıllardan itibaren kent merkezlerinde ortaya çıkan istihdam olanaklarının ve kısmen de eğitim olanaklarının yarattığı cazibeyle kentlere göç etmeye başladı. Türkiye'nin batısına doğru yaşanan göç olgusu, pek çok Kürt'ün doğu ile batı arasındaki eşitsiz ekonomik gelişmenin ve kültürel farklılıkların farkına varmalarını sağladı.

Bruinessen, 1950'lerde ve 1960'larda etkili olan, artan iletişim, ekonomik bütünleşme ve özellikle köylerden büyük kentlere kitle göçünün, 3. Dünya ülkelerinin nüfuslarını homojenleştireceğini ve onları yeni uluslara dönüştüreceğini şeklindeki egemen düşüncenin ne Kürtler ne de egemen olmayan diğer etnik topluluklar için geçerli olmadığını belirtmiştir. Kürtler yaşadıkları ülkelerin ekonomileriyle gittikçe daha çok bütünleştilerse de, diğer etnik topluluklarla artan ilişkileri onları ayrı bir kimlik taşıdıkları bilincine daha çok yaklaştırmıştı (Bruinessen, 2005 (a), s.187). Gerçekten de Doğudan gelen gençler okumak ve siyasetle uğraşmak olanağın buldular. Ayrıca bu gençler birbirleriyle tanışma ve birlikte hareket etme fırsatını da yakaladılar. Bunlar arasında Musa Anter, Medet Serhat, Tarık Ziya Ekinci, Faik Bucak, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Yaşar Kaya gibi kimseler vardı. Bunlar Kürt hareketinin hem teorik hem de pratik alanda gelişmesinde etkili oldular. Entelektüellerden küçük ama etkin bir grup oluşturarak "Doğuculuk" akımının doğmasını sağladılar. Özellikle Musa Anter ve arkadaşlarının çıkarttığı ve Doğunun geri kalmışlığını işleyen "İleri Yurt" ve 1962'de "Dicle-Fırat" gazeteleri hem Kürt kimliğinin gelişmesinde hem de sola geçişte önemli rol oynadılar (Kurubaş, 2004 (b), s.10).

Kapitalistleşme süreci ile birlikte giden göç olgusu, Kürtlerin kimliklerinin farkındalığını arttırmasının yanı sıra sol örgütlerle beraber hareket etmesine de neden olmuştur. Doğu'dan Batı'ya göç eden nüfus kentlerde köylerdekinden farklı iş alanlarında çalışmışlar ve böylece işçi sınıfına da dahil olmuşlardı. Aynı zamanda köydeki toprak sahiplerinin ekonomik baskılarından ve ideolojik etkilerinden sıyrılan Kürtler Türk işçileriyle birlikte özdeş ekonomik koşullara maruz kalmanın temel oluşturduğu sınıf bilincine ve kimliğine açık hale geliyorlardı (Saraçoğlu, 2007, s.332). Bu durum ortak bir sınıf bilinciyle aynı siyasal örgütlenmelerde yer almalarına neden oluyordu. Türkiye sosyalist hareketi sınıfsal ortaklıklara yaptığı vurguyla Kürt ve Türk işçilerinin birlikte mücadele etmesinin en uygun araçlarından biri haline geldi. Bunun yanında kentlerde yükselen sosyalist siyasetin Kürt kökenli üniversite gençliğini ve aydın kesimine de nüfuz etmede başarılı olduğunu söylemek gerekir. 1960'ların sonlarında Ant, Türk Solu, Aydınlık gibi sol dergilerde Kürt sorunu yoğun

olarak tartışılan bir konu haline gelecekti. Sol literatürün milli mesele üzerine bazı referanslarının Türkçeye çevrilmesi de milli mesele olarak Kürtlüğe önemli bir meşruiyet kazandıracaktı (Bozarlan, 2003, s. 853). Kısacası, sosyalist hareket, üzerlerindeki Kemalist aydınlanmacılığın etkisine rağmen Kürtlerin kendi etnik kökenlerinden dolayı maruz bırakıldıkları rahatsızlıkları dile getirebilecekleri, bunlar üzerinden örgütlenebilecekleri yetersiz de olsa yegane siyasal kanal konumundaydı. Tüm bu koşulların etkisiyle Kürtler özellikle Türkiye İşçi Partisi ve sosyalist parti ve sendikalarda hızlı biçimde örgütlenmeye başladılar (Saraçoğlu, 2007, s.333).

Aynı zamanda Türkiye'nin Kürt kimliğinin bağımsız hareket etmesini önleyen "tanımama" politikası ve bu yönde ortaya çıkan hareketlerin siyaset dışına atılması gibi engeller Kürt kökenli aydınların kendilerini kültürel ve siyasi olarak dışlanmış hissetmelerine neden olmuş, bu durum düzen içi bir tercihten ziyade kendileri gibi muhalif ve dışlanmış bir kesim olan sol örgütlerle beraber hareket etmelerine neden olmuştur.

Ayrıca bu sayede gereksinim duydukları uluslararası desteği sağlayabileceklerini de umuyorlardı. Kürtler için Marksist-Leninist ideoloji uluslararası tecrit edilmişliği aşmada bir araçtı (Kurubaş, 2004 (b), s.13). Sol söylem Kürt hareketi için yeni bir evrensellik anlamına gelmekteydi. Bu söylem yoluyla Kürt hareketi kendisini ezilen bir milletin temsilcisi olarak algılamakta, kaderini proletarya ve köylülüğün kaderiyle birleştirebilmekteydi. Marksist-Leninist söylemin milli meseleye gösterdiği bu ilgi, aynı zamanda Kürt aydınlarının yoğun olarak solun, özellikle TİP ve Dev-Genç içinde yer almalarını da açıklamaktaydı.

1960'lı yıllardan itibaren "medeniyet" kavramı ile eşanlamlı olan "ilericilik" ve "azgelişmişlikten çıkma" şiarları, ve feodalizme karşı savaş kavramı Kürt solunun da temel program maddelerinden birini oluşturmakta, şeyhlik ve ağalık kurumları sert bir şekilde eleştirilmekteydi (Bozarlan, 2007, s.1170).

Bu dönemde Kürt siyasal hareketi iki olgunun etkisi altında kalmıştır. Bunlardan biri yukarıda bahsedildiği gibi Türk solu diğeri ise Irak'taki Barzani hareketiydi.

Sol ideoloji ile hareket eden Kürtler bu dönemde Türkiye İşçi Partisi içerisinde seslerini legal düzeyde duyurmaya çalışmışlardır. Barzani hareketinin etkisi Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi'nin kurulması ile sonuçlanacaktır.

TİP, 1961 yılında 12 sendikacı tarafından kurulmuştur. TİP o zamana kadar sosyalizmi aydın çevrelerinden çıkarıp halka götürebilmiş tek örgüttür. TİP, özellikle 15 milletvekili çıkardığı 1965 genel seçimlerinde, sol grupların neredeyse tümünün desteklediği ve umut bağladığı bir çatı partisi görünümündeydi. TİP aynı zamanda Kürtlerin kendilerini ifade etme olanağı bulduğu ilk siyasi partiydi. TİP'in en önemli özelliği Kürt sorununu ilk defa

Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olarak sunması ve soruna acil bir çözüm getirilmesi gerektiği vurgulanarak kamuoyu tartışmasına açmış olmasıdır (Ekinci, 2004, s.232).

Bu dönemde Türkiye'de sol hareket karşıt iki akım şeklinde gelişmişti.²⁴ Bir yanda emekçi yığınlara dayanan ve demokrasiyi adım adım kazanarak iktidara gelmeyi amaçlayan sol hareket vardı ve bu hareketi Türkiye İşçi Partisi temsil ediyordu. Diğer yanda ise sol eğilimli asker kişilerce desteklendiği söylenen, Doğan Avcıoğlu'nun öncülüğündeki Yön Hareketiydi. Bu aydınlar, Yön dergisindeki yayınlarla, ülke sorunlarıyla ilgilenen sol eğilimli subayları eğitmeye ve bunlar aracılığıyla bir darbe hazırlığı yapmaya çalışıyorlardı. Yön hareketinin stratejisini belirleyen iki temel öge vardı. Birincisi, Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması sorununun uzun yıllar beklemeye tahammülü olmadığı ve çok acil bir çözüm bulmak gerektiği, bunun da ancak askeri bir darbe ile mümkün olduğu düşüncesiydi. İkincisi de, Türkiye'de gerek işçi sınıfının, gerekse ezilen ve sömürülen halk yığınlarının bilinçsiz olduğu, düzene başkaldırma geleneklerinin bulunmadığı ve halka dayanarak demokratik yoldan iktidara gelmenin mümkün olmadığı iddia ediliyordu. Bu iki akım arasından Kürtler TİP içinde siyaset yapmayı uygun bulmuşlardı. Bu dönemde TİP içinde yer alan Tarık Ziya Ekinci bu tercihin yapılmasında askerin 1960 darbesinden sonra Kürtlere karşı takındığı tavrın önemli bir etken olduğunu belirtmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Kürt ağalarının sürgün edilmesi, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Kürtlerle ilgili açıklamaları gibi bir takım olaylar askeri yönetimlere karşı tepki oluşturmuştu. Bu anlamda Kürtler TİP'i tercih etmişlerdi (Ekinci, 2004, s. 271).

TİP Kürt kökenli vatandaşların etnik kökenlerinden dolayı ayrımcılığa uğradığını ulusal düzeyde parti programında dile getiren ilk yasal partiydi. DP, HP, YTP gibi sağ partilerde siyaset yapan Kürt kökenli feodal ve yerel seçkinlerin aksine Kürtleri bir etnik grup olarak algılıyor ve dolayısıyla tüm Kürtlere hitap eden ve Kürtlere "halk" tanımını atfediyordu.

TİP kurulduğu zaman Kürt meselesine genel olarak kalkınmacı iktisadi politikalar çerçevesinden, Doğunun gelişmemişliği sorunu olarak bakmıştı. 1964 tarihli ilk Büyük Kongresinde kabul edilen parti programında Kürt sorunu, Doğu Kalkınması başlığı altında değerlendirilmiştir: *"Bölgenin ekonomik geriliğine paralel olarak buradaki vatandaşlar sosyal ve kültürel bakımdan geri durumdadırlar. Üstelik bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayrıma uğramaktadırlar. Hak ettikleri yurttaşlık nimetlerinden tam olarak yararlandırılmamışlardır. Türkiye İşçi Partisi bu yurttaşlarımıza tam bir yurttaş muamelesi yapacaktır. Anayasamızın*

²⁴ Türkiye'de solun farklı görünümü üzerine bkz: Şener, 2010.

din, dil, ırk, sınıf ve zümre ayrımı yapılamayacağını öngören emri harfi harfine yerine getirilecektir (Ekinci, 2004, s. 233).

TİP meclise girdikten sonra Kürt sorununu sürekli gündemde tutmuş, özellikle İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı görüşmelerinde Doğu'nun geri kalma nedenleri irdelenmiş ve bölgenin kalkınması için izlenmesi gereken ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların esasları açıklanmıştır. Gereken politikaların uygulanması için yapılacak değişiklikler için grup adına öneriler verilmişti (Ekinci, 2004 s.233). TİP'in kurulması ve örgütlenmesiyle birlikte pek çok Kürt kökenli aydın ve yerel politikacı bu partinin saflarında yer aldı. Pek çok üniversiteli Kürt genci, TİP'in örgüt birimlerinde ve gençlik kolu olan Fikir Kulüpleri Federasyonu içinde görev aldı (Kurubaş, 2004 (b); s.13). Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran gibi simaların Kürt meselesi konusunda açık olmaları, Tarık Ziya Ekinci, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay gibi bazı Kürt şahsiyetlerinin TİP'te yer almalarını ve liderlik kadrolarına geçmelerini mümkün kılmaktaydı (Bozarlan, 2007, s.1175). Zamanla parti içinde bu kişilerden oluşan bir "Doğulular Grubu" doğdu. Gelecek yıllarda Kürtlerin kuracağı ayrı örgütlerin çekirdeğini bu grup oluşturdu.

TİP 1966 Malatya Kongresinden sonra partide ağırlığını hissettiren "Doğulular Grubunun" etkisiyle meseleye bakış açısını daha da geliştirmiş ve bu değişim 9-12 Kasım 1968 tarihinde yapılan TİP 3. Olağan Büyük Kongresinde alınan kararlara da yansımıştır:

"...Anayasamızın vatandaşlar arasında dil, ırk, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilemeyeceğini ve kanun önünde eşit bulunduğunu belirten ilkesine karşın, Kürtçe ve Arapça konuşan vatandaşlarımızın bundan dolayı horlanmalarını, ezilmelerini, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerini kınar. Doğu ve Güneydoğu sorununun çözümünde ekonomik köklü dönüşümlerle beraber, psiko-sosyolojik faktörlerin de göz önünde alınması gerektiğini ve ancak bu açıdan bakılması ile gerçekçi bir çözüme ulaşılabileceğini bilir" (Alış, 2012, s.74).

10 Ekim 1965 genel seçimlerinde TİP ülke genelinde % 2.97 ve iller bazında en çok Tarık Ziya Ekinci'nin milletvekili adayı olduğu Diyarbakır'da % 8 oy almıştı. TİP'in oy tabanı da çift odaklıydı: TİP, bir yandan ülke genelindeki oyları neredeyse beşte birini aldığı İstanbul (% 7,93) ve diğer yanda etnik Alevi ve Kürt seçmene hitap eden söylemiyle Diyarbakır (% 8), Kars (% 6), Tunceli (% 5.8), Ağrı (% 9), Amasya (% 5,7), Yozgat (% 5,3), Hatay (% 4,6) ve Tokat (% 4) illerinde Türkiye ortalamasının üstünde oy aldı.

1965 seçimlerinde iki yıl sonra Türkiye Kürdistan Demokrat Parti ile ortak olarak yapılan Doğu mitinglerini düzenleyen TİP, bölgede yaşanan sorunlara dikkat çekmek ve bölgenin geri kalmışlığını gözler önüne sermek amacını taşımaktadır. 1967 yılında Silvan, Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli ve Ağrı gibi yerlerde, daha sonra 1969'da Lice, Siverek, Varto,

Hilvan ve Suruç'ta düzenlenen Doğu mitingleri olarak adlandırılan ve kitlesel katılımların yaşandığı protestolar, belki de 1970'lerdeki mobilizasyonun bir habercisi gibi görülebilir. Bu mitinglerde öğrenci ve entelijansiyanın dışındaki halkın da bölgedeki ekonomik sorunları protesto eylemlerine katılması oldukça önemli gelişmelerdir (Alış, 2012, s.81). İsmail Beşikçi bu mitinglerin, ayrılıkçılığı ve Kürt milliyetçiliğini hedeflemekten çok probleme sınıf perspektifinden yaklaştığını; bununla birlikte sonraki dönemde mitinglerin Kürt ulusal uyanışını hızlandıran bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir.²⁵

29-31 Ekim 1970 tarihinde Ankara'da yapılan TİP 4. Büyük kongresinde alınan kararlar partinin Anayasa Mahkemesince kapatılma nedeni olarak da sunulacaktır (Alış, 2012, s.74-75).

Bu kararların alınmasında Parti içerisinde etkili olan "Doğulular" grubunun etkisi büyüktü. Doğulular olarak adlandırılan grubun aslında kendi içinde çokça çatışan ve bütünlük olmayan birçok kesimi kapsadığı söylenebilir. Her şeyden önce TİP içinde sadece sosyalizme meyilli Kürtlerin olmadığını belirtmekte fayda vardır. Aslında üç farklı kesimden bahsetmek mümkündür. İlk Tarık Ziya Ekinci, Naci, Kutlay, Mehmet Ali Aslan, Kemal Burkay, Tahsin Ekinci, Edip Karahan, Canip Yıldırım, Örfi Akkoyunlu, Yaşar Kaya, Enver Aytekin ve Musa Anter gibi sosyalist kişilerin içinde olduğu, yüksek tahsil görmüş, meslek sahibi ve TİP'in bölgedeki partileşmesini sağlayan sosyalist grup, ikinci olarak TKDP yanlısı ya da parti rengi olmayan kişilerin oluşturduğu, içinde Sait Elçi, Abdülkerim Ceylan (Mele Abdülkerim), Mahmut Okutucu (Mele Mahmut), Sait Kırmızıtoprak, Muhterem Biçimli, Hüseyin Musa Sağnıç, Nazmi Balkaş, Osman Aydın, Mehmet Emin Bozarslan, Fehmi Fırat, Niyazi Tatlıcı, Mehdi Bilici (Zana) ve Abdurrahman Uçar gibi Kürt illerinde TİP çatısı altında siyaset yapan kişilerin bulunduğu grup.²⁶ Son olarak da partinin seçim kampanyalarına yardım eden, yayınlarını dağıtan, büyük şehirlerde okuyan Kürt öğrencilerin oluşturduğu üçüncü grup. Nitekim bunlar 1969 yılında DDKO çevresinde toplanacak kesimi de oluşturmaktaydı (Alış, 2012, s.76-77).

TİP'in 4. Kongresinde alınan Kürt meselesine ilişkin karar, DDKO gençlerinin partiyle, daha doğrusu Behice Boran ile yaptıkları pazarlığın bir sonucu olarak aldırılmıştı. Tarık Ziya Ekinci, Kemal Burkay, Naci Kutlay ve Mehmet Ali Aslan gibi isimler parti yönetimine alınmamış, öncesinde zaten Mehmet Ali Aybar genel başkanlıktan istifa etmişti. Kongre

²⁵ Doğu mitingleri ile ilgili olarak bkz: Beşikçi İ., Doğu Anadolu Mitinglerinin Analizi (1967), Ankara, Yurt Yayınları, 1992., Sosyal hareket teorileri açısından Doğu Mitingleri üzerine yapılan bir çalışma olarak bkz: Azat Zana Gündoğan, The Kurdish Political Mobilization in the 1960's. The case of "the Eastern Meetings", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara, 2005.

²⁶ Ekinci, Diyarbakır'ın ilçelerinden biri olan Silvan ilçe başkanlığını Molla Abdülkerim Ceylan'ın kurduğunu, bu din adamları ile birlikte yöredeki esnaftan kimselerin de TİP'e katıldıklarını açıklamaktadır. Silvan dışında benzer şekilde Mardin'in Derik ilçesi ve Siverek ilçesinde de TİP sosyalist olmayan kişiler tarafından kurulmuştur (Ekinci, 2004, s.284).

kararının Kürtleri ilgilendiren kısmıyla ilgili olarak yukarıdaki isimlerin hiçbiri evet oyu kullanmamıştır. Halklar Bildirgesi olarak da bilinen karar alınırken Kemal Burkay, partinin korunması gerektiğini ve 4. Kongre’de Kürtlerle ilgili kısma gerek olmadığını belirten bir konuşma yapmıştı. Bu durum TİP içerisindeki Doğulu grubun partiye baskı yaparak en sonunda bu kongre kararını aldırması olduğu bilgisi doğru değildir. Tam aksine bu karar, Kürtler arasındaki ayrışmanın bir dışavurumu ve yeni nesil Kürt gençliğinin, özelde DDKO’luların, Doğulu gruba rağmen TİP ile girdiği pazarlığın bir sonucu olarak görülebilir (Alış, 2012, s.82).

TİP, önce Yön grubunun, eski tüfek solcuların desteğini çekmesi üzerine, sonra da Mihri Belli öncülüğündeki Milli Demokratik Devrim hareketinin, 1967’den sonra ise Emek grubu olarak bilinen Aren-Boran grubunun muhalefetiyle çok kan kaybedecektir. Kurulduğu günden beri zaten sağcı grupların, Komünizmle Mücadele Derneklerinin saldırılarıyla çok fazla yıpratılan TİP, 1969 seçimlerinde milli bakiye sisteminin ortadan kaldırılmasından dolayı 2 milletvekili çıkarabilecek, seçimden sonra Aybar istifa edecek ve parti dağılma sürecine girecektir²⁷ (Alış, 2012, s.73).

Yukarıda da söz edildiği gibi dönemin Kürt hareketini etkileyen önemli unsurlardan biri de Irak’taki Barzani hareketi idi.

1958 yılında Sovyetler Birliği’nin desteği ile Irak’ta iktidara gelen General Abdülkerim Kasım, Kürt-Arap dayanışması ilan etmiş ve Kürtlerin haklarını anayasada açıkça tanımıştı. Bu gelişmeler sonucu Molla Mustafa Barzani sürgünde bulunduğu Sovyetler Birliğinden Irak’a geri döndü. Irak Kürdistan Demokrat Partisini 1946 yılında kuran Barzani, Irak’a döndükten sonra partiyi yeniden teşkilatlandırdı. Ancak Kürtler ve Araplar arasındaki ilişkiler 1960 başlarında bozulmaya başladı ve 1961 yılında Barzani Irak’ta iktidara karşı mücadeleye başladı. Bu mücadelesinde önemli askeri kazanımlar sağlayan Mustafa Barzani Kürtler arasında önemli ve saygı duyulan bir lider konumuna yükseldi (Attar, 2004, s. 135-141). 1960’ların ortasına gelindiğinde Irak’ta Barzani hareketinin hükümete karşı mücadelesi gittikçe hızlandı. Kürtçe yayın yapan radyolar bu mücadeleyi çevre ülkelerdeki Kürtlere aktarmakta ve onlardan mücadelelerini desteklemelerini istemekteydi. Bu istekler Türkiye’de kısa sürede yankısını buldu. 11 Temmuz 1965 tarihinde merkezi Diyarbakır olmak üzere Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi kuruldu (Kurubaş, 2004 (b), s.17). Milliyetçi özelliklere sahip ve Barzani hareketine sempatiyle bakan partinin başına Faik Bucak getirildi. Ancak 1966 yılında Faik Bucak’ın öldürülmesi sonucu Genel Başkan Sait Elçi oldu.²⁸

²⁷ Türkiye İşçi Partisi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz: Aren, 1993., Ünsal, 2002.

²⁸ Parti’nin kuruluşunda yer alan Şerafettin Elçi, TKDP’nin Irak KDP’sinin bir şubesi olarak kurulmadığını, partinin kuruluş sürecinde Mustafa Barzani ile herhangi bir irtibatlarının olmadığını belirtmektedir. Ancak,

Bu oluşum, belli ölçüde 49'lar geleneğini devam ettirmekteydi. Muhafazakar bir yönetime sahip olmasına ve genellikle mahalli eşraf, zanaat erbabı ve dini alimlere hitap etmesine rağmen, bu parti de, Irak KDP'si örneğinde olduğu gibi, tabanının bir kısmının sola geçişini engelleyemeyecek ve kısa zamanda, TİP/Dev-Genç geleneğinden gelen üyelerle ortak bir sahayı paylaşmak zorunda kalacaktı.

Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi 1930'ların Hoybun'undan sonraki ilk Kürt teşkilatını oluşturmaktaydı ve aynı zamanda Cumhuriyet döneminde kurulmuş ilk illegal Kürt partisiydi. Türkiye Kürdistan Partisi büyük ölçüde Irak KDP'sinin ikiliği niteliğini paylaşmaktaydı. 1960'lı yılların en büyük gerilla hareketi olarak değerlendirilen Barzani hareketi, aynı zamanda son derece muhafazakar ve Batı yanlısı bir niteliğe sahipti. Hareketin, güçlü bir aşiret ağına dayanan liderliği, örneğin toprak reformu gibi toplumsal konularda sol söylemlerden son derece uzaktı. Fakat gerilla savaşı aynı zamanda radikal şehir gençliğinin de seferberliği anlamına geliyordu. Gençlerin bir kısmı Irak Komünist Partisi'ne üyeydi, diğer bir kısmı Irak KDP'de aktifti. Bu gençlik hem yeni bir terminoloji hem de yeni bir pratik geliştirmekteydi. Savaşla birlikte gelişen peşmerge (ya da ölüme gidenler) efsanesi ile birlikte klasik sol militan figürü de gelişmekteydi. 1966'da Barzani'den uzaklaşan Celal Talabani yönetimindeki bu sol kanat marjinal olmakla birlikte, Kürt hareketinin tümünü belirleyecek bir model sunmaktaydı (Bozarslan, 2003, s. 854).

Irak KDP'si gibi Türkiye KDP'sinin liderleri de genellikle muhafazakar Kürtçü tabakadan (Aşiret liderleri, tarikat şeyh ve müritleri, esnaf ve tacirler) gelmekteydi. Modern eğitim görmüş Avukat Faik Bucak ya da Doktor Said Elçi örneklerinde görüldüğü gibi, bu milliyetçi çevre eğitime ve kalkınmaya büyük önem vermekteydi. Ancak daha çok Şeyh Said figürünü sahiplenen bu kadro²⁹, hem 1930'lu yılların Batıcı Kürt aydınlarının fikirlerinden, hem de sol söylemlerden uzaktı. Ne var ki, Irak KDP'sinde olduğu gibi, Türkiye KDP'sinde de sol söylemler gençler arasında önemli yankı buluyor ve klasik milliyetçilerden son derece değişik bir sol militan figürünün oluşmasında önemli bir rol oynuyordu. Dr. Şivan (Said Kırmızıtoprak) bu militanlaşmanın örneklerinden biriydi.³⁰

TKDP bölgede küçük çaplı bir örgütlülük yaratmayı başardı. Ancak Suriye'deki kardeş bir partiyle ilişki kurmasının ardından bir polis operasyonu ile karşılaştı (19 Ocak 1968). Partinin, Şerafettin Elçi dışındaki tüm kurucu merkez yöneticileri bazı ileri kadroları tutuklandılar ve

---

kuruluşundan 5-6 ay sonra Faik Bucak'ın Mustafa Barzani'ye mektup yazarak Partinin kuruluşunu haber verdiği ve kendisini bütün Kürtlerin lideri olarak gördüğü mealinde bir mektup gönderdiğini söylemektedir (Kaya, 2012, s.122).

²⁹ TKDP'nin kurulmasında önemli etkisi olanlardan Liceli Fehmi Bilal Efendi, 1925 isyanında Şeyh Said'in katibliğini yapmış biri idi.(Arik, 2011, s.217).

³⁰ Dr. Şivan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Arik, 2011.

suç bölgeleri olan Diyarbakır'da değil, "kamu güvenliği muhafazası" gerekçesiyle Antalya'da yargılandılar³¹ (Gündoğan, 2007, s.164).

TKDP içinde KDP destekçisi kanat ile solcu-aktivist (mücadeleyi Türkiye'de örgütlenme eğiliminde ve TİP ile ilişkileri olan) kanat arasında artan gerilim 1969 yılında kopma noktasına geldi. Solcu-aktivist kanadın başını çeken Sait Kırmıtoprak (Dr. Şivan) yeni bir partinin kurulduğunu duyurdu. Partinin adı Türkiye'de Kürdistan Demokratik Partisi (T-KDP) idi. İki partinin liderleri 1971 yılında Irak Kürdistan'ında buluştu. Ancak yeniden birleşme konusunun tartışılması yerine TKDP'nin genel sekreteri Sait Elçi dahil KDP yanlısı iki lideri öldürüldü. Buna misilleme olarak, Irak'taki KDP'nin kurucusu ve uzun bir süre lideri olan Mustafa Barzani, aralarında Dr. Şivan da olmak üzere TKDP'nin diğer kanadından üç liderin öldürülmesini emretti. Bu olaylar partinin her iki kanadı içinde bir krize yol açtı ve bunu TKDP'nin lidersiz kaldığı dört yıllık bir hareketsizlik dönemi izledi. Sonunda parti 1975 yılında yeni bir lider seçti ancak yeni bir bölünme yaşandı ve partinin genç kadroları Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) hareketini oluşturdu. Dr. Şivan'a yakın olanlar 1977 yılında KİP'i kurdular (Jongerden, Akkaya, 2012, s. 72).

Altmışların sonlarına kadar bu yeni Kürt milliyetçiliğinin kültürel niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Genel olarak ifade edilen talepler, Kürtçenin radyo, basın ve eğitim dili olarak kabul edilmesi, anayasal hürriyetlere saygı gösterilmesi, Kürt bölgelerinde ekonomik yatırımların gerçekleştirilmesi gibi konularla ilgiliydi (Bozarslan, 2003, s. 853).

1.2.2.2. Kürt Hareketinin Özerkleşmesi ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları

TİP içinde ortaya çıkan ayrılma Solun Kürt sorunu üzerindeki düşüncelerini de yansıdı. Aralarındaki farklılıklara rağmen Aybar, Boran ve Aren çizgisindeki TİP merkezi, parlamenter yolla gerçekleştirilecek bir sosyalist devrim stratejisinin, Mihri Belli etrafında toplanan "devrimci gençler" ise Milli Demokratik Devrim stratejisinin peşine düşmüştü. Bölünmenin taraftarlarının, zaman zaman istikrarsızlık gösterilse de farklı cevaplar verdikleri belli başlı meseleler, başkalarıyla birlikte, Türkiye'nin sınıfsal kompozisyonu, köylülüğün durumu, öncülük, Türkiye burjuvazisinin milliliği, Kemalizmin niteliği ve askeri-sivil bürokrasinin müttefiklik potansiyeliydi. Kürt meselesi hakkında taraflar benzer konuları paylaşmıyordu. TİP merkezi, desteğini aldığı Doğulular grubunun da katkısıyla her geçen gün Kürtler ve Kürt meselesiyle derinleşen ve TKP'nin yüzyılın başında Kürtlerle arasına

³¹ Şerafettin Elçi o dönemde askerde olduğu için tutuklanmamış, askerden döndükten sonra hapishanede görüştüğü arkadaşları Şerafettin Elçi'nin adını polise vermediklerini, adının hiçbir yerde geçmediğini söylemişlerdi (Kaya, 2012, s.133). TKDP Davası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Epözdemir, 2005.

koyduğu mesafeyi³² unutturan bir performans sergilerken, Mihri Belli tarafı bu mesafeyi korumaya kararlı görünmekteydi.³³ İlk kez “Türk Solu” dergisinde “Millet Gerçeği” başlığı altında yaptığı değerlendirmede, Şeyh Sait İsyanını İngiliz Emperyalizminin çıkarları paralelinde bir irtica hareketi olarak tanımlayan Mihri Belli, “Mustafa Kemal Türkiye’sini parçalamayı ve zamanın tek sosyalist ülkesi Sovyetler Birliği çevresinde Batı emperyalistlerinin kurmaya çalıştıkları kordonu bir kukla devletle güçlendirmeyi amaç edinen emperyalizmin desteklediği” Şeyh Sait hareketinin milli bir hareket olmadığını savundu (Yeğen, 2006(b), s. 168). Belli Kürt meselesine karşı hepten kayıtsız değildi. “Doğu meselesi” olarak tanımladığı meselenin çözümü için anadil kullanımının serbest bırakılmasını ve feodalizmin tasfiyesini öneriyordu. Meselenin, ancak Misaki Milli sınırları içinde, hem Batıyı hem de Doğuyu kapsayan Milli Demokratik Devrimi gerçekleştirmekle çözülebileceğini düşünen Belli’ye göre bu, “sosyalist teorinin ulusların kendi kaderlerini tayin etme ilkesiyle bağdaşan bir görüştür. Ulusların kendi kaderlerini tayin ilkesi mutlak birşey değildir ve şartlar ne olursa olsun her ulusun mutlaka ayrılarak ulusal devlet kurması gerektiği anlamını taşımaz” (Yeğen, 2006 (b), s.169).

Milli Demokratik Devrim çizgisi de zaman içinde, proleteryanın devrimdeki rolü ve Kemalizme dair tutum üzerinden bölündüğünde, Belli’nin Kürt meselesindeki tavrı da hedef tahtasına konulacaktı. Aydınlık dergisinin, Proleter Devrimci Aydınlık ve Aydınlık Sosyalist Dergi (ASD) olarak ikiye ayrılmasıyla başlayan bölünme, sonrasında Mahir Çayan önderliğindeki bir grubun ASD’den kopmasıyla devam etti. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) oluşumuna yol veren Kurtuluş dergisinin yayınlanmasıyla tescil edilen bu bölünmenin, Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Ertuğrul Kürkçü ve Münir Aktolga tarafından 1971 yılında kaleme alınan Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup başlıklı manifesto ayrılığın sebebini açıklıyor ve Mihri Belli çizgisini sağcı ve reformist olmakla itham ediyordu. Milliyetçilik meselesi başlıklı bölümde Mahir Çayan ve arkadaşları, sosyalistlerin milliyetçi değil yurtsever olduklarını öne sürdü. Belli’nin, Türkiye’de milli meselenin, Kürt emekçi halkının çıkarlarıyla bağdaşan tek çözüm yolunun, meseleyi şartlar ne olursa olsun Misak-i Milli sınırları içinde ele almaktan geçtiği görüşünü eleştirmişlerdir (Yeğen, 2006 (b), s.169-170).

³² Türkiye solu, Cumhuriyetin ilk yıllarında Kürt meselesini tıpkı yeni rejim gibi, esas olarak geçmişle şimdi arasındaki bir çatışmayla ilgili bir durum olarak gördü. Marksist teorinin süzgecinden geçtiği durumlarda, bu görme biçimi Kürt meselesini burjuvaziyle (Kapitalizm) derebeyler (feodalizm) arasındaki çatışmanın bir görünümü olarak okudu. İlerlemeci ve kalkınmacı bir toplumsal dönüşüm anlayışının takipçisi olan bu sosyalistlerin gözünde, burjuvazi feodallerin, kapitalizm de feodalizmin ilerisinde ya da sosyalizme yakın olduğundan, keza burjuvazi ve kapitalizmi Türkiye Cumhuriyeti, feodalleri ve feodalizmi ise Kürtler ve Kürt sorunu temsil ettiğinden, Kürtlere karşı rejimin yanında yer almak gerekliydi (Yeğen, 2006 (b), s.146-147).

³³ Solun Kürt sorununa bakışı ile ilgili olarak farklı görüşler için bkz; Ağın, 2006; Alpat, 2011; Yaşar, 1990; Aydınoglu, 2007.

Türkiye'deki Kürt hareketinin Irak Kürdistanı ve Türk solunun oluşturduğu bu iki ağır dinamiğe oranla özerkleşmesi ancak 1960'lı yılların sonu 1970'lerin başında mümkün olacaktı. 1969'da gerçekleştirilen ve o zamanların solcu gazetecileri sayesinde kamuoyunun haberdar olduğu "komando hareketleri" Kürtler arasında yoğun bir tepkiye yol açmış, milli meselenin sosyalizm programının dışında bir boyuta sahip olduğunu göstermişti. Türk solu arasında yoğun olarak tartışılan silahlı mücadeleye geçiş projeleri Kürtler arasında da radikalleştirici bir etki göstermekteydi. Son olarak, radikalleşme, kendilerini Irak Kürdistan'ının basit bir uzantısı olarak algılanmayı reddetmelerine de yol açtı.

Bu radikalleşme, karar mercilerinde Kürtlerin yoğun olarak temsil edildiği TİP'in 1970'te toplanan 4. Kongresinde Kürt sorununu resmen kabul etmesine yol açtı. Bununla birlikte üniversiteli Kürt gençlerinin önemli bir kısmı Türk solundan ayrı bir örgütlenmede karar kılmıştı. Dev-Genç'ten ayrılan gençler, 1970'de Devrimci Doğu Kültür Ocaklarını (DDKO) kurdular. Bu örgütsel gelişme, o zamana kadar sol çevrelerde kullanılan "Türkiye Halkı" şiarından "Türkiye Halkları" şiarına, sosyalist devrim sorunsalından çağrı belirleyen "ulusal kurtuluş savaşları" sorunsalına geçiş anlamına gelmekteydi (Bozarlan, 2003, s. 856).

DDKO, Ankara ve İstanbul'da okuyan üniversiteli Kürt gençlerinin kurduğu legal bir dernektir. İlk şubeleri Mayıs 1969 yılında İstanbul ve Ankara'da açılan bu derneğin daha sonra sırasıyla Ergani, Silvan, Kozluk, Diyarbakır ve Batman'da da şubeleri açılmıştır. Ancak bunlar şube konumunda değillerdi. Merkezi olarak kapatılma ihtimalini bertaraf etmek için her dernek bağımsız birim olarak kurulmuştu. DDKO genel anlamda Kürtlerin 68'i olarak değerlendirilebilir. Dernek, Türkiye'deki öğrenci hareketinin gelişmesine paralel olarak oluştu ve aşağı yukarı onunkine benzer bir gelişme seyri gösterdi. Bünyesinde çok değişik renkler ve tonlar vardı. Buna rağmen, ana damar itibariyle Kürtlerin Türk soluyla birlikte değil, kendi adlarına örgütlenmeleri gerektiğini ileri süren çizgiyi temsil eden bir oluşumdu (Gündoğan, 2007, s.181). 1969 yılında Ankara ve İstanbul'da, 1970 ve 1971 yılları arasında da Diyarbakır, Silvan, Ergani, Kozluk ve Batman'da DDKO'ların kurulması Kürtlerin, taleplerine Türkiye kamuoyunda bir ses bulamamaları kaygısının bir sonucudur (Alış, 2012, s.81).

DDKO, ilk aylık bülteninde "Amerikan emperyalizmi ve onun yerli işbirlikçileri büyük toprak sahipleri ve büyük sermayedarların" sömürüsüne karşı mücadele ve halkın devrimci kültürünü geliştirme ve yayma çağrıları yer almaktaydı. DDKO aynı zamanda Kemalist geleneğe dayalı ilericiliği eleştirecek, sol aydınların bir kısmını emperyalizmin gönüllü misyonerleri olmakla suçlayacaktı. DDKO doğal olarak, içinden çıktığı Türkiye sol hareketi ile ortak noktaları bulunmaktaydı. Ne var ki bu ortak noktalar içinde ağırlıklı olarak

vurgulanan Kürtlük olgusuydu. Ocakların ilk genel kurul karar tasarısında, bu olgu şu şekilde dile getirilecekti:

1. Türkiye'nin bütünlüğü içinde Kürt halkı vardır.
2. Kürt dili Türkiye'de konuşulmakta olan bir dildir
3. Bu varlık kendine özgü bir kültür birliği yaratmıştır.
4. Kürtler, Ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde müşterek bir pazar ekonomisi etrafında toplanmışlardır (Bozarlan, 2003, s. 856).

Solun "sınıf savaşı" boyutunu ihmal etmeyen DDKO'lar "çağımızı" her şeyden önce ulusal kurtuluş savaşları çağı olarak tanımlamakta ve buna uygun olarak da diğer halk mücadelelerine de büyük bir ilgi göstermekteydiler. Üniversite talebesi gençler tarafından kurulan ama radikal söylemlerine rağmen yasal olmayan her türlü eyleme karşı olan Kürt entelektüellerinin himayesinde gelişen DDKO'lar o dönemde Dev-Genç içerisinde yaşanan silahlı mücadele sorunsalının tümüyle dışında seyretmekteydiler. DDKO'lar legaliteyi her koşulda korunması zorunlu bir örgütlenme ve direniş tarzı olarak kabul etmişlerdi (Bozarlan, 2007, s.1177).

Türkiye'de yaşayan Kürtlerin siyasi tarihleri bakımından önemli bir dönüm noktası teşkil eden DDKO'lar Kürtlerin kendi kimlikleriyle örgütlenebildikleri ilk legal kuruluşlardır. DDKO'lar kapatılmalarından sonra da daha uzun bir dönem sonradan ortaya çıkan siyasi Kürt grupları üzerinde etkilerini korumuşlardır. DDKO'lara 16 Ekim 1970'de başlatılan tutuklamalarla dava açılmıştır. 12 Mart 1971'den sonra 26 Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetimle birlikte Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yayınladığı bir bildiriyle DDKO'lar süresiz olarak kapatılmıştır.

DDKO'ların mahkemede yaptıkları siyasi savunma Kürt hareketinin 1970'lerdeki şekillenşi üzerinde önemli etkilerde bulunmuştu. Savunma çalışmaları, tartışmaları ve çekişmeleri de bunun bir parçasıydı. Nitekim bu savunmaları yapan sanıkların bazıları sonraki yıllarda değişik Kürt örgütlerinin kurucuları veya önde gelen kadroları olarak ortaya çıktılar. Örneğin savunma yapanlardan bir kısmı Rızgari adlı Kürt örgütünü oluşturdu. Yani bir bakıma yapılan savunmalar aslında bir Kürt örgütünün oluşturulmasıyla ilgili ön çalışmalar rolünü oynadı. İkinci Gruba mensup kişilerden TKSP (İhsan Aksoy, Faruk Aras) ve Kawa (Ferit Uzun) gibi örgütlerin önde gelen kadroları çıktı. Bu açıdan bakıldığında, DDKO savunmalarının tarihsel olarak en önemli yanı bu ve benzeri pratik sonuçları olduğu ileri sürülebilir (Gündoğan, 2007, s. 190).

Mahkemede ifade edilen görüşlerde temel tez: Kürtler vardır ve tarihleriyle, kültürleriyle vs. Türklerden ayrı bir halktır. Mahkeme yoktur deyince Kürtler yok olmazlar. Bu tez daha önce de gerek 49'lar davasında gerekse TKDP davasında da ileri sürülmüştü. Bu savunmaları

önemli kılan özellik savunulan tezlerin ifade ediliş, sunuluş ve ertesinde kullanım tarzlarıydı. Çünkü DDKO savunmalarında Kürtlerin varlığını savunmuş olmaktan daha dikkat çekici olan şey, bunun topluca ve duruşma salonlarındaki gösterişli direnişle yapılmış olmasıydı. Ayrıca bir diğer önemli husus, savunmaların, Türklerden ayrı örgütlenmeyi bilinçli biçimde seçmiş bir oluşum adına yapılıyor olmasıydı. Bu son durum rejim açısından çok tehlikeliydi ve DDKO davasını ve burada yapılan savunmaları önemli kılan asıl nedendi. Çünkü yapılan savunmalar ve direnişler daha önceki davalardaki gibi mahkeme salonlarında kapalı kalmamış, avukatlar aracılığıyla yazılı metinler şeklinde dışarı taşınıp el altından dağıtılmıştır (Gündoğan, 2007, s.192).

1.2.2.2.3. Kürt Hareketinin Parçalanması ve Radikalleşmesi (1971-1980 dönemi)

Devrimci Doğu Kültür Ocakları ile birlikte Türkiye solundan bağımsızlaşan Kürt siyasal hareketi, 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesinin ardından parçalanma ve radikalleşme sürecine girdi.

1971 sonrası Kürt hareketinin önemli isimleri arasında amansız bir ideolojik tartışmanın yaşandığı görülür. Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci ve Naci Kutlay'ın başını çektiği küçük bir azınlık, eski çizginin ve Türk solu ile ilişkilerin devamından yana tavır koyarken, büyük bir çoğunluk yenilik ve ayrı örgütlenme istiyordu. Bu eğilimler içinde kurulan Kürt örgütleri esas olarak iki geleneğin ürünüydüler. Birinci grup muhafazakar-gelenekçi Barzani yanlısı Kürt geleneğini temsil eden TKDP'nin ürünü olanlardı ve bu gelenekselciler daha çok özerkliği amaçlıyorlardı. 1970'lerde bu partiden doğan gruplar partinin geleneksel eğilimini benimsemediler ve sola kaydılar. İkinci grupta Marksist-Leninist geleneğin ürünü olanlar yer aldı. Bunlar kültürel hakların yanı sıra doğunun sosyo-ekonomik yeniden yapılanmasını ve daha eşitlikçi bir toplumsal yapının oluşturulmasını istiyorlardı (Kurubaş, 2004 (b), s.14).

1971 sonrası Kürt milliyetçilerinin siyasal söylemini yine ağırlıklı olarak sol temalar oluşturdu. Bu yıllarda Türkiye'nin modernleşmesi, şehirli ve daha iyi eğitimli bazı Kürtler arasında yeni bir bilinç biçiminin ortaya çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu olarak daha sofistike sayılabilecek tezler geliştirildi. Örneğin iç sömürge tezleri, ezen-ezilen ulus milliyetçiliği, kendi kaderlerini tayin hakkı bunlardan bazılarıydı. Kürt milliyetçilerinin bu yıllarda sol söylemi sürdürmelerinin başlıca nedeni kendi kaderini tayin hakkının Marksist akımcıca bir ilke olarak benimsenmiş olmasıydı. Ayrıca dünyada halen "ezilen ulus"ların "kurtuluş mücadeleleri"ne en aktif destek Doğu Bloku ülkelerinden gelmekteydi. Bu dönemde hemen hemen bütün Kürt örgütlerinin nihai amacı bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı ama yöntemde anlaşamıyorlardı (Kurubaş, 2004 (b), s.15). 12 Mart döneminde tutuklanan Kürt talebeleri ve entelektüelleri 1974 genel affından sonra serbest bırakıldılar ve Avrupa'daki

Kürt mültecilerinin bir kısmı da bu tarihten sonra geri dönebildi. 12 Mart sonrası dönem Kürt siyasal hareketi açısından radikalleşmenin ortaya çıktığı bir dönemdi. Bu radikalleşmenin nedenlerinin başında, 12 Mart Ara Rejimi'nin doğurduğu demokratik sürece güvensizlik gelmekteydi. Kürt militanlarının büyük bir çoğunluğu için, askeri rejim demokratik bir çerçevede köklü değişimlerin mümkün olamayacağını, demokratik sürecin her an kesintiye uğrayabileceğini ve devletin Kürt meselesinin ve Kürt hareketinin meşruiyetlerini kabul etmeyeceğini de göstermişti. Aynı şekilde 12 Mart DDKO gibi yasallığa büyük önem veren bir Kürt hareketinin kısa zamanda bastırılabilceğini de ortaya koymuştu (Bozarslan, 2007, s.1179). Etnik ve kültürel hak taleplerinde bulunan ve yasadışı örgütlere kaymamış fakat Kürt kimliğinin tanınması yolunda beklentileri olan Şerafettin Elçi, Ahmet Türk, Nurettin Yılmaz, Abdülmelik Fırat gibi bazı Kürt milliyetçileri CHP, AP ve MSP içerisinde yer almaktaydılar (Aktürk, 2008, s.70). Çoğunlukla aşiret bağlarından özgürleşmiş adaylar, genel ve yerel seçimler sırasında “bağımsız adaylık” yoluyla siyasal alana dahil oldu. 1977 yılında Diyarbakır Belediye Başkanı seçilen 1980 yılına kadar görev yapan bağımsız aday Mehdi Zana bu durumun örneklerinden biridir.³⁴ Fakat Kürt hareketlerinin 12 Mart sonrası yaklaşımlarında, sorun artık sıradan bir “demokrasi” ya da Kürt davasının meşruiyetinin kabul edilmesi sorunu değildi. 1974-1980 yılları arasında kurulan Kürt örgütlerinin istinasız tümü, “Kürdistan’ı Türkiye’den ayrı bir ülke, dört devlet arasında paylaşılmış bir sömürge olarak kabul etmekte, Kürtlerin verdiği “anti-sömürgeci” savaşın meşruiyetinin kabul edilmesini, Türkiye işçi sınıfı, köylülüğü ve gençliği ile ittifakın en önemli önkoşulu olarak görmekteydiler. 1976-79 yıllarında Mümtaz Kotan etrafında toplanan Rızgari dergisinin savunduğu radikal tezler ve özellikle de İsmail Beşikçi'nin Kemalizmi hedef alan Bilim Yöntemi dizisinin ilk üç kitabı³⁵ Kürt hareketinin yeni bir Tarih yazımına sahip olmasını sağlamış, bu tarih yazımı ise, Kemalizmin ötesinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin meşruiyetinin sorgulanmasını beraberinde getirmişti. Böyle bir gelişim, Türkiye sol geleneğinden gelen Kürt hareketinin 12 Mart öncesine kadar kabul ettiği yasallık ile sınırlı kalmaması, en azından, teorik düzeyde, silahlı mücadeleyi “sömürgecilik boyunduruğundan” çıkış yolu olarak algılaması anlamına da gelmekteydi (Bozarslan, 2007, s. 1180-1181).

12 Mart sonrası radikalleşmeye neden olan bir diğer gelişme, Ortadoğu Kürt hareketinin referansını oluşturan Barzani isyanının 1975'te, en güçlü görüldüğü bir anda, sona ermesiydi. Bu olay, Türkiye Kürtleri arasında önemli bir krize, karamsarlıkla dolu bir ortamın oluşmasına neden olmuştu. Her ne kadar Barzani hareketine karşı eleştiriler getirilmiş olsa da

³⁴ 1977 yerel seçimleri ve Mehdi Zana'nın başarısı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz: Dorronsoro, Watts, 2009.

³⁵ Kürtlerin Mecburi İskanı, Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu, CHF Tüzüğü ve Kürt sorunu

bu hareket Türkiye Kürtleri için “kutup yıldızı” rolüne sahipti. İsyanın özellikle de son yıllarda Amerika’ya dayanması ve Amerika’nın ihaneti nedeniyle başarısızlığa uğraması, aynı zamanda da Sovyetler Birliği’nin Bağdat rejimine destek vermesi, Kürtler arasında her iki kutba olan güvenin sarsılmasına yol açmıştı. Barzani hareketinin sona ermesi Türkiye Kürt hareketini ciddi bir “nesiller arası” krizle karşı karşıya bırakmıştır. Bu kriz, 15-16 yaşındaki delikanlılarla, 12 Mart’a kadar hareketin şiddete kaymasını engelleyen “aksakallılar” ve 12 Mart öncesinde Üniversite düzeyinde yani 19-25 yaşlarında bulunan faal “ağabeyler” arasında önemli bir kopuşa yol açacak, nesiller arası devamlılığa imkan bırakmayacaktı. Delikanlılar “ağabeyleri” pasifizmle ve reformizmle suçlayacak, Barzani yenilgisinden onları sorumlu tutacaklardı. Bu anlamda 12 Mart sonrası şiddete geçecektir (Bozarslan, 2007, s. 1182- 1184).

Aslında Barzani isyanının sonu birbiri ardına gelen travmalardan sadece ilkini oluşturmaktaydı. Türkiye’de solun bir parçası olduğu ve bir iç savaşın kaçınılmaz olduğu hissini yaratan şiddet olgusu, MHP’nin yükselişi ve ülkücü militanların Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bazı şehirlerde Alevilerle yaptığı çatışmalar, solu ve Kürtlüğü bir patolojik olgu olarak tanımlayan 12 Eylül askeri rejimi, İran’da bir sol hareket olarak başlayan ama kısa zamanda İslami bir nitelik kazanan ihtilalin giderek Kürt düşmanı bir tutum alması, İran-Irak savaşı vb. olaylar Kürt hareketinin radikalleşmesine yol açmıştır (Bozarslan, 2007, s. 1187).

12 Mart sonrasında Kürt solunda yaşanan şiddete geçişle beraber görülen diğer bir olgu parçalanma sürecidir. Bu dönemde eskiden çatı örgüt olarak faaliyet gösteren ve bir parti disiplini ve programına sahip olmayan, daha çok fikir, sosyalizasyon ve mücadele klübü olarak çalışan DDKO’lar yerine yeni oluşumların ortaya çıktığını görmekteyiz. DDKO döneminde tüm Kürtleri birleştiren bir çatı örgütlenmesi iken, 1971’den sonra yeni dernekler kuruldu. Bu dernekler 1974’ten sonra kurulan yasal olmayan Kürt siyasal partilerinin yasal anlamda faaliyet gösterdiği kuruluşlardı. Bu dernekler arasında en önemlisi Devrimci Doğu Kültür Derneği idi. Ankara’da Rızgari’nin kurucuları DDKD’nin kuruluşunda önemli rol oynamışlar, ancak derneğin Şivancılara eline geçmesini engelleyememişlerdir. TKSP, Devrimci Halk Kültür Derneğini (DHKD) kurarken Rızgari de daha sonra Anti Sömürgeci Kültür Derneği’ni (ASKD) kuracaktı (Jongerden, Akkaya, 2012, s. 70).

Bu dönemdeki en önemli Kürt örgütler şunlardı: KİP (Kürdistan İşçi Partisi), KUK (Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları), Kawa³⁶, Rızgari³⁷ (Kurtuluş) ve ondan ayrılan Ala Rızgari

³⁶ Kawa örgütü 1976 yılında Ankara ve İstanbul’daki DDKD’nin Maoçu üyeleri ile yasa dışı Türkiye işçi Köylü Kurtuluş Ordusu’nun (TİKKO) Kürt kadro ve sempatanları tarafından kuruldu. Kurucu üyelerin TKDP ile ilişkileri vardı. Parti Kawa adlı bir dergi çıkardı. 1977 yılında Denge-Kawa ve Red-Kawa olarak ikiye bölündü. Bu bölünmenin nedeni, Mao Zedong tarafından geliştirilen Üç Dünya Teorisi idi. Bu teoriye göre; birinci Dünyayı iki süper güç ABD ve SSCB oluşturuyordu. İkinci Dünya Avrupa, Japonya ve diğer gelişmiş ülkelerden oluşurken üçüncü dünya az gelişmiş ülkeleri kapsıyordu. Mao, Birinci ve ikinci dünyanın tehdidi karşısında üçüncü dünyaya dayanışma çağrısında bulunuyordu. Buna göre, Üçüncü Dünyanın Maoçu partileri (kendi

(Kurtuluş bayrağı), Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi³⁸ (TKSP) ve PKK. Bunların dışında kimi küçük gruplar da vardı: Tekoşin, Sterka Sor³⁹, Kürdistan Halk Partisi ve Peka'nin.

Geri planlarına bakıldığında bu partiler iki yoldan sınıflandırılabilir. Birincisi, Irak'taki KDP'nin hegemonyası altında veya ondan esinlenerek kurulmuş siyasal partiler vardı, örneğin TKDP bu etkiyle kurulmuştu. KUK ve KİP, TKDP içindeki farklı akımların devamıymış, Kawa, Rızgari ve Ala Rızgari sol kanatta yer almaktaydı. İkincisi, TKSP (ve ondan ayrılan KHP ve Peka'nin grupları), Tekoşin, Sterka Sor ve PKK'nın kökleri ise Türkiye solundaydı. TKSP ve ondan ayrılan gruplar Türkiye İşçi Partisi'ne yakinken, Tekoşin, Sterka Sor ve PKK, devrimci gençlik örgütlenmesi olarak Dev-Genç'in etkisi altındaydı (Jongerden, Akkaya, 2012, s.70). 12 Eylül 1980'de darbe olduğu sıralarda PKK hariç diğer örgütlerin liderleri ve kadroları ülke içindeydi. Bu nedenle bu örgütler ülke içinde çökertildi. Kaçabilenler Kuzey Irak'a gittiler ve oradaki Kürt gruplarına sığındılar. Olanagını bulduklarında ise Şam ve Tahran üzerinden Avrupa'ya geçtiler ve orada yeniden örgütlendiler (Kurubaş, 2004 (b),

---

ülkeleri ile emperyalist ABD ve Sosyal emperyalist SSCB arasındaki çelişki odaklanmalı ve gerekirse ülke içindeki daha az önem taşıyan çelişkileri bir kenara bırakmalıydı. Türkiye söz konusu olduğu zaman bu iki süper güce karşı Kemalizmle ittifak yapmak anlamına geliyordu ki bu da içerideki sınıf çelişkilerinin ve Kürt sorununun önemsenmemesini gerektiriyordu. Kawa'nın kendini Denge-Kawa olarak adlandıran kesimi bunu kabul ederken Kawa Red bunu reddetti. Parti kendini Maocu olarak tanımlıyor, ancak siyasal konumunu Çin'in eski müttefiki olup üç dünya teorisini reddeden Arnavutluk sosyalizminin lideri Enver Hoca'nın yanına yerleştiriyordu. Ancak Denge-Kawa'daki iç bölünme de devam etti. Deng Kawa'nın bir bölümü başında Doğu Perinçek'in bulunduğu ve Kemalist solla ulusal bir cephe kurulmasını savunan Aydınlık çizgisinin 1978 yılında kurulan partisi Türkiye İşçi ve Köylü Partisi ile birleşti. Bir kesimi de TKDP ile işbirliğinden yanaydı. Geri kalan ise Red Kawa ile uzlaşacaktı. Red-Kawa'da Kawa merkez ve Kawa muhalefet olarak ayrıştı. Kawa muhalefet PKK'nın silahlı mücadelesinden etkilenecek silahlı mücadeleyi ön plana çıkardı. 1980 yılında liderleri Hüseyin Aslan'ın öldürülmesinden sonra örgüt varlığını sürdüremedi (Jongerden, Akkaya, 2012, s.76-77, Kısacık, 2010 (a), Gündoğan, 2007).

³⁷ Aralarında DDKO davasında savunma yapan Ruşen Aslan, Şerafettin Kaya, Momtaz Kotan, Orhan Kotan gibi isimlerin yer aldığı Rızgari örgütü 1974 yılında kuruldu. Rızgari Örgütünün yasal anlamda başlıca faaliyetini Komal adlı yayınevi ve Rızgari dergisi yürütüyordu. Rızgari'nin kurucularından bazıları Dr. Şivan'ın TKDP'sine yakın kişilerdi. Aralarında daha önce de TKDP üyesi olmuş, derginin kurucusu ve yayıncılarından Hatice Yaşar da bulunuyordu. Örgüt arasındaki görüş farklılıkları dolayısıyla 1978 yılında Rızgari- Ala Rızgari olarak ayrıştı. Bu ayrışmada Ala Rızgarinin Irak'taki Talabani'nin Kürdistan Yurtsever Partisini desteklemesi temel rol oynadı (Daha fazla bilgi için bkz. Kısacık, 2010 (b)).

³⁸ Eski TİP üyesi Kemal Burckay'ın liderliğinde bulunan TKSP 1974 yılında kuruldu. Özgürlük Yolu adlı bir dergi çıkaran parti önce hızla gelişmiş, ancak çeşitli görüş ayrılıkları ve bölünmeler yüzünden 1977 yılından sonra bir tıkanıklığın içine girmiştir. Bunların başında, parti ile 1977 yılında Diyarbakır Belediye Başkanlığına seçilen Mehdi Zana arasındaki ayrılık yer alıyordu. Parti liderliği ayrıca İhsan Aksoy ve çevresindeki grupla da anlaşmazlık içindeydi. PKK'dan ayrılan Aksoy, 1979 yılında kendisine ait bir açıklamayı yayınlayan yayınevini adından hareketle Peka'nin grubunu oluşturdu. Parti içi sorunların bir göstergesi de Özgürlük Yolu'nun yayınının 1979 yılında durmasıydı. 1980 Martında polislin illegal yapılanmalarının bir kısmının açığa çıkarması ve aralarında Merkezi Komite üyeleri ile bölge sorumlularının da bulunduğu parti kadrolarının tutuklanmasıyla TKSP ağır darbe aldı. Parti içi anlaşmazlıklar "ılımlılar" olarak adlandırılan kesimle (parti lideri Kemal Burckay çevresindeki grup) diğer taraftaki radikaller (Zeki Adsız ve çevresindeki grup) arasında devam etti. Bunun sonucunda 1982 yılında partide bir kriz yaşandı ve Zeki Adsız grubu TKSP'den ayrılarak TKSP-Roja Welat adlı yeni bir parti kurdu. Bu parti 1986 yılında KİP'in iki kesimiyle birleşerek Tevgera Sosyalista Kurdistan (TSK-Kürdistan Sosyalist Birliği) dönüştü (Jongerden, Akkaya, 2012, s.73).

³⁹ Sterke Sor 1977 yılında kuruldu. Partinin kurucularının kökeni Türkiye'deki Maocu siyasal örgütlerden biri olan Halkın Kurtuluşu'na dayanıyordu. Bu grup aynı zamanda Beş Parçacılar olarak bilinmekteydi; çünkü Kürdistan'ın Türkiye, Suriye, İran, Irak ve Sovyetler Birliği olmak üzere beş ülke tarafından bölünüp sömürgeleştirildiğini savunuyorlardı. Tekoşin Kurtuluş örgütü kökenli idi. Haki Karer'in öldürülmesinden sonra PKK içindeki bir grup Tekoşin'e katılmıştır.

s.15). Böylece PKK, 1980 sonrasında Türkiye Kürt hareketinin en önemli aktörü durumuna gelmiştir.

1.2.3. 1980 Sonrası Kürt Siyasal Hareketi

Bu dönemde Kürt hareketi PKK aracılığı ile şiddete yönelirken bir yandan da HEP ile birlikte başlayan süreç ile siyasallaşarak Türkiye'nin siyasal yaşamında önemli bir etken haline gelmiştir.

Bu bölümde, çalışmanın ana konusu olan 1990-2014 döneminde HEP ile başlayıp HDP ile devam eden yasal Kürt siyasal hareketinin söyleminin dönüşümünü incelemeyen önce, bu partiler üzerinde önemli etkisi olan PKK'nın kuruluşu ve dönüşümü ele alınmıştır.

1.2.3.1. PKK (Kürdistan İşçi Partisi)

1980 sonrası Türkiye'de Kürt siyasal hareketinin başat aktörü PKK olmuştur. Yasal Kürt siyasal partileri üzerinde de önemli etkisi olması nedeniyle bu bölümde PKK ele alınmıştır.

1.2.3.1.1. PKK'nın Kuruluşu

PKK, Dev-Genç geleneğinden gelen ve Marksist-Leninist ideolojiye sahip en önemli Kürt örgütüydü. A.Ü. SBF'deki öğrencilerden Abdullah Öcalan ve arkadaşlarının oluşturduğu bir grup,⁴⁰ 1974'te Ankara Tuzluçayır'da⁴¹ yaptıkları toplantıda bir "Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketi"nin kurulması için koşulların mevcut olduğu düşüncesinden hareketle PKK'nın temellerini atmış ve Öcalan oluşum halindeki bu grubun liderliğine seçilmişti. Bu dönemde PKK'yı oluşturan çekirdek kadro, radikal sol örgütlerin kadrolarının da yer aldığı Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği (ADYÖD) içinde yer almaktaydılar (Demirel, 2005, s.116). Bu derneği, planladığı yasadışı eylemlerin yasal vitrini olarak kullanmayı düşünen Öcalan, 1975'te ADYÖD kapatılana kadar dernek yönetim kurulunda yer almıştı. ADYÖD, Öcalan'a kendi ideolojik, politik ve stratejik bakış açısını oluşturma olanağını sağladı (White, 2012, s.197-98). Öcalan ve arkadaşları Kuzey Kürdistan olarak nitelendirdikleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini Türkiye'nin sömürgesi olarak görmekte ve Kürt sosyalistlerin Türk sosyalistlerden ayrı bir şekilde örgütlenmesi gerektiğini düşünmekteydiler (Marcus, 2011, s.48). 1975 yılında yapılan Dikmen toplantısında Kürt devleti için mücadele vermek için Marksist-Leninist bir grup kurmaya karar verdiler ve fikirlerini ve mücadelelerini doğrudan doğruya Güneydoğu'ya taşıma kararı aldılar. Aynı yıl Öcalan diğer örgütlere faaliyetlerini duyurdu. 1975'de kendilerini Kürdistan Devrimcileri olarak tanıtan 25 kişilik

⁴⁰ Bu grup içinde Abdullah Öcalan, Haki Karer, Kemal Pir, M. Hayri Durmuş, Mazlum Doğan, Cemil Bayık ve Şahin Dönmez vardı.

⁴¹ 1970'li yılların ortalarında Tuzluçayır, çok sayıda Alevi ve Kürdün yaşadığı yoksul bir gecekondu mahallesi idi. Üniversite dışında çok sayıda kadro devşirebilen tek yerdidi (Jongerden, Akkaya, 2012, s.13).

grup, bir süre Ulusal Kurtuluş Ordusu (UKO) ve Apocular olarak anıldı⁴² (Kurubaş, 2004, s.25).

Öcalan'ın liderliğine o yıllarda kurulmuş olan Kürt örgütleri tarafından kuşkuyla yaklaşılıyordu. Öcalan'ın kabul görmesini engelleyen etkenlerden biri Öcalan'ın Kürt hareketi içinde bir geçmişinin bulunmamasıydı. Genel olarak Kürt hareketi içinde yer alanların saygınlıkları aşiret ya da aile bağlarına, mesleklerine ya da eylemci geçmişlerine bağlıydı. Ancak Öcalan belli bir aileden ya da bir aşiretten gelmiyordu. Diğer örgütlerdeki eylemciler ise ya TİP ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları'ndan başlayan bir geçmişe sahipler ya hukuk, yayıncılık gibi alanlarda çalışıyorlar ya da önemli ailelerden geliyorlardı. Kurdukları parti ya da grupların Türkiye ya da Irak'taki diğer sol Kürt örgütlenmelerle belirli bağlantıları ya da ortak tarihleri vardı. Öcalan'ın ise böyle bir geçmişi yoktu. Dönemin önemli Kürt örgütlerinden biri olan Kürdistan Sosyalist Partisi'nin kurucusu Kemal Burkay, Öcalan'ın grubunu duyduğunda girişime şüpheyle yaklaştığını, grup üyelerinin hiçbirini tanımadığını belirtmekteydi (Marcus, 2010, s.50-51).

Eylül 1977'de yayınladıkları Kürtlerin oturduğu bölgeleri sömürge olarak tarif eden ve "bağımsız bir Marksist-Leninist Kürdistan kurmak için "ulusal demokratik devrim gerekliliği"nden söz eden Kürdistan Devriminin Yolu adlı bildiriyle silahlı mücadeleyi ön plana çıkaran grup, bölgede faaliyet gösteren diğer Kürt ve Türk sol örgütleriyle silahlı çatışmaya girdi⁴³ (Kurubaş, 2004, s.26). Öcalan, PKK'yı, Türkiye'de devrimci solun 1970'li yılların başındaki silahlı mücadeleyi örgütleme deneyimlerini temel alarak geliştireceğini belirtecektir. Öcalan'a göre bu devrimci partilerin kurulduktan sonra bu kadar kısa bir süre içinde yenilgiye uğramalarının nedeni, henüz zayıfken devletle doğrudan çatışma içine girmeleriydi. Öcalan çevresindeki grup bu görüşten hareket ederek, bu tür bir karşıtlığa girmeden önce sıkı bir örgütlenme sağlama kararı aldı (Jongerden, Akkaya, 2012, s.13). Bu anlamda 1973'ten itibaren beş yıllık bir süreç sonucunda 1978 yılında yapılan toplantılar⁴⁴ sonucu parti oluşumunu tamamladı.

1978'de Diyarbakır'da yapılan bir toplantıda örgüt, tüzük ve programının hazırlanmasına karar verildi. Nisan 1978'de Elazığ toplantısında yürütme ve askeri alan çekirdek kadroları oluşturuldu. Örgüt 26-27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır'ın Lice ilçesinin Fis köyünde yapılan toplantıda partileşti. 25 kişinin katıldığı toplantıda, önceden hazırlanan parti programı ve tüzüğü kabul edildi. Abdullah Öcalan oybirliği ile parti genel sekreteri seçildi. Partinin ilk

⁴² Mahkemede yaptıkları savunmalarında Mazlum Doğan, Kemal Pir ve M.Hayri Durmuş Hem "Apocu" hem de UKO adlarını reddetmişlerdi.

⁴³ Bu dönemde yer alan önemli Kürt siyasal partileri şunlardı; KİP (Kürdistan İşçi Partisi) KUK, Rizgari Ala Rizgari, Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi, Tekoşin, Sterka Sor, Pekanin ve Kürdistan Halk Partisi

⁴⁴ Örgütün partileşme aşamasında yaptığı toplantılar hakkında daha geniş bilgi için bkz: Kısacık R., Minareden Kandil'e PKK: Tarihi-Eylemleri-Stratejisi, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 27-49.

merkez komitesinde 7 kişi yer aldı. Bunlar Abdullah Öcalan, Kesire Yıldırım, Şahin Dönmez, Cemil Bayık, Mehmet Karasungur, Mazlum Doğan, M.Hayri Durmuş'tu. Bu toplantı PKK'nın 1. Kongresi olarak anıldı. Nisan 1979'dan itibaren örgütün bildirilerinde "Partiya Karkeren Kurdistan" (Kürdistan İşçi Partisi) adı kullanılmaya başlandı (Kurubaş, 2004, s.26).

PKK, siyasal olarak Marksist-Leninist bir örgüttü ve Türkiye'deki devrimci sol hareketten etkilenmişti. 1960'ların sonunda ve 70'lerin başında dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de de sol ideolojiler ve pratikler birbirinden çok farklı çok sayıda kesimden oluşmaktaydı. Temelde iki ana düşünce akımından söz edilebilir. Bunlardan birincisine göre Türkiye'de kapitalizm yeterince gelişmişti ve sosyalizme geçiş mümkündü. Bu akımın başlıca temsilcisi, parlamenter demokrasiye bağlı yasal bir parti olan TİP idi. Diğer düşünce akımı ise Türkiye'nin henüz yarı feodal bir ülke konumunda bulunduğunu, tam bağımsız olmayıp ABD hegemonyası altında olduğunu ileri sürüyordu. Dolayısıyla, Milli Demokratik Devrim (MDD) tezi geçerliydi. Bu teze göre işçiler, köylüler ve burjuvazi içindeki ilerici güçler hep birlikte emperyalizme ve feodalizme karşı mücadele etmeliydi ve sosyalist devrim bunun ardından gelecekti (Jongerden, Akkaya, 2012, s.11-12).

Bu ikinci düşünceyi benimseyenler TİP içinde bir azınlık oluştururken asıl desteği bir gençlik kuruluşu olan Dev-Genç'ten buluyordu. Dahası, MDD'ciler değişimi gerçekleştirmek için silahlı mücadelenin gerekli olduğunu savunuyorlardı. Burada kritik olan nokta, daha sonra PKK'yı kuracak olanlar Dev-Genç'e yakınken kimi Kürt siyasal partilerinin TİP'e yakın olmasıydı. PKK'nın esinlendiği partiler Türkiye Halk Kuruluş Ordusu (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Parti-Cephesi (THKP-C) idi. THKO ve THKP-C, Türkiye'de gerekli olan değişikliklerin ancak siyasal bir partinin yol göstericiliğinde yürütülen silahlı mücadeleyle sağlanabileceği düşüncesini yaşama geçirmeleri bakımından siyasal-askeri örgütlenmelerdi (Jongerden, Akkaya, 2012, s.11-12). Bu örgütlerin liderlerinin öldürülmeleri üzerine düzenlenen kitlesel gösterilere Öcalan da katılmıştı (Mumcu, 2010, s.6). Öcalan gibi Kemal Pir de THKP-C yanlısıydı. Haki Karer ve bugün de PKK'nın lider kadrosunda bulunan Ali Haydar Kaytan ile Mustafa Karasu ise önceleri THKO sempatisini idiler.

Bu durum Örgütü kendi dönemi içindeki diğer Kürt örgütlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biriydi. 1970'lerde şekillenen Kürt örgütlerinin geleneksel Kürt hareketi ile Türkiye'de şekillenen sol hareketin değişen oranlarda bir bileşimi yansıttığı söylenebilir. Bu açıdan PKK, Türkiye'deki sol hareketten daha fazla etkilenen bir yapıya sahipti. Örgütün ilk kadrolarının DDKO gibi Kürt oluşumlardan değil de ADYÖD gibi Türkiyeli oluşumlardan çıkmış veya örgütün kurucuları arasında, diğer Kürt örgütlerinden farklı olarak Haki Karer, Kemal Pir gibi Kürt olmayan devrimci gençlerin varlığı bu etkiyi açıkça gösterir (Gündoğan, 2007, s. 265).

1978 yılında Abdullah Öcalan tarafından yazılan “Kürdistan Devriminin Yolu” adlı bildiriye, PKK kendisini ulusal kurtuluşçu ve proleter devrimci bir hareket olarak duyurdu. Sömürgeciliğin yok edilmesi ve Marksist-Leninist prensiplere dayanan demokratik birleşik bir Kürdistan inşa etme, işçilerin, köylülerin ve aydınların ittifakı ile gerçekleştirilecekti (Jongerden, Akkaya, 2012, s.10). Bildiriye göre, Kürdistan, dört sömürgeci devlet arasında bölünmüş ve bu devletler tarafından yarı feodal bir geri kalmışlıkta bırakılan bir “klasik sömürge” olarak nitelenir. Feodal toprak sahipleri ve bir tür komprador burjuvazi, ulusal kimliklerine ihanet ederek sömürgecilerle işbirliği içindedirler. Parlamenter temsil ve eğitim ise, Kürdistan’ın sömürgeci devletle birleştirilmesi, ulusal kimliğin yok edilerek boyun eğdirilmesini amaçlayan diğer iki yoldur (Bruinessen, 1988, s.42). Kendisini dünyadaki “anti-sömürgeci” sol hareketlerden biri olarak tahayyül eden PKK “Kürdistan Devriminin milli ve demokratik olmak üzere iki boyutunun bulunduğunu belirtmekteydi:

“Kürdistan Devriminin milli yanı, sömürgeciliğin siyasi, askeri, ekonomik, kültürel alandaki hakimiyetini hedef alır. Devrim daha ilk aşamada bu yanı ön plana almak zorundadır. Milli çelişki baş çelişki durumunda olup diğer toplumsal çelişkilerin çözülmesinde tayin edicidir. Milli çelişki çözülmedikçe, hiçbir toplumsal çelişki yalnız başına çözümlene imkanına sahip değildir. Bizim gibi ülkelerde devrim adına atılan ilk adımlar, milli bir karakter taşımak zorundadır” Devrimin demokratik yanı ise şu şekilde açıklanmaktaydı:

“ Demokratik yan ise toplumdaki Ortaçağdan kalma çelişkileri temizlemeyi hedef alır. Bunlar, feodal ve komprador sömürüsü, aşiretçilik, mezhepçilik, kadının köleci bağımlılığı gibi çelişkilerdir.” (akt Özcan, 1999, s.350-369).

Teoride PKK, biçimsel olarak Stalinist iki aşamalı devrim teorisine bağlıydı. Birinci aşamada, “ulusal bir demokratik devrim” aracılığıyla (Türkiye, İran, Irak ve Suriye’deki Kürt bölgelerini içeren) birleşmiş demokratik ve bağımsız bir Kürdistan kurulacaktı. Yalnızca bunun sağlanmasından sonra, PKK, birleşmiş bir sosyalist Kürdistan için mücadele edebilirdi (White, 2012, s.210). Bu anlamda PKK, birinci hedef olarak kendi kaderini belirleme hakkını kazandıktan sonra sosyalist mücadeleyi hedeflemekteydi. Bunun için solun bir araya gelmesi önemliydi (Jongerden, Akkaya, 2012, s.40).

PKK tarafından 15 Ağustos saldırısı üzerine yapılan açıklama sadece Kürtlere değil Türkiye’deki devrimci sola da yönelik yapılmıştı. Yapılan mücadelenin sadece Kürtlerin davası olmayıp Türk halkının da çıkarlarını gözettiği vurgulanarak, işçi sınıfının faşizme karşı mücadelesinin bir parçası olarak görülüyordu;

“Türkiyeli devrimci ve demokratlar, emekçi Türk halkı! HRK (PKK’nın o dönemki silahlı kanadı) sizleri, yaşamınızı, geleceğinizi karartan faşist barbarlığa karşı direniş mücadelesini yükseltmeye, bunu Kürdistan halkının yürüttüğü kurtuluş mücadelesi ile birleştirmeye, Kürt

halkının haklı mücadelesini desteklemeye, faşist zindanlarda ve Kürdistan dağlarında yükselen direniş mücadelesine sahip çıkmaya çağırır” (Jongerden, Akkaya, 2012, s.23).

Silahlı kurtuluş mücadelelerinin etkili olduğu bu dönemde PKK partileştikten sonra şiddetin örgütlenmesi yolunda adımlar attı. PKK'nın ortaya çıktığı 1970'lerin ortasında uluslararası politikada özel bir konjonktür söz konusuydu. Şili'de Allende'nin demokratik yoldan, seçimle ele geçirdiği iktidar darbeyle yıkılmış ve bu sonuç, o hava içinde barışçı sosyalist mücadelenin başarılı olamayacağını kanıtı olarak görülmüştü. Aynı zamanda Vietnam'ın ve kısa süre sonra da Kamboçya'nın silahlı kurutuluş mücadeleleri zaferle sonuçlanmış ve ABD bölgeden atılmıştı. İki ülkede de “ulusal kurtuluş” Marksist-Leninist örgütlerin liderliğinde kazanılmıştı. O halde başarılı olmak için bu şekilde hareket edilmeliydi. O sıralarda Türkiye'de bu düşünce sol içinde oldukça yaygındı. PKK'nın parti programında bunlara yer vermesinde bu düşüncelerin önemli etkisi vardı. Parti programında PKK'nın ortaya çıkışı, *“Asya, Afrika ve Latin Amerika'da zafere ulaşan ulusal kurtuluş hareketlerinin etkisiyle dünyada devrimci dalganın yükseldiği, ABD ve Sovyet blokları arasında tıkanmanın gittikçe derinleştiği, Türkiye devrimci-gençlik hareketinin radikal bir yükseliş gösterdiği, Kürdistan'da aşiretçi-feodal yapının parçalanması ve objektif koşulların gelişmesi temelinde yeni ideolojik-siyasi akımların ortaya çıktığı 1970'lerde devrimci-sosyalist ve ulusal kurtuluşçu bir hareket olarak doğduğu”* şeklinde belirtiliyordu (PKK program ve Tüzüğü, s.5. akt.Kurubaş, 2004,s.27).

Ancak PKK'nın şiddeti kullanma yönündeki tavrı o dönemde Türkiye'deki diğer Kürt örgütlerinden daha farklıydı. PKK'nın kurulma aşamasındaki yıllarda Türkiye'de çok sayıda yasadışı Kürt örgüt bulunuyordu. Bunlardan bir kısmı Maoist modeli benimserken bir kısmı da Stalinist ya da başka bir radikal sol ideolojiyi benimsiyordu. Tüm bu örgütler silahlı mücadeleye inanıyorlardı (Yalnızca Burkay'ın Kürdistan Sosyalist Partisi dışında) Ancak Öcalan'ın kullandığı retorik öteki gruplarda olmayan güçte silahlı mücadele vaadi içeriyordu. (Marcus, 2010, s.61) 1977'de PKK'nın kurulması için hazırlanan yazılı bir belgede mücadelenin zorunlu bir yönteminin yaygın bir şiddete dayanan devrimci değişikliği zorlamak için “geniş bir gücün istikrarlı olarak seferber edilmesi” çağrısı yapılıyordu. Ertesi yıl partinin kuruluş manifestosunda Maoist uzun vadeli “halk savaşı stratejisi öngörülüyordu. Bu gizli gerilla ağının ilk görevi, “acımasız bir mücadele ile ajanlar ağı ile gizli servis örgütlenmelerini parçalamaktı ...” (White, 2012, s.210).

PKK, kullandığı şiddeti ideolojik alanda meşrulaştırmasına imkan sağlaması için “Altın Çağ”⁴⁵ senaryosunu kullanmıştır (Gündoğan, 2007, s. 270-71). PKK’nın kurucularından olan Mazlum Doğan’ın 12 Eylül’den sonra Diyarbakır’daki PKK Davası sırasındaki savunmalarında özellikle dikkati çeken hususlardan biri, “altın çağ” senaryosunu Kürt tarihine uyarlamaya çalışmış olmasıdır. Onlara göre Kürtler, bugün yaşadıkları topraklara İskandinavya’dan göç etmiş bir Aryen gruptur.

“Bu topluluk, tarihte ilk kez antik dönemin görkemli Med imparatorluğu döneminde halklaşmıştır. Bunda Zerdüşlük adında “ulusal” bir ideolojiye sahip olmanın da katkısı vardır. Fakat zamanla İslamiyetin de etkisiyle bu gelişme kesintiye uğramış, Kürtler kendilerine yabancılaşmışlardır. Bunu sağlayan ana etken, Kürt egemen sınıfların İslam imparatorluğuna yamanma gayretleridir. Sözü edilen toplumsal kesimlerde Kürt dili yerine Arap dilinin kullanılmaya başlaması, bunun ifadesidir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda hiç olmazsa “ideolojik olarak milli” nitelik taşıyan Kürt kabileleri tarih içinde bağımsızlıklarını yitirmişlerdir” (akt. Gündoğan, 2007, s. 268). Bu kurgunun ideolojik önemi, PKK’ye, Kürt toplumunun verili durumuna yönelttiği saldırıları tarihsel olarak meşrulaştırma imkanı vermesinden gelmektedir: Madem ki Medlerle PKK’nın doğuşu arasındaki uzun dönem ulusun özünün çürüdüğü bir yıkım dönemidir, o halde ulusu var edebilmek için bu uzun ve kara dönemi temsil eden veya doğrudan bu döneme ait olan ilişkilerin toplumsal, siyasal, kültürel ve ideolojik taşıyıcılığını yapan bütün aktörlere saldırmak mübahdır: ki bunlar sadece yabancı istilacılar değil, belki onlardan da fazla olarak, bu güçlerin içerideki işbirlikçileri ve PKK’nın temsil ettiği ulusalcı iradeyi tanımayan herkeştir. Nitekim PKK, bu kavrayışla uyumlu bir biçimde sadece sömürgeci olarak gördüğü güçlere karşı değil, onların içerideki işbirlikçilerine ve hatta onlarla mücadele halindeki diğer Kürt muhaliflerine karşı da şiddet uyguladı (Gündoğan, 2007, s. 269).

PKK’nın şiddeti meşrulaştırmasına yardım eden düşüncelerden biri de, Kürt halkının geleneksel egemen sınıflar tarafından geri bırakılmış, “düşürülmüş” olmasıdır. Bu anlamda

---

⁴⁵ “Altın Çağ senaryosu, milliyetçi hareketlerin sıkça kullandıkları bir klişeye verilen addır. Bu senaryoya göre ulusal hareketin asli misyonu, tarihin bir kesitinde karanlıklara gömülmüş olduğu düşünülen ulusun antik, bozulmamış özünün canlandırılması ve ona çağdaş bir içerik, itilim ve biçim kazandırılmasıdır. İlk kez Yunanlı milliyetçilerin etkili biçimde kullandıkları bu özcü senaryoya göre ulus ve onun en önemli niteliğini oluşturan ulusal ruh ve kültür –ki bunun en önemli parçası ulusal dildir- başlangıcında olabildiğince saftır ve kendi doğal seyri içinde gelişmektedir. Fakat daha sonra kozmopolit kültürel istilalar- ki genellikle dini bir renk taşırlar ve yine genellikle yabancı işgallere veya egemenliklere eşlik eden bir şey olarak tasvir edilirler- bu gelişmeye ket vurur ve ulusal kültürün gelişmesini engellerler. Böylece ulusun özü bozulmaya başlar, çürüme ve yıkım her tarafı kaplar; ta ki ulusun modern öncü çocukları, yani çağdaş ulusal hareket, ulusun gerçek özünü keşfedip buna modern bir içerik ve biçim vermeye başlayıncaya kadar. Bu açıdan bakıldığında ulusal hareket misyonu, ulusun altın çağına bir dönüş, daha doğrusu bu çağın yeni koşullar altında yeniden üretilmesi olarak da tanımlanabilir” (Gündoğan, 2007, s. 267).

PKK Kürt toplumunu eleştirerek, “milli kurtuluş”u “yeni bir Kürt kimliği”nin oluşmasına bağlı kılmışlardır.

“Türk sömürgecileri, ülkemizi zorbalık yaparak uzun süre yağmalıyamayacaklarını biliyorlardı, onun için tüm ulusal öğeler üzerinde yoğun bir tahribat geliştirilerek, Kürdistan’ı Türkleştirmeye çalıştılar. Irkçı-şoven bir eğitim uygulayarak halkımızın tarihini unutturmaya, dilini yok etmeye çalıştılar. Zengin kültürümüzü tahrif ederek, uyduruk, düzmece bir kültür ortamı yarattılar. Böyle bir kültür ortamında, ırkçı-şoven eğitimin etkisiyle, çok sayıda insan milli değerlerinden arındırıldı, topluma yabancılaştırıldı. Öyle ki dününü, yarınını düşünemeyen hangi milletten olduğunu ve hangi ülkeden olduğunu bilemeyen, kişiliksiz yığınca insan ortaya çıktı.”

Bu düşkünlüğü tasfiye edecek olan hareket PKK’dır. Bu anlamda toplumun neredeyse tamamına karşı bir mücadele yürütülmesi gereklidir ve bu mücadelenin kendini en açık şekilde gösterdiği alanlardan biri de PKK’nın kendi dışındaki devrimci, sosyalist ve yurtsever güçlere karşı yürüttüğü şiddet politikası olmuştur. PKK daha ilk metinlerinden itibaren, kendisi dışındaki Kürt hareketlerini ve Türk soluna mensup örgütleri “sömürgecilerin devrimci maske giydirerek piyasaya sürdükleri ajan örgütler” olarak tanımlamış ve bunlara karşı şiddet içeren bir mücadele yürütmüştür (Gündoğan, 2012,s. 121). Bu anlamda Mazlum Doğan savunmasında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir. “Geçmişte Kürt Teali Cemiyeti ve DDKO, günümüzde de DDKD ve ondan kopan gruplar içinde örgütlenen bu aydın gençler, Kürt aydın gençleri içinde uşaklığın en çok geliştiği kesimi oluşturmakta ve tümüyle Türkleşenlerden yalnızca Kürtçü geçinmeleriyle ayırt edilebilmektedirler. Yoksa devlete bağlılık ve sömürgecilere uşaklık bakımından şoven Türk çevrelerinde yer alanlardan bir farkları yoktur” (Gündoğan, 2007, s. 269)

PKK, kendisi dışındaki muhalif Kürt örgütlerine ve sola mensup olan örgütlere karşı yürüttüğü şiddetin yanı sıra, Marksist yapısından kaynaklanan görüşler doğrultusunda bölgedeki aşiretlere karşı da şiddet uygulamıştır. Aşiretçiliğe yönelik şiddeti meşrulaştırmaya yönelik olarak Marksist ideoloji dışında, Irak’ta Molla Mustafa Barzani’nin yenilgisi de PKK için önemli bir araç olmuştur. Tüm Kürt gruplar tarafından desteklenmese de Barzani önemli bir birleştirici simgeydi. Öcalan’a göre Barzani’nin yenilgisi, Kürt ulusal hareketinde yanlış olan her şeyin simgesiydi. Barzani’nin temel kusurunun feodal Kürt toplumundan asla kopmaması ve ABD ile uşağı İran’a yaslanması olduğunu savunuyordu. Daha da kötüsü Barzani bağımsızlık talebinde bulunmak yerine özerklik çağrısı çıkarmakla yetinmişti. Sözkonusu yenilgi, aynı zamanda, Kürt toplumunu denetimi altında tutan aşiret liderleriyle büyük toprak sahiplerine karşı gelme zorunluluğunun bir işaretiydi. Öcalan’ın gözünde Barzani, Kürtleri onlarca yıl geri bıraktırmış ilkel ideolojiyi temsil ediyordu. Öcalan

destekçileri karşısında yaptığı her konuşmada Türkiye'deki eski Kürt ayaklanmalarının ne yeterince sosyalist ne de gerçek anlamda ulusal bağımsızlık mücadelesi niteliğine sahip olmadığını için başarısızlığa uğradığını ileri sürüyordu. Aynı zamanda ona göre, görece refah içindeki Kürt kesimleri ötekiler aleyhine kendi çıkarlarını korumak için, Türk devleti ile işbirliği içindeydi. Özellikle büyük toprak sahipleri, Kürtlerin bağımsız bir devlete sahip olma haklarından yoksun kalmalarında, en az devlet kadar suçluydular. Bu düşüncelerle PKK, Türkiye'de düzenlediği ilk eylemlerini Siverek'te Bucak aşiretine yöneltti⁴⁶ (Marcus, 2010, s.54-55). Her ne kadar Marksist anlayış gereği bu eylemler yapıldıysa da aslında PKK tüm aşiretlere yönelik olarak şiddet uygulamamıştır. PKK'nın kırsalda giriştiği bu silahlı eylemlerin temel niteliği birbirine düşman olan iki aşiretten birine yavaşarak diğerine saldırmak şeklindeydi. 1979-80 arasında PKK ile Batman civarında Raman aşireti arasında da çatışmalar oldu. PKK toprak ağalarına bir bütün olarak saldırmaktansa, kendi yararı doğrultusunda aşiretlerden yararlandı. Aralarında var olan kan davalarından yaralandı. Şahin Dönmez'in⁴⁷ *“O dönemde (1978) bir aileden ya da bir aşiretten bir kişiyi kazanmayı başardığımızda, tüm aile ya da aşiret bizim tarafımıza geçiyordu”* şeklinde yaptığı açıklama PKK'nın aşiretlerle olan ilişkisini aydınlatıcı nitelikte idi (McDowall, 2004, s.555).

PKK'nın muhalif gruplar da dahil, toplumun neredeyse tümüne karşı şiddet uygulamayı tasavvur etmesi ve gücü oranında da uygulamasının nedenleri, esas olarak verili toplumsal pratikler ile PKK'nın piyasa görece geç çıkan bir aktör olarak bu pratikler ile karşısındaki konumundan kaynaklanmaktadır (Gündoğan, 2007, s. 270). Silahlı mücadele üzerindeki vurgunun, dönemin koşulları göz önüne alındığında, belli bir mantığı da vardı. Türkiye'deki demokratik sistemin düzgün işlememesinden dolayı Kürtlerin yasal sistem içinde kalarak sürdürülecek herhangi bir girişimi reddetmeleri şaşırtıcı değildi. Ayrıca feodal bir yapıya sahip olan Bölgede halk, güce tapmak, her ne şartla olursa olsun lidere boyun eğmek gibi özelliklere de sahipti. Bu anlamda PKK'nın destek kazanması zor olmadı (Marcus, 2010, s.61).

PKK 1979'da bir yandan yeni kurulan bir örgütün yaşayabileceği örgütlenme ve taraftar bulma sorunlarıyla uğraşırken, öte yandan sıkıyönetimin zorlukları içinde varolma çabası içindeydi. Örgütü genişletmeye çalışırken militanlarının çeşitli çatışmalarda ölmesi PKK'yı dağılmakla yüz yüze getirmişti. Haki Karer'in öldürülmesi ve Şahin Dönmez'in tutuklanması da PKK'yı iyice zor durumda bırakmıştı. Bütün bu olumsuzluklara bir de askeri darbenin

⁴⁶Temmuz 1979'da milletvekili Mehmet Bucak'a PKK'lular tarafından saldırı düzenlendi. Bucak saldırıdan yaralı olarak kurtuldu. Bucakın hedef seçilmesinin nedeni sadece sömürücü toprak ağalığı değildi. Mehmet Bucak o dönemde Siverek'te Komünizme Karşı Mücadele Derneği'nin kurucularındandı ve Siverek'te solcuların güçlenmesine izin vermeyeceğini söylüyordu (Jongerden, Akkaya, 2012, s.19)

⁴⁷ PKK kurucularından biri olan Şahin Dönmez Mayıs 1979'da gözaltına alınmış ve sorgusunda örgüt hakkında tüm bildiklerini anlatmıştı.

adım adım yaklaştığını hissettiren gelişmeler eklenmişti. Bu koşullar altında yapılan Merkez Komite toplantısında Öcalan başta olmak üzere PKK kadrolarının yurtdışına taşınması kararlaştırıldı. Öcalan 1979 yılında Suriye'ye geçti (Kurubaş, 2004, s.95).

1980 darbesinden sonra Türkiye'deki sol ve Kürt örgütlere büyük darbeler vurularak güçleri önemli ölçüde zayıflatılmıştı. Darbeden kaçan örgüt üyeleri büyük ölçüde Avrupa'daki ülkelere iltica etmişti. 1980 askeri darbesinden hemen önce PKK'nın yurtdışına çıkması, dağılmakta olan örgütü yeniden canlandırdığı gibi uluslararası alanda da manevra yeteneği kazanmasına yol açmıştır.

Suriye'de Talabani yardımıyla Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) ile bağlantı kurarak Filistin kimliği alan Öcalan Şam'da karargahını kurduktan sonra PKK kadroları için yurtdışında olanaklar aradı. Bu dönemde Lübnan parçalanmış ve toprakları resmi hükümetçe denetlenemeyen, birçok örgütün rahat hareket edebildiği yerd. Bu yüzden Öcalan burada yer edinmek istedi. Aynı zamanda Filistinli Ebu Cihad örgütü de Türkiye'deki örgütlerle ilişki kurarak Türkiye'yi sıkıştırmak istiyordu. PKK bu temelde Filistinlilerle ilişki kurdu. Öcalan Filistinli gruplarla Bekaa'ya PKK'luların yerleştirilmesi konusunda anlaşma sağladı. Böylece Bekaa'da 200 kadar PKK'lı toplandı ve eğitim almaya başladı. Bu dönemde Öcalan Suriye ve Lübnan'daki çeşitli örgütlerle olduğu kadar Talabani'nin de yardımı ile SSCB ve Doğu Bloku ülkeleri ile temasları oldu. Aynı zamanda Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın kardeşi Cemil Esad ve Rifad Esad ile de temas halindeydi. Bu temaslar sonunda PKK'ya Suriye'de hareket edebilmesine ve ülke içinde eğitim kampları kurmasına ve bürolar açmasına izin verildi (Kurubaş, 2004, s.97-98).

PKK özellikle yurtdışına kaçtıktan sonra bütün Marksist-Leninist gerilla örgütlerinde olduğu gibi "parti-cephe-ordu" ekseninde örgütlenme çabasını yoğunlaştırmıştır. Bruinnessen'e göre PKK'nın yapısında ve mücadele yöntemlerinde Güney Lübnan'da kaldığı süre içinde yoğun temasta olduğu Filistinli gerilla örgütlerinin etkisi büyüktür. Parti oluşumunu Türkiye'deyken sağlayan örgüt, yurtdışındayken cephe-ordu örgütlenmesi gerçekleştirilmeye ve siyasal ve askeri birimlerini oluşturmaya çalışmıştır. Bunun için çeşitli kongre ve konferanslar düzenlenmiştir. Daha önce sözü edilen 27 Kasım 1978'de Partinin kurulduğu Fis'teki toplantı 1. Kongreydi. 15-26 Temmuz 1981'de Lübnan'daki Helve Kampında 1. Parti konferansı adıyla bir başka toplantı yapıldı. Konferansta geçmişin değerlendirilmesi ve geleceğe ilişkin planlar tartışıldı. 12 Eylül'de yenilgi alındığını ileri süren muhalefete rağmen geçmişteki olayların sorumluluğu sosyal şoven ve revizyonist olarak nitelenen örgütlere mal edildi ve sonunda Öcalan tarafından sunulan "Politik Rapor" kabul edildi. Toplantıda parti disiplininin artırılması ön plana çıkarılırken, örgüt kadrosuyla sempatican kitlenin birbiri hakkında rapor hazırlaması sağlanarak, kadroların denetim altında

tutulması amaçlandı. Konferansta Türkiye'ye dönme, bu amaçla siyasi-askeri hazırlıkların yapılması, Suriye'nin denetimi altındaki bölgelerde eğitim çalışmalarına hız verilmesi ve Iraklı Kürt gruplarla doğrudan ilişkiye geçilmesi kararlaştırıldı. Konferansta birlikte PKK'nın dış ilişkilerinde artan bir yoğunluk gözlemlendi (Kurubaş, 2004, s.100).

PKK 1982 yılında Kuzey Irak'taki Mesut Barzani liderliğindeki KDP ile ilişkilerini geliştirdi. Barzani PKK'nın Kuzey Irak'ta yerleşmesine izin verdi. Bu sayede PKK Türkiye sınırına daha yakın olacak ve bu sayede yapacağı saldırılarda büyük bir kolaylık elde edecektir (Marcus, 2010, s. 100).

PKK II. Kongresini Şam'da 20–25 Ağustos 1982'de topladı. Örgüte gerçek anlamda bir parti kimliğinin kazandırıldığı belirtilen kongrede alınan kararlar arasında PKK mensuplarının Suriye'de eğitilmesi, eğitimin Türk sınırına yakın yerlerde yapılması, Şam, Halep, Kamışlı, Afrin gibi çeşitli Suriye şehirlerinde temsilciliklerin açılması, Kuzey Irak'a kamp açılması, gerilla savaşı ve müteakiben halk ayaklanmasına geçebilmek için propagandaya başlaması vardı. Bunlardan başka Türkiye'nin komşularıyla ve bölge devletleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Kongreye sunulan çalışma raporunda da Avrupa'nın mücadele için ne kadar önemli olduğu vurgulandı. Kongre'de ayrıca Öcalan'a bağlı olacak ve iç merkez, dış merkez ve politbürodan oluşacak genişletilmiş bir merkez komite kuruldu. Bu kongreden sonra PKK'nın dış ilişkilerinin geliştiği, KDP ile ittifak yaptığı ve bölgeye iyice yerleşmeye başladığı gözlemlendi. Bu arada II. Kongreden sonra örgüt silahlı eylemlere girişme yönünde aldığı kararı uygulayabilmek için Vietkong'un bir kopyası olarak Kürdistan Kurtuluş Birliği (HRK) adıyla bir askeri birim oluşturdu (Kurubaş, 2004, s. 100-101). PKK, 1974 yılından itibaren başlayan partileşme sürecinin ardından HRK'nın 15 Ağustos 1984'te Siirt'in Eruh ve Hakkari'nin Şemdinli ilçesine saldırı düzenlemesi ile birlikte siyasal şiddetin ön planda olduğu yeni bir döneme girdi. PKK, saldırı ile birlikte dağıtılan bildirimlerle aynı zamanda Türkiye'nin kamuoyuna da kuruluşunu ilan etti. PKK'nın terör eylemlerine başvurmasının temel amacı merkezi hükümeti zor durumda bırakarak tavizler koparmak, halkı yıldırarak kendi yanına çekmek ve yurtdışında uluslararası kamuoyunun dikkatlerinin Kürt sorununa çekilmesini sağlamaktı. 1984 yılında yapılan silahlı eylemlerden sonra lider kadrosu tekrar yurtdışına çıkan PKK, yeterli halk desteği olmadan başarı kazanamayacağını gördü. Ülke dışına çıkan lider kadroyla Aralık 1984'te yapılan toplantıda PKK'nın "cephe" kurumunun oluşturulması kararlaştırıldı. 21 Mart 1985'te Bonn'da yapılan basın toplantısında Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesinin (ERNK) kurulduğu açıklandı. PKK'nın siyasal kanadı olarak tasarlanan ERNK, örgütün uluslararası alanda propagandasını yapacak ve gereken lojistik desteği sağlamaya çalışacaktı.

Bu sıralarda Öcalan'ın Avrupa'ya gönderdiği PKK'lı yöneticilerden bir takım muhalif sesler yükselmeye başladı. Özellikle bu kişiler PKK'nın Türkiye'ye girerek silahlı mücadele yapmasının işe yaramayacağını belirtiyorlardı. Onlara göre ana kadrolar yurtdışına kaydırılmalı ve faaliyetler Avrupa'da propagandaya dayalı olarak yürütülmeliydi. Böylece Örgüt içinde bir bölünme yaşandı. Sonraki yıllarda Avrupa PKK'nın içinden gelen muhalif üyelerin sığınağı oldu. Bundan sonra PKK Avrupa'da bu muhalif üyelere karşı tasfiye eylemlerine girişti (Kurubaş, 2004, s.102-103; Marcus, 2010, s. 125-135).

PKK saldırılarına karşı hazırlıksız yakalanan Devlet, daha sonra kontrolü ele almayı başardı ve ilk politika olarak çeşitli Kürt aşiretlerinin köylerinden Köy koruculuğu sistemini oluşturdu. 1985 sonu itibariyle 13.000 kadar kişi korucu olarak istihdam edilmişti.⁴⁸

25-30 Ekim 1986'da Bekaa vadisindeki Helve kampında yapılan III. Kongrede, Öcalan, partideki konumunu sağlamlaştırıcı tedbirler alarak parti içinde artık tek adam olarak gücünü pekiştirdi. Kongrede yapılan değerlendirme ve tartışmaların ardından HRK'nın yerine Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusunun (ARGK) kurulması, Türkiye'de yürütülecek faaliyetler için yedi eyaletin ve bunların altında bölge komitelerinin, daha altta da yerel komitelerin kurulması ve Avrupa'daki etkinliklerinin sadece ve tamamen ERNK tarafından yürütülmesi kararlaştırıldı (Kurubaş, 2004, s. 103). Aynı zamanda bölgede PKK'nın kontrolü sağlaması için bölgedeki sivillerin zorunlu vergiye tabi tutulmaları ve gençlerin PKK'ya katılmaları için kaçırılması kararı alındı (Marcus, 2010, s.155).

Bu dönemde Korucular ve ailelerine, öğretmenlere saldırılar düzenleniyordu. Çok sayıda öğretmen PKK tarafından öldürüldü. Aynı zamanda Korucu aileleri de kadın çocuk ayırımı yapılmaksızın öldürülüyordu. 1987 yılının ilk iki ayında, PKK, en az yedisi çocuk olmak üzere 35 Kürt köylüsü öldürdü. Öcalan bu tür saldırıları açıkça kınamıyordu, PKK sorumluları da bunları bir mantığa oturtmaya çalışıyordu. Pınarcık'a düzenlenen saldırıdan⁴⁹ birkaç gün sonra, Brüksel'de açıklama yapan bir PKK sözcüsü, sivillerin öldürülmesinin kaçınılmazlığını ifade etti. Sözkonusu saldırılar Türk kamuoyunda PKK karşıtı fikirleri ve örgütün profilini güçlendirmiş olmasına rağmen, yerli Kürt nüfusu üzerindeki etkisi beklenenin altında oldu. Ölümlere gösterilen tepki küçüktü. Bunun nedenleri olarak Marcus, elektrikten yoksun, televizyon, telefon bulunmayan küçük dağ köylerinde halkın olaylardan habersiz kaldığını belirtmektedir. Diğer yandan bir kısım Kürt de sivillerin öldürülmesini talihsiz ama PKK'nın meşru mücadelesinin kaçınılmaz bir yönü olarak görüyordu. Ölümler kırsal Kürt bölgelerine pek yabancı değildi. Bölgede hala devam eden kan davaları, ölüm ve

⁴⁸ 2010 itibariyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki 22 ilde görev yapan korucu sayısı, 57174 geçici ve 12279 gönüllü olmak üzere 69453'tür (Arınç, 2010).

⁴⁹ 1987 yılında köy Korucularının köyü olan Mardin'e başlı Pınarcık köyüne PKK'lılar tarafından düzenlenen baskın sonucu, 8 korucu, 16 çocuk ve 6 kadın öldürüldü.

şerefin lekelenmesi karşılığında intikam alınmasını gerektiriyordu. İntikamın, cana ya da şerefe kastetmiş olandan alınması şart değildi, aşiretin herhangi bir mensubuna yönelebilirdi. Kadınlarla çocukların saldırıdan muaf olacağına garantisizdi. PKK bu çarpık geleneği kendi lehine en iyi şekilde kullandı. Bir diğer etmen de PKK'nın saldırılarının bütün sivillere karşı değil, devletten para ve silah alan köylülere yöneltmesiydi. Örneğin Pınarcık saldırısından birkaç gün sonra PKK, koruculuk yapmayan başka köylere de baskın düzenledi. Ama burada sadece Halkı meydanda toplayıp propaganda konuşması yapmaktan başka bir şey yapmadılar (Marcus, 2010, s.160-163).

PKK 15-30 Nisan 1988 tarihleri arasında Suriye'nin Lazkiye kasabasında II. Parti Konferansını yaptı. Parti içi mücadele, strateji ve ittifaklar konularında önemli kararlar alındı. Konferansa 300'e aşkın PKK'lının yanı sıra Türkiye'den KUK, Kawa, Rizgari temsilcileri, Irak'tan KYB, KDP ve Irak Komünist Partisi temsilcileri ile İran'dan Komela temsilcileri katıldı. Merkez Komitenin hazırladığı raporda Kürdistan Ulusal Kurtuluş Devriminin özellikleri ve ittifak politikalarıyla yöntem ve tetkiklerine ilişkin kararların bir kez daha gözden geçirilmesi gerektiği, izlenecek politikaların modernleştirilmesinin zorunlu olduğu vurgulanıyordu. Alınan kararlarda yoğun sosyalist temalar işlendi. Özellikle emperyalizm ve bölge gericiliğine karşı ulusal demokratik halk güçlerinin devrimci-ilerici bloğundan yana olunması, NATO ve ABD ile yapılan anlaşmalara son verilmesi, başta Filistin halkı olmak üzere tüm Arap ve Ortadoğu ülkelerinin ulusal, demokratik güçleriyle birlikte hareket edilmesi ve SSCB ve Çin başta olmak üzere sosyalist ülkelerle karşılıklı güven ve barış temelinde ittifak içinde olunmasından söz edildi.

3-13 Mayıs 1990 tarihleri arasında PKK Bekaa vadisindeki kampında III. Parti konferansını topladı. Konferansta savaşın genişletilmesi, bunun için Botan⁵⁰ bölgesinin karargah yapılması, dinsel hareketlerle dostluk kurulması, HEP'e PKK sempatanlarının katılmasının sağlanması, PKK'nın askeri hedeflerin yanı sıra ekonomik ve finansal kurumlara yönelik saldırılara girişmesi ve kendisine karşı çıkan tüm güçlerin tasfiyesi kararlaştırıldı (Kurubaş, 2004, s.103-104).

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle patlak veren Körfez Krizinin savaşa dönüşmesinin hemen öncesinde PKK 26-31 Aralık 1990'da IV. Kongresini yaptı. Bağımsızlık yerine federasyon düşüncesinin ilk kez dile getirilmesi açısından özel bir önem sahip olan kongrede, sivillere saldırılmaması konusuna da yer verildi. PKK, sivillere yapılan saldırıların özellikle yurtdışındaki imajı üzerinde olumsuz bir etki bıraktığının farkındaydı. Bu yüzden korucular dışında sivillere yönelik saldırılara karşı olduklarını bildirdi. Kongrede ayrıca yasal kitle

⁵⁰ Botan Bölgesi, Şırnak, Hakkari, Van, Siirt, Eruh ve Kuzey Irak'ın kimi bölümlerinden oluşuyordu.

örgütlenmelerine ve basın-yayın çalışmalarının desteklenmesi kararlaştırıldı.⁵¹ (Kurubaş, 2004, s.105). Bu Kongrenin önemli bir diğer özelliği Dini ve mezhepsel örgütlenmelere ağırlık verilmesi, bu amaçlara uygun teşkilatların oluşturulması kararının alınmasıdır. Bu karar doğrultusunda, dinsel mezhepleri PKK çevresinde toplamak, Aleviliği bir ulusal direniş motifi olarak ele alıp özgün bir yaklaşımla değerlendirmek, Alevileri bir direniş gücü olarak örgütlemek, İmamlar Birliğini kurumsallaştırmak gibi politikalar partinin gündemine kondu (Semiz, 2011, s.107).

İran-İrak Savaşı'nın başlaması (1980-1988) ve sonrasında yaşanan Körfez Savaşı (1991), PKK'nın güçlenmesinde önemli rol oynadı. İran-İrak Savaşı, Bağdat yönetimini ülkenin kuzeyindeki askerlerinin sayısını ciddi ölçüde azaltmaya zorlamış, böylece bölgede bir güç boşluğu doğmuştu. Aynı şekilde, Körfez Savaşı'nda da Irak birlikleri Kuzey Irak'tan çıkarılmış ve bölgede fiilen bir özerk Kürt bölgesi oluşturulmuştu. Bu durum PKK'ya yeni üsler kurmak için Kuzey Irak'a daha fazla nüfuz etme ve kendi silahlanmasını çok daha arttırma şansı verdi (Fuller, Barkey, 2011, s.47). Bir yandan devlet güçleri ile PKK arasında çatışmalar yaşanırken, halk ta PKK'ya olan desteğini arttırıyordu. Bunda Bölgede yaşanan insan hakları ihlallerinin etkisi büyüktü. 1989'dan 1996'ya kadar Kürt sorunu ile ilgili olarak 1538 faili meçhul cinayet işlendi (Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.433).

Bu dönemde Mart 1992 yılındaki Newruz kutlamaları halkın PKK'ya olan eğilimini göstermesi açısından önemli bir olaydı. Newruz kutlamaları sırasında PKK sempatanları, ulusalcı gösterilere dönüşen sokak kutlamaları düzenledi. Halk, güvenlik güçlerini protesto etti. Kimi yerlerde askere ve polise ateş açılması günlerce süren çatışmaları başlattı. Çoğu sivil yaklaşık 90 kişi öldü⁵² (Marcus, 2010, s.242-43).

Bu dönem aynı zamanda örgütün gücünün azalmaya başladığı bir dönemdi. Birbirine zıt gibi görünen bu durum aslında PKK'nın izlediği stratejinin 1990'ların ortasına doğru bir açmaza girdiğini ve bir çıkar yol bulma çabası içinde olduğunda göstermekteydi. 1992 Newruzunda kitle ayaklanmasına yönelik önemli çıkışlar yakalamakla birlikte bunun kısa sürmesi, daha sonra böyle bir kitle ayaklanması gerçekleştirememesi ve kurtarılmış bölge kurulamaması, örgütün özellikle askeri açıdan bir çöküntü içine girmesine yol açtı. Öcalan tek

⁵¹ PKK'nın bu yeni açılımı sonucu Türkiye içerisinde PKK'nın mücadelesini destekleyen bir takım kültür dernekleri ve yayın organları kuruldu. 21-22 Eylül 1991'de Kürt kültürü ve sanatını geliştirmek üzere Mezopotamya Kültür Merkezi açıldı. 31 Mayıs 1992'de yayın hayatına başlayan günlük Özgür Gündem gazetesi 14 Nisan 1994'te kapatıldı. 27 Nisan 1994'te yayına başlayan Özgür Ülke gazetesi 3 Şubat 1995'te kapatıldı. 13 Nisan 1995 tarihinde Yeni Politika adlı gazete yayına başladı ve bu gazete de 17 Ağustos 1995'te kapatıldı. Daha sonra Demokrasi adlı gazete 12 Aralık 1995 tarihinde yayına başladı ama bu gazete de öncekiler gibi 3 Mayıs 1997'de kapatıldı. Daha sonra yayın hayatına giren Ülkede Özgür Gündem ise Ekim 1998'de kapatıldı (Kurubaş, 2004, s.105).

⁵² Kürt kimliğini oluşturma sürecinde Newruz kutlamaları önemli bir araç olmuştur. 1980'den sonra Newroz kutlamaları siyasal bir nitelik kazanarak Kürtler tarafından etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Kürt kimliğinin siyasallaşma sürecinde Newruz'un önemine ilişkin ayrıntılı bir çalışma için bkz; Demirel, 2012.

çıkar yol olarak ateşkesin sağlanarak siyasal çözüme gidilmesi ve PKK'nın siyasallaşmasının sağlanması olarak görüyordu. Bundan sonraki çabalar hep bu yönde oldu. Ama PKK pazarlık gücünü yitirmemek ve zayıflığını gizlemek için askeri eylemlerine devam etti (Kurubaş, 2004, s.107).

Bu anlayış doğrultusunda Öcalan 1992 sonunda BBC'ye verdiği demeçte samimi bir ateşkes hazırladıklarını ve siyasal çözüm istediklerini bildirdi. Bu isteğin arkasında Avrupa Parlamentosu'nun 11 Kasım 1992'de yaptığı Kürt sorununu görüşerek taraflara ateşkes çağrısı yapmayı kararlaştırmış olmasının ve 1 Aralık 1992'de bu çağrıyı taraflara iletmesinin etkisi vardı. Bu çağrı üzerine ERNK temsilcileri, Avrupa Parlamentosu'na bir mektup yazarak bu öneriyi değerlendireceklerini söylediler. 22 Ocak 1993'te de Türkiye'nin bu karara uygun hareket etmesi için 400'ü aşkın Kürt açlık grevi başlattı. 8 Mart 1993'te PKK'nın ateşkes önerisini içeren bir mektup Celal Talabani tarafından Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a ulaştırıldı. Bu dönemde Özal Kürt meselesinin çözümü için devletin izlemekte olduğu askeri politikalar dışında başka politikaların da geliştirilmesine yönelik bir tutuma sahipti. Böylece Devlet ile Öcalan arasında Talabani aracılığı ile dolaylı görüşme süreci başladı.⁵³

Celal Talabani, Turgut Özal ve dönemin Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis'le kurduğu temaslar sonucunda ve onların bilgisi dahilinde PKK'nın silahları bırakması amacıyla Abdullah Öcalan nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Öcalan, Talabani aracılığıyla yürütülen Türkiye ile ilk dolaylı temasını şu şekilde anlatmaktadır;

“Talabani bana “Özal bu işi çözmek istiyor” dedi. Özal, Talabani'ye “Eşref Bitlis de benden yana, bu sorunu çözeceğim” demişti. Talabani “yeter ki ateşkes ilan edilsin” demişti... Özal silahlı birliklerin bir yerde toplanmasını, ateşkesin olmasını benden istedi. Çözüm için onları kırmadım. Onlar bu şekilde çözümün gelişeceğini söylüyorlardı... Ateşkes ilan ettik. Fakat devlet o dönem çözüme hazır değildi. Özal, devleti, askeri, partisini barışa hazırlamamıştı, barışa ikna edememişti” (Çandar, 2011, s. 56).

Yapılan temaslar sonucu 16 Mart 1993'te PKK tek taraflı olarak ateşkes ilan ettiğini açıkladı. Öcalan ateşkes ilanını açıkladığı basın toplantısında ayrılıkçılık konusunda ısrarlı olmadıklarını, bunun yerine Türkiye içinde federal bir çözümü düşünebileceklerini, ateşkesle birlikte kamuoyunun barışa imkan sunulması konusundaki beklentisine karşılık vermeye ve olası bir siyasi çözüme hazır olduklarını göstermeye çalıştıklarını söyledi. Aslında bu ateşkes Öcalan'ın TKSP lideri Kemal Burkay ile aynı tarihte yaptığı ateşkes protokolüyle beraber değerlendirilmelidir. Bu haliyle PKK'nın ateşkesi sadece Türkiye'yi değil, diğer Kürt örgütlerini de kapsıyordu. Bununla PKK, Kuzey Kürdistan olarak nitelendirdiği Doğu ve

⁵³ Devlet ile PKK ve Öcalan arasında yürütülen görüşmeler için bkz: Güller, (2011), Çandar, (2012).

Güneydoğu Anadolu’da kendi çatısı altında tüm yasa dışı Kürt örgütlerini bir araya toplamayı amaçlıyordu. Böylece PKK içine düştüğü askeri ve siyasal tikanıklığı aşabilecekti (Kurubaş, 2004, s.108). Ama PKK’nın ilan ettiği bu ilk ateşkes ile başlayan süreç 17 Nisan 1993’te Turgut Özal’ın ölümüyle ağır yara almıştır. 24 Mayıs 1993’te PKK’lıların silahsız 33 askeri Elazığ-Bingöl karayolunda pusuya düşürerek kurşuna dizmesi üzerine ateşkes sona erdi. Daha sonra, gerek Öcalan gerekse Murat Karayılan, bu olaydan bölgedeki PKK komutanı Şemdin Sakık’ı sorumlu tutmuşlardı (Çandar, 2011, s.56).

Ateşkesin sona ermesinden sonra karşılıklı çatışmalar büyük ölçüde arttı. 1993-1995 arası dönem Devletin PKK ile mücadelede askeri yöntemleri topyekun kullandığı bir dönemdi. Türk Silahlı Kuvvetleri terörle mücadele konusunda daha fazla deneyim kazanmıştı. Dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş orduyu gayri nizami savaşa göre yeniden düzenledi. Terörle mücadele yeni bir dönem başlıyordu. 6 Kasım 1993 tarihinde Doğan Güreş ordunun stratejisini düşük yoğunluklu çatışma olarak açıkladı. Özel Kuvvetler Komutanlığı, SAS Komandoları o dönemde kuruldu. Terörle mücadelede polis de devreye sokuldu. Başbakanlığının ilk yıllarında BASK modelini ortaya atarak ılımlı tablo çizen Başbakan Çiller’in, PKK ile mücadeleyi tümüyle askere bırakarak “ya bitecek ya bitecek” sözü döneme damgasını vurdu. Doğan Güreş’in görev süresi bir yıl daha uzatıldı (Birand, 2012, s. 69-74).

Bu dönemde halkın PKK’ya verdiği lojistik desteğin ortadan kaldırılması için köy boşaltmaları gerçekleştirildi⁵⁴ (Marcus, 2010, s.297-300).

PKK’nın mali desteğini kesmeye yönelik olarak bazı Kürt işadamlarına baskı yapılmaya başlandı. *Başbakan’ın “PKK’nın haraç aldığı işadamları ve sanatçıların isimlerini biliyoruz, onlardan hesap soracağız”* açıklaması ile birlikte başlayan gelişmeler sonucu bu işadamları faili meçhul cinayetlerle öldürülmüşlerdir. Önce Kürt işadamı Behçet Cantürk ve şoförü, sonra Cantürk’ün avukatı Yusuf Ekinci, daha sonra iş adamı Fevzi Aslan ve yeğeni, arkasından Sağlık Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkan Yardımcısı Namık Erdoğan, PKK’nın finansörü olduğu iddia edilen işadamı Savaş Buldan ve iki arkadaşı ve 20’ye yakın insan, hepsi polis olduğunu söyleyen kişilerce kaçırılarak aynı tip silahla öldürüldüler. (Birand, 2012, s.87) 1989’dan 1996’ya kadar Kürt sorunu ile ilgili olarak 1538 faili meçhul cinayet işlendi (Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.433).

Çiller’in “ya bitecek ya bitecek” sözleriyle belleklerde kalan ve 1993–1995 arasını kapsayan bu dönemde çatışmalar hız kazandı. 24 Aralık 1995’te yapılan erken genel seçim sonrası Refah Yol hükümetinin kurulması ve Genelkurmay’ın önce “bölücülükle eşdeğer” saydığı, sonra “birinci tehdit” olarak nitelendirdiği “irtica tehlikesi dönemine” kadar devam

⁵⁴ Köy boşaltmaları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: Jongerden, (2008).

eden bu dönemin sonunun 1997’de ilan edildiği söylenebilir. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir’in Washington Post gazetesine 5 Nisan 1997’de verdiği demeçteki “Laiklik karşıtı akımlarla mücadele PKK ile mücadeleyi geride bırakarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir numaralı önceliği haline geldi” sözleri, Bingöl civarında 33 erin öldürülmesiyle başlayan dönemin sona erdiğinin açık işareti olarak algılandı. Genelkurmay, 1996’dan itibaren PKK etkinliğinin azaldığı tespitini yapmıştı. Tespitlere göre çatışmalar ve operasyonlar yine kaydedilmekle birlikte, bunlar artık öncekiler gibi tüm Türkiye’nin gündemi olmaktan çıkmıştı. Kimilerine göre 1993–1995 döneminin sona erişinde 3 Kasım 1996 “Susurluk Kazası” bir kilometre taşı olmuştu. Özellikle faili meçhul cinayetler neredeyse tümüyle kesilmiş, köy boşaltma projelerinin yerini “geri dönüş” ve “yatırım” projeleri almıştı. Böylece 28 Şubat 1997’deki MGK toplantısı sonrasında “Milli Askeri Strateji Konseptinin değiştiği ve “bölücülüğü” temel tehdit sayan 1993 konseptinin yerine, irtica birinci tehdit sayan yeni bir konseptin tespit edildiği bildirildi. PKK militanlarına yönelik operasyonlar ise daha çok Kuzey Irak’ta yoğunlaştırıldı (Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.396-397).

1990’lı yılların başında Türk ordusu ile yapılan mücadele, Avrupa’da yaşayan Kürtler arasında PKK’ya desteğin artmasına da neden oldu. PKK Avrupa’dan hem maddi anlamda destek almış hem de PKK’ya ait çok sayıda kitap, dergi, gazete basılmış ve ideolojik ve kültürel eğitim kuruluşları faaliyetlerini sürdürmüştür. Avrupa’daki desteğin artmasının yanı sıra 1995 yılında meydana gelen önemli gelişmelerden biri PKK’nın propaganda aracı olarak kullandığı Kürt televizyon kanalı MED-TV’nin açılmasıdır. MED-TV Avrupa ve Ortadoğu’da geniş izleyici kitlesine sahip olarak Kürt halkının bilinçlenmesinde önemli roller üstlenmiştir (White, 2012, s.256-57).

PKK’nın 1995 yılında tekrar ateşkes ilan etmesine rağmen çatışmalar devam etti. Tek taraflı ateşkesten sonra örgütte her ne kadar stratejik denge aşamasına⁵⁵ geçildiği ve mücadelenin tırmandırılması gerektiği söylendiyse de asıl çabalar hep örgütün siyasallaştırılmasına yönelik oldu. Bu durum askeri anlamda PKK’nın Türk Silahlı Kuvvetleri karşısında zayıf kalması ile beraber oluştu. Öcalan Avrupa devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarda Türkiye ile PKK arasında arabulucu olmalarını ve Türkiye’nin bütünlüğünü bozmayan federal bir yapının desteklenmesini istedi. AGİK dönem başkanına da 1994’te gönderdiği mektupta kendilerinin siyasal bir çözümden yana olduklarını fakat hükümetin buna yanaşmadığını bildirerek yardım istedi (Kurubaş, 2004, s.109). 1990’ların ikinci

⁵⁵ Mao tarafından izlenen stratejiyi izleyen PKK üç aşamalı bir mücadele öngörüyordu; stratejik savunma (silahlı propaganda, küçük ölçekli saldırılar, hareketli savaş), bunun ardından stratejik denge ve nihayet üçüncü aşama olarak stratejik saldırı (Jongerden, Akkaya, s.93).

yarısından itibaren PKK daha çok örgütsel ve ideolojik anlamda dönüşüm geçirmeye başladı. PKK'nın yeniden yapılanması Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında yakalanmasından sonra da devam etti.

1.2.3.1.2. PKK'nın Dönüşümü

PKK'nın yeniden yapılanma süreci 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren başladı. 1990'lı yıllar PKK'nın bir yandan güç kazandığı bir dönem olmasına rağmen diğer yandan değişim sürecine de girdiği yıllar oldu. Marcuse, PKK'nın uzun yıllar ayakta kalıp etkinliğini sürdürmesinde Öcalan'ın ideolojik ve pratik anlamda esnek olmasının da temelini oluşturan “siyasi alanda değişim” gereğine yönelik bir bakışa sahip olmasının önemli bir rolü olduğunu vurgulamaktadır (2010, s. 327). Gerçekten de PKK ülke içinde ve uluslararası ortamda meydana gelen değişimler doğrultusunda politikalarını ve hatta ideolojik yapısını da dönüştürerek pragmatik bir anlayışla varlığını sürdürmektedir.

PKK'nın değişim süreci kendini ilk olarak örgütün din konusundaki yaklaşımında değişikliğe gitmesinde ve siyasallaşma yönünde adımlar atmasında gösterdi.

Marksist-Leninist bir örgüt olan PKK'nın bu anlamda dine bakışı Marksizm'in din kavrayışı ile paralel bir konuma sahipti. Bu anlamda dinin bir üst yapı kurumu olarak sömürünün gerçekleşmesinde bir araç olarak kullanıldığı düşüncesine sahipti. Ancak 1990'larla birlikte PKK bu anlayışını değiştirmek durumunda kaldı. Bu anlamda din söyleminin değişmesine etki eden faktörler şunlardı: Kürtlerin İslamiyeti temel aidiyet olarak algılaması, Soğuk Savaşın sona ermesi, İran İslam Devriminin oluşturduğu Siyasal İslam olgusu ve Hizbullah hareketinin Doğu bölgesinde taban kazanması. Daha önce de belirtildiği gibi III. Parti Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda PKK, din temeline dayalı propaganda kampanyası başlattı. Bunun için Öcalan “Din Sorununa Devrimci Yaklaşım” adı altında yeni bir stratejiyi hayata geçirmeye çalıştı. Cephe faaliyetleri ekseninde din konusunu yeni bir bakış açısıyla pratiğe aktarmaya çalışan Öcalan, bu stratejisini ortaya koyarken öncelikle dinlerin ortaya çıkışı ve sınıf çatışması konusunu ele aldı. Bu çerçevede dine bakışı revize eden Öcalan İslamiyet'e daha ılımlı ifadelerle yaklaşırken, Türklerin tarih boyunca İslamiyet üzerinden Kürtlere ve diğer halklara yönelik sömürge politikası sürdürdüğünü belirtmiştir (Semiz, 2011, s.92).

PKK o döneme dek, İslami hareketlerle ilişki kurmaya çalışmamıştı, zira bu hareketler İslami kimliğini Kürt kimliğinin önüne geçiriyordu. Dolayısıyla, PKK kendi grubunu oluşturmak suretiyle öteki İslami grupların önünü kesmeyi umuyordu. Bu amaçla ilk olarak 1990'lı yılların başında Kürdistan Yurtsever İmamlar Birliği kurulmuştur. Abdurrahman Dürre'nin Başkan olduğu bu örgüt daha sonra 1994 yılında kurulan Kürdistan İslami Hareketi

(KİH) çatısı altında bir yapı olarak faaliyetlerine devam etmiştir.⁵⁶ Bu örgütler ulusalcı yapıya sahipti. Kürtlere göndermede bulunarak, farklı Müslüman unsurların bağımsız yaşama ve kendi kültürlerini geliştirme hakkına sahip olduğunu öne sürüyordu. V. Kongre tarafından yayınlanan ve baskıya karşı mücadele etmenin İslam karşıtı olmadığına altını çizen uzlaştırıcı ifadeler dine dair samimi bir ilgiden çok, Öcalan'ın mümkün olan her yerden yeni destekler sağlama çabasını yansıtıyordu (Marcuse, 2010, s.328). Bu örgütlerin kurulduğu dönem özellikle Hizbullah'ın faaliyetlerinin arttığı bir dönemdi. Bundan başka Avrupa'da ERNK'ya bağlı olmak üzere 7 Kasım 1992'de Kürdistan Aleviler Birliği, 1 Ağustos 1993'te Kürdistan Ezidiler Birliği ve Kürdistan Asuri-Süryani birliği adında üç dinsel örgüt daha kuruldu.

Örgütün değişim sürecinde ortaya koyduğu politikalarından biri de PKK'nın siyasallaşmak istemesidir. Öcalan'ın siyasallaşmak istemesinin değişik nedenleri vardı. Öncelikle Soğuk Savaş koşullarına göre şekillenmiş ve stratejisini belirlemiş olan örgüt 1990'dan sonra ciddi açmazlarla karşı karşıya kaldı. PKK'nın mücadele yöntemleri ve stratejisi artık uluslararası alanda kesinlikle meşru karşılanmazdı. Ayrıca bu durumda Avrupa'dan destek de alamazdı. Sağlanabilecek bir ateşkes ve diyalog PKK'nın uluslararası alanda tanınarak geniş bir manevra alanı elde etmesine yarayacak ve Cenevre Sözleşmeleri çerçevesinde "savaşan taraf" statüsünü kazanmasını sağlayacaktı. Ayrıca PKK silahlı mücadelede istediği başarıyı elde edememişti. Silahlı mücadelede gerileme yaşanıyordu. Bu nedenle örgüt içi muhalefet de güçlenmişti. PKK 1994'ten beri askeri alanda gerilemeye başladı, 1997'den itibaren bu çok daha açık hale geldi. Bu yüzden siyasi alana yönelik çalışmalara hız verdi.

Son olarak, PKK'nın böyle bir strateji izlemesi Türkiye üzerindeki baskıları daha da arttıracaktı. Tüm bu etkenler PKK'yı hızla siyasallaşma sürecine girmeye itti ve PKK 1990'ların ortasından itibaren bu çerçevede bir strateji izledi (Kurubaş, 2004, s.114). Böylece PKK bundan sonra askeri olarak ülke içinde küçülürken, siyasal olarak ülke dışında büyüyecektir.

Böylece PKK siyasallaşma konusundaki stratejisine ilişkin olarak IV. Kongrede kararlaştırıldığı gibi artık sadece askeri hedeflere ve koruculara saldıracaktı. Sivillere yönelik saldırılar yüzünden Batı'nın eleştirilerine maruz kalmıştı. Kürt sorunu konusunda Türkiye'yi eleştiren Batı, bu nedenden ötürü PKK'yı da kınıyordu (Kurubaş, 2004, s. 106-107).

⁵⁶ 25 Mayıs 2004 yılında KİH feshedilerek yerine Kürdistan İslam Toplumu kurulmuştur. Bu yapılanma dış merkezli olarak Almanya Kürt Dernekleri Federasyonu YEK-KOM'a bağlı olarak faaliyetlerine başlamıştır. Kürdistan İslami Hareketine bağlı olarak Almanya'da 6, Avusturya ve Fransa'da birer cami bulunmaktadır. Hamburg'taki Şeyh Said Camii birçok gereksinimleri karşılayacak sosyal bir kuruluş niteliği taşımaktadır. Bu örgütlerin dışında 2000 yılından sonra çeşitli dernekler aracılığıyla PKK din konusundaki faaliyetlerine devam etmektedir. Bu dernekler şunlardır; 2007 sonrası dönemde Diyarbakır, İstanbul, İzmir illerinde kurulan Din Adamları Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (DİAY-DER), 2011 yılında kurulan Anadolu Din Adamları Derneği (ADA-DER). PKK'nın din konusunda izlediği politikalarla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz; Semiz, (2011).

Bir diğ er çok önemli de ğ iş im de PKK'nın ba ğ ımsızlık yerine federasyon d ũ ř ũ ncesine bakış ında g ör ũ ld ũ . Ö calan ve diğ er PKK'lı y ö neticiler artık ba ğ ımsızlı ğ ın tek ç öz ũ m olmadı ğ ını, federasyon gibi daha baş ka ç öz ũ m yollarının da d ũ ř ũ n ũ lebilece ğ ini ifade etmeye baş ladılar. Bu de ğ iş imin nedeni ise, Batı'nın özellikle ABD'nin o g ũ nk ũ ř artlarda T ũ rkiye'nin b ö l ũ nmesi d ũ ř ũ ncesine iyi g ö zle bakmamasıydı.

1995 yılında yapılan V. Parti Kongresi s ũ rd ũ ğ ü sıralarda 23 Ocak 1995'te PKK Uluslararası Kızılhaç Komitesine ve İsviçre Dış ıř leri Bakanlı ğ ına birer yazı g ö ndererek kendisinin Cenevre S ö zleşmelerine ve ek protokollerine uydu ğ unun g ör ũ lebilmesi iç in savaş b ö lgelerine giriş lerini garanti etti ğ ini bildirdi. B ö ylece PKK askeri ç öz ũ mde ısrarlı olmadı ğ ını ve silah bırakmaya hazır oldu ğ unu g ö steremeye ç alış ıyordu. Ayrıca PKK uluslararası topluluk tarafından tanınaca ğ ını ve b ö lgede Cenevre S ö zleşmeleri ç erçevesinde hareket edilmesinin sa ğ lanabilece ğ ini umuyordu. Bu sayede PKK "savaş an taraf" statüsü kazanacak, yakalanan PKK'lılara savaş esiri muamelesi yapılacaktı (Kurubaş , 2004, s.110).

15 Aralık 1995'te PKK siyasallaş ma ç abaları ç erçevesinde ikinci kez tek taraflı ateş kes ilan etti. 1-15 Mayıs 1996 tarihlerinde PKK IV. Parti Konferansını (Ulusal Konferans denmeye baş landı) yaptı. Konferansta ö rg ũ t eylemlerine ve gelinen noktaya iliş kin de ğ erlendirmeler yapılarak özellikle PKK'sız bir ç öz ũ mün m ũ m k ũ n olamayaca ğ ı ũ zerinde durularak S ũ rg ũ ndeki K ũ rdistan Parlamentosunun (PKDW) Kuzey Irak'a taş ınması ve savaş ın uluslararası teş hiri iç in halkın ö rg ũ tlenmesi y ö nündeki t ũ m ç abaların desteklenmesi, ũ lke iç inde ve dış ında do ğ rudan ya da dolaylı PKK aleyhinde bulunan kurum ve kiş ilere y ö nelik kazanma veya tarafsızlaş tırma politikasının etkin hale getirilmesi, Kuzey Irak'taki etnik gruplarla iliş ki iç inde olunması, Irak muhalifleriyle ittifakların geliş tirilmesi, T ũ rkiye ve Irak K ũ r tleri arasında oluş turulacak Ulusal Demokratik Birli ğ e iliş kin olarak kuruluş kongresinin yapılması, b ũ t ũ n K ũ r tleri iç ine alacak olan "ulusal kongre" ç alış malarına hız verilmesi, savaş h ũ k ũ meti ve ulusal meclis ç alış malarının geliş tirilmesi kararlaş tırıldı. 1997 ve 1998 yıllarında da Ö calan siyasal ç öz ũ m ve ateş kes ç a ğ rılarını arttırarak s ũ rd ũ rd ũ . Ö calan çeşitli Avrupa ũ lkelerine g ö nderdi ğ i mesajlarla ateş kes taraftarı oldu ğ unu ve T ũ rkiye ile diyaloga hazır oldu ğ unu bildirdi (Kurubaş , 2004, s.111-112).

1 Eylül 1998'de PKK ũ ç ũ nce kez tek taraflı ateş kes ilan etti. Ö calan bu ateş kes e yanıt alabilmek iç in AB D ö nem Baş kanına ve çeşitli devlet baş kanlarına mektuplar g ö nderdi.

PKK'nın t ũ m bu de ğ iş imler ç erçevesinde yeniden biç imlenmesi ve ideolojik olarak kendini yenilemesi 8-27 Ocak 1995'te Haftanın Kampında yapılan V. Kongre ile oldu. 317 delegenin katıldı ğ ı kongrenin önemi PKK'nın b ũ t ũ n y ö nleriyle reforma tabi tutulmasında yatmaktaydı. Ö rg ũ tün kendi öz eleş tirisini yaptı ğ ı kongrede parti programı yenilendi, ideolojik, siyasal ve yapısal de ğ iş imlere gidildi (Kurubaş , 2004, s.109).

PKK 1978 yılında kurulduğu zaman temel parti temsilcisi olarak bir Genel Sekreter ve doğrudan pratikten sorumlu bir Yürütme Komitesini içeren komünist partilerin klasik örgütlenme yapısına sahipti. En yüksek yürütme organı Merkez Komitesi ve partinin en yüksek karar alma merci Parti Kongresiydi. V. Kongrede PKK'nın lider tanımı için kullandığı "Genel Sekreter" terimi yerine "Başkan", "Genel Sekreterlik" yerine "Başkanlık Konseyi" terimleri benimsendi. Bir diğer kararla parti bayrağındaki orak-çekiç işaretleri kaldırıldı. Parti bundan sonra "Sovyet sosyalizmdeki dogmatik politikaları" değil, "gerçek sosyalizmi" benimsiyordu (Jongerden, Akkaya, 2012, s. 123). Partinin gerek örgütsel gerekse ideolojik anlamda değişim süreci Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında yakalanmasının ardından da devam etti.

Öcalan'ın yakalanması PKK için yeni bir dönemin başlangıcıydı. Ocak 1999'da Cemil Bayık'ın eşgüdümünde Merkez Komite üyelerinden oluşan geçici yönetim Kuzey Irak'ta İran sınırına yakın Gader vadisinde PKK'nın VI. Kongresini topladı. Kongrede siyasallaşma çabalarının devamı ve PKDW'nin "Sürgünde Kürt Hükümetine" dönüşmesi üzerinde duruldu. Ayrıca Kongrede Öcalan sonrası örgütün liderliği konusundaki çekişmeler de ilk kez açığa çıktı. Özellikle Osman Öcalan'la Cemil Bayık bu konuda öne çıkan isimler oldu. Öcalan yakalandıktan sonra örgütü toparlamak için üç kişilik geçici Yürütme Konseyi oluşturuldu. Cemil Bayık, Osman Öcalan ve Halil Ataç'tan oluşan Konsey dağ kadrolarının dağılmasını önlemek için bölge sorumluları ve askeri alandaki yetkin isimlerle Kuzey Irak'ta toplantılar yaptı. Örgüte katılımın azalması üzerine Avrupa, Suriye, İran ve Rusya'dan dağlık alanlara yeni gruplar gönderildi. Örgütün belkemiğini oluşturan sekiz kişilik Başkanlık Konseyi üyeleri ise Cemil Bayık, Osman Öcalan, Mustafa Karasu, Murat Karayılan, Nizamettin Taş, Rıza Altun, Halil Ataç ve Duran Kalkan'dan oluştu (Kurubaş, 2004, s.178).

Öcalan, yakalandıktan sonra da örgütteki etkinliğini devam ettirdi. Öcalan, İmralı'dan avukatları aracılığıyla hem PKK'ya hem Türkiye'ye, hem de dünya kamuoyuna mesajlar yollamaya başladı. Bunlardan ilki 6 Nisan 1999'da gönderildi. Öcalan mesajında 1 Eylül 1998 ateşkes sürecinin her alanda tam sorumluluk altında sürdürülmesini ve devletin, başta af olmak üzere barış için alacağı önlemler temelinde silahlı çatışmalara kalıcı olarak son vermesini istiyordu. 1990'lardan itibaren bazı sapmalara rağmen Kürtlerin ifade özgürlüğüne açık hale gelen "demokratik cumhuriyet" in tüm sorunların barışçıl zemini olarak görülmesi gerektiğini ifade eden Öcalan, bu koşullar altında PKK'nın kendini demokratik sistem içinde yasallaşmaya hazırlanmasını, en azından yeni parlamento ve hükümet kurulduktan sonra devletin tavrı netleşene kadar aktif bir toplumsal barış, af, kardeşlik sloganı altında bir siyasal eylem çizgisini benimsemesini ve bunu kararlı bir biçimde uygulaması gerektiğini bildiriyordu. Ayrıca mesajda tüm uluslararası barış ve insan hakları kuruluşları ile hükümet ve

parlamentoların bu temelde destek sunması ve öngörüldüğü gibi bir uygulama gelişmesi halinde BM, AB, Avrupa Konseyi ve AGİT'in sürece gözlemci olarak katılması çağrısı yer alıyordu.

Bundan başka, Öcalan İmralı'daki mahkemeye sunduğu savunmasında da yeni mesajlar verdi. Artık bağımsızlık ya da federasyondan söz etmeyen Öcalan, tek doğru ve gerçekçi çözüm yolunun "demokratikleşme" olduğunu ve tarafların buna uygun hareket etmesi gerektiğini ifade etti. Öcalan neredeyse bütün savunmasını bunun üzerine bina etti.

Öcalan idama mahkum olduktan bir süre sonra, 2 Ağustos 1999'da yaptığı bir açıklamayla PKK'yı silah bırakmaya ve Türkiye'yi terk etmeye çağırды. PKK Başkanlık Konseyi Öcalan'ın bu çağrısını desteklediğini duyurdu. "Halkımıza ve Kamuoyuna" başlıklı 5 Ağustos 1999 tarihli açıklamada "PKK Genel Başkanı Abdullah Öcalan'ın son çağrısının, 1 Eylül 1998 ateşkesi ve İmralı'da ortaya konan "Demokratik Cumhuriyet" çözüm paketinin ilk uygulama adımı olduğu" belirtildi. Daha sonra konuyla ilgili açıklama yapan Osman Öcalan 1 Eylül 1999'dan itibaren çatışmalara girmeyeceklerini, Abdullah Öcalan'ın idam edilmemesi şartıyla silah bırakacaklarını ve PKK'lıların ülkeyi terk edeceklerini bildirdi.

Aslında Öcalan'ın bu isteği ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye'den istediği şeyle aynıydı. Bu, Batılı ülkelere bir mesaj olmanın yanı sıra, örgütün içine düştüğü ideolojik açmazdan kurtulmasını sağlayan ve ona yeni hedefler gösteren bir tavırdı. Ama her ne sebeple olursa olsun "demokratik çözüm" isteği PKK'da yapılmaya çalışılan dönüşümün en somut örneklerinden birini oluşturmaktaydı (Kurubaş, 2004, s.179).

Öcalan Eylül 1999'da yaptığı açıklama ile PKK'nın silahlı mücadeleye son verme kararının sözde kalmadığını kanıtlamak için bir grup militanı Türkiye'ye gelmeye çağırды. Öcalan'ın dediği oldu ve 1 Ekim 1999'da yedi kişilik bir PKK grubu Türkiye'ye gelerek teslim oldu. Bu "Barış Grubunun" başında Avrupa'da yetmişmiş, diplomatik alanda tanınan ve diplomasiyi bilen, uzun yıllar PKK adına diplomatik görüşmelerde bulunmuş Ali Sapan'ın yer alması dikkat çekiciydi. 29 Ekim'de de bir başka PKK grubu Avrupa'dan Türkiye'ye gelerek teslim oldu.

Öcalan'ın stratejik/taktik hamlelerini belli bir mantık çerçevesinde kurguladığı açıktı. Öcalan Türkiye'deki iç siyasi dengeleri göz ardı etmediği gibi, uluslararası konjonktürün gerektirdiği ihtiyatı da elden bırakmıyordu. Öcalan'ın 5 Eylül 1999'da PKK'nın Başkanlık Konseyine gönderdiği mektupta PKK için yaptığı değerlendirme şöyle idi:

"PKK de gerek ulusal ve gerekse uluslararası gerçekliğin özünde 20 yüzyılın son çeyreğinin fırtınalı oluşumu olarak ortaya çıkmıştır. Benzer ideolojik, siyasi ve örgütsel yapılanmaları yoğun yaşamak kadar acımasız şiddete hem yol açtı hem de içinde ve dışında maruz kaldı. Yeni aşamada PKK üzerinde durmak gerçekten büyük önem taşımaktadır. Hatta

gerek Türkiye'nin gündeminin kilitlenmesinden kurtulması, kendini sıkı gözden geçirmeye, dünya çapındaki dönüşümde payını görmeye ve gerçekleştirmeye şiddetle muhtaçtır... Dolayısıyla geçmiş dönemin ütopyik yanı ağır basan PKK programı ve ona yön veren teorik çerçeve, zaten çoktan değişmiş, dönüşen bir dünya ve Türkiye realitesi sonucu, bu biçimde aşılmalı ve çözümünü bulmak durumundadır” (Kapmaz, 2011, s.108).

PKK'daki dönüşümle ilgili olarak Öcalan yargılanırken mahkemeye sunduğu savunmasında bunun tarihsel bir aşama olduğunu ve asla bir döneklik ve tasfiyecilik olarak görülmemesini bilakis gerçek bir devrimci dönüşüm olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir. Öcalan bu konuda şunları söylemiştir;

“PKK gerçekten büyük bir yol ayrımında ya klasik çizgisinde daha katlaşıp, sertleşip, geniş iç ve dış olanaklara dayanarak yaşamını sürdürecektir ya da Dünya ve Türkiye realitelerini doğru değerlendirip, silahlı mücadele aşamasını belli yasal güvenceler temelinde temel taktik olarak bırakıp, yine programını Türkiye bütünselliğini esas alıp genel bir demokrasi programıyla daha da ayrıntılı işlenmiş bir Kürt toplumunun dönüşüm programını, siyasal-yasal eylem ve örgüt biçimini esas alan bir yapıya kendini dönüştürecektir.” Ona göre bu dönüşüm güç kaybının önüne geçmek ve parçalanmayı önlemek için şarttır (Öcalan, 1999, s.64).

PKK'nın örgütsel anlamda değişim süreci 2000 yılında yapılan VII. Kongre ile devam etti. PKK 2-23 Ocak 2000 tarihlerinde yaptığı 7. Kongrede Öcalan'ın istediği şekilde kararlar aldı. Demokratik Cumhuriyet Tezini benimsedi. Öcalan'ın bağımsız Kürdistan'dan vazgeçen, Kürtlerin yaşadığı bütün ülkelerde demokratik yapı kurulmasını öneren “demokratik ülke özgür parça” tezi tekrarlandı. Türkiye için “ayrılma” yerine Demokratik Cumhuriyet tezinin esas alınacağı açıklandı. PKK'nın silahlı yönetiminin rolünü büyük oranda tamamladığı, silah bırakacakları ve PKK'yı yeniden yapılandıracakları belirtildi. 1986 yılında kurulan PKK'nın askeri birimi ARGK' de (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) değişikliğe gidileceği, Siyasal birim ERNK'nın (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) ise lağvedilerek yerine Demokratik Halk Birliklerinin kurulduğu açıklandı. 7 maddeden oluşan Barış Projesi kamuoyuna duyuruldu. Amblem değiştirildi. Merkez Komite yerine Parti Meclisi kavramı geçti. Öcalan tekrar Genel Başkan oldu. Öcalan Kongreden sonra gerilla gruplarının demokratik siyasete hazırlanması için eğitilmelerini istedi (Kapmaz, 2011, s. 128-129).

Bunlar sadece teknik değişiklikler değildi, bu değişiklikler askeri mücadeleye dayanan bir yaklaşımdan “demokratik dönüşüm” dayanan bir yaklaşıma doğru büyük bir stratejik kaymayı içeren yeni ideolojik ve siyasi çizgiyi beraberinde getirdi. Tüm bunların yanı sıra yapılan değişimler taktiksel olarak da okunabilir. Silahlı birliklerin adının Halk Meşru Savunma Kuvvetine dönüşmesinin altında PKK'nın gerektiğinde direneceği mesajı yer

almaktadır. Örgütün silahlı mücadeleyi bıraktığına ilişkin kararını da tabana karşı mesaj olarak görülebilir. PKK böylece silahla yaptığı eylemlerle halktan koptuğunu bu yüzden silahı bıraktığını söyleyerek halka da mesaj vermek istemişti. Ancak PKK'nın silah bırakma düşüncesine karşı örgüt içinde Öcalan'ı teslimiyetçilik ile suçlayarak Örgütten ayrılan ve kendilerini "PKK Devrimci Çizgi Savaşçıları" olarak adlandıran grubun, "Gelecek bizim kararımız ve eylemlerimizde gizlidir" diye açıklama yapmış ve aynı grup, "PKK'nın özellikle İmralı'da ilan ettiği çizginin, emperyalist-kapitalist sistemin içinde bulunan arayış anlamı taşıdığını vurgulamıştı (Faraç, 2010, s.35-36-37).

PKK'nın VIII. Kongresi iki sene sonra, 2002'de yapıldı. Bu kongreyle, PKK tüm alanlarda aktivitelerini durdurdu ve KADEK (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) ismiyle yeni bir örgüt kuruldu. Bu Öcalan'ın "Demokratik Uygarlık Çizgisinde Barış ve Demokratik Çözüm" süreci önerisi üzerine temellenen örgütsel yeniden yapılanmanın tamamlanması sayesinde gerçekleştirilebildi. PKK VIII. Kongresinin sonuç bildirgesinde değişimi şu şekilde açıklıyordu:

"Bunun Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde ve ilgili ülkelerde yeni çizgiye ve söz konusu bölgenin objektif koşullarına önem verilmesi kaydıyla farklı örgütlerin kurulmasının önünü açacağına karar verilmiştir" (Jongerden, Akaya, 2012, s.124).

Bu değişimle birlikte Öncü parti olan ve tüm faaliyet alanlarını kontrol eden PKK, yerini parti kompleksindeki farklı parti ve örgütleri yönetmek yerine koordine edecek olan bir kongre örgütüne bırakıyordu. Örgütsel yapı üstten değil aşağıdan yukarıya giden, her kesim ve kesitin kendisini ifade ettiği bir modele evrilmeliydi. Yeni örgütsel yapı bir parti olamazdı. Çünkü parti kapısını örgütlere, partilere, sivil toplum örgütlerine açamazdı. Örneğin Kongre tarzı bir örgütsel yapı olabilirdi (Kapmaz, 2011, s. 176).

Bu kapsamda üç ülkenin Kürt bölgelerinde farklı partiler kuruldu. Irak'ta Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi, PÇDK 2002'de kuruldu; Suriye: Demokratik Birlik Partisi PYD 2004'de kuruldu; İran'da Özgür Yaşam Partisi; PJAK 2004'te kuruldu. Ancak KADEK kurulur kurulmaz AB tarafından bir terörist örgüt olarak tanınması sebebiyle, bu yeni başlangıcı devam ettirme kabiliyetini kaybetti. Bu durumda 11 Eylül sonrası değişen koşulların da etkisi vardır. Ayrıca 2003 baharında ABD'nin Irak'ı işgali ve Baas rejiminin düşmesi Kuzey Irak bölgesinde yeni bir güç dengesi oluşturarak Kürt siyasal hareketini ciddi bir biçimde etkilemiştir. Tüm bu ortam içinde Öcalan yeni bir örgütsel yapı önerdi. Kasım 2003'te Öcalan tüm Kürt bölgelerini kapsayan fakat bir devlet inşası projesi içermeyen bir Halk Kongresi kurulmasını ilan eden bir kongre düzenlendi (Jongerden, Akkaya, 2012, s. 124-125). Öcalan'a göre;

“Kürdistan Halk Kongresi amaç olarak devletleşmeyi içermeyen, mevcut ulus-devletler ile sorunları barış içinde ve demokratik siyaset esasları ile çözmek biçiminde kendini tanımlayabilir... Mesela tek bir Kürdistan parçası olsaydı, bu tarz bir örgütlenme gerekemeyebilirdi. Ama parçalar ve ulus devletler birbirini şiddetle etkilediği için, bu tarz bir örgütlenme ve siyaset temsilciliğine ihtiyaç olmaktadır” (Öcalan, 2003).

Öcalan mevcut ulus-devletlere Kürt sorununun bölünme olmadan da çözülebileceğine dair garanti vermeye çalıştı. Kuzey Irak’a geniş bir otonomi veren ABD işgali Irak devletinin uzun vadeli bütünlüğüne ilişkin kaygıları gündeme getirmişti. Buna karşıt olarak, Öcalan bölgede ikinci bir İsrail olarak algılanan milliyetçi ve devletçi Kürdistan projesi yerine Demokratik Kürdistan projesinin olumlu karşılanacağını umuyordu. Kasım 2003 Kongresi ile Kongre-Gel (Kürdistan Halk Kongresi) kuruldu (Jongerden Akkaya, 2012, s.125-126).

Kongre-Gel’in söylemi, PKK’nın söyleminden önemli ölçüde farklılaşarak Marksist-Leninist savaşçı dil büyük ölçüde yok oldu ve onun yerini sürekli olarak, hatta ısrarla demokrasiye yapılan göndermeler aldı. Kongre-Gel’in başkan yardımcısı Remzi Kartal, yeni örgütü şu şekilde tarif etmişti;

“30 yıllık mücadele ve dünyadaki değişikliklerden sonra biz de değiştik. Kürt özgürlük mücadelesinin sonucu olarak bir sınıf ve bir ulus temelinde mücadeleyi arkamızda bıraktık. Öcalan’ın İnsan Hakları Mahkemesinde sunduğu savunma yazılarını kendimiz için manifesto olarak kabul ettik. Manifesto demokratik uygarlığı ve insanlık tarihinin kavranmasını hedefliyor. Yeni bir örgütlenmeye sahibiz: Demokratik Ekolojik Toplum. Devlete uyuşmasak bile onunla çatışmadığımızda bu daha demokratik bir yaklaşıma yola açar. Bunu yapmaktaki temel amaç, toplumda demokratik bir zihniyeti geliştirmektir. Ortadoğu’da dinsel/milliyetçi çatışmalar diye bir gerçeklik var. Bu perspektife göre Kongre-Gel sorunları Demokratik Ekolojik Toplum içinde demokratik bir tarzda çözmeye çalışıyor” (Romano, 2010, s.200).

KADEK’in tasfiye gerekçesi şu şekilde ifade edildi:

“Demokratik ekolojik sisteme denk düşecek yeni bir örgütsel yapılanmanın yolunu açmak; kapsayıcı, demokratik, özgür katılıma imkan veren ve Leninist parti etkilerini aşan yeni bir yapılanmaya yol açmak; bu temelde Kürtleri temsil edebilecek, uluslar arası kriterlere uygun, meşru, demokratik ve yasal siyaset yapabilen bir muhataplık durumunun gelişmesinin yolunu açmak” (Kapmaz, 2011, s. 251). Bu şekilde Batı’nın yeni sloganları (demokrasi, insan hakları, ekoloji, özgürlük) birleştirilmeye çalışarak Kongre-Gel kendisini Batı’nın desteği ve kabulüne değer ilercisi bir güç olarak sunmak istemiştir.

Bu anlamda 2000 yılındaki eylemler Kürt diliyle eğitim ve buna benzer azınlık hakları ile ilgili talepler için barışçıl protestolardan oluşmaya başladı. Türkiye AB’ne girmek istediği için de bu türden taleplere karşı çıkması oldukça zor olduğu için Kürt dili ve eğitimi

üzerindeki yasakları gevşetmeye başlatmak zorunda bırakmayı amaçladılar (Romano, 2010, s. 201).

Ancak PKK Kongre-Gel'in kuruluş kongresi esnasında ve sonrasında ciddi bir şekilde etkilendi ve tarihindeki en önemli bölünmelerinden birini yaşadı. PKK kadrolarından bir grup, Başkanlık Konseyinin iki üyesi ve (eski Avrupa temsilcisi de dahil olmak üzere) uzun yıllardır görev yapan bir grup öncülüğünde Demokratik Yurtsever Parti, PWD, kuruldu. ABD'nin desteği ile kurulan bu parti yeterince etkin olamadı (Jongerden, Akkaya, 2012, s. 126). PWD'nin başarısızlığına karşın, PKK içinde ve destekçileri arasındaki karışıklık hareketi etkilemeye devam etti. 2003'ten 2005'e değin, tahminen 1500'e yakın militan örgütten ayrılarak Kuzey Irak ve Avrupa'ya yerleşti ve siyasi aktivitelerine son verdiler. Bu dönemde Öcalan ve PKK temelde hareketi toparlamakla uğraştılar. Bu amaçla, kısa aralıklarla kongreler toplandı. Öcalan demokratik konfederalizm terimini sunarak Demokratik Kürdistan(lar) projesini derinleştirmeye çalıştı (Özcan, 2007, s.112).

“ABD'nin Ortadoğu projesine karşı Kürtler için önerdiğim projem, Kürdistan Demokratik Konfederasyonudur. Ana projem bu. ABD'nin federatif Kürt politikasına karşı Kürtlerin esas olması gereken proje bu. Ulus-devlet önermiyorum; federatif, merkezi ulus devlet içermiyor. Önerdiğim devlet olmayan, ona asla teslim de olmayan model. Bunu tüm Kürdistan parçaları için öneriyorum. Kongre Gel bunun öncü temel çekirdeğidir. Bunun kavramsal, kurumsal, kuramsal tartışmasını geliştirsinler. Bunun hazırlıkları ile uğraşınlar... İlkel milliyetçiliğe karşı ve ABD'nin kanlı sürecini engellemeye yönelik” (10 Kasım 2004 görüşme notları, Kapmaz, 2011, s. 302).

Aynı zamanda 2004'deki karışıklıklar esnasında, Öcalan PKK'nın ayrı bir parti olarak yeniden kurulması için bir çağrı yaptı. Bu yeni PKK, eski klasik Leninist terminolojideki gibi bir öncü partiden ziyade, temelde kadrolarla alakalı, ideolojik ve felsefi bir güç öbeklenmesi olarak tasarlanmıştı. Dahası Öcalan, kadroları ve hareketi sarsan karışıklık yüzünden, PKK'yı yeniden bir güvence gücü olarak yapılandırmak istedi. Siyasi ve askeri aktiviteler ise, diğer askeri ve siyasi örgütlerle (HPG, HRK ve dört ülkedeki Kürt bölgelerinde bulunan kardeş partiler) koordinasyon halinde olan KKK/KCK'nın kontrolüne bırakılmıştı. PKK'nın yeniden yapılanma kongresi olan 9 Kongre 28 Mart 2005'ten 4 Nisan 2005'e kadar sürdü. Yeniden kurulan PKK parti yapısı, Parti önderliği⁵⁷, Kongre, İki Eşbaşkan, Parti Meclisi, Yürütme Kurulu, Disiplin Kurulu ve Komitelerden oluşmaktadır. Kongre partinin temel karar alma organıdır. Parti program ve parti tüzüğünü belirleme ve değiştirme yetkisine sahiptir. Eş başkanları, Parti Meclisini ve Disiplin Kurulunu seçer. Kongre ayrıca Parti Meclisi ve

⁵⁷ Parti önderliği partinin ana teorik ve ideolojik kurumudur. Parti felsefesi, ahlakı, siyaseti ve stratejisini belirler. Bu işlev Öcalan tarafından yerine getirilmektedir.

eşbaşkanların eylem ve aktivitelerini değerlendirme yetkisine de sahiptir fakat Kongre'nin bu şekliyle parti kurumlarının üstünde olan Parti Önderliğinin eylem ve aktivitelerini değerlendirme yetkisine değinilmemiştir. Kongre en azından her iki yılda bir defa, delegelerin en az 2/3'ünün katılımıyla toplanır. İki Kongre arasında, Parti Önderliği, Parti Meclisi ve Eşbaşkanlar ile birlikte en yüksek parti yetkilisidir. Eşbaşkanların biri erkek diğeri kadındır. Kongre tarafından üçte iki çoğunlukla seçilir. Yürütme Kurulu ve Parti Meclisine bu kurumların işleyişinden de sorumlu olan Eşbaşkanlar liderlik eder. Eskiden ARGK (Kürdistan Halk Kuruluş Ordusu) ve halk cephesi örgütü ERNK (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) PKK'nın yürütme kurumları olarak işlev görüyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi ARGK'nın yerini HPG (Halk Savunma Güçleri) ile birlikte İran'daki HRK ve temel kadın gerilla gücü olan YJA-STAR; ERNK'nın yerini YDK (Kürt Demokratik Halk Birliği) aldı. Temel olarak Avrupa'daki Kürt diasporasında etkili olan YDK daha sonra yerini KCDK'ye (Kürdistan Demokratik Toplum Koordinasyonu) bıraktı (Jongerden, Akkaya, 2012, s.126-128).

4 Mayıs 2005 te başlayan Kongre Gel 3. Genel Kurul toplantısında Öcalan 2004 yılında yazdığı "Bir Halkı Savunmak" isimli kitabı ışığında örgütün demokratik konfederalizm ilkeleri doğrultusunda yeniden örgütlenmesini, oluşturulacak yeni örgütsel sistemin ise Koma Komala Kürdistan (Kürdistan Federasyon Topluluğu / KKK) ismiyle kavramlaştırılmasını önerdi (Kapmaz, 2011, s. 319).

21 Mayıs'ta biten Kongre Gel 3. Genel kurul toplantısında KKK sözleşmesi kabul edildi. Buna göre Kürt halkının konfederal sistemini inşa etmek için siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik olarak köy ve sokaklardan başlayarak komünler ve meclisler kurulması kararlaştırıldı. Kongre Gel de KKK sisteminin en yüksek demokratik halk iradesi ve yasam meclisi olarak tanımlandı. Demokratik ekolojik toplum paradigması temelinde yeniden yapılanan PKK, demokratik konfederalizm sisteminin ideolojik gücü olarak kabul edildi. Kadın ve gençlik örgütlenmeleri ise tüm toplumu örgütlemenin öncü gücü olarak tanımlandı. Toplantıda Kürdistan'daki tüm güçlerle demokratik ve ortak bir Kürt stratejisinin geliştirilmesi amacıyla ulusal bir konferans düzenlenmesi çağrısı yapıldı. Öcalan'a uygulanan tecridin kaldırılması istendi. Ayrıca operasyonların ve çatışmaların devam ettiğini, meşru savunma çerçevesinde kendi kazanımlarını koruma zorunluluğu bulunduğu belirtildi. Kürt sorununun çözümü konusunda ABD ve AB başta olmak üzere ilgili tüm güçlerin çözüm rollerini oynamaları istendi. Örgütsel şemaise, 5 kişilik Kongre-Gel Başkanlık Divanı, 11 kişilik daimi Komisyon, 7 kişilik adalet Divanı, 7 kişilik KKK Yürütme Konseyi Başkanlığı belirlendi. Kongre Gel Başkanlığına Zübeyir Aydar, KKK Yürütme Konseyi başkanlığına Murat Karayılan getirildi (Kapmaz, 2011, s. 321-22).

2007 yılında ise KKK, KCK'a (Koma Civaken Kürdistan/Kürdistan Topluluklar Birliği) dönüştü. KCK, Türkiye, İran, Irak ve Suriye Kürtlerini kapsayacak çatı örgütü olma işlevine sahiptir. Öcalan'ın statüsü "KCK Başkanı" olarak belirlenmiştir. Görevi iki yıl olan ve bir başkan ve 30 üyeden oluşan bir Yürütme Konseyi kurulmuştur. Şu anda, KCK Yürütme Konseyi Başkanı Murat Karayılan'dır. KCK'da aşağıdan yukarıya doğru bir örgütlenme öngörülmektedir. İçinde Gençlik Konseyi, Kadınlar Konseyi ve Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de ve bu ülkelerin dışında yaşayan Kürtlerin temsil edildiği iddia edilen beş ayrı konseyin yanı sıra PKK, İran'da faaliyet gösteren PJAK ve Suriye'de faaliyet gösteren PYD gibi siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları ile PKK'nın silahlı kolu olan HPG de temsil edilmektedir. Adı geçen Konseylerden seçilen 300 delegenin temsil edildiği Kongre-Gel ise KCK'nın bir tür yasam organı ya da parlamentosu niteliğindedir (Çandar, 2011, 85-86).

İKİNCİ BÖLÜM

1990-2014 DÖNEMİ KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİNİ ETKİLEYEN YAPISAL FAKTÖRLER

Çalışmanın temel konusu olan 1990-2014 dönemi Kürt siyasal hareketinin söylemindeki dönüşümü ele almadan önce, bu bölümde, Kürt siyasal hareketinin söylemini etkileyen yapısal faktörler ele alınmıştır. Kürt siyasal hareketinin söylemini etkileyen yapısal faktörler olarak, bu bölümde Kimlik Siyasetinin Yükselişi ve Türkiye’de Siyasi Partilerin Kimlik Siyasetine Yönelmesi başlığı altında, siyasi partilerde kimlik eksenli yaşanan dönüşümün nedenleri olarak neoliberalizmin ekonomi-siyaset ayrımını derinleştirilmesi ve vatandaşlık kavramını dönüştürmesi çerçevesinde medeni haklara yapılan vurgunun ön plana çıkması ve sınıf politikalarının etkisini yitirerek kimlik ve farklılık üzerine yükselen politikaların geçerlilik kazandığı görüşü incelenmiştir. Türkiye’de Siyasi Partilerin Kimlik Politikasına Yönelmesi ikinci alt başlığı altında neoliberal politikaların etkisi ve AB’ne üyelik sürecinin kimlik politikaları üzerinde etkisi ele alınmıştır.

2.1. Kimlik Siyasetinin Yükselişi ve Türkiye’de Siyasi Partilerin Kimlik Siyasetine Yönelmesi

Kürt siyasal hareketinin söylemini ele aldığımız dönemin başlangıcı olan 1990 yılını, Kürt siyasal hareketi açısından önemli bir dönemin başlangıcı olarak görebiliriz. Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, 1980 sonrası dönemde PKK ile şiddete yönelen Kürt siyasal hareketi, 1990 yılında Halkın Emek Partisi’nin kurulması ile birlikte yasal zeminde Kürt kimliğini temsil edebilme imkanına sahip olmuştur. Kürtlerin bu dönemde kendi kimlikleri ile parti kurabilmeleri 1980 sonrası dönemde hem dünyada hem de Türkiye’de siyaset alanında meydana gelen dönüşümlerin sonucudur. Bu dönem, özellikle 1990’lı yıllar genel olarak modernitenin eleştirisini içeren kimlik siyasetlerinin dünya çapında yaygınlaştığı, geleneksel anlamda sağ ve sol partiler arasında ayrımlarının ortadan kalktığı ve partilerin etnik, dinsel ve milli kimliklere dayanan politikalar üreterek kimlik temelli bir dönüşüm yaşadığını bir dönem olmuştur. Neoliberal politikaların egemen olduğu bu dönemde, neoliberalizmin siyaset alanında yarattığı dönüşüm, siyasi partilerin politika üretebilecekleri konuları kısıtlamıştır. Sağ partiler daha çok dini ve milli kimlik vurgusunu artırırken sol partiler için de özellikle post modernist düşüncenin de etkisiyle sınıf siyasetini eleştirerek toplumsal cinsiyet, çevre, etnik kimliklerin tanınması ile ilgili konular temel politika alanları olmuştur. Türkiye’de de 1970’lerin sağ-sol temelli ayrışmalarından farklı olarak dini ve etnik kimlikler, kimlik ve

farklılık temelinde siyasal ve kamusal alan içinde yeniden kendilerini inşa ederek ve yeni siyasal ve toplumsal taleplerle ortaya çıkararak siyaset alanında etkin bir konuma gelmişlerdir. Bu bağlamda Kürt siyasal hareketi de bu koşullar içinde kendi kimliğini temsil edebilme fırsatını yakalamış ve söylemini de bu yeni siyaset anlayışı etrafında şekillendirmiştir.

2.1.1. Neoliberal Siyasetin Siyasi Partilere Etkisi

Neoliberalizmin siyaset alanında yarattığı dönüşüm, siyasi partilerin politika üretebilecekleri konuları kısıtlamıştır. Bu anlamda neoliberalizmin ekonomi ve siyaset ayrımını derinleşirmesi sonucunda partilerin ekonomi konularında politika yapma imkanları kısıtlanırken, sosyal adalet fikrinden ve buna ilişkin olarak sosyal ve ekonomik haklardan uzaklaşılmasıyla beraber, medeni ve kültürel hakların ön plana çıkması, siyasi partileri kimlik ve farklılık politikalarına yöneltmektedir.

2.1.1.1. Neoliberalizmin Ekonomi Siyaset Ayrımını Derinleşirmesi

Kapitalizmin en önemli özelliklerinden biri ekonomi ve siyasetin kapitalist toplumda birbirinden ayrılmış olmasıdır. Yani, artı değere el koyma doğrudan baskı ve zor kullanmaya gerek kalmaksızın ekonomik alanda gerçekleşmektedir. Artı-değere el koyanlar ve üreticilerin piyasaya bağımlı olmaları ve bu piyasaya bağımlılık, siyasi baskıdan farklı ve ayrı ekonomik zorunluluklar üretir. Bu ekonomik zorunluluklar öncelikle, artı değere el koymak için ekonomi dışı baskı ya da zor kullanımını gerekli bir koşul olmaktan çıkarmıştır. Bu anlamda artı değere el koyma özgür üreticiler arası sözleşme ilişkilerine dayanır. Bunun en önemli sonucu, hem kaynakların hem de işgücünün toplumsal dağılımının, siyasal, geleneksel veya dinsel kararlarla değil, meta değişim mekanizması aracılığıyla sağlanması olmuştur (Wood, 2003, s.43-44). Kapitalist sistemin bu özelliği, bireysel hak ve özgürlüklerin tanınmasını ve siyasi iktidarın yasalarla sınırlanmasını yani liberal demokrasiyi mümkün kılmıştır. Aynı zamanda parlamento aracılığıyla hayata geçirilen çoğulluk ilkesi ile birlikte toplumdaki farklı çıkarların siyasi partiler aracılığıyla temsil edildiği ve etkili olabildiği düşüncesiyle temsili siyaset kitlelerin rızasını kazanmak konusunda etkili olmuştur.

Bugün neoliberal dönemde ekonomi ve siyasetin birbirinden ayrılması derinleşerek siyasal alanın daralmasına yol açmıştır. Neoliberalizm siyasal alan ile ekonomik alan arasındaki ayrımı çok açık tarif etmemekle birlikte, “siyasal” olana negatif bir anlam yükler. Siyasete atfedilen olumsuzlukların başında da yolsuzluk, kayırmacılık, partizanlık vb. gelmektedir. Siyasete atfettiği olumsuzluklardan yola çıkarak, siyasal rejim dışındaki tüm yönetim alanlarını, teknik ve iktisadi bir alan olarak gören neoliberalizm ekonomi ile siyaset arasındaki ayrımı kurumsallaştırmıştır. Ekonomiyi siyasetten arındırmanın belli başlı araçları, piyasanın ihtiyaçlarını birinci hedef olarak gören “özerk” ve “bağımsız” kurumlar; kamu yönetimine

şirket yönetim tekniklerinin uygulanması (toplam kalite yönetimi, performans denetimi), ticaret ilkelerine aykırı mevzuatın önceden ayıklanması (genellikle rekabet kurumu gibi mekanizmalarla gerçekleştirilir) vb.dir (Bayramoğlu, 2005, s.172-173).

Ekonominin siyasetin etki alanının dışına çıkartılmasına, ya da apolitikleştirilmiş bir ekonomik alan yaratılmasına ilk örnek Merkez Bankasının özerkleştirilmesidir. Bu süreç 1990'ların başında başlamış ve hızla yaygınlaşmıştır. Merkez Bankaları'nın özerkleştirilmesinden sonra, enerji, telekomünikasyon gibi doğal tekel özelliği gösteren alanlarda özerk kurumlar geliştirilmiştir. Tamamen piyasa ilkelerini temel alarak kurulan özerk kurumlar, ekonomi ve siyasetin ayrılmasının en önemli ve somut örneğidir (Bayramoğlu, 2005, s.172-173). Yine 1990'ların başında başlayıp hızla yaygınlaşan merkez bankalarının özerkleşmesi süreci de para politikalarını hükümetin yetki ve sorumluluk alanından çıkarmıştır. Tüm bu gelişmelerle birlikte sağlık ve eğitim refah devleti döneminde kamusal olarak sağlanan hizmetlerin metalaşması ve kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi politikaları ekonomiyi siyasetine etki alanından çıkararak seçimle işbaşına gelmiş hükümetlerin ekonomi politikalarında rollerini azaltmaktadır. Peter Burnham'ın "ekonomi yönetiminin apolitikleşmesi" olarak kavramsallaştırdığı bu süreç temsili demokrasinin izin verdiği ölçüde bir halk etkisinin bu alanlarda olanaksız kılınması sonucunu doğurmuştur (2009, s.164-165). Neoliberalizmin ekonomiyi siyasetten arındırma söylemi ve bu söylem üzerinden gerçekleştirilen apolitikleştirme stratejileri siyasetin sosyal ve ekonomik alanlardan tamamen ortadan kalkması anlamına gelmez; siyaset alanının yeniden tanımlanmasını gerektirir (Güzelsarı, 2008, s.86). Bu anlamda neoliberal süreç ekonomik politikaların sosyal taraflarca müzakere edilmesini önlerken, liberal demokrasinin en önemli kurumu olan parlamentoları yetkisizleştirip siyaseti teknik bir mesele haline getirmiştir. Parlamentodaki temsil mekanizmasının en önemli aracı olan siyasi partiler de bu durumdan etkilenerek ekonomi ile doğrudan ilişkisi olmayan konularda politika yapmak zorunda kalmaktadır. Kimlik konusu da bu konuların başında gelmektedir.

2.1.1.2. Neoliberalizmin Vatandaşlık Anlayışını Dönüştürmesi

Neoliberal politikaların bir diğer sonucu, sosyal adalet fikrinden ve buna ilişkin olarak sosyal ve ekonomik haklardan uzaklaşılmasıyla beraber günümüz demokrasilerinde medeni, siyasi ve kültürel hakların ön plana çıkmasıdır.

1973'te Şili'de ve 1979'da İngiltere'den başlayıp tüm dünyaya yayılan neo liberal politikalar 1970'li yıllarda kapitalizmin refah devleti aşamasında girmiş olduğu krize bir çözüm olarak ortaya atılmıştır. Yine kapitalizmin 1929 yılında somut ifadesini bulan krizine bir yanıt olarak uygulamaya konmuş olan Keynesyen refah devleti modelinin temel özelliği

serbest piyasa ekonomisinin tek başına ekonomik gelişmeyi sağlamada yeterli olmadığı ve bu nedenle devlet müdahalesinin gerekli olduğu görüşüdür. Keynes, piyasanın kendi haline bırakıldığında toplumsal kaynakların tam istihdam edileceği bir denge oluşturmadığı görüşünden hareket etmiştir. Eksik istihdam durumunda Keynes'in önerisi; devlet müdahalesi yoluyla önlemlerin alınmasıdır. Keynesci refah devleti bu amaca ulaşabilmek için, toplam talebi yönlendirici, tam istihdamı sağlayıcı, ekonomik büyüme ve istikrarı koruyucu önlemler almıştır. Diğer bir ifade ile Keynesci refah devleti, serbest piyasa ekonomisinin başarısız olduğu alanlarda üretim eksikliğini gidermek, serbest piyasa sürecinin doğurduğu eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri hafifletmek istemiştir (Sallan Gül, 2006, s.147- 148).

Refah devletinin bir başka önemli boyutu toplumsal uzlaşma sağlama becerisiydi. Refah sistemini niteleyen en temel olgu, refah ilkesi çerçevesinde oluşan ve sermaye çıkarları ile başta örgütlü işçi sınıfı olmak üzere geniş bir orta sınıfın çıkarlarını devletin düzenleyici müdahalesi yoluyla eklemleyebilen güçlü bir toplumsal uzlaşma olarak beliriyordu. Bu uzlaşmanın siyasal alandaki ifadesi, sosyal demokrasinin hegemonyasıydı. Bu dönem boyunca farklı refah devleti türlerinde değişen ölçü ve biçimlerde gelişmiş olan, işçi ve işveren örgütleri ile devlet arasındaki bir üçlü uzlaşma sisteminin hakim olduğunu söyleyebiliriz (Özkazanç, 2007, s.17). Asa Briggs refah devletini şu şekilde tanımlamaktadır: *“Refah devleti, piyasa kuvvetlerinin oyununu en azından üç yönde değiştirmek amacıyla örgütlü gücün (siyaset ve idare aracılığıyla) bilinçli olarak kullanıldığı bir devlettir: Birincisi, yaptığı işin ya da sahip olduğu malın mülkün piyasa değerine bakılmaksızın bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi sağlayarak, ikincisi, bireysel ve ailevi krizlere yol açabilecek hastalık, yaşlılık ya da işsizlik gibi “toplumsal belirsizliklerin kapsamını daraltarak; üçüncüsü, toplumsal ya da sınıfsal konuma göre hiçbir ayırım yapmaksızın, üzerinde mutabık kalınmış sosyal hizmet çeşitleriyle ilgili en iyi standartların bütün yurttaşlara sunulmasını sağlayarak”*(MacGregor, 2007, s.236).

Altvater, Keynesyencilüğün, uzlaştırıcılık görevini, devlet aracılığıyla yönlendirilen bir sınıflararası uzlaşma anlamında yorumlamaktadır. Ücretli çalışan kitlelerin II. Dünya Savaşı sırasında kapitalist sisteme verdikleri onayın nedeni devletin, kitlelerin maddesel koşullarını güvencelenendirme eğiliminde olması, yani istihdam ve reel ücretleri arttırma eğilimiydi. Savaş sonrasındaki refah dönemi sadece sermayenin uygun birikim koşullarına kavuşmasından değil, aynı zamanda sınıflar arası uzlaşmanın sağlanmış olmasından da kaynaklanıyordu. Böylece devlete de meşru bir devlet olma gerekçesini sağlıyordu (Altvater, 1985: 43-44).

Bu dönemin siyasal alana etkisini değerlendirdiğimizde çoğulcu demokrasi söyleminin büyük ağırlık kazandığını ve aynı zamanda ekonomik ve sosyal haklardan oluşan ikinci kuşak hak ve özgürlüklerin ortaya çıktığı söyleyebiliriz. Böylece toplumsal vatandaşlık ve siyasal

vatandaşlığı birlikte değerlendirerek pozitif özgürlük fikrinin gelişmesinin demokratikleşme sürecine önemli katkıları olduğu refah devleti döneminde siyasi partilerin öneminin arttığını ve halkın temsilini sağlamada ve onları siyaset içinde etkin olmasını sağlamada önemli bir konuma sahip olduklarını görmekteyiz. Bu dönemde sosyal demokrat partiler ciddi bir siyasal etkinlik kazanmıştır (Şaylan, 2008: 360-61).

Devlet, emek ve sermaye arasında varılan kısmi ve geçici uzlaşmanın 1970'lerden itibaren çözülmeye başlamasıyla birlikte refah devleti ağır bir krize girmiştir. 1970'lerin başlarında birçok ülkede yaşanan enflasyon krizleri, yüksek kamu harcamaları ve düşük büyüme eğilimleri 1973 petrol kriziyle birlikte refah devleti modeli eleştirilmeye başlanmış ve küreselleşmenin neoliberal doğrultuda yapılandığı yeni bir hegemonik proje yaşama geçirilmiştir. Neoliberalizm, birey, seçme özgürlüğü, serbest piyasa sistemi ve sınırlı hükümet ilkelerine dayanır. Neoliberalizm, devletin pozitif haklar tanıyan, toplumcu, siyasal katılımı ve demokrasiyi benimseyen, sosyal adaleti gerçekleştirmeyi hedefleyen refah anlayışını terkederek piyasa merkezli bir refah anlayışını hedeflemektedir. Neoliberalere göre, günümüzde refah programlarının geliştirilmesine neden olan baskı gruplarının politik taleplerinin kabul edilmesi, işçi hareketlerinin güçlenmesi ve sendikal çalışmaların güç kazanması gibi bazı gelişmeler, klasik liberalizmin birçok ilkesiyle çatışan oluşumlara yol açmış ve bireysel özgürlüğün nasıl korunacağı sorununu gündeme getirmiştir. Bu yüzden özgür toplumu garantilemek için devletin piyasaya ve negatif kişi özgürlüklerine karışımını engelleyecek sınırlamalar getirilmeli, serbest piyasa kendi doğal dinamiklerine bırakılmalı ve yasalarla kişi hak ve özgürlüklerinin tartışılmaz üstünlüğü egemen kılınmalıdır. Diğer yandan Neoliberalizm devletin büyümesine ve bürokratikleşmenin artmasına neden olan sosyal hizmet anlayışının terkedilmesi ve işlevlerini piyasa devretmesini gerektiğini ileri sürer (Sallan Gül, 2006: 37-38). Neoliberalizmde refah kavramı, sosyal adalet ve yeniden bölüşüm gibi kolektif imalar taşıyan kavramlardan bağımsız olarak, sadece bireylerin refahının aritmetik bir toplamı olarak görülmektedir. Adaletin ve özgürlüğün liberal kavranışı, sosyal adalet ve refah kavramların yanı sıra sosyal ve ekonomik haklar kavramının da geçersizleşmesini gerektirir. Neoliberalizmin sosyal hakları ihmal etmesi, medeni, siyasal ve sosyal hakların bütünlüğünden oluşan yurttaşlık anlayışını da dönüştürmüştür.

Çağdaş biçimiyle yurttaşlık, bireyi ulus devlete bağlayan ve özel ve kamu alanı arasındaki bağlantıyı kurarak liberal demokrasilerin meşruiyet kazanmasını sağlayan en önemli kurumdur. Bu kurum, ortaya çıktığı ilk günden beri, özellikle modern ulus devletinin oluşum süreci içinde, yönetici toplumsal sınıflar tarafından halk yığınları üzerinde hegemonya kurmak amacıyla kullanılan ideolojik bir aygıt olagelmıştır. Modern yurttaşlık kurumu, aynı zamanda, milliyetçi ideolojiye destek olma niteliğinde, bireylerin "benzerlik" temelinde aynı

ulusal kültüre aidiyetlerini ve/veya “farklılık” temelinde “yabancıların” bu ulusal kültürden dışlanmalarını belirleyen bir kurumdur. Yurttaşlık eski Yunan’dan günümüze değin oluşan siyasal toplumlar kadar tarihi bir kurum olmakla birlikte, tarih içinde büyük dönüşümler geçirmiştir. Sözelimi Aristo, yurttaşlığı şehir-devletleri yöneticilerinin sahip oldukları ayrıcalıklı bir sosyal ve siyasal statü olarak tanımlamıştır. Günümüzün modern demokratik devletinde ise, evrensel yurttaşlık kavramının ifade ettiği anlam; oy kullanmak suretiyle siyasal karar alma sürecine katılmak ve birtakım medeni, toplumsal, kültürel ve ekonomik haklardan faydalanabilmektedir. Tarihte yaşanan toplumsal değişimlerle birlikte, yurttaşlık sadece belirli gruplara verilmiş bir ayrıcalık olmaktan çıkmış, ulusal devletin sınırları içinde ve/veya ötesinde yaşayan bireylerin çoğunluğunu kapsayan bir kurum haline gelmiştir (Kaya, Tarhanlı, 2005, s.37).

Günümüzde yurttaşlık üzerine yapılmış en önemli değerlendirmeler T.H. Marshall’a aittir. Marshall, yurttaşlık kuramını ilk olarak 1949’da “Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf” adlı çalışmasında geliştirmiştir. Marksizm-liberalizm tartışmasında bir köprü işlevi gören Marshall bu çalışmasında, serbest piyasa ekonomisine sahip toplumlarda yer alan önemli bir çelişkiye değinir. Bu çelişki evrensel oy hakkıyla gündeme gelen siyasal eşitlik ile sosyal-ekonomik eşitsizliğin aynı anda var olmasıdır. Marshall, modern yurttaşlık kurumunu bu tür çelişkilerin çözümünde kullanılabilecek bir kurum olarak değerlendirmiştir. Marshall, bu tür çelişkileri çözmede veya en azından kontrol etmede rol oynayacak politik araçlar olarak yurttaşlığın yaygınlaştırılmasını önerir (Erol, 1997, s. 122).

Marshall İngiltere’de 18. ve 19. yüzyıllar arasında gelişen sosyal refah tarihini incelerken sosyal yurttaşlığın gelişimini ele almış ve yurttaşlığın temel olarak sivil, siyasal ve sosyal olmak üzere üç ana boyutta ifade edildiğini öne sürmüştür. Marshall, 18. yüzyılda öncelikle bireylerin hukuki statüsünü ve sivil haklarını hedef alan önemli bir sivil haklar gelişimi olduğunu öne sürdü. Bu haklar resmi bir mahkemeler sistemiyle savunuluyordu. Sivil haklar ifade özgürlüğü, adil yargılama ve hukuk sistemine eşit erişim hakları gibi temel meselelerle ilgiliydi. İkincisi Marshall 19.yüzyılda yasama süreçlerine daha fazla erişim aracılığıyla siyasal eşitlik için işçi sınıfının verdiği mücadelenin bir sonucu olarak siyasal haklarda önemli bir genişleme olduğuna işaret etti. Bu alanda siyasal vatandaşlık, çıkarların dile getirilmesi için oy haklarının gelişmesini ve siyasal kurumlara daha geniş bir erişimi gerektiriyordu. Britanya örneğinde bu, gizli oy, yeni siyasal partilerin kurulması ve oy verme hakkına sahip olanların sayısının artırılmasıyla ilişkili siyasal hakların ortaya çıkmasını içeriyordu. Son olarak, Marshall refah taleplerine temel oluşturan ve işsizlik, hastalık ve sıkıntı dönemlerinde sosyal güvenlik yetkilendirmelerini tesis eden sosyal hakların 20. yüzyılda genişlemesine dikkat çekti (Turner, 2008, s. 109-110).

Yurttaşlık, sınıfsal, etnik, dini farkları ortadan kaldıran ve kişiyi kim olursa olsun devlet karşısında diğerleriyle eşit konuma getiren bir kavramsallaştırma"dır. Bu elbette, ancak söylem düzeyinde ifade edilen, gerçeklikte yansımaları bulmayan bir durumdur. Ama bu kavram, kişilerin belli düzeylerde kendilerini diğerleriyle eşit ve daha önemlisi devletin "varlık nedeni" olarak görmelerini sağlayan bir söylemsel güce sahiptir. Marshall'a göre:

"Yurttaşlık, toplumun üyelerine bağışlanan bir statüdür. Bu statüye sahip olan herkes, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahiptir. Yurttaşlık kurumu içinde yer alan hak ve ödevlerin ne olduğunu tanımlayan evrensel bir ilke olmamasına rağmen, özellikle yurttaşlık kurumunun henüz gelişmeye başladığı toplumlarda, ideal bir yurttaşlık kavramından söz edildiğine tanık oluyoruz. Bu tür durumlarda aslında amaçlanan şey, toplumun üyeleri arasında bir tür tam eşitliğin sağlanmasıdır. Öte yandan, toplumsal sınıfların varlığı, bir tür eşitsizlik sistemidir. Ayrıca, toplumsal sınıflar, yurttaşlık gibi bazı idealler, inançlar ve değerler üzerine inşa edilebilir" (Marshall, 2006, s. 20).

Yurttaşlık, eşitlik ilkesi üzerine inşa edilmiştir; teorik olarak herkesin eşitliğiyle başlayan ve daha sonra kullanılan hakların genişlemesiyle güçlenmiştir.

"Fakat yurttaşlıkla birlikte ortaya çıkan haklar, kapitalist toplumun sahip olduğu eşitsizliği ortadan kaldırmaktansa, bu eşitsizliğin devamını sağlamada etkin bir rol oynamıştır. Bunun nedeni ise, erken dönemde yurttaşlık kurumunun sadece rekabetçi bir piyasa ekonomisinin vazgeçilmez ögesi olan medeni haklar üzerine inşa edilmiş olmasıydı. Bireysel statünün bir parçası olarak değerlendirebileceğimiz medeni haklar, bireye, ekonomik mücadele süreci içinde bağımsız bir özne olarak hareket etme şansı tanımış ve bireyin kendini koruma gücü olduğu varsayımından yola çıkarak, birey için bir sosyal koruma mekanizması öngörmemiştir."(Marshall, 2006, s.22).

Marshall'ın belirttiği gibi, yurttaşlık kurumu başlangıçta kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisi için bir tehlike olmamış aksine destekleyici bir kurum olmuştur. Marshall bunun nedenini bireye medeni haklar tanınmasının, kaynakların bölüşümünde bir değişimi de beraberinde getirmesine bağlar. *"Sözgelimi, mülkiyet hakkı, bir koşulsuz mülkiyet edinme hakkı değil, bireyin gücü yetmesi halinde mülkiyet edinme hakkı anlamına geliyordu."* (Marshall, 2006, s.23).

Teorik olarak medeni hakların oluşumunu engelleyen nedenlerin ortadan kaldırılması, kapitalist sistemin sınıfsal yapısı ve nitelikleriyle uyumludur:

"Aksine, medeni hakların kabulü serbest piyasa ekonomisini daha da güçlendiren bir etki yapar. Ancak uygulama açısından bakıldığında, medeni hakların tanınmasına ilişkin engellerin ortadan kaldırılmasının, sadece eşitlikçi doğal haklar anlayışından değil, aynı zamanda eşitlikçi sosyal refah anlayışından da kaynaklandığını söylemek gerekir. Buna

rağmen, yurttaşlık 19. yüzyılın sonuna değin toplumsal eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına çok az katkıda bulunmuş olsa bile, 20. yy'ın eşitlikçi politikalarının oluşumuna rehberlik etmiştir.”(Marshall, 2006, s.27).

Marshall'ın genel çerçevesini çizdiği sosyal yurttaşlık kurumunun amacı, işçi sınıfına mensup insanlara eğitim ve sosyal güvenlik hizmetleri gibi refah hizmetleri sağlayarak, onları topluma dahil etmektir. Marshall'a göre sosyal yurttaşlık kurumu sosyal ve siyasal barışın sağlanmasında ve birbirinden kalın sınıfsal çizgilerle ayrılmış toplumsal grupları bir araya getirmede başvurulan önemli kurumdur. Bir başka deyişle, sosyal yurttaşlık, toplumsal barışın tesis edilmesine katkıda bulunan önemli bir unsurdur (Kaya, 2006, s.107).

T.H. Marshall'ın İngiltere bağlamında yurttaşlığa ilişkin söylediği şeyler günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Zira günümüzde yurttaşlık kurumunun içinde barındırdığı sosyal haklardan arınması için kapsamlı bir mücadelenin verildiği görülmektedir.

Marshall'ın vatandaşlık haklarının genişlemesiyle kapitalizm arasında bir çatışmanın olduğu savına bugünden bakıldığında Marshall'ın savının doğrulanmış olduğu görülebilir

Refah devletinin girdiği bunalımdan toplumsal yurttaşlık kurumu da gereken payı almıştır. Toplumsal yurttaşlığın karşısındaki en büyük tehdit, 1970'lerden bu yana hızla yükselen yeni sağ ideolojiden gelmektedir. Neoliberalizm ve yeni sağ ideolojinin konuya ilişkin temel müdahalesi, sosyal yurttaşlık kurumunu medeni (negatif özgürlükler) haklar ve sosyal haklar (pozitif özgürlükler) karşıtlığı içinde kutuplaştırarak çözmesi şeklinde tanımlanabilir (Bayramoğlu, 2005, s.226). “Bağlılık kültürü” yeni sağ ideolojinin yurttaşlık tartışmalarında öne çıkmaktadır. Bir tür girişimcilik kültürüne yol açan “bağlılık kültürü”, özel kişilerin kendi refahlarını kendi çabaları ile oluşturmaları, devletin ekonomiye mümkün olduğunca az müdahale etmesi ve yine devletin kendine faydası olamayanlara yardım etmemesi gerektiğini söyler. Yeni sağ ideolojisi, zamanla sosyal hakları yurttaşlık kurumunun bir uzantısı olarak görmemeye başlamış, kamu hizmetleri yerine özel hizmetlerin oluşumunu desteklemiş ve yoksulları özel yardıma muhtaç zavallı ikinci sınıf yurttaşlar olarak değerlendirmiştir (Bottomore, 2006, s.74).

Yeni sağ'a göre sosyal haklar a) negatif özgürlük ya da adalet talepleriyle uyumsuzdur. b) ekonomik olarak verimsizdir. c) Serfliğin yolunu açar. Bu gerekçelerle refah devletinin yoksulların yaşam fırsatlarını gerçek anlamda geliştirmeksizin onları pasifliğe sürüklediği ve bir bağımlılık kültürü yarattığını ileri sürer. Kendi geçimini sağlayamayan işsizlerin, ortak yükümlülüğü yerine getirmediğini ve bunun da tam üyeliği engellediğini savunur. Bu nedenle de bağımlıları yükümlü kılmak, eşitliğe aykırı değil, tersine eşitliğin gereğidir. Dolayısıyla Yeni sağ politikaların, yurttaşlar arasındaki ekonomik eşitsizlikler karşısında

kayıtsız kalmayı, yurttaşlığın yeniden yapılandırılmasında bir politika olarak benimsediği söylenebilir (Kymlica, Norman, 2008, s.189-191).

Bugün neoliberal dönemde demokrasinin en önemli kavramlarından ve meşruiyet kaynaklarından biri olan vatandaşlık kavramı yerini “girişimci”, “müşteri”, “tüketici”, “oyuncu”, “ortak” gibi kategorilere bırakmaktadır. Neoliberalizmin genişleyen hegemonyasına ve refah devletinin gerilemesine paralel olarak, toplumda sendikal ve siyasal ilişkiler temelinde yükselen geleneksel dayanışma biçimleri gerilerken, bir yandan atomizasyon yaygınlaşmakta diğer taraftan da çoğulcu paradigma çerçevesinde meşruiyet kazanan çıkar (baskı) gruplarının yerine etnisite, din, kültür, cinsiyet vb. temelinde kimlik siyaseti yükselişe geçmektedir (Ataay, Kalfa, 2008, s.40).

Uzun toplumsal mücadeleler sonucu kazanılan sosyal haklarla güçlendirilen vatandaşlık neoliberalizm tarafından medeni ve kültürel haklarla sınırlandırılmış ve bu bağlamda ulusal, etnik, dinsel ve kültürel kimliğe ilişkin konular demokrasi ve demokratikleşme bağlamında ön plana çıkmıştır. Vatandaşlık ve demokrasi kavramlarının odak noktası, yerel kimliklerin tanınması ve kültürel çeşitliliğin kabulü gibi konulara kaymaya başlamıştır. Dolayısıyla vatandaşlık ve demokrasi kavramlarının gelişiminde yeni bir aşamadan yani kimliklerin tanınması hakkından söz etmek mümkün hale geldi. Bu bağlamda “çok kültürlü vatandaşlık”, anayasal vatandaşlık” vb. kavramlarla vatandaşlık yeniden tanımlanmaktadır.

2.1.2. Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine Geçiş

Siyasi partileri kimlik siyasetine yönelten önemli etkenlerden biri de sınıfsal kimliğe dayalı siyasetin günümüzün toplumsal sorunlarına çözüm üretebilmekte yetersiz kaldığı düşüncesinin egemen söylem haline gelmesidir. Sınıf siyasetinin önemini yitirdiğine dair yapılan tartışmalar, günümüz toplumlarının sınıf yapısının değiştiği ve eski sınıf yapısının yerini ağırlıklı olarak yeni orta sınıfın aldığı ve günümüzde egemen söylem haline gelen postmodern düşünce düzleminin anti-özcü yaklaşımının etkisiyle siyasetin artık sınıflar düzeyinde kurmanın olanaksız olduğu ve sınıf kimliğine dayalı eski toplumsal hareketlerin yerini günümüzde kimlik ve farklılık politikalarının başat olduğu yeni toplumsal hareketlerin aldığı görüşleri etrafında yapılmaktadır.

2.1.2.1. İşçi Sınıfının Yapısının Değişimi ve Yeni Orta Sınıf Tartışmaları

Toplumsal sınıf kavramının anlam üretme ve aidiyet oluşturma niteliklerini büyük ölçüde kaybettiği iddiası, sosyal sorunlara bütünlüklü yanıtlar verilmesi arayışının yerine her kısmi sosyal soruna kısmi bir çözüm üretilmesini gündeme getirdi. Böylece kapsayıcı sosyal sorunlar ve bununla bağlantılı sosyal kimlikler yerini sosyal sorun alanını parçalara bölen bir

yaklaşımına bıraktı. Bunun uzantısında toplu aidiyet simgeleri de kaçınılmaz olarak parçalara ayrıldılar. Toplu kimlik simgelerinin silikleşmesine işaret edenler, bunun önemli sonuçlarından birinin, işçi sınıfının 19. yüzyılın ortasından takriben 20. yüzyılın ortasına kadar toplumsal tarihte işgal ettiği merkezi konumunu yitirmesi olduğunu belirttiler. Özellikle Batı toplumlarında, bu yüz-yüzeli yıllık zaman dilimi içinde, siyasal ve toplumsal gelişmelerin ağırlık merkezi işçi sınıfının toplumdaki yeri konusu olmuştu. Bu sınıfın içinde taşıdığı veya taşıdığı varsayılan toplumsal düzeni dönüştürme kapasitesi, aynı zamanda toplumsal sorunların bir toplumsal dönüşüm perspektifi içinde algılanmasına yol açabiliyordu. Toplumsal sınıf kavramının toplumsal mücadelelerde hakim referans olma niteliğini yitirmesi ile yakın tarihe kadar işçi sınıfına atfedilen toplumu dönüştürme kapasitesinin sorgulanır olması arasında yakın bir ilişki var. Robert Castel bunu, “işçi sınıfının mücadeleyi kaybetmesi” olarak tanımlamaktadır (İnsel, 2008, s.23-24).

İşçi sınıfının mücadeleyi kaybetmesi olarak nitelenen sorun, 1980’lerin temel siyasal sorunlarından biri olmuştur. Özellikle Sol’un büyük bölümü, genelde sınıf çelişkilerinin artık toplumun temel ayrılık noktasını oluşturmadığını ve özelde işçi sınıfının gerileme içine girdiğini, Marx’ın attığı sosyalist devrimin öznesi olma rolünü, işçi sınıfının artık yerine getiremeyeceğini ileri sürmektedir. Bu savların temelini, işçi hareketinin 1970’lerin sonlarından beri, özellikle İngiltere ile ABD’de, ayrıca ileri kapitalist dünyanın diğer bölgelerinde aldığı yenilgiler oluşturmaktadır. Daha sonraki gelişmeler, özellikle 1984-1985’te ki büyük madenci grevinin yenilgiyle sonuçlanması ve İşçi Partisi’nin 1983 ve 1987 genel seçimlerinde ardı ardına yenilgiler alması, işçi sınıfının toplumsal ve politik bir güç olarak tükendiği fikrine geçerlilik kazandırmıştı (Callinicos, 2006, s.9).

İşçi Partisi’nin Haziran 1987 genel seçimlerinde aldığı yenilgi sonucu Andrew Gamble toplumsal eğilimlerin giderek Muhafazakârlardan yana döndüğüne işaret ederek şu sonuca varmıştı:

“İşçi Partisi, politikalarında belirgin bir sosyalist çizgiye çok az rastlanan geniş bir reform partisi olmaya doğru, herhalde karşı konulmaz bir şekilde sürüklenmektedir. Bu dönüşüm İşçi Partisi’nin temel ayırt edici özelliği olarak bireysel yurttaşlık haklarının genişletilmesinin belirlenmesini, Thatcher hükümetinin ön ayak olduğu pek çok değişikliğin benimsenmesini ve İşçi Partisi’nin ekonomik politikadaki kolektivizm kalıntılarının iyice silinmesini getirecektir” (akt. Callinicos, 2006, s.10).

İşçi sınıfının yapısı ve bileşiminde önemli değişimlerin olduğu, yeni bir orta sınıfın geliştiği söylenmektedir.

Dahrendorf, Marks’ın, kapitalist üretimin olgunlaşıp büyümesiyle birlikte gerekli hale gelen mekanikleşmenin, vasıf gerektiren işlerin yok olmasına ve buna bağlı olarak, işçi

sınıfının kendi içinde giderek artan bir şekilde homojenleşmesine yol açacağını düşüncesinin gerçekleşmediğini tam aksine, vasıf gerektiren işlerin devamı hatta yayılmasına doğru bir gidişat olduğunu ileri sürmüştür. Giderek homojenleşme bir tarafa, işçi sınıfı çok daha çeşitlenmiştir (Giddens, 1999, s.68). Sendikalar da sıklıkla bu grupları birleştirmek yerine ayırmaktadır. Belki de daha önemlisi, kol işçisi olmayan beyaz yakalı “orta sınıf” genişlemektedir (Clark, Lipset, 2007, s.76). Callinicos, bu soruna dikkat çekerek, bu yüzyılda beyaz yakalıların toplam işgücü içinde oluşturduğu oranın büyük ölçüde büyüdüğünü ileri sürmektedir. Bu durum, işçi sınıfının ve sınıf mücadelesini ölmüş veya ölmekte olduğuna dair düşünce için bir kanıt olarak öne sürülmektedir. Çok sayıdaki farklı yapıdaki işler (şirket müdürleri, üst düzey kamu görevlileri, öğretmenler, hemşireler, sekreterler) “beyaz yakalılar denen genel bir başlık altında toplanmıştır. Beyaz yakalılar içinde iki temel grup oluşmuştur. Birincisi, menajerler (bir şirketin, iş yerinin veya bölümün yöneticisi, müdürü), profesyoneller (avukat, muhasebeci vb.)ve idarecilerdir. İkinci grup ise büro işçileridir. Callinicos, beyaz yakalı iş kategorisini üç ayrı sınıfsal konuma ayırmaktadır. Bir kutupta aslında fiilen kapitalist sınıfın aylıklı üyeleri olan, üst düzey menajerler ve idareciler bulunurken, öbür kutupta fiilen işçi sınıfının üyeleri olan beyaz yakalılar vardır. Bu beyaz yakalılar, sadece büro işçilerinin büyük çoğunluğunu değil, alt meslekler denilen grubun da (öğretmenler, hemşireler, teknisyenler vb.) çoğunluğunu kapsar. Callinicos, Burjuvazi ve proletarya arasında bulunan profesyoneller, menajerler ve idarecilerin oluşturduğu grubu, emek güçlerini satarak yaşayan, ama üretim sürecinde sermaye adına işlev gören sınıf olarak “yeni orta sınıf” olarak tanımlamaktadır. Beyaz yakalıları ise işçi sınıfı içerisinde görmektedir (Callinicos, 2006, s.29-33). Bu bağlamda sınıfın nasıl tanımlanması gerektiği konusunda yapılan tartışmaların önemli olduğu vurgulanabilir. Sınıf politikalarından kimlik politikalarına geçilmesini savunan görüşler Poulantzas’ın “üretken emek” ve “üretken olmayan emek” arasında yaptığı ayrımı dayanmaktadırlar. Nitekim Poulantzas’a göre, işçi sınıfının ve diğer toplumsal sınıfların tanımı, sadece üretim ilişkilerinde buldukları konuma göre yapılamaz.

“Üretim biçimlerinin düzeylerinin karşılıklı somut bileşiminin etkileri, ..., sınıf bölünmeleri, sınıf erimeleri, sınıf kaynaşmaları, kısacası sınıfların bir üstten ve bir alttan belirlenme olguları serisini, özgül kategorilerin oluşumunu, vb. doğururlar. Bunların bileşimin içindeki konumları, her zaman saf üretim biçimlerinin incelenimi ile belirlenemez” (akt. Erbaş, 2007, s.8)

Burada Poulantzas’ın vurguladığı nokta, sadece altyapıdan kalkılarak çözümlenmeler yapılamayacağı, politik-ideolojik belirlenimlerin de önemli olduğudur. Böylece, bütün sınıflar üretim sürecinin dışında, tanımlanmaktadır. İşçi sınıfının üretim sürecinin dışında tanımlanması ise ister istemez dar bir sınıf tanımına yol açmaktadır. Poulantzas’a göre işçi

sınıfı ile yeni küçük burjuvazi arasındaki ayrımın ana yapısal ölçütü üretken emekle üretken olmayan emek arasındaki ayrımdır. Beyaz yakalılar tarafından yapılan işin “üretken olmayan” karakteri, bu grupları, “üretken” işçi sınıfından ayırdığını söyleyen Poulantzas işçi sınıfına giren kişinin üretken işçiyle eş anlamlı olduğunu savunmakta ve beyaz yakalı işçileri işçi sınıfından ayırmaktadır (Wood, 2006, s.64). Poulantzas’ın bu anlamdaki sınıf anlayışı sınıfsal yapıya ilişkin güncel tartışmalarda odak noktasında yer almaktadır. Sınıf üzerinde yapılan tartışmalarda Ortodoks Marksistler, sınıf yapısındaki değişimin ve bölünmenin doğru anlaşılmadığını ileri sürerek, bu düşüncelerin Marksist anlayışa uygun olmadığı noktasında eleştiriler öne sürmüşlerdir. Buna göre Marx, türdeş bir işçi sınıfı öngörmez. Bu bağlamda işçi sınıfının değişik katmanlarını, yani sınıf içi bölünmeleri ve çelişkileri de inceler. Bununla birlikte sınıf içi sektörleri, ayrı sınıfsal konumlar olarak değerlendirmez. Marx’a göre sınıfları teknik iş bölümü değil, sosyal işbölümü belirler. Bu yüzden işçi sınıfının nesnel konumu, ücret ve yaşam düzeylerinden çok yaratılan değerlerin ve zenginliklerin toplum içindeki dağılımına ve bölüşümüne dayanır. Ona göre teknik işbölümü, üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak üretim sürecinin giderek daha karmaşık ve kolektif niteliğe bürünmesinden doğan, dolayısıyla doğrudan üreticiler arasında üretimin gerçekleşmesine dönük işbölümüdür. Bu bağlamda üretken emek (kol etkinliği) ile üretken olmayan emek (kafa etkinliği) arasındaki ayrım, farklı sınıf konumlarını değil, emek etkinliğinin farklı biçimlerine denk düşer. Marx kapitalizmin gelişmesiyle birlikte işçi sınıfının üretken emekten üretken olmayan emeğe doğru genişleyeceğini, dolayısıyla işçi sınıfının giderek daha büyük bir bölümünün üretken olmayan emek biçimlerinde çalışmaya başlayacağını belirtir (Öngen, 2002, s. 22).

Sınıf ile sömürü olgusu arasındaki nedensellik ilişkisiyle ilgili olarak açıklığa kavuşturulması gereken nokta, zora dayalı artık elde etme olayının söz konusu olduğu her durumda sınıf farklılaşmasının zorunlu olarak kendini göstereceğidir. Bu açıklama günümüzde endüstriyel ve teknolojik yapıda meydana gelen değişikliklere bağlı olarak gelişen yeni üretim süreçlerinde (post fordist) kapitalist sınıf yapısının ve sınıf ilişkilerinin ortadan kalktığını öne süren görüşlerin geçerli olmadığını belirtmek için gereklidir. Hangi sektör olursa olsun ve hangi işletme rejimi uygulanırsa uygulansın ya da kapitalist mülkiyet yapısı içinde ne yönde bir değişiklik yaşanırsa yaşansın, hatta çalışanlar ne kadar çok bilgi ve teknik beceriyle donatılmış olursa olsun, eğer üretimde artığın elde edilmesinde kapitalist sömürü biçimleri geçerliyse, o yerde kapitalizm de, ona ait sınıflar da varlığını sürdürüyor demektir (Öngen, 2006, s.26).

Kapitalizmin gelişiminde krizler önemli yer tutar. Kapitalizm her zaman krizler sonrası kendini toplumsal olarak yeniden üretebilmiştir. Kapitalizm bu yeniden üretme sürecinde toplum, ekonomik ve siyasal olarak tümüyle yeniden biçimlenmektedir. Bugün 70’lerde

başlayan ve halen devam etmekte olan krizin sonucu olarak bir kapitalist yeniden yapılanma sürecini yaşamaktayız. Bu süreçten en fazla etkilenen toplumsal sınıf işçi sınıfı olmuştur. Kimi yazarlara göre İşçi sınıfı karşı karşıya kaldıkları tehditleri bir türlü görememişlerdir. Bunun sebebi olarak refah devleti döneminde, sosyal demokrat hareketlerin, kapitalizmin insancillaştırılabileceği yanılsamasına kapılarak neredeyse 30 yıl boyunca, ideolojik rehavet ve örgütsel atalet içinde kalmalarıdır. Savaş sonrası düzeni ve soğuk savaşı izleyen dönemde, sendikalar, üyelerinin kapitalist sistemin doğası hakkında eğitilmeleri ya da hayatın her alanında kolektif kendi kendini yönetme becerileri ile sistemi zorlayacak demokratik nitelikleri edinmeleri konusunda hemen hiçbir sorumluluk almadılar. Bu nedenle, Keynezyen refah devletinin bunalımıyla birlikte yaşanan neo-liberal politikalar kolayca geçerli hale gelebildiler. Böylece, kapitalizmin kaba rekabetçi dinamizmi kendini, serbest pazar, uluslararası yatırım, finansal sermayenin yükselişi ve esnek üretim biçimleri altında yeniden üretti. Emek hareketi tüm bunlara hazırlıksız yakalandı. Sonuçta, 20. yüzyılın sonunda, kapitalizm dünyayı kendine göre yeniden düzenlemeyi hiç kuşkusuz bir kez daha başardı (Panitch, 2002, s.96). Çalışanlar, gerek üretim noktasında gerek toplumsal yaşamda gerçekleşen değişiklikleri, toplumsal gelişme açısından ileri ve olumlu adımlar olarak gören ya da bunları emek yararına kazanımlar olarak gösteren kimi çevrelerce ideolojik şartlandırmaya maruz kalmışlardır. Oysa Bugün kapitalizmin tarihsel olarak daha agresif bir formu geçerlidir; bu form, tüm toplumsal yaşama ve toplumsal özneler arasındaki ilişkiler ile bu ilişkileri düzenleyen bütün kurum ve kurallara damgasını vurmaktadır (Öngen, 2005, s.56).

Kapitalizmin uğradığı krizin nedeni olarak görülen kar oranlarındaki düşüşü önleyecek yeni birikim rejiminin oluşturulması için uygulanan neoliberal iktisat politikaları ve yapısal uyum programları sınıf yapısında önemli dönüşümlere neden olmuştur. Özellikle işçi sınıfının içinde atomizasyon, örgütsüzleşme ve yoğun bir depolitizasyon yaşanmaktadır. İşçi sınıfının güçsüzleşmesinde ve sınıftan kaçışta etkili olan olgular şunlardır:

Neoliberal iktisat politikaları ve yapısal uyum programlarıyla beraber esnek üretim biçimleri yaşama geçirilmiştir. Hem üretkenliği arttıran hem de emek maliyetinden büyük ölçüde tasarruf sağlayan esnek üretim sistemleri, işgücü yapısında, çalışma biçimlerinde, istihdam yapısında ve emek pazarı koşullarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Farklı şirketler tarafından farklı ülkelerde üretilen parçalar yine farklı bir şirket tarafından monte edilip pazara sunulmaktadır (Erbaş, 2007, s.16). Dünya çapında dolaşan sermaye bu yolla sendikaların baskısından, işçi çıkarma ve ücretleri azaltmayı engelleyen düzenlemelerden kurtulma olanakları buldu. Üretimin belli evreleri emek yoğun teknolojiler kullanan, ev ve aile içi emeğin özellikle de çocuk emeğinin sömürülmesine dayanan atölyelerden oluşan taşeron firmalara devredildiği bu üretim tarzı, istihdam biçimlerini değiştirmekte, sürekli

istihdam biçimleri yerini giderek kısmi ve geçici çalışma biçimlerine bırakmaktadır. Bu durum sendikaların gücünü kırmakta, sınıfsal bağlılıkları azaltmaktadır (Gülalp, 2003, s.124).

Teknolojik gelişmelerin iş sürecine girmesi ile birlikte gelişen yeni iş bölümü sınıf içi hiyerarşilerin gelişmesine ve çıkar farklılaşmalarının artmasına yol açmaktadır. Bu durum sınıf dayanışmasını azaltmaktadır (Öngen, 2005, s.57).

Hizmet sektörünün imalat sanayi aleyhine genişlemesi ve kamu sektörünün daraltılarak geleneksel mavi yakalı- beyaz yakalı çalışan veya işçi- memur ayrımı eski önemini yitirmektedir. Hizmet sektörünün gelişmesi yeni bir orta sınıfın gelişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla işgücünün sınıfsal yapısı değişirken sanayi ve imalat sektöründeki işçiler güç kaybetmeye başlamıştır. Kapitalist sistem içinde yeni ücretlilik sistemlerinin gelişmesi ve teknolojik gelişmeler sonucu işçi sınıfı dışında farklı ücretli kategorilerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Erbaş, 2007, s.16).

Tüm bu gelişmeler sınıfın türdeşliğinin azalmasına, sınıfsal dayanışmalardan uzaklaşmasına ve sınıf içi bölünmelere neden olmuştur.

Sınıfta yaşanan bu dönüşümlerle birlikte ayrıca Sınıfsal kimlikten uzaklaşma, sınıf politikalarına yabancılaşma ve bunlar yerine sınıf dışı kimlik arayışlarına yönelme söz konusudur. Bu durum kimlik ve farklılık politikaları ile sivil toplumculuk ve yeni toplumsal hareketler gibi yeni siyaset biçimlerini ve radikal demokrasi gibi yeni arayışları gündeme getirmiştir (Öngen, 2005, s.61).

2.1.2.2. Postmodernizm ve Yeni Toplumsal Hareketler

Yukarıda açıklandığı üzere işçi sınıfında yaşanan bu değişimin yanı sıra postmodern söylemin egemen hale gelmesiyle birlikte sınıf politikaları eleştirilmeye başlanmıştır.

Postmodern söylem kapsamlı bir çerçevede, ilk olarak 1960'lı yıllarda sanat ve estetik tartışmalarında kendini göstermiştir. Postmodernizm öncelikle mimariden başlayarak sanatın diğer alanlarına yayılan yeni bir sanat anlayışını tanımlar. Bu yeni anlayış modernist tarzdan estetik bir kopuşu simgeler, sanatın belli bir gerçekliği temsil etmesi zorunluluğunu reddeder, sanatsal ürünü kendi içinde özgün, farklı biçimlerde yorumlamaya açık, alışılmışın dışında estetik bir nesne olarak görür (Keyman, 2000, s.44). Sanat alanındaki tartışmalar kısa bir süre sonra tüm kültürel süreçlerin ve düşüncenin sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bir başka deyişle, sanat ve estetik alanlarındaki tartışma giderek düşün alanına sıçramış ve yeni bir postmodern felsefe gereksinmesi dile getirilmeye başlanmıştır (Şaylan, 2002, s. 110).

Postmodern teorisyenler, günümüzün yüksek teknoloji medya toplumunda yeni ortaya çıkan değişim ve dönüşüm süreçlerinin yeni bir postmodern toplum kurmakta olduğunu ve postmodernlik çağının yeni kavram ve teorileri gerektiren yeni bir tarihsel çağı, yeni bir bir

toplumsal-kültürel formasyonu oluşturduğunu ileri sürmektedirler (Best, Kellner, 2011, s. 16). Belirli bir toplumsal formasyon içerisinde postmodernliği ele alan Lytord, Jameson, Baudrillard ve Harvey gibi yazarların genellikle sanayi sonrası toplum veya enformasyon toplumu bağlamında ortaya çıkan yeni kültürel durumlara gönderme yaptıklarını görmekteyiz.

Jameson, postmodernizmi kapitalist üretim tarzının İkinci Dünya Savaşı sonrası ve özellikle 1960'lı yıllardan bugüne kadar uluslararasılaşması ve tamamıyla global bir nitelik kazanması sürecini adlandıran geç-kapitalizm dönemine karşılık gelen kültürel bir biçim olarak görür. Bu anlamda, postmodernizm geç-kapitalist toplumun kültürel mantığını niteler ve toplum içindeki bireysel ilişkilerin ve sanatsal etkinliklerin işleyiş tarzını simgeler. Jameson, postmodernizmi, Mandel'in geliştirmiş olduğu, kapitalizmin evriminin üçüncü safhasıyla ilişkilendirilir: Pazar kapitalizmi, tekelci ya da emperyalist kapitalizmden sonra ortaya çıkmış "geç, uluslararası, tüketici kapitalizm. Kapitalist sistemdeki değişimlere karşılık gelen sanatsal ve kültürel formların çözümlenmesi, Jameson'un "geç-kapitalizmin kültürel mantığı olarak postmodernizm" savının temelini oluşturur. Jameson'a göre, Pazar ekonomisinin kültürel formu realizm, tekelci kapitalizminki modernizm, geç-uluslararası kapitalizminki ise postmodernizmdir (Jameson, 1984, 53-72).

Harvey'e göre postmodernizm kapitalizmin üretim biçiminin coğrafi ve tarihsel bir durumudur. Bu durum, 2. Dünya Savaşı sonrası kapitalist üretim biçimini belirleyen Fordizm'den post-fordizm'e ya da esnek üretim biçimine geçişle ortaya çıkmış mekansal ve zamansal (tarihsel) bir durumdur.

Fordizm, emek üzerinde belirli bir denetim pratiğini, bir teknolojik bileşimini, tüketim alışkanlıklarını, politik-ekonomik iktidarın belirli bir biçimlenişini temel alan ve 1945'ten 1973'e kadar süren uzun ekonomik canlılık dönemi sağlayan bir sermaye birikim tarzıdır (Harvey, 2006, s.146). Bu dönemde görülen büyüme, kapitalist gelişme sürecinin baş aktörleri arasında bir dizi uzlaşmaya ve konuların yeniden tanımlanmasına bağlıydı. Devlet Keynesci roller üstlenmek ve yeni kurumsal kapasiteler geliştirmek zorunda kalmış, büyük sermaye güvenli karlılığını sürdürebilmesi için bazı fedakarlıklarda bulunmuş, örgütlü işçi hareketi ise emek piyasalarında ve üretim süreçlerindeki işleyişe ilişkin yeni roller ve işlevler üstlenmek durumunda kalmıştır (Harvey, 2006, s.155).

1960'lı yıllardan başlayarak, 1970'li yıllara doğru Fordist birikim tarzının, kapitalizmin çelişkilerini denetim altında tutmasının olanaksızlığı gittikçe daha belirgin hale gelecektir. Harvey'e göre bu durumun temelinde, kitle üretimi sistemine yapılan uzun vadeli ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımlarının, tasarımda esnekliği büyük ölçüde engelleyen ve değişmez tüketici piyasalarında istikrarlı büyüme varsayımına dayanan katılığından kaynaklanan sorunların yanı sıra işgücü piyasalarında emek dağılımında ve iş

sözleşmelerindeki katılıktan kaynaklanan sorunlar vardı (Harvey, 2006, s.165) Bu sorunların ortaya çıkması yatırım düzeyinin düşmesine ve yapısal bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uluslararası düzeyde bu yapısal kriz İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomik ilişkilerinin düzenleyicisi Bretton Woods anlaşmasının çöküşü, iki savaş arası dönemi niteleyen korumacı ticaret politikalarının yeniden doğuşu ve birbirini takip eden petrol krizleriyle kendini gösterir. Fordizm'in krizi, geniş çaplı işsizlik, toplumsal çözülme, bölgelerin eşitsiz gelişmesi, devletin mali krizi, sermaye-emek anlaşmalarının çöküşü, ekolojik kriz, pazarın yeniden yapılandırılmasına gereksinim, dengesiz refah dağılımı ve refah devleti siyasalarının yavaş yavaş yok edilmeye başlanması, hızlı ve kökten bir örgütlenmeyi gündeme getirdi (Keyman, 2000, s.55). Harvey'e göre, bu gündem post-fordist birikim tarzına geçiş ya da esnek birikim biçiminin kapitalist üretim tarzı içinde yaygınlaşması olarak nitelenir. Bu yeni endüstriyel yeniden yapılanma, iş ilişkilerinin düzenlenmesinde ve ürün geliştirilmesinde coğrafi, zamansal ve örgütsel bir esnekliği beraberinde getirir. Esnek birikim, Fordizmin katılıklarıyla çatışarak, emek süreçleri, işgücü piyasaları, ürünler ve tüketim kalıpları bakımından esnekliğe yaslanır. Temel özelliklerinden biri, yeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yeni yöntemlerin, yeni piyasaların ortaya çıkması ve hepsinden önemlisi ticari, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin temposunun büyük ölçüde hızlanmış olmasıdır. Harvey, bu dönemde ayrıca "zaman-mekan sıkışması" adını verdiği olgunun yeni bir evreye girdiğini, böylece bu durum, hem özel hem kamusal karar verme süreçlerinin zaman ufkuunu kısaltırken, uydu iletişimi ve ulaştırma maliyetlerindeki düşüş bu kararları artan ölçüde genişleyen ve çeşitlenen bir mekana derhal yayma olanaklarını gittikçe artırdığını belirtmiştir (2006, s.170-171).

Esnek sermaye birikim tarzının temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir; a) hizmet sektörünün gelişmesi b) Bilişim teknolojileri sayesinde bilginin üretiminin hızlandırıcı ve işlevselleştirici faktörü olması c) yatırım/kar kararlarının bilgi/bilişim temelinde geliştirilmiş "stratejik planlama" ile alınması (diğer bir deyişle, yatırımların talebin önceden yaratılmasına ya da belirlenmesine bağlı yapılması ve d) bu tür yeniden yapılanmaların pazarın genişlemesi ve kontrolünün garantörü rolünü üstlenmiş girişimi destekleyen neoliberal devlet politikalarıyla korunması. Bu da Keynesyen refah devleti yerine, bu yeni pazara dönük devlet politikası anlayışı, sosyal güvenlik yasalarının ve yasalara karşılık gelen idari pratiklerin sorgulanmasını Pazar mekanizmalarının refah anlayışına karşı desteklenmesini, vergi indirimi ve destekleme yoluyla devletin tercihinin az karlı değil, kar getiren yatırımlara kaymasını ve devlet müdahalelerinin sermayenin karlı gördüğü alanlara, sermaye yanlısı olarak kaydırılması gibi nitelikleri taşır. Bu siyasal ve ekonomik değişim ve dönüşümlerin en belirgin sonucu kentsel ve bölgesel eşitsiz gelişimin devlet politikaları tarafından desteklenmesi ve gelişimin

belirleyici niteliği haline gelmesidir. Bu gelişmenin kültürel sonucu bir yandan yeni bir kentsel yaşam biçiminin ve düşüncesinin, öte yandan da yeni tüketim kalıplarının ortaya çıkmasıdır. Tüketim davranışında, yaşamda ve estetik düzeyde bireyselliğe dayanan bu yeni kültür ve ideoloji, kentsel yaşamda bir taraftan yeni orta sınıfı çıkarır. Diğer taraftan, bu bireyselleşme süreci sınıf, vatandaş gibi birleştirici ve bütünleştirici kategorilere karşı geliştirilen birey politikasının da maddi temelini oluşturur. Sonuç, birey siyasaldır fikrinin ortaya çıkmasıdır. Postmodernizm bu anlamda, modern toplumda hem yeni kentsel orta sınıfı ve bu anlamda tutuculuğu ve bireyselliği hem de birey politikasını sivil toplumda sürdüren grupları içeren bir durumu niteler (Keyman, 2000, s.56).

Postmodernizme yönelik daha çok Marksist çizgide kalan bu açıklamalar dışında, aynı zamanda modernizmin toptan radikal şekilde eleştirisini içeren açıklamalar da mevcuttur. Kimlik politikalarına vurgunun artması ve sınıfsal hareketlerin yadsınması düşüncesinin temelleri modernizme karşı yapılan bu eleştirilerle oluşturulmuştur. Burada eleştiri yoluyla modernizmi yeniden kurmak değil bütünüyle yadsımak söz konusu olmaktadır. Postmodernizm bir taraftan modernist sorunsalın ve Aydınlanma felsefesinin, diğer taraftan modern toplumun radikal bir eleştirisini sunan bir felsefi söylem ya da bir durumdur. Modernist düşüncenin temelinde genelde ilerlemeye duyulan inanca bağlı olarak, nesnel gerçekler ile evrensel değerleri oluşturmanın mümkün olduğu inancı yatar. Postmodernizm ise bunun tersine özcülük karşıtıdır ve toplumu bütünlük bir toplam olarak gören meta-anlatılara kuşku ile bakar (Heywood, 2007, s.385). Bu bağlamda, temel nokta postmodernizm ile post-yapısalcı akım arasındaki ilişkidir. Foucault ve Derrida gibi post yapısalcı akımın önemli düşünürlerine göre, modernist sorunsal, batı felsefesinin bir ürünü olarak, ussal, özne temelli ve bilimin toplumsal eylemliklerinden bağımsızlığı, nesnelliği ve evrenselliği varsayımlarına dayalı bir tutumu niteler. Bu varsayımın temelinde, bilimsel gelişmenin özgürlük ve demokratikleşmeyi getireceği inancı vardır. Oysa, Foucault ve Derrida'nın ortaya koyduğu gibi modernist sorunsal, özünde iktidar, disiplin ilişkilerini ve toplumsal denetim mekanizmalarını tüm toplumsal dokuya yayan ve bunu yapmak için de us merkezli bir tarzda işlev gören bir yapıdadır. Modernist sorunsal Kartezyen özne olarak tanımlanmış modern birey kavramını ayrıcalıklı bir konuma yerleştirir ve diğer toplumsal kimliklerin tanımlanmasında nirengi noktası olarak kullanılır. Sonuç, farklı kimliklerin bu modern birey kavramına indirgenmesi ve toplumsal eylemliliklerin kendi özgünlükleri ve tarihsellikleri içinde değil, bu indirgeyici, birleştirici ve bütünselleştirici süreç içinde ele alınmasıdır. Foucault ve Derrida bu sürecin, farklılıkları ve özgünlükleri dışladığı ölçüde özgürleştirici değil, normalleştirici ve disipline edici olduğunu ileri sürerler. Modernist sorunsalın bu şekilde okunması, postmodernist söylemin kurulmasında felsefi başlangıç noktasını oluşturur

(Keyman, 2000, s. 45). Postmodernizm her şeyden önce şeylerin olmaktan çok kurulduğu ontolojik önkabulüne dayanır. Buradaki kurulmuş olmak varolanların oluşturulduğunu/inşa edildiğini ima etmektedir. Dolayısıyla şeyler mutlak, aşkın ve ebedi değildir; tam tersine değişkendirler. Bu anlamda Foucault, modern özne anlayışını sorgulayarak, öznenin aslında verili olmayıp, kurulduğu varsayımından hareket etmektedir. Derrida, Batı düşüncesindeki metafizik ön kabullere karşı çıkar ve her şeyin dilsel olarak kurulduğunu öne sürer. Her türlü merkez fikrini reddeden Derrida, merkezsizleşmeyi savunarak, sabit olan şeylere meydan okumaktadır (Evre, 2009, s.94-95). Postmodern düşüncenin, şeylerin olmaktan çok kurulduğuna vurgu yapması, her türlü mutlak, evrensel ve sabit töz kategorilerini yadsımaktadır. Dolayısıyla postmodern düşünce, şeylerin sabit özleri olduğu şeklindeki ontolojik ön kabule karşı çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, şeylerin özelliklerini özsel/rastlantısal ayrımı çerçevesinde kavrayan ve şeylerin varlığını, o şeyin temel veya birincil bir özelliğiyle tanımlayan özcülük düşüncesi, postmodern söylem tarafından reddedilmektedir. Buna göre, insanı merkeze alan ve belli bir insan doğası tanımından hareket eden modernite, özcü bir ontolojiye dayanmaktadır. Şeylerin varolabilmesi için öncelikle kendilerinde zorunlu olan özlerin varolması zorunluluğu bulunmaktadır. Öte yandan, modern öznenin, aslında verili olmayıp kurulduğu varsayımından hareket eden Foucault, öznenin bir özü olduğu önkabulüne karşı çıkar. Bunun yerine özneyi bir biçim olarak kavrar ve farklı özne biçimlerinin iktidar ilişkileri ve hakikat oyunları ile ilişki içinde tarihsel olarak kurulduğunu ileri sürer. Aynı biçimde Derrida'ya göre, metin dışına çıkılamayacağı için dil dışındaki nesnelere özleri olup olmadığı kavranamaz. Şeylerin özleri olduğu önkabulü, aslında dilsel bir inşadır (Evre, 2009, 95-96).

Post modern söylemin bir diğer özelliği, şeyleri/olguları olumsal olarak kavramasıdır. Bir şeyin olumsal olduğunu söylemek, o şeyin varlığının zorunlu olmadığını, fakat aynı zamanda imkansız olmadığını da ileri sürmektir. Başka bir deyişle olumsallık bir şeyin hem olanaklı, hem de zorunlu olmayan varoluş kipidir. Zorunluluğun karşıtı olan olumsallık terimi, ontolojik açıdan, bir şeyin, bir olayın ya da bir olgunun varoluşunun zorunlu olmayıp, gerçekte varolmayabilme veya olduğundan daha farklı da olabilme özelliğini tanımlamaktadır. Buna göre olumsallık özelliğine sahip olan şeylerin/olguların varlık nedeni, kendinde değil, yine varoluşu zorunlu olmayan başka şeylere/olaylara bağlı olmaktadır. Bu anlamda Foucault, evrensel, zorunlu ve kaçınılmaz olarak dayatılan sınırların çözümlenmesini ve bu sınırların aşılması için tarihsel ve pratik olarak denenmesini öngörmektedir. Foucault, evrensel, zorunlu ve kaçınılmaz olarak sunulanda, tikel, olumsal ve keyfi unsurların oynadığı role vurgu yapmaktadır. Özne sorunsalına bu bağlamda eğilen Foucault için özne zorunlu değil olumsaldır. Aydınlanma tarafından belirlenen modern öznenin zorunlu olarak sahip olduğu

unsurlarına karşı çıkar. Modern tarih anlayışı, Aydınlanma düşüncesinden beri tarihin bir yönü olduğu ve kaçınılmaz olarak ileriye doğru ilerlediği varsayımına dayanır. Postmodern düşünürler ise tarihin yasaları olduğu ve zorunlu olarak bir yere doğru ilerlediği fikrine karşı çıkarlar. Foucault'un tarihselliği, zorunluluk mantığına dayanmaz. Buna göre tarih, geçmişin günümüzdeki etkin varlığı ve bugünü içten içe harekete geçiren bir şey değildir. Tarihin hep iyiye doğru ilerlediği fikrine karşı çıkar. Bununla birlikte ilerlemenin şiddete, tahakküme doğru olduğu biçiminde kötümser bir ilerleme fikrini benimser. Fakat tarihin giderek tahakküme doğru ilerlediği fikrini bir zorunluluk olarak okumamak gerekir. Çünkü Foucault, tahakküm, sömürü ve özneleşme biçimlerine karşı mücadelelerin olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer yandan Derrida da modernitenin düzçizgisel tarih anlayışına ve buna bağlı okuma/yazma tarzına karşı çıkmaktadır. Çizgisel olmayan bir tarzda yazmaya başlamak ise, Derrida'ya göre, aynı zamanda, geçmişe ait yazıları, farklı mekanlara göre yeniden okumaktır. Zira, Derrida, farklı yazmak için, farklı biçimde yeniden okumak gerektiğine işaret etmektedir (Evre, 2009, s. 97-98).

Lyotard "postmodern durumu", modern toplumda egemen olan iki temel anlatı biçiminin – marksist ve liberal söylemler- çöküşünün bir yansıması olarak görür. Bütün meta-anlatılar, sonucu önceden belli olan bir hedefe ya da tarihsel amaca işaret ederler, Lyotard meta-anlatıların çöküşünü ilan ederek, bilimin, aklın ve teknolojinin insanı özgürleştireceği veya tarihin sürekli ilerlediği gibi Aydınlanmacı değerleri de reddetmektedir. Bu anlatı biçimlerinin meşruluk krizi ve çöküşleri Lyotard'a göre toplumda, insan ilişkilerindeki farklılıkları "sınıf" ya da "modern birey" gibi bütünleştirici ve birleştirici kategoriler içinde yok eden söylemlere karşı şüpheciliği ortaya çıkarır. Sonuçta "modern toplumun bilim ve bilgi kuramı anlayışının radikal bir eleştirisine dayalı, genel yerine lokal, bütünsellik yerine farklılıkları tercih eden bir söylemler dizisi üzerine kurulu postmodern koşul ortaya çıkar (Keyman, 2000, s.52).

Postmodern söylemin, politik süreçle ilgili en ilgi çekici yönü, Lyotard'ın deyimiyle "büyük anlatıların" yadsınması olmuştur. Postmodern söylem, genel olarak büyük anlatıların teleolojik (örneğin tarihin belli bir amacı gerçekleştirecek biçimde akması) kurgular olduğunu ileri sürmektedir. Bir başka deyişle post modern söylem büyük anlatıların yani kuramsal paradigmalardan teleolojik özelliklerinden dolayı açıklayıcı bilgi ve evrensel etiği doğrudan ya da dolaylı biçimde üst üste getirdiğini ileri sürmektedir. Bunun, dilin doğasından kaynaklanan sınırlılıklara ek olarak yeni bir paradoksu gündeme getirdiği açıktır. Bu paradoks, bilgiyi dile getiren kişinin dışındaki gerçeklik ile etik arasında ortaya çıkacak kaçınılmaz gerilimden kaynaklanmaktadır. Postmodern söylem, hem bilginin (kuram) hem de etiğin kurgusallığına işaret edip bunların çoğulculuğunu ve göreliliğini dile getirmektedir. Yani postmodern söyleme göre doğruyu temsil eden kuram ve bu kuram ile özdeş, "diğerlerini" dışlayan etik,

özgürleşmeyi önleyicidir. Bu nedenle de artık bunların ya da bir başka deyişle bu tür insan ya da toplum bilgisinin yadsınması gerekir (Şaylan, 2002, s.298). Tüm bu anlatılar ışığında postmodernizmin genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür; 1) Modern dönemin mega özgürleşme anlatıları “biz” ve “onlar” ayrımına gitmektedir ve “biz” adına ortaya konan özgürleşme anlatıları kaçınılmaz olarak terörü ve diktatörlüğü uygulamak durumunda kalacaktır 2) İkinci dünya savaşı sonrasında yaşananlar büyük anlatıların güvenilir olmadığını kanıtlamıştır. Bu büyük anlatılara Marksizm ve Liberal demokrasi de dahildir. 3) Büyük anlatılar kendi hakikatini ve hakikat tekeli yaratmıştır. Böylelikle hakikat söylemi diğer söylemlerden ayrıcalıklı olmuştur ve kendisini dayatmıştır. Post modern düşünürlere göre bu yüzden söylem çoğulculuğu savunulmalıdır. 4) Büyük anlatılara meşruluk sağlayan ve hakikati öncelikli konuma yerleştiren şey öznedir. Postmodernlere göre “özne” insanlık ve felsefe tarihinde yeni bir kavramdır ve modernitenin özgün ürünüdür. Postmodernizme göre ise insan özne olarak ölmüştür (Aladağ, 2013, s.43-44).

Postmodern söylem içinde tartışma alanına giren sorun kategorilerinden biri toplumsal kimlik olarak tanımlanabilir. Toplumsal kimlik, bilindiği gibi toplumsal rol kavramından farklıdır ve bireyin ya da topluluğun bilinçli bir inşası kimlikte söz konusu olmaktadır. Toplumsal kimlik sorununun, özellikle yeniden yapılanan kapitalizmin dönüşüm süreci içinde, giderek artan ölçüde önem ve ağırlık kazandığı söylenebilmektedir. Kimlik esas olarak bir inşadır ve farklılaşmayı belirler. Bir başka deyişle kimlik, öbürlerinin olmadığını olmak ya da öbürlerinde olmayan özelliklere sahip olmaktır. Kimlik, dünyayı ve insanın dünyadaki yerini algılamasını sağlayan bir mekanizma olarak değerlendirilebilmektedir. Bu çerçevede kimlik, birey tarafından da bir insan topluluğu tarafından da inşa edilmektedir. Özellikle bir kollektivite tarafından inşa edilen kimlik bir yönüyle insanları içermekte bir yönüyle dışlamaktadır.

Kapitalizmin yeniden yapılanması sürecinin temel ögesi olan küreselleşme bir evrenselleşmeye yol açmakta, yerleşik normlar, total yaşam biçimleri hızla değişmekte; bireyler ve toplumsal kollektiviteler karmaşık ve dinamik ortamda kendilerini yeniden tanımlama gereğini duymaktadırlar. Söz konusu gereksinme kimliklerin yeniden tanımlanması ile aşılmaya çalışılmaktadır. Küresel ve yerel arasındaki diyalektik etkileşim, insanların kendilerini tanımlayacak kimliklerini inşa etmelerini belirlemektedir. Böylece birey için dinamik, çok sayıda seçeneği ortaya koyan bir seçme yapma zorlaması söz konusu olmaktadır (Şaylan, 2002, s. 299). Nitekim içinde yaşadığımız çağda dinsel-mezhepsel, etnik, ulusal vb. yerel kimlik arayışlarının olağanüstü bir yoğunluk gösterdikleri söylenebilmektedir. Bir başka deyişle, modernite çağının en önde gelen kimlik türü olan ulusallık yeniden yorumlanırken ona rakip çok sayıda kimlik türü ya da ölçütlerinin de siyasal yaşamı

belirlemeye başladığı ileri sürülmektedir. Örneğin ulusçuluk, ulusal toplum ve ulusal kimlik çok uzun süre kapitalist dönüşümün parametreleri arasında sayılmıştır. Kapitalizm olarak tanımlanan ekonomik dönüşüm için ulusal devlet, ulusal kimlik olmazsa olmaz koşullar kabul edilmiş; kapitalist dönüşümle paralel olarak kültürel süreçlerin ve pazar bütünleşmesinin ulusal toplum ve devlet dönüşümünü nasıl gerçekleştirdiği kuramlaştırılmıştır. Küreselleşme, ulusal devletin en azından ciddi ölçüde işlev kaybetmesine yol açmıştır ve bu durumda ulusal kimliğin yeniden tanımlanması ya da aşılması belki de kaçınılmaz ya da önlenemez gelişmelerden biri olmuştur. Ulusçuluk, yeniden yorumlanırken de etnik ya da dinsel öğelerin de belirleyici konuma geldiği gözlemlenmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi kimlik bir toplumsal inşa sonucu ortaya çıkmaktadır ve buna bağlı olarak toplumsal kimlikleri iki kategoriye ayrılabilceği söylenebilmektedir: Meşrulaştırıcı kimlik ve direnişçi kimlik. Örneğin geleneksel ulusal kimlik meşrulaştırıcı bir işleve sahiptir. Direnişçi kimlik ise yeni oluşum ya da projelere temel sağlamaktadır. Bugünün en önemli sorunlarından biri direnişçi kimliklerin etkinlik ve çeşitlilik açısından olağanüstü bir artış sergilemesidir. Etnik, dinsel ya da mezhepsel temelli, yeni direnişçi kimliklerin en gelişmiş ve zengin toplumlarda bile azımsanmayacak bir etkinlikle ortaya çıkmış olması, siyaset kuramının yerleşik paradigmaları açısından ciddi bir yetersizliğin kanıtı olarak kabul edilmektedir.

Sol siyaset de Marxizm'in değişen tarihsel-toplumsal koşulları açıklamadaki yetersizliğinden dolayı genel olarak solun kriz içine düştüğü saptamasından hareketle Marksizm'i sorgulayarak ve postmodern söylemin sağladığı kuramsal olanaklardan yararlanarak, onu yeniden yapılandırmaya girişmiştir. Post Marksizm olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre her türlü evreselleştirmenin meşruiyet zeminini kaybettiği günümüzde en önemli siyasal gelişme tikelci siyasal kimlik çoğalmasındır (Adaklı, 2001, s. 24). İşçi sınıfının kendi içinde parçalanıp, homojen bütünlüklü bir kimlik olmaktan çıktığı günümüz tarihsel ve toplumsal koşullar bağlamında feminist, etnik, ulusal, cinsel azınlık hareketleri olduğu kadar, ekolojik ve anti-nükleer hareketler gibi farklı mücadeleleri de içeren yeni toplumsal hareketlere demokrasinin derinleşip radikalleşmesi açısından özel önem atfedilmektedir (Laclau, Mouffe, 2008). Laclau ve Mouffe'un yeni toplumsal hareketler terimi altında tabiyet biçimlerine karşı ortaya çıkan çeşitli mücadeleleri, ontolojik olarak siyasal/toplumsal öznelerin ve antagonizmaların çoğulluğu olarak okumaları demokrasinin derinleşmesi için kimliklerin ve farklılıkların kabul edilmesini ve evrensel sınıf olarak işçi sınıfı anlayışının reddedilmesi sonucunu doğurmuştur. Laclau ve Mouffe, bu yeni hareketlerin sınıf konumlarına indirgenebilir olmayan politik kimliklerine işaret etmektedir. Buradan hareketle, hegemonya işçi sınıfının özcü bir tarzda imtiyazlı kılınmasıyla bağlarını koparan ve yeni

toplumsal hareketlerin çok katlı mücadelelerine bağlanan bir çoğulcu politikayı gerektirir (Best, Kellner, 2011, s.238). Marksizmdaki sınıf vurgusuna cephe alan düşünürler yeni toplumsal hareketlerin direniş olanakları üzerinde durur ve bunu radikal çoğul demokrasi teorilerinin önemli bir yerine koyar;

“Kentsel, ekolojik, otoriter rejim karşıtı, kurumsal yapı karşıtı, feminist, ırkçılık karşıtı, etnik, bölgesel mücadeleler ya da cinsel azınlıkları mücadeleleri. Bunların hepsinin ortak paydası, sınıf mücadeleleri olarak düşünülen işçi mücadelesi nosyonunun sorunlu doğasında takılıp kalmak anlamsızdır” (Laclau ve Mouffe, 2008, s.246). Bu yeni toplumsal hareketler ve işçi sınıfı mücadelesi eşdeğer konumdadır ve işçi mücadelesi de dahil olmak üzere çeşitli demokratik mücadeleler arasında bir eşdeğerlilik zinciri yaratmanın gerekliliği vurgulanmaktadır (Laclau, Mouffe, 2008, s.23). Sol açısından problemlili olanın sınıfçılık olduğunu, yani sınıfın dışındaki politik güçler dengesinin ve diğer demokratik hareketlerin radikalleşmesinin anlaşılabilmesi olarak ifade edilmektedir. Postmodern söylemin her türlü merkez fikrini yadsıyan düşünce düzleminin etkisiyle sınıf indirgemeci yaklaşımların reddedilmesiyle bağlantılı olarak politikayı artık sınıflar düzeyinde kurmanın olanaksız olduğu ve sınıf kimliğine dayanan eski sosyal hareketlerin yerini günümüzde kültürel kimliklere dayalı hareketlerin başka bir deyişle “yeni toplumsal hareketlerin” aldığı düşüncesi egemen haldedir.

1960’lı yıllardan başlayarak Batı sanayi toplumlarında oluşan “yeni değerler” ve “yeni toplumsal hareketler” yeni bir siyaset ve siyasal eylemlilik anlayışına yol açtı. Bu değerler ve hareketler ışığında siyaset, refah devletinin ve Keynesyen ekonominin sağlayabileceği siyasaların ötesinde, bireysel yaşamın kendisiyle ilgili ve yaşamın değişik biçimlerine dayalı olarak tanımlanmaya başlar. Kadın, çevre, barış, anti-nükleer, etnik kimlik, insan hakları ve cinsel kimlik sorunları etrafında örgütlenen toplumsal hareketler, kendi aralarındaki farklılıklara rağmen, bu yeni siyaset anlayışının öncüsü oldular. Modern toplumun devlet/parti ya da sınıf bağlamında geliştirilmiş, evrensel siyasalara dayalı, bütünleştirici, birleştirici, belli bir merkezden hareket eden ve sorunlara global çözümler bulmaya çalışan siyasal söylemlerine eleştirel bir şüphecilikle bakan bu hareketler, “farklılıklara saygı” (cinsel, etnik kimlik ve ırk bağlamında) ve “farklılıkların tanınması” temelinde gelişen yeni bir siyaset anlayışının gelişmesinde belirleyici rolü oynadılar.

Bu hareketleri postmodernist bir bağlama sokan, bu anlamda yaşamın farklı biçimlerinin meşruluğunu ve özgünlüğünü savunan kimlik politikası ve çoğulcu siyaset anlayışıdır. Diğer bir deyişle, postmodern politika anlayışı en genelde kimlik politikasının yaşama geçirilmesidir. Özelinde ise postmodern politika anlayışı, modernist söylemlerin toplumsal kimlikleri ussal birey ya da sınıf kategorisi içinde özümleyerek geliştirdikleri demokrasi

kavramıyla yer değiştirmesi anlamına gelir. Sonuç olarak postmodern kimlik politikası, sivil toplumun farklılıkların tanınmasına dayalı demokratikleşme sürecini tanımlar ve temelini böylece yeni toplumsal hareketler üzerine kurar.

2.1.3. Türkiye’de Siyasi Partilerin Kimlik Politikasına Yönelmesi

Küresel düzeyde kimlik politikalarının yükselişine yönelik genel eğilimin Türkiye’de de 1980 sonrası dönemde yansımaları bulunduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’de 1980 sonrasında dönemde siyasi partilerde kimlik eksenli politikaların ağırlık kazandığı ve kimliklerin partiler arasındaki ayrışmanın temeli haline gelmeye başladığı bir süreci yaşamaktayız. Yukarıda açıklandığı şekilde 1980’den sonra uygulamaya konulan neoliberal politikalar Türkiye’de de toplumu ve siyaset alanını dönüştürücü etkisi olmuştur. Diğer yandan özellikle 1990lı yıllardan itibaren Türkiye’de postmodern düşüncenin ve dünyada kültürel kimliklerin ve farklılıkların tanınması yönünde gelişen yeni siyaset anlayışının etkisi ile Türkiye’nin vatandaşlık anlayışının “çokkültürlü vatandaşlık” ve “anayasal vatandaşlık” kavramları çerçevesinde tartışılmaya açılması kimlik siyasetini siyasi partilerin önemli gündem maddelerinden biri yapmıştır. Diğer yandan AB’ne giriş süreci ile birlikte Birliğin gerek “insan hakları” gerekse “azınlık hakları” konuları çerçevesinde yerine getirilmesi gereken kriterleri sonucu siyasi partiler bu konulara karşı daha duyarlı hale gelmişlerdir.

2.1.3.1. Neoliberalizmin Etkisi

Türkiye’de devlet politikalarının neoliberal bir zemine kaymasının önünü açan tarihsel koşullar, 1970’lerin sonlarında iyice derinleşen sermaye birikim kriz ve buna paralel olarak ülkede ortaya çıkan hegemonya krizi içinde anlaşılmalıdır. Türkiye’de 1960’lardan itibaren yaşanan hızlı kapitalist gelişme sürecine ilişkin yapısal çelişkiler ve sürecin doğurduğu toplumsal çatışmalar nedeniyle baş gösteren hegemonya krizi, devleti dış borçlarını ödeyememe ve toplumsal muhalefeti idare edememe sorunlarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu krizden neoliberal politikalarla çıkılabileceği fikri, IMF ile 1978 ve 1979’da imzalanan iki stand-by anlaşması ve 24 Ocak 1980’de zamanın Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından uygulanmaya başlayan sert istikrar programı içinde olgunlaştırılmıştır. 24 Ocak kararlarının görünür amacı, enflasyonun düşürmek, ödemeler dengesi açığı azaltmak ve giderek ortadan kaldırmaktır. Ama bu amaçları gerçekleştirmede neo liberal politikaların kullanılması öngörölmüştür. 1970’lerin ithal ikameci sanayileşme ve birikim modeli, 1980’den itibaren yerini, daha açık büyüme, dünya ile ve özellikle AB ile ekonomik bütünleşme hedefine ve neoliberal piyasacı uygulamalara bırakmıştır (Gül, 2006, s.284).

Askeri darbe, devleti yeniden biçimlendirerek emek ve toplumsal muhalefete karşı güçlü bir devletin gereklerini yerine getirmiştir. 24 Ocak kararları ise büyük sermayenin yeni

ihtiyaçlarına karşılık gelecek çıkarları yaşama geçirmiştir. Sermayenin bu döneme ilişkin stratejik olarak en önemli çıkarı içe dönük sermaye stratejilerine özgü düzenlemelerin ortadan kaldırılmasıdır (Ercan, 2004, s.21). Dünya ekonomisine eklenmede ithal ikameci politikalarından ihracata dayalı politikalara geçişi, ticari ve finansal serbestleşmeyi ve kamu iktisadi teşebbüslerin özelleştirilmesini hedefleyen neoliberal proje, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de siyasi aktörlerin müdahalelerinin yanı sıra finans piyasalarının itici gücü ile hayata geçirilebilmiştir (Bedirhanoğlu, 2009, s.47). 1989’da sermaye hareketlerinin önündeki tüm kısıtlamaların kaldırılması finans piyasalarını, devletin finansman, sermayenin finansman ve yatırım, özel şahısların ise birikim kaygılarının yöneldiği merkezi dinamik haline getirmiştir. Diğer yandan kapitalizmin küresel ölçekte biçimlenmesinin temsilcisi konumundaki Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu da ülke piyasasının dünya piyasası ile bütünleşmesinin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin düzeneklerin genel çerçevelerine işaret etmişlerdir. IMF ile 1980-83 yıllarını içeren standby ve Dünya Bankası ile 1980-84 yılların içeren Yapısal Uyum Kredileri’ne ilişkin anlaşmalar, askeri rejimin sağladığı güvenli ortamda dünya kapitalizmi ile bütünleşmenin ilk aşamalarını oluşturmuşlardır (Ercan, 2004, s.21).

Türkiye’de devlet içinde neoliberal politikaların hakim kılınmasını ve devlet politikalarının bu temelde sürdürülmesini mümkün kılan kurumsal düzenlemeler, 24 Ocak kararları sonrası gündeme gelmeye başlamıştır. Bu amaçla ilk kez, başbakanlık müsteşarlığının başkanlığı altında ithalat ve-ihracat rejimini koordine etmek ve para ve maliye politikalarını izlemek üzere iki önemli kurul oluşturulmuş ve bu kurulların başkanı olan müsteşar, bakanlıklar üstü icrai yetkilerle donatılmıştır. Zaman içinde neoliberal sürecin gerekleri için bu kurulların işlev ve yetkileri yeniden tanımlanmış ve yenileri eklenmiştir (Güler, 2005, s.109). Devlet içindeki geleneksel hiyerarşinin bozularak yeniden tanımlandığı bu süreç içinde, devlet içindeki devletin finansman ihtiyacın, Maliye Bakanlığı’nın denetiminin dışına taşınan çeşitli bütçe-dışı fonlar yoluyla karşılanmıştır. Neo liberal küreselleşme süreci içinde, devlet bürokrasisi içindeki dengelerin küresel piyasa ile yakın temas halindeki, başbakanlık, hazine ve merkez bankası gibi devlet kurumları lehine yeniden tanımlanmakta olduğu küreselleşme tartışmalarında bugüne kadar sık sık dile getirilmiştir. Bu tespiti Türkiye için doğrulayan ve yürütmenin güçlendirilmesi eğilimini besleyen bir gelişme de, Maliye Bakanlığı’nın hazine ve uluslararası iktisadi ve ticari ilişkilere ilişkin işlevlerinin, Başbakanlığa bağlı olarak kurulan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığına aktarılmasıdır. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı 1991’de Devlet Planlama Teşkilatından yabancı sermaye, yatırımları teşvik ve serbest bölgelere ilişkin işlevleri de alarak büyümüş, daha sonra Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret müsteşarlığı olarak ikiye ayrılmıştır (Bedirhanoğlu, 2009, s.53-54).

Türkiye’de devlet bürokrasisi içinde yaşanan bu dönüşüm, 1999’dan itibaren kurulmaya başlanan bağımsız düzenleyici kurullarla yeni bir boyut daha kazanmıştır. Bürokrasi kadrolarını ve bazı sektörlerin işleyişini siyasi müdahalelerden arındırma iddiası ile başlatılan süreçte, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Kamu İhale Kurumu, Rekabet Kurumu, Şeker Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu gibi yeni kurumlar oluşturulmuş ve bunların siyasetin değil piyasanın disiplini içinde iş görmesinin koşulları yaratılmaya çalışılmıştır (Bedirhanoglu, 2009, s.54).

Devlet bürokrasisinin geleneksel hiyerarşisinin neoliberal ideolojiye uygun olarak yeniden tanımlandığı bu süreç içinde, devletle piyasanın sınırlarının da yeniden çizildiği ve daha önce siyasetin konusu olan pek çok sorunun siyasetdışılaştırılarak, kendi rasyoneline göre işlediği iddia edilen piyasanın konusu haline getirilmiştir.

Neoliberal dönüşüm süreci Türkiye’de kendi başına ayrı bir varlık gibi tartışılmaya başlanan “piyasaların” ve onlar adına konuşan yatırımcılar, yatırım uzmanları, derecelendirme kuruluşları ve uluslararası finans kuruluşlarının siyasi istikrardan ne anladıklarının şekillendirici etkisi altında sürmektedir. Uygulanan politikaların riski 1994, 1999 ve 2001’de yaşanan mali ve iktisadi krizlerden sonra iyice belirginleşmesine rağmen krizleri takip eden dönemlerde, gücünü finansal serbestleşmeden alan neoliberal uygulamalar sorgulanmak yerine ivme kazanmıştır (Bedirhanoglu, 2009, s.48).

Neoliberal politikaların hayata geçirilmesi süreci, işsizlik, kayıtdışılık ve yoksulluk gibi derin siyasi ve toplumsal sorunların yanı sıra, pek çok ülkede kimlik temelli çatışmaları ve siyaset yapma biçimlerinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Hobsbawm bunu, SSCB’nin yıkılışının ardından gündeme gelen etnik ayrılıkçı reflekslerin yanı sıra, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya’nın ayrılışında görüldüğü gibi zenginliğin yarattığı ortak bencil tepkilere ve kaynak dağılımından, kimlikler üzerinden kurulan siyasi güç yoluyla başka toplumsal gruplara göre daha fazla pay alma çabalarına bağlamaktadır. Etnik ve dini aidiyetler üzerinden tanımlanan bu pay kapma mücadelesinin, iktisadi kriz dönemlerinde daha da sertleştiği gözlemlenmektedir. Neoliberal küreselleşme sürecinde etnik ya da dinsel çatışmaların artmasının ardında yatan nedenlerin her ülkenin özgül tarihsel koşulları içinde dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak genel bir tespit olarak, etnik ve dini farklılıkların ortaya çıkması daha çok, farklı kapitalist gelişme süreçlerinin özgül koşulları içinde geçmişten bugüne taşınan ve yeni biçimlerde yeniden üretilen eşitsizliklerin, neoliberal politikaların yarattığı toplumsal krizler içinde daha da derinleşmesi ve kimlik olarak özcü vurgularla kodlanarak siyasi idare süreçlerinde değerlendirilebilecek imkanlar haline gelmesi ile ilgili görünmektedir (Bedirhanoglu, 2009, s.49).

Bu küresel çözümlenmeler bağlamında bakıldığında Türkiye'ye dönecek olursak, Neoliberal politikaları etkisiyle vatandaşlık pratiği de büyük ölçüde zedelenmiştir. Bireylerin siyasal topluma aidiyetleriyle ilgili önemli sorunlar baş göstermiştir. Yeni sağın iktidar pratikleri, hem siyasi hem toplumsal olarak vatandaşın topluma aidiyet duymasına değil, yabancılaşmasına neden olmaktadır. Yeni sağ vatandaşlığı iki şeye indirger ki her ikisi de vatandaşlığın siyasi boyutunu zedeler. Toplumun piyasa toplumuna indirgenmesi bağlamında “girişimci-vatandaş” modeli ile kültürel birlik bağlamında dini-millî” vatandaş modeli. Neoliberalizmin aynı zamanda toplumu piyasaya indirgeyerek kamusal alanın depolitizasyon sürecini derinleştirerek özellikle vatandaşlığın toplumsal anlamını zedelemesine yol açmaktadır. Türkiye’de de neoliberalizmin etkisiyle vatandaşlığın toplumsal anlamının zedelenmesi sonucu yeniden üretilen eşitsizliklerden en çok etkilenen kesim emekçi ve köylü kesimler ve küçük orta ölçekli sermaye kesimi olmuştur. Bu kesimlerin dini ve etnik aidiyetlerine bakıldığında, Türkiye’nin Alevi ve Kürt vatandaşlarının büyük çoğunlukları itibariyle emekçi kesimler arasında yer aldığı, küçük ve orta ölçekli sermaye kesimlerinin ise İslami hayat tarzına daha yakın bir kültüre sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu anlamda toplumun bu kesimlerine hitap eden partiler İslamcı ve Kürt partiler olmuştur. Nitekim 1990’larda siyasal İslam’ın yükselmesinde neoliberal ekonomi politikalarından önemli ölçüde zarar gören küçük ve orta ölçekli sermaye kesiminin rolü büyüktür. Siyasal İslam, büyük ölçüde hem devletin 1980 sonrası dönemde dini kimliği ön plana çıkararak söyleme sahip olması diğer yandan da neoliberalizmle bütünleşmesi sonucu hegemonik bir güç olmayı başarmıştır. İslam 1980’lerde neoliberal hegemonyanın kurulması için önemli bir araç olmuştur. Türkiye’de 1980’lere damgasını vuran neoliberal hegemonya, 1980-83 döneminde askeri yönetimin sosyalist solu siyaset sahnesinden silerek ve sendikaların gücünü kırarak yeni bir hegemonyanın koşullarını hazırlamasıyla mümkün olabilmıştır. 1980 öncesi uygulanan ithal ikameci sanayileşme modelinin 1960’ların sonlarında krize girmesiyle birlikte sendikalar ve sol hareket mücadeleyi yükseltmiş, bu mücadele dışı açık neoliberal gelişme modelinin uygulamaya konabilmesinin önünde engel oluşturmuştu. 1980’de yönetime el koyan askeri yönetimin solu siyasal alandan uzaklaştırıcı ve sendikaların etkinliğini kısıtlayıcı önlemler alması ile demokrasiye dönülmüştü. 1983’te oluşan yeni rejim, ithal ikameci dönemde kurulan ve görece olarak “çoğulcu” sayılabilecek siyasal sistemi iyice daraltarak, neoliberal ekonomik modelle uyumlu bir “kısıtlı demokrasi” oluşturuyordu (Ataay, Kalfa, s. 307). Neoliberal politikaların yol açtığı ekonomik dönüşümlerin yararları bütün nüfus tarafından eşit biçimde paylaşılmamıştır. Alt ve orta sınıflar açısından, kamunun düzenleyiciliği ve koruyuculuğunun kalkması yanında emek karşıtı politikaların izlenmesi yıkıcı etkiler yaratmıştır. Neoliberal politikaların yükünü çeken diğer kesimler köylüler ve

küçük burjuvazi olmuştur. Neoliberal hegemonik siyasetin içeremediği kesimleri bir arada tutmak diğer yandan 1970'lerdeki toplumsal çatışma taraflarından biri olan milliyetçi ideolojinin yumuşatılması amacına hizmet eden Türk-İslam sentezi 1980'li yıllarda toplumun kültürel yaşamına damgasına vuran bütünlüklü bir söylem olmuştur. Devlet böylece siyasal bölünmeleri ve sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmak için ulusun birliğini İslamiyetten doğan kültürel bir ortaklığa dayandırmış, milliyetçilik anlayışı da siyasal olmaktan çok kültürel bir içerikle doldurulmuştur. Böylece devlet kültürel ve cemaatsel bir tabana oturmuş, toplumsal yapı ise kültürel farklılıklar üzerinden siyasallaşmaya başlamıştır. Varolan sorunlar, siyasal aidiyet temelinde çözülemediği için kitlelerin tepkileri de kültürel alanda şekillenmeye başlamıştır. Bu durum özellikle devletin uygulamaları ve resmi ideolojisi ile dışlanan Kürtler ve Aleviler açısından söz konusudur (Kılıç, 2006, s.113). Bu dönemde İslami kimliğin görünürlük kazandığı ve neoliberal düzenle de uyumlu yapısından dolayı sistem tarafından beslenip güçlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde de Kürt kimliğine dayanan partiler gibi İslami kimliğin ön planda olduğu Refah Partisi'nin kurulmuş ve 1995 genel seçimlerinde başarılı olarak koalisyon hükümetinin ortağı olmuştur. Neoliberalizm ile uyum içinde çalışan siyasal İslam, ulus devletin çözülmesi ve sosyal devlet niteliğini yitirmesi ile oluşan bütün boşlukları doldurmuştur. Tarikat ve cemaatler, neoliberalizmin yarattığı eşitsizlikleri, kurdukları yaygın dayanışma ağlarıyla gidermeye çalışmışlardır. Ancak sistem tarafından güçlendirilen siyasal İslam sisteme yönelik bir tehdit olarak algılanarak 28 Şubat müdahalesi ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Siyasal İslam Neoliberal hegemonyayı yeniden kurarak ve daha da güçlenerek 2002 seçimlerinin ardından AKP iktidarı ile birlikte Türkiye'de hegemonyasını devam ettirmektedir.

Neoliberal ekonomi politikalarının sosyal devleti aşındırması, tarımsal alandan kopan geniş kitlelerin kentlere geldiklerinde istihdam olanaklarından yoksun kalması ve kente entegrasyonlarını sağlayacak olanakların bulunmaması, enformel sektörlere yönelmesi gibi etkenlerle ortaya çıkan eşitsizlikler sonucu artan toplumsal talepler, ekonomik mücadele yerine dini ve etnik kimlik söylemine kanalize olmuştur. 1990'lı yıllarda özellikle PKK ile yapılan mücadelenin bir sonucu olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki köylerin boşaltılması sonucu yaşanan zorunlu göç dalgası ile Batı'ya göç eden Kürtler neoliberal politikaların yıkıcı etkisini en çok hisseden kesim olmuştur. Kırsal alandan kopuş geleneksel yaşam tarzını ortadan kaldırırken, kentlerde yaşanan marjinalleşme, Kürt hareketinin dayanışma ve aidiyet hissi veren etnik kimlik söylemini, bu kesimler üzerinde etkili kıldı. Yaşanan insan hakları ihlallerinin de kolektif kimlik bilincinin oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur. Böylece kimlik politikası bir yandan neoliberal politikalar sonucu ortaya çıkan

eşitsizliklere öte yandan da toplumsal, politik ve kültürel egemenliğe karşı protestoyu ifade etmenin bir aracı haline gelmiştir (Ayata, 1998, s.159).

Neoliberal siyaset anlayışının vatandaşlığın toplumsal yanını zayıflatması sonucu medeni ve kültürel haklarla sınırlandırılmış vatandaşlık anlayışı etnik, dinsel ve kültürel kimliğe ilişkin konuları demokrasi ve demokratikleşme bağlamında ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren Kemalizmin ulus devlet yapısının eleştirisi üzerinden şekillenen tartışmalar etrafında vatandaşlık anlayışı demokrasi ve demokratikleşme bağlamında yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Dünyada da yaşanan gelişmelere paralel olarak özellikle 1960’ların sonundan itibaren yükselişe geçen yeni toplumsal hareketler ile 1980’lerle birlikte belirginleşen modernliğin krizi ve buna bağlı olarak ulus-devletin, ulus temelli yurttaşlık tasarımının eleştirisi ile farklılık talepleri ve çokkültürcülük tartışmalarıyla da bağlantılı olarak şekillenen vatandaşlık tartışmaları üzerinden söylemlerini geliştiren farklı kimlikler başta İslami kimlik ve Kürt kimliği olmak üzere kamusal alanda kendilerini ifade edebilme olanağına kavuşmuştur.

Özellikle bir modernleşme projesi olarak Kemalizm, 1990’lı yıllarda postmodernist söylemlerin siyasal alanda güçlendiği, moderniteden vazgeçmek taleplerinin yükseltildiği ve taraftar bulduğu, dinsel, etnik, cinsel ve kültürel farklılık taleplerinin siyasallaştığı bir zamanda ciddi bir “yönetebilirlik”, “meşruluk” ve “temsiliyet” kriziyle karşı karşıya kalmıştır.

Cumhuriyetin ilanı aslında öncelikli olarak bir ulus-devlet inşa etme ve buna uygun bir ulus ve ulusal kimlik yaratmanın örneği olarak belirginleşmektedir. Ulusal kimliğin kurulma sürecinde, devlet toplumsal ilişkilerin düzenleyicisi değil, tanımlayıcısı konumundadır. Bu durum Kemalist modernleşme projesinin iki önemli niteliğini ortaya koymuştur; devletin ayrıcalıklı konumuna dayalı organik ve homojen bir toplum anlayışı ve birey nosyonu olmadan geliştirilen ve daha çok “devlete karşı yükümlülükler” dayalı bir vatandaşlık anlayışıdır (Keyman, İçduygu, s.172). Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında devletin, ulusun ve ulus-devletin inşasında en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz vatandaşlık kurumu olmuştur. Bir ulus yaratma amacıyla iç içe geçmiş olan modernite projesi çerçevesinde vatandaşlığın kendisi de inşa edilmiştir.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde kurgulanan ve inşa edilen Türk vatandaşı kimliği içinde “çağdaşlık” ve “vatanseverlik” iki temel unsur olarak ortaya konulmuştur. Bu iki unsur açık olarak etken ve militan bir vatandaş tipini çağrıştırır. Vatandaşlık kavramı içinde milliyet ve milliyetçi kimlik arasındaki bağ ve millet inşası konuları ön plana çıkmıştır. Yeni bir vatandaşlık kavramsallaştırılması yapılırken, bu kavramsallaştırmanın temelinde ulusal kimlik, benzersiz, değişmez ve tarihle ilişkisi olan bir kimlik olarak tasarlanmış, son kertede de bu kimlik Türklük olarak tanımlanan tekil bir kültür üzerine ve diğer olası alt-kimlikleri

göz önüne almadan kurgulanmıştır (Keyman, İçduygu, 1998, s. 176). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde inşa edilmeye çalışılan bu ulus ve ulusal kimlikte Cumhuriyet'in altı okunun özellikle üçünün laiklik, milliyetçilik ve halkçılık'ın daha belirgin biçimde etkisi görülmektedir. Ahmet Yıldız'ın belirttiği gibi ulusal kimlik, seküler, özellikle 1930'lardan itibaren etnisist soya dayalı yani Türkçü ve solidarist bir temelde inşa edilmiştir. Bu üç ekseninde türdeş bir toplum yaratılmaya çalışılmış, bu türdeşliği bozacak unsurlar çatışma kaynağı olarak değerlendirilmiş, dönemin "imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" şiarının da büyük ölçüde dile getirdiği gibi etnik, sınıfsal ve dini göstergelerin kamusal alandaki görünürlükleri mutlak yasak kapsamına alınmıştır. Bir başka deyişle dini, etnik, sınıfsal vb. her tür kolektif bağlanmalar gayri meşru ilan edilmiştir (Yıldız, 2002, s.212-215). Bu çerçevede, kurgulanan kimlikle uyuşmayan, modernlik karşısında gelenekseli, evrensellik karşısında bölgeseli, Türk kimliği karşısında başka etnik ve milli kimlikleri temsil eden unsurların, kamusal alanın dışına itilmesi süreci yaşanmıştır. Bu farklılık göstergelerinin kamusal alana girişlerinin önlenmesinde, sınıfların olmadığı tezinden yani solidarizmden, Türkleştirme politikalarından ve laiklikten yararlanılmıştır. Böylece kamusal alana, bu tür bağlanmalardan ve dolayısıyla rejimin "tehlikeli" olarak nitelendirdiği özelliklerinden "arınmış", bu nedenle de homojenleşmiş yurttaşların girmesine olanak tanınmıştır (Kubat, s.227). Bu süreç, yeni ulusun ve onun vatandaşlarının kolektif kişiliklerinin yeniden yapılandırılması anlamına gelen ve kamusal alanın yanı sıra birçok açıdan özel alanların da yeniden kurgulanmasını gündeme getirmiştir. Bu sürece paralel olarak, Türk kimliğinin yeniden yapılandırılması içinde Türklük kavramı bir verili "biyolojik ya da kan bağı" ürünü olarak algılanmaktan daha çok, "inşa edilen", yeniden üretilen bir kimlik olarak belirmiştir (Keyman, İçduygu, 1998, s. 176). Bu bakış açısından, Balkanlar'dan Türk kökenli olmasa bile Türk kültürü ile yakınlıkları ve Müslüman olmaları nedeniyle birçok göçmenin ülkeye gelmesine ve vatandaş olmalarına izin verilmiştir. Vatandaşlık kurumunun inşasında egemen toplumsal ve siyasal zihin paralelinde Türk olmak Müslüman olmakla özleştirilmiş, gayrimüslimler ulus tanımının dışında olarak algılanmışlardır. İzlenen modernleşme projesi içinde İslam kimliğinin ön plana çıkarılması istenmese de, Türk kimliği içinde İslam unsurunun en az etnik Türk kökeni kadar önemli algılandığı görülmektedir. Bu noktada yeni Cumhuriyet'in yeni bir ulus ve vatandaşlık kimliği inşasında karşılaştığı paradoks belirir: Bir yanda, Osmanlı'dan miras kalan millet sisteminin yansıması içinde, Müslüman olmayan unsurların yeni kurgulanan kimlik içinde ne şekilde yer alacakları, öte yandan "Müslümanlık" kimliğinin bu yeni kimliğe eklemlenme biçiminin ne olacağı. Yeni kimlik, her iki soruya da daha çok dışlayıcı bir bakışla yaklaşmıştır. Sonuç olarak 1950'lilere kadar, vatandaşlık kavramı Kemalist seküler bir Türk kimliği kavramı temelinde, türdeş ve seküler bir ulusal

kültür şemsiyesi altında siyasi ve kültürel olarak tanımlanmıştır (Keyman, İçduygu, 1998, s.177). Bu yukarıdan tanımlama, aynı zamanda “yukarıdan tanımlanan vatandaşlık hakları” anlamına da gelmişti. Sonuç olarak, vatandaş ve devlet ilişkisi içinde edilgen, ancak milletin bir üyesi olarak milli idealleri taşıyan, aktaran ve yayan bir birey olarak etken bir vatandaş tipi ortaya konulmuştur (Keyman, İçduygu, 1998, s. 178).

Çok partili döneme geçiş, 1950’li yıllarla birlikte Türk kimliğinin resmi tanımlanışı üzerine tartışmalara yol açmıştır. Bu dönemde Demokrat Parti’nin politikaları ile orantılı olarak İslam unsurunun, gelenekselin ve yerelin siyasi olarak yeniden kurgulanan ulus ve vatandaş kimlikleri içine eklemlediğine tanık olunur. Geleneksel, yerel ve dinsel kimliklerin ulusal kimlik içindeki etkisinin artması bu dönemde başlasa da bu etki 1960 ve 1970’lerde daha sınırlı kalmıştır. 1960 askeri müdahalesi sonrasındaki yeni anayasa, seküler olduğu kadar toplumsal, sivil ve katılımcı özellikleri de öne çıkan bir vatandaşlık kavramını gündeme getirir. Böylece, 1960 sonrası dönem, devlet önünde edilgen olmaktan daha çok, toplumsal ve siyasi olarak etken bir vatandaş tipinin daha da öne çıkarmıştır (Keyman, İçduygu, 1998, s.178).

1980 askeri müdahalesini izleyen dönem, yeni 1982 Anayasası temelinde, Kemalist vatandaşlık söyleminin, tarihsel ve moral değerlere dayalı Türk kimliğine “seküler bir İslam” unsurunu da ekleyerek yeniden canlanmasını getirdi. Bir anlamda bu dönem Kemalist modernleşme projesinin yeniden gözden geçirilip, yeniden gündeme getirildiği dönem oldu. Bu modernleşme projesi içinde vatandaşlık, Cumhuriyet’in ilk yıllarından bu yana algılandığı gibi, bireylerin toplumsal farklılıklarını bir yana iterek türdeş bir kamu oluşturmaları temelindeki bir kimlik olarak algılandı. Ancak bu egemen anlayış karşısında, bir yandan etnik Türk kimliğine bir yandan da İslam’a yapılan vurgulamalar, “globalleşme” ve “postmodernite” çerçevesinde ülkede ortaya dökülen yeni kimlikli oluşumların ve bunların ortaya çıkardığı çatışma alanlarının etrafında yeni paradokslar ortaya çıkardı. Bunun ülkenin toplumsal ve siyasi düzlemde en belirgin yansıması Kürt kimliği ve İslam kimliği çerçevesinde vatandaşlık kurumunun yeniden sorgulanması olmuştur. Bu anlamda kimlik/farklılık taleplerinin siyasallaştığı ve kamusal alana taşındığı bu dönemde “çokkültürlü vatandaşlık” ve “anayasal vatandaşlık” kavramları etrafında süren tartışmalar yükselen kimlik siyasetinin Türkiye’ye yansımaları olarak görülebilir.

2.1.3.2. Avrupa Birliği Süreci ve Kimlik Politikaları

Türkiye’nin AB’ne giriş süreci de Türkiye’de kimlik siyasetinin önemini arttırmıştır. Türkiye’nin AB’ne giriş süreci ile birlikte iktidardaki siyasi partiler AB’ne üyelik sürecinin gerektirdiği koşulları yerine getirmek üzere birçok yasal düzenlemeler yapmak durumunda

kalmıştır. Bu yasal düzenlemeler içinde en önemlileri özellikle Kürt sorununa ilişkin yapılan düzenlemelerdir. Bu durum siyasi partileri kimlik üzerine ürettiği politikalarda AB'nin öngördüğü politikaları da göz önünde bulundurması gerekliliğini ortaya koymuştur.

AB'nin Kürt sorunuyla ilgilenmeye başlaması 1987'de Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan sonra olmuştur. Bu ilgi 1990'ların ortalarına kadar özel bir nitelik taşımaktan ziyade Türkiye'deki İnsan hakları sorununun bir parçası olarak ele alınmıştır. AB'nin Kürt sorunu karşısındaki tutumu Komisyon tarafından hazırlanan Türkiye raporları ve Avrupa Parlamentosunda alınan kararlardan izlenebilir. 18 Aralık 1989'da Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu değerlendiren AT Komisyon raporunda Kürt sorununa değinilmemiştir ama yapılan görüşmelerde ve tartışmalarda bu konu yer almıştır. 1992 Nevruz olaylarından sonra da Lizbon'da toplanan AT Dışişleri bakanları siyasi direktörleri Türkiye'yi kınayan bir karar almışlardır (Kurubaş, 2004(b), s.325).

6 Mart 1995'te Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmesi kararının alınmasından sonra gerek hazırlanan Türkiye Raporlarında gerekse gelişen olaylar karşısında gösterdiği tepkiler açısından örgüt, Türkiye'nin bir an önce bu sorunu çözmesi yönündeki isteğini ortaya koymuştur. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantılarında demokrasi, insan hakları ve terörizm konuları önemli yer tutmuştur. Ayrıca bundan sonra Kürt sorununun çözümü, Türkiye'nin AB'ye girişinde yerine getirmesi gereken önkoşullar arasında sayılmaya başlanmıştır. Üstelik AB artık Kürt sorununu genel insan hakları sorunu çerçevesinde değil, özel olarak azınlık hakları çerçevesinde değerlendirme eğilimi içine girmiştir (Kurubaş, 2004(b), s.326).

1998'de AB Komisyonu hazırladığı "Türkiye için Avrupa Stratejisi" başlıklı raporunda, insan hakları konusu ve Kopenhag kriterlerinin önemini bir kez daha belirtmiştir. Komisyon 4 Kasım 1998'de yayımladığı Türkiye raporunda da Kopenhag Kriterlerine vurgu yapmış ve sonuç bölümünde bir değerlendirmede bulunarak insan hakları ihlallerinin sürdüğünü, azınlıklara uygulanan tavırda önemli eksiklikler bulunduğunu, Güneydoğu'da sivil bir çözüm bulunması gerektiğini, zira ülkede gözlenen medeni ve siyasi hak ihlallerinin pek çoğunun bu konuyla bağlantılı olduğunu bildirmiştir. Komisyon, Türk hükümetinin ülkedeki insan hakları ihlallerine karşı mücadele etmede, 1995'te içine girdiği demokratik reform sürecini devam ettirmesi gerektiğinin de altını çizmiştir (Kurubaş, 2004(b), s.327).

1999 Aralık tarihli Avrupa Birliği Helsinki Zirvesi, Türkiye'nin Soğuk Savaş süresince kültürel, dinsel ve etnik farklılıklar karşısında sergilediği tutumdan uzaklaşması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Avrupa Birliği içinde, kültürel, etnik, ulusal, dini ve medeni farklılığın yönetimi hakkında yapılan tartışmaların son dönemde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Avrupa'da yapılan tartışmaların son dönemde Türkiye'ye de yansadığını

söylenbilir. Bu tartışmalar özellikle AB Türkiye 2004 İlerleme Raporunda yer yer dile getirilen ve Aleviler ve Kürtleri “azınlık” olarak vurgulayan değerlendirmelerin ardından Türkiye kamuoyu tarafından sesli olarak tartışılmaya başlanmıştır. 10-11 Aralık 1999’da yapılan Avrupa Birliği Helsinki Zirvesinde ülke liderleri, Türkiye’yi diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temelinde Birliğe katılacak olan aday ülke olarak ilan etmişlerdir. Helsinki’de alınan kararlar Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir ve Türkiye’deki etnik, kültürel ve dini azınlıkların sorunlarının, özellikle de Kürt sorununun çözümü için olumlu bir ortam yaratmıştır. Helsinki sonrası dönemde, AB’nin Genişlemeden sorumlu Komiseri Günter Verheugen 2000 Haziran’ında Ankara’yı ziyaret etti ve Türkiye’nin Birliğe tam üyeliğinden önce tamamlaması gereken yasal reformları sıralayan Katılım Ortaklığı Belgesinin bir taslağını sundu. Ziyareti sırasında, Türkiye’deki çeşitli etnik gruplara atıfta bulunan özellikle de Kürtlere işaret eden “azınlık” kelimesinin telaffuzu yüzünden geniş yankı uyandırdı. Katılım Ortaklığı Belgesi’nin son hali, anadilde yayın ve eğitim hakkı, ölüm cezasının kaldırılması, daha çok ifade özgürlüğü, ordu egemenliğindeki Milli Güvenlik Kurulu reformunun kapsamaktadır (Kaya, 2005, s.52). Bu dönemde dikkat çekici olan, azınlık teriminin etnik grupların sorunlarına atıfta bulunma amaçlı kullanılmamasıydı. Türkiye’de azınlık kavramına gösterilen tepkilerin ardından Komisyon hazırladığı metinde daha dikkatli davranarak bu kavramı kullanmamaya özen göstermiştir. Katılım Ortaklığı metnindeki söylemsel değişiklik yalnızca Günter Verhuegen’in Türkiye’de yarattığı tartışmalardan değil aynı zamanda AB’nin Bask, İrlanda, Korsika ve Yugoslavya gibi kendi içindeki etnik ve ulusal meydan okumalardan kaynaklanmaktadır.

Son zamanlarda Batı Avrupa’daki birçok etnik azınlık grubu, sorunlarını AB kurumlarına taşıyarak, tabi oldukları ulus devletlerin kendileri üzerinde kurduğu baskıcı hegemonyayı aşmaya çalışıyorlar. Türkiye’deki Kürtler ve Aleviler ve diğer etnik azınlıklar da benzer politik manevralara giriştiler. AB, özellikle Yugoslavya’nın dağılışımdan sonra Avrupa’daki azınlık probleminin yükselişi nedeniyle azınlık söyleminin kullanımında sınırlamaya gitme eğilimi göstermiştir. Türkiye’nin AB’ye entegrasyon sürecinde yerine getirmesi gereken hususları bildiren Katılım Ortaklığı Belgesinde de “azınlık” terimi yerine “farklılık içinde bütünlüğü” ön plana çıkarmak için “kültürel farklılık” terimi kullanılmıştır.

Helsinki Zirvesi, Kültürel ve etnik çeşitliliğin tanınması anlamında Türkiye’deki resmi siyasal söylemin daha ılımlı bir hale dönüşmesine yol açmıştır. 11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesinden sonra Anavatan Partisi lideri Mesut Yılmaz, Kürt sorunun konusunda açıkça şunları söylemiştir:

“AB yolu Diyarbakır’dan geçer. Demokrasi hem Türkler hem de Kürtlerin hakkıdır. Türkiye’yi devlet tarafından küstürülmüş bir milletle, toplumu tehdit olarak gören bir

sistemle, yurttaşı küçümseyen bir bürokrasiyle, bireyi dışarıda bırakan bir cumhuriyetle ve bu olumsuzluklar karşısında bir şeyler yapmaktan aciz bir siyasal sistemle Türkiye'yi yeni bir döneme taşıyamayız” (Turkish Daily News, 17 Aralık 1999)

2000'lerin başında, devlet aygıtının otoriter ve homojen formu, hem Kürt hareketi hem de toplumsal düzeyde kendine daha çok ifade alanı bulan İslami kimlik tarafından zorlanmaya başlamıştır. Bu unsurların, dünyanın iki kutuplu düzeyden çıkması, ulus-devlet formunun erozyona uğradığına ilişkin tartışmaları tetikleyen ulus aşırı oluşumlar, çokkültürlülüğün Avrupa ülkelerinde temel değer olarak benimsenmesi gibi küresel değişimlerle birleşmesi, Türkiye'deki Kürt sorununun değerlendirilme biçimine kaçınılmaz olarak yeni açılımlar kazandırmıştır. Türkiye'nin Helsinki Zirvesinde Aday ülke olarak kabul edilmesiyle beraber mevzuatını Kopenhag Siyasi Kriterlerine göre düzenleme sürecine girdi. Bu kriterler kabaca, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların tanınması ve korunmasına ilkelerini kapsar (Şahin, 2005, s.119). Kopenhag Kriterlerinin siyasi kriterleri bölümünde azınlık hakları önemli bir yer tutmaktadır. Azınlıkların tanınması ve korunması hakkındaki ilke şu sözlerle anlatılmıştır:

“Azınlık topluluklarının toplum ile bütünleşmesini sağlayacak önlemlerin alınması demokratik istikrarın bir koşuludur. Bu nedenle, Avrupa Konseyi tarafından benimsenen “Azınlıkların Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşmesi” başta olmak üzere, ulusal azınlıkların korunmasını öngören metinlere uygun olarak, bu hakların garanti altına alınması AB üyeliğinin ön koşuludur”

Bu temel ilkeye göre, AB'nin, adaylarla üyelik müzakerelerini başlatması için, bu ülkelerin öncelikle azınlık haklarıyla ilgili uluslararası temel belgeleri imzalamaları ve iç hukuklarında bunlara uygun düzenlemeleri yapmaları gerekir. Bu temel belgeler şunlardır: BM Bireysel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar sözleşmesi, BM Örgütünün, Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklarına Mensup Kişilerin Hakları Konusundaki Bildirisi, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı UNESCO Sözleşmesi, Avrupa Bölge ve Azınlık Dilleri Sözleşmesi, Avrupa Konseyi'nin Ulusal Azınlıkların Korunması Hakkındaki Çerçeve Sözleşmesi, AGİT Çerçevesinde Hazırlanan Azınlık Hakları Belgeleri (Helsinki Nihai Senedi, Paris Şartı, Kopenhag Dokümanı (Ekinci, 2001, s.13).

Katılım Ortaklığı Belgesi doğrultusunda Şubat 2002'den itibaren hazırlanan uyum paketleri, özellikle bireysel hak ve özgürlüklerle ilgili pek çok düzenleme getirmiştir. 19 Şubat 2002'de çıkan demokrasi paketiyle Türk Ceza Kanunu'nun 159. ve 312, Terörle Mücadele Yasası'nın 7. ve 8. maddelerinde değişiklikler yapılarak DGM'lerde gözaltı süresi 4 güne düşürüldü ve özel hayatın gizliliği ile haberleşme ve konut dokunulmazlığı yasal güvenceye alındı. 9 Nisan 2002 tarihli 2. uyum paketiyle Dernekler Yasası ve toplantı Gösteri

Yürüyüşleri Kanunu değiştirildi. Türkiye'nin işkence ile ilgili davalarda AİHM 'de tazminata mahkum edilmesi durumunda, tazminatları işkence yapan kişilerin ödemesi karara bağlandı. Parti kapatılması zorlaştırıldı, Basın Kanunundaki "yasaklanmış dil" kavramı kaldırıldı. Üçüncü uyum paketi 9 Ağustos 2002'de kabul edildi. Bu kez İdam cezası kaldırıldı, AİHM'in Türkiye'nin adil yargılanma hakkını ihlal ettiğine dair kararlarının yeniden yargılanma sebebi sayılması kabul edildi. Radyo ve TV'lerde Kürtçe Yayın serbestisi düzenlendi. 7 Haziran 2004'ten itibaren TRT Boşnakça, Arapça, Kurmançî, Zazaca ve Çerkesce dillerinde programlar yayımlamaya başladı. 1 Ocak 2003 tarihli paketle gözaltı koşullarının iyileştirilmesi ve işkenceyle mücadeleyle etkinlik kazandırılması için düzenlemeler yapıldı, örgütlenme özgürlüğü geliştirildi. 4 Şubat 2003'te açıklanan uyum paketiyle AİHM kararları uyarınca Türkiye'de yargının yeniden yapılandırılmasının önü açıldı. 19 Temmuz 2003 tarihli uyum paketiyle Terörle Mücadele Yasasının 8. maddesi nihai olarak kaldırılıp, ulusal radyo ve TV'lerde farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması yasal güvenceye kavuşturuldu. 7 Ağustos 2003'te yürürlüğe giren 7. uyum paketiyle MGK'nın görev ve yetkileri düzenlenerek bir danışma organı haline getirilmesi için MGK Kanununda değişiklikler yapıldı, görev ve yetkiler düzenlendi, işkence davalarının hızla çözülmesi için düzenleme yapıldı, farklı dil ve lehçelerin özel dersanelerde öğretilmesine izin verildi (Şahin, 2005, s.120).

Yukarıda anlatıldığı şekilde 1980 sonrası Türkiye'de uygulanan neoliberal politikalarla birlikte kimlik politikalarının yükselişe geçmesi ve küresel süreçlerle entegrasyon kamusal alanda tanınma ve hak talebinde bulunan diğer dezavantajlı gruplarla birlikte Kürtlerin de örgütlenmelerini de kolaylaştırıcı etkide bulunmuştur. Bu anlamda Küreselleşme süreçleri, uluslararası kurumların kültürel haklara vurgu yapan düzenlemeleri, özellikle de Türkiye'nin AB ile girdiği ilişki, Kürt hareketinin insan hakları, kültürel kimlik hakları ve çoğulculuk söylemi için elverişli bir ortam yaratmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİNİ ANALİZ YÖNTEMİ OLARAK ERNESTO LACLAU ve CHANTAL MOUFFE'UN SÖYLEM KURAMI

Bu çalışmada Kürt siyasal hareketinin söylemi, Laclau ve Mouffe'un söylem kuramına dayanarak incelenmiştir.

Laclau ve Mouffe'un geliştirdiği kuramda söylem, eklemelenmiş bir farklılıklar alanı olarak sabit, tutarlı ve homojen değil; heterojen bir bütünselliktir. Söylemin bu şekilde ele alınması bu çalışmada, Kürt siyasal hareketi içindeki çoğul anlamları görme olanağı sağlamaktadır. Zira Kürt siyasal hareketi tek bir söyleme bağlı olmayan, her daim kendini yenileyebilen, eklemelenme pratikleri ile söylemini değişen şartlara göre dönüştürebilen dinamik bir hareket olmuştur. Bu durum aslında Kürt sorununun tarihsel ve olumsal karaktere sahip olmasından ileri gelmektedir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde 19. Yüzyıldan bu yana Kürt kimliğinin siyasallaşma süreci içerisinde Kürt sorunu farklı tarihsel zamanlarda farklı toplumsal şartlara sarmalanarak bugüne kadar devam etmiştir. Kürt sorunu, Osmanlı'nın uygulamaya koyduğu idari ıslahatların, 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Kürtlerin özerkliğini ortadan kaldırması sonucu belirmiş, yirminci yüzyıla birlikte, ulusal olmayan bir siyasal birlik olan Osmanlı Devleti'nin ulusal bir siyasal birliğe, Türkiye Cumhuriyetine dönüştürülmesiyle birlikte etnik bir mahiyet kazanarak sabitlenmiş, 1950'den itibaren, Türkiye'nin kapitalistleşme süreci içerisinde ortaya çıkan mağduriyetlere sarmalanmış, Yirminci yüzyılın sonuna doğru ise, soğuk savaşın sona erışı, Körfez Savaşı, Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi gibi uluslararası koşullara ve küreselleşmenin ve neoliberalizmin imkan ve sıkıntlarına eklemelenerek devam etmiştir. Kürt sorununun bu olumsal karakterine bağlı olarak Kürtlerin yürüttüğü mücadele de dönüşümler geçirerek bugüne gelmiştir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Yasal Kürt siyasal hareketi de 1990'dan başlayıp bugüne kadar gelen süreç içerisinde söylemini değişen koşullara ve şartlara uygun olarak dönüştürüp varlığını güçlendirerek Türkiye siyasetinde önemli bir konuma gelmiştir.

Laclau ve Mouffe'un söylem kuramında hegemonya ile söylem kavramları arasında kopmaz bir ilişki vardır. Buna göre herhangi bir hegemonyanın kurulabilmesi için söylemin olması gerekir. Eklemleyici pratik olarak tanımlanarak özgün bir şekilde ele alınan hegemonya, farklılıkların eklemelenmiş bütünüdür ve söylem aracılığıyla eklemelenme pratiği oluşturulur. Bu anlamda Laclau ve Mouffe'un söylem kuramına dayanarak, 1990-2014 yılları arasında Kürt siyasal hareketini temsil eden aktörlerden biri olan, HEP ile başlayıp HDP/BDP ile devam eden yasal Kürt siyasal hareketinin söylemini analiz etmek ve söylemindeki

dönüşümü ortaya koymak, Kürt siyasal hareketinin hegemonya mücadelesini de anlamamıza yardım edecektir.

Kürt hareketi Türkiye’de 1960 sonları ve özellikle 1970’lerde sol siyaset ile kurduğu ilişki ile birlikte temelde sol siyasi partiler aracılığıyla parlamenter süreçte temsil imkanına kavuşmuştur. Bu anlamda her zaman sol söylem Kürt siyasal hareketinin önemli bir bileşeni olmuştur. 1990’lı yıllardan itibaren Kürt kimliği ile kendi partileşme sürecini yaşayan Kürt siyasal hareketini temsil eden siyasi partiler, tüzüklerinde de vurguladıkları gibi, kendilerini hep bir “sol parti” olarak tanımlamışlardır. Bu anlamda Yasal Kürt siyasal hareketini kimlik siyaseti ile sol siyaset anlayışını eklemleyen bir siyasi hareket olarak da görebiliriz.

Laclau ve Mouffe hegemonya kavramını, toplumu anlamaya yönelik çözümleyici ve analitik bir kavram olarak ele almanın yanında, ona stratejik olarak da başvurumaktadırlar. Laclau ve Mouffe, solun değişen tarihsel ve toplumsal koşulları açıklamadaki yetersizliğinden dolayı bir kriz içerisinde olduğundan ve marksizmin sınıf indirgemeci yaklaşımı dolayısıyla çoğalan antagonizmaların çoğulluğunu açıklamada yetersiz kaldığından hareketle sosyalist projenin sadece sınıf temelindeki ilişkiyi değil, başka bağımlılık biçimlerini de kapsamı gerektiğini savunurlar. Radikal demokrasi projesi de sol siyaset için önerdikleri temel strateji olmuştur. Bu anlamda sadece sınıf aidiyeti olmayan çoğul kimliklerin toplumsal mücadelesi ve bu mücadelelerin birleştirilmesiyle kurulacak bir radikal demokrasi stratejisi söz konusudur. Radikal demokrasi stratejisi, sınıfsal öznelerin ayrıcalıklı konumlarının olmadığı; cinsiyet, ırk, etni gibi kategorilere dayalı kimlikler yanında çevreci, nükleer karşıtı, barış yanlısı gibi hareketleri de eklemleyebilecek çoğulcu toplumsal kimliklere dayalı bir stratejidir. Böylece sınıf kimliğinin ayrıcalıklı konumu yerine kimlikler arasında “eşdeğerlik zinciri” kurulması gerektiğini ileri sürerler. Hegemonik formasyon farklılıklar alanında eklenen özdeşlikler yoluyla kurulmaktadır. Hegemonyanın bir eklemleme mantığı olduğunu hesaba katarsak, radikal demokrasi projesi, çeşitli demokratik mücadelelerin tabiyet ilişkilerine karşı eşdeğerlilik zinciri etrafında eklemlemelerini önermektedirler.

Bu açıklamalar ışığında Laclau ve Mouffe’un hegemonya ve söylem kuramı, Kürt siyasal hareketinin bugün sol siyaset ile olan ilişkisini anlamamız için önemli imkanlar sunmaktadır.

3.1. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un Hegemonya Kuramı

Laclau ve Mouffe, söylem ve hegemonya kuramlarını anlattıkları temel eserleri, "Hegemonya ve Sosyalist Strateji" de, ilk olarak, değişen tarihsel-toplumsal koşulları açıklamaktaki yetersizliğinden dolayı ve genel olarak solun kriz içine düştüğü saptamasından hareketle Marksizmi sorgulayarak ve postmodern kuramın sağladığı olanaklardan yararlanarak, onu yeniden yapılandırmaya girişmişlerdir. Bu anlamda Marksizmi yapı çözüme uğratarak Marksizmin organik bir bütün değil unsurlarına ayrıştırılabilir bir teori ya da söylem olarak kabul etmektedirler. Marksizmi sorgularken analizlerine yön veren şeyin hegemonya kavramındaki dönüşümler olduğunu vurgulamışlardır. "*Vardığımız başlıca sonuç, hegemonya kavramının arkasında Marksist teorinin temel kategorilerini tamamlayan bir politik ilişki tipinden daha fazlasının yattığıdır. Hegemonya gerçekte, toplumsalın bu kategorilerle bağdaşmayan bir mantığını ortaya koyar. Tarihi ve toplumu kavramsal olarak açıklanabilir yasalar çevresinde oluşmuş anlaşılabilir bütünlükler biçiminde sunan Klasik Marksizmin rasyonalizmi karşısında hegemonya mantığı kendisini başlangıçta, özsel ya da morfolojik geçerliliği bir an için bile sorgulanmayan evrimci bir paradigma içindeki konjoktürel dengesizliklerin gerektirdiği tamamlayıcı ve olumsal bir işlem olarak sunmuştur*" (Laclau, Mouffe, 2008, s.27-28).

Bu anlamda, yeni bir ilişki tipini özgül kimliği içinde tanımlamak için değil, tarihsel zorunluluk zincirinde meydana gelmiş bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkan hegemonya kavramını analiz ederken Marksizmin krizine karşı geliştirilen tepkilerden bahsederler (Laclau, Mouffe, 2008, s.31).

Klasik Marksizmde öngörülen, toplumun giderek saydamlaşması ve farklı konumların işçi sınıfı içinde bütünleşmesinin gerçekleşmeyerek, tam tersi bir sürecin yaşanması, Marksist krizi aşmaya yönelik tepkilerin arka planını oluşturmaktadır. Krize olan üç tepkiyi, yani, Marksist Ortodoksluğun oluşması, Revizyonizm ve Devrimci Sendikalizmi inceleyerek, Marksizmi yeniden okumuşlardır.

Söz konusu krize ilk tepki olarak ortaya çıkan Ortodoks Marksizm, İşçi sınıfının parçalanmışlığı karşısında Marksizmin alt yapı çözümlemesine başvurarak, farklı özne konumlarının gelecekte mutlaka birleşeceği öngörüsünde bulundu. Kapitalizmin özgün Marksist öngörülere ters düşen eğilimlerinin geçici olduğunu ve kapitalist gelişmenin varsayılan genel doğrultusunun önünde sonunda kendisini ortaya koyacağını söylüyordu Dolayısıyla Marksizme içsel olan zorunluluk mantığı, Kautsky ve Plehanov gibi Ortodoks Marksistlerin yorumlarıyla daha da ileriye götürülmüştür. İşçi sınıfının somut parçalılığı soyuta indirgenerek açıklanmaya çalışılır ve kapitalizmin gözlemlenebilir eğilimleri yapay ya da geçici olarak görülüp kuramın geçerliliği korunmaya çalışılmıştır (Laclau, Mouffe, 2008,

s.49-66). Ortodoks tepki, zorunluluk kategorisini gittikçe artan bir kesinlikle ileri sürmüş ve kapitalizmin yeni aşamasına özgü parçalanma ve bölünmenin altyapıdaki dönüşümler yoluyla aşılacağını savunmuştur. Kautsky, antagonizmaların gittikçe basitleşeceğini söyleyerek, kapitalist toplumu oluşturan yapısal farklılıklar sistemini basit bir analize hapsetmiştir. Yapısal farklılıkları basitleştirmesi sadece farklılıkların sayısını azaltmasıyla değil, her birine tek bir anlam yüklemesi ile de ortaya çıkmaktadır.

İkinci tepki olarak Revisyonistler ise, tersine, işçi sınıfındaki parçalanma eğiliminin kalıcı olduğunu ve dolayısıyla Sosyal Demokratların evrimci bir parti olarak örgütlenmekten vazgeçip toplumsal reform partisi haline gelmeleri gerektiğini savunuyorlardı. Revizyonizm ile Ortodoks Marksizm arasındaki temel ayrım ise şu şekilde açıklanmıştı; “*Ortodokslar kapitalizmin yeni aşamasına özgü parçalanma ve bölünmenin altyapıdaki dönüşümler yoluyla aşılacağını düşünürken, revizyonistler bunun özerk politik müdahale yoluyla elde edilmesi gerektiğini savunuyordu*” (Laclau, Mouffe, 2008, s.68). Revizyonizmde parçalanma ve bölünmenin üstesinden gelmenin siyasal müdahaleyle sağlanabileceği ileri sürülmekte böylece siyasalın ekonomik temelden özerkleşmesi vurgulanmaktadır. Bernstein, işçi sınıfının bölünmüşlüğüünün sosyal demokrat bir sınıf partisi tarafından giderileceğini öne sürmüştür. Ancak, Bernstein, parçalanmış işçi sınıfını siyasal düzeyde yeniden sınıf olarak birleştirmeyi tasarlamaktadır. Bu noktada Laclau ve Mouffe, Bernstein’ın siyasal olanı zorunluluk zincirinden özerkleştirmişken, siyasal birliği sınıfsal temelde sağlamaya çalışmasını, kuramının yapısını bozan muğlaklık olarak değerlendirmektedirler (Laclau, Mouffe, 2008, s. 66-77).

Üçüncü tepki biçimi olarak Devrimci Sendikalizm de revizyonizm gibi ekonomik temelde ortaya çıkan parçalanmışlığı siyasal alanda, sınıf kategorisi içinde birleştirmeyi öngörmektedir. Bununla birlikte revizyonizmden farklı olarak işçi birliğini siyasi partiyle değil, genel grev miti aracılığıyla sağlamayı amaçlamaktadır. Devrimci sendikalizmin temsilcisi olan Sorel, genel grevler yoluyla işçi sınıfının duyguları harekete geçirilerek bütün işçilerin birleşmesinin sağlanabileceğini düşünüyordu. Böylece Sorel işçilerin bilincinin birliğinin nesnel olarak değil de mitsel bir öge olarak kurulabileceğini öngörerek, özgünlüğünü ortaya koymuştu. Ancak politik ya da mitsel olarak yeniden oluşturulan bu öznenin yine bir sınıf öznesi olması konusundaki ısrarı ile zorunluluk mantığını sürdürür (Laclau, Mouffe, 2008, s. 78-86).

Marksizmin yaşadığı bu krizler sonucu ortaya konan bu tepkiler, toplumsal failerin bir sınıf karakterine sahip olmaları zorunluluğunu sorgulamamışlardır. Laclau ve Mouffe, hegemonya kavramını ilk olarak kullanan Lenin’in de bu zorunluluk mantığından kurtulamadığını söylemektedir. Nitekim Rus devrimcileri, Çarlığa karşı yürütülecek siyasal

mücadelenin stratejik yönelimini nitelemek amacıyla hegemonya kavramına başvurmuşlardır. Buna göre hegemonya, Çarlık rejimini devirmek amacıyla bir araya gelen değişik toplumsal sınıflar, gruplar ve eğilimler arasındaki ittifak içerisinde işçi sınıfının yönlendiriciliğini ifade ediyordu. Kapitalizmin eşitsiz bir biçimde geliştiği Rusya’da işçi sınıfının, başta köylülük olmak üzere toplumun ezilen kesimleriyle birleşerek demokratik devrimin hegemonik gücüne dönüşeceği öngörülüyordu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içindeki tartışmalar sırasında, daha sonra Bolşevik eğilimin önderliğini üstlenecek olan Lenin, “Ne Yapmalı” adlı kitabında bu kavramı geliştirerek sınıf mücadelesinde ideolojik ve teorik öncülüğün önemini vurguladı (Yetiş, 2012, s.87-88).

Laclau ve Mouffe, Lenin’in hegemonya anlayışının otoriter eğilimler barındırdığını öne sürerler. Lenin, bir yandan işçi sınıfına siyasal önderlik yüklerken, diğer yandan da önderlik edilenler ile önderlik edenler arasında bir ayrım yapar. Çünkü proletaryanın sınıf kimliği ile hegemonik görevi arasında bir ayrım vardır. Rusya’da gelişmiş bir burjuvazinin henüz oluşmamış olması, işçi sınıfının burjuva özgürlüklerini de, yani kendisinin olmayan görevleri üstlenmeye sevk etmişti. İşçi sınıfı ve onun öncüsü liderliğinde diğer sınıflarla ittifak yapılı. Ancak demokratik talepler çeşitlendikçe kendi kimliği ile önderlik etmeye çalıştığı kesimlerin kimliği arasındaki mesafe artar ve katı sınıfçı anlayışın sonucu olarak daha otoriter bir politika izleme gereği ortaya çıkar (Laclau, Mouffe, 2008, s. 99-114).

Laclau ve Mouffe sosyal demokrasinin de hegemonik bir güç olmayı başaramadığını belirtmektedir. Onlara göre, Sosyal Demokrat Partiler, Birinci Dünya Savaşı sonrasında çeşitlilik ve karmaşıklık içeren politik sorunları karşısında dar sınıfçı bir zihniyetle hareket etmişler ve çeşitli demokratik talep ve antagonizmaları yeni bir hegemonik blok içinde eklemleyecek bir kollektif irade oluşturamamışlardır. Faaliyetleri, sendika sorunlarıyla ücretler ve çalışma saatleri, sosyal sigorta, tarife sorunları ve seçim reformları konuları ile sınırlı kalmıştı. Laclau ve Mouffe, bu dönemde sosyal demokrat partilerin, işçi sınıfı kesimleri için kazanım sağlamak üzere burjuva kabinelere katılmak ya da muhalefete girmek olarak yürütebileceği iki politika arasından, sendikal baskıların ve İkinci Enternasyonel’in ekonomizimde direktmesi sonucu, ikinci seçeneği tercih ettiğini ve sonuç olarak güçsüzlüğünün arttığını belirtmektedirler (Laclau, Mouffe, 2008, s. 124-130).

Laclau ve Mouffe, hegemonya kavramının gelişimi açısından Gramsci’ye özel önem atfederler. Onlara göre Gramsci; *“Hegemonik bağlantının Leninist sınıf ittifakı kategorisinin açıkça ötesine giden bir kavramsallaştırmayı sunarken politik yeniden düzenleme ve hegemonya alanını zamanının diğer teorisyenlerinden daha fazla genişletmiştir”* (Laclau, Mouffe, 2008, s.115). Gramsci’nin Marksist teoriye yapmış olduğu en önemli iki temel katkı üzerinde dururlar. Bunlardan birincisi, ideolojinin maddiliği anlayışıdır. İdeoloji bir “fikirlere

sistemi” ya da toplumsal faillerin “yanlış bilinci” olarak değil de bir tarihsel bloğu bir takım temel eklemlenme ilkeleri çevresinde birbirine bağlayan, kurumlarda ve aygıtlarda cisimleşmiş, organik ve ilişkisel bir bütün olarak görülür. Bu anlamda, tarihsel bloğun organik çimentosu olarak ideoloji anlayışı klasik alt yapı/üst yapı ikiliğinin ötesine geçmektedir (Laclau, Mouffe, 2008, s.117). İkinci katkısı ise ideolojinin indirgemeci anlayışından kopmasıdır. Laclau ve Mouffe’a göre Gramsci’nin siyasal öznesi sınıflar değil “karmaşık kolektif iradelerdir” ve hegemonik bir sınıfın eklemlendiği ideolojik öğeler zorunlu bir sınıf aidiyetine sahip değildirler. Farklı özne pozisyonlarının düşünce ve değerler bütünü olan kolektif irade saçılmış, parçalanmış tarihsel güçlerin siyasal ve ideolojik eklemlenmesinin bir sonucudur. Yani farklı amaçlar etrafında saçılmış çoklu isteklerin tek bir amaç için bir araya gelmesi dolayısıyla kültürel-toplumsal birliğin kurulmasıdır. Buradan hareketle Laclau ve Mouffe, Gramsci’nin tarihsel eylemin ancak “kolektif insan” tarafından gerçekleştirilebileceğini söylerken, siyasal öznelerin daha çok sınıflar arası ya da çok sınıflı olarak hegemonik mücadele içinde ve onun dolayısıyla kurulduğunu ima ettiği görüşündedirler. Buna bağlı olarak ne siyasal özne olarak saf bir sınıf kimliğinden ne de saf olarak sınıf ideolojilerinden söz edilebileceği ortaya çıkar. Yani bir hegemonik sınıf tarafından eklemlenen ideolojik elemanlar zorunlu bir sınıf aidiyeti taşımazlar. Farklı sınıfların farklı yollarla kendi sınıf ideolojilerini üretmek için eklemlendikleri çoğul bir ideolojik elemanlar evreni vardır. Bu evrenin önemli bir parçasını sınıf çağrışımlı ya da sınıfa ait olmayan ulusal-popüler alanın ideolojik elemanları oluşturur. İki temel sınıf (burjuvazi ve işçi sınıfı) bunları kendi sınıf söylemlerine eklemlenebilmek için mücadele ederler (Laclau, Mouffe, 2008, s.117-118).

Ancak Laclau ve Mouffe Gramsci’nin her ne kadar sınıf indirgemeciliğinden kaçınmak için kolektif iradenin öneminden söz etse de klasik Marksizmin düalizmini tam olarak aşmadığını düşünmektedirler. Kolektif iradeler etrafında oluşturulan tarihsel blok, alt yapı ile üst yapının yani maddi güçler ile siyasal/ideolojik alanın arasındaki analitik ayrımın ortadan kalktığı bir toplumsal bütünleşme sağlamaya yönelik olsa da, sonuçta Gramsci işçi sınıfına öncelik verir (Laclau, Mouffe, 2008, s.122). Nasıl ki ekonomik alanda temel sınıf olarak burjuvazinin varlığından bahsediliyorsa işçi sınıfının da burjuvazinin karşısındaki temel sınıf olarak varlığı göz ardı edilemez. Kapitalizmin işleyişinin ilk ve değişmeyecek şartının ücretli emeğin sömürülmesi olduğuna göre işçi sınıfının bu temel rolü de değişmeyecektir. Çünkü farklı toplumsal elemanlar, eklemlenme pratikleri ulaştıkları ilişkisel kimliklere sahip olsalar bile her zaman, her hegemonik biçimlendirme de bulunan “tek” birleştirici ilke, ancak bu temel sınıf olabilir. Birleştirici ilkenin biricikliği ve zorunlu sınıf karakteri oluşsal bir sonuç değil, her mücadelenin içinde olageldiği zorunlu bir yapısal çerçevedir. Dolayısıyla sınıf

hegemonyası, mücadelenin sırf pratik bir sonucu değil, nihai ontolojik kurucusudur. Ya işçi sınıfının ya da burjuvazini hegemonyası kurulacaktır. Bu nedenle politik mücadele bu iki sınıf arasındaki sıfır toplamı bir oyundur (Kılıç, 2006, s.30).

Laclau ve Mouffe Gramsci'deki bu özcü unsurları eleyerek hegemonya kavramını yapıbozuma uğratmışlardır. Bu anlamda Gramsci'nin hegemonya anlayışından iki açıdan uzaklaşmışlardır; hegemonik öznelerin zorunlu olarak temel sınıflar düzleminde kurulması gerekliliği ve organik krizlerin oluşturduğu karışıklık dönemleri dışında, her toplumsal formasyonun kendini tek bir hegemonik merkez çevresinde yapılandığı fikri (Laclau, Mouffe, 2008, s.219). Bu anlamda evrensel bir sınıfın ontolojik olarak ayrıcalıklı konumuna dayanan her türlü epistemolojik imtiyazdan vazgeçilmesi gerektiğini belirterek, işçi sınıfını tek tip ve kapalı bir temel sınıf olmadığını ve kendini ötesine uzanan istek ve çatışmaların çoğulluğunun eklemleyicisine dönüştürmesi gerektiğini söylemektedirler.

Bu anlamda Marksizmin temel kurucu kategorilerini, alt yapı-üst yapı, sınıf-özne ve tarihsel zorunluluk kategorilerini reddeden Laclau ve Mouffe Marksizm ile bağlantılarını şu şekilde açıklamaktadırlar: *“Kitabımızın göstermeye çalıştığı şey, bu çağdaş düşünce tarihinin marksizmde de olduğunu; Marksist düşüncenin de kendisini çağdaş dünyanın gerçekliğine uyarlama ve özselcilikten uzaklaşma yönünde sürekli bir çaba içinde olduğunu; böylece de, bizim bugünkü teorik ve politik çabalarımızın marksizmde zaten bir seceresi bulunduğunu göstermektedir”* (Laclau, Mouffe, 1992, s. 27) Bu bağlamda kendilerini post-Marksist olarak ifade etmektedirler;

*“Bu noktada açıkça ifade etmeliyiz ki, artık post-Marksist bir zeminde duruyoruz. Artık ne Marksizmin baş vurduğu öznellik ve sınıflar anlayışını, ne onun kapitalist gelişmenin tarihsel yönelimi görüşünü, ne de antagonizmaların ortadan kalktığı saydam bir toplum olarak komünizm anlayışını sürdürmek olanaklıdır. Fakat bu kitaptaki entelektüel tasarımız **post-Marksist** olduğu gibi, aynı zamanda açıkça **post-Marksisttir** de. Radikal, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi için mücadelede yararlı bir araç olabileceğini düşündüğümüz bir hegemonya kavramı inşa etmemiz, Marksizm içinde oluşturulmuş belli söylemsel biçimlerin ve sezgilerin geliştirilmesi, bazılarının engellenmesi ya da ayıklanması yoluyla mümkün oldu”* (Laclau, Mouffe, 2008, s. 29).

Laclau ve Mouffe böylece Marksizimle ilişkisini kopuş ve süreklilik olarak ikili bir ilişki şeklinde kurar. Bu ilişkide, Marksizmden ayrılan, kopuş öğelerin süreklilik öğelerinden daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Marksizmden kopuş olarak görebileceğimiz görüşleri şu şekilde açıklanabilir; Ontolojik anlamda ayrıcalıklı fail diye birşey yoktur çünkü bütün kimlikler ilişkiseldir, ya da “sabitsizlik, bütün toplumsal kimliklerin koşulu durumuna gelmiştir”. Toplumsalın sabitsizliği, hegemonik pratiğin varlık koşulu, zorunluluk

kategorisinin de sonudur. Zorunluluk kategorisinin çökmesiyle, zorunlu/olumsal karşıtlığını anlamlı kılan zeminin de böylece ortadan kalkmıştır. Bundan sonra toplumsalın yapılanışını ve dönüşümünü açıklamak için yeni kategorilere ihtiyaç vardır. Yine Marksizmden kopuş olarak görebileceğimiz bir diğer görüşleri ise sınıf konumlarının tarihsel çıkarların zorunlu yerleri olmadığıdır. Bu durum, toplumsal antagonizmaların belirlenmesi yönünde adım atabilmek için çeşitli ve genellikle çelişkili konumlar çoğulluğunu analiz etmeyi, dolayısıyla “gerçek işçi sınıfı” ve onun sınırları gibi sahte bir sorunu terketmeyi gerektirir. Daha radikal bir ifadeyle, antikapitalist mücadelenin -ontolojik anlamda- ayrıcalıklı öznelere diye bir şey yoktur (Laclau, Mouffe, 2008, s.145-149).

Böylece Laclau ve Mouffe, kendilerini çağdaş bir temsilcisi olarak gördükleri marksizmle ilişkilerini bu temelde kurmakta ve sınırlamaktadırlar. Temel sorunsallarını “eşitsizliklere karşı mücadele etmeye ve tabiyet ilişkilerini ortadan kaldırmaya yönelik kollektif hareketin ortaya çıkmasının söylemsel koşullarını tanımlamak” (Laclau, Mouffe, 2008, s.237) olarak belirterek hegemonik siyasetin kurulmasına yönelmişlerdir.

Laclau ve Mouffe hegemonya kavramını söylem kuramı içinde bir eklemleyici pratik olarak tanımlamaktadır. Laclau ve Mouffe’a göre hegemonik formasyon farklılıkların eklemelenmiş bütünüdür. Temel sorunsalları bu hegemonik “bütün” içinde eşitsizlikle mücadeleye ve itaat ilişkilerine ya da itaat ilişkilerinin dönüştüğü baskı ilişkilerine meydan okumaya yönelmiş kolektif eylemin ortaya çıkışı için söylemsel durumları tanımlamaktadır. İtaat ilişkisi bir kişinin diğerinin kararlarına tabi olması demektir. Baskı ilişkisi ise itaat ilişkilerinin kendilerini antagonizmalara dönüştürmeleridir (Laclau, Mouffe, 2008, s.237). O halde Laclau ve Mouffe’un hegemonya anlayışlarının temel kavramları eklemelenme, söylem ve antagonizmadır.

3.1.1. Temel Kavramlar

3.1.1.1.Eklemelenme

Eklemelenme, kimlikleri eklemleyici bir pratiğin sonucu olarak oluşturulan elemanlar arasındaki ilişkileri oluşturan her tür pratiktir. Bu pratiğin kendisi ise söylemdir. Söylem aracılığıyla eklemelenme pratiği oluşturulur. Bir söylem içinde eklemelenmiş farklı pozisyonlara “moment”, eklemelenmemiş farklılıkları ise “öğeler” olarak adlandırılmaktadır;

“Eklemleyici pratiğin bir sonucu olarak öğeler arasında kimlikleri değişecek bir ilişki kuran her türlü pratiğe eklemelenme diyeceğiz. Eklemleyici pratikten doğan yapılaşmış bütüne ise söylem diyeceğiz. Bir söylem içinde eklemelenmiş durumda görünürken ortaya çıkan, farklılık konumlarına da moment diyeceğiz. Bunun tersine, söylemsel olarak eklemelenmemiş farklılıklara da öge diyeceğiz” (Laclau, Mouffe, 2008, s.169).

Eklemlenme sonucu kurulan ilişkinin niteliği önemlidir. Çünkü herhangi bir eklemlenmede, ögeler arasında kurulan ilişki sonucunda ögelerin kimlikleri aynı kalmaz ve değişir. Eklemlenme kavramı bu yönüyle, ittifak kavramından ayrılmaktadır. Zira ittifak içine giren ögelerin kimlikleri birbirinden ayrı olarak değişmeden kalır. Oysa eklemlenme anlayışında durum tersidir. Somut bir örnek verecek olursak; işçi sınıfı ile feminist hareketin ittifak kurmaları, daha çok konjoktürel bir durum olup, kendi kimliklerinin farklılıklarını korudukları bir ilişki biçimidir. Buna karşılık, işçi mücadelesi ile feminist hareketin eklemlenmesi, işçilerin feministlerin taleplerini, feministlerin de işçilerin taleplerini dikkate almalarını ve bunun sonucunda da kimliklerinin değişmesini gerektirir. Başka bir ifadeyle, eklemlenme siyasal bilincin dönüşmesini öngörmektedir (Evre, 2009, s.325).

Bununla birlikte, eklemlenen ögeler, kimliklerinin farklılıklarını tamamen kaybetmezler. Eklemlenen ögelerin kimlikleri değişmekle birlikte, farklılık konumlarını korurlar. Bir söylem içinde eklemlenen ögelerin farklılık konumları moment olarak adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle moment, söylemsel olarak eklemlenmiş farklılıktır. Tersine, söylemsel olarak eklemlenmemiş farklılık, ögedir. Eklemlenmiş farklılıklar bütünü ise hegemonik formasyon olarak kavramlaştırılır ve herhangi bir hegemonik formasyonun merkezinde temel sınıflar veya egemen kesimler bulunmaz. Yani her öge eşit bir zeminde eklemlenmektedir. Böylece ögeler arasında eşit bir zeminde kurulan ilişki, eşdeğerlik zinciri olarak adlandırılmaktadır. Buradaki eşdeğerlik terimi, daha çok belli tabiyet ilişkilerine karşı bir araya gelerek eklemlenen mücadelelerin birbirlerine karşı denk olmaları anlamına gelir. Fakat mücadelelerin birbirlerine karşı denk olmaları, özdeş oldukları anlamına gelmez. Eşdeğer olabilmesi için iki ögenin özdeş değil, birbirinden farklı olması gerekir. Bunun yanında iki öge arasındaki farklılığın bozulması gerekir. Fakat bozulan farklılık sadece bir yönde olduğu için bütün farklılıklar ortadan kalkmaz. Başka bir deyişle eşdeğerlik kimlikleri sadece bir açıdan aynı olup, diğer açılardan farklıdırlar. Bu çerçevede eşdeğerlik mantığı ile farklılık mantığının birbirine ters orantılı olduğu söylenebilir. Eşdeğerlilik arttıkça farklılıklar azalır, aynı şekilde farklılıklar arttıkça eşdeğerlilik azalır.

3.1.1.2.Söylem

Daha önce de belirttiğimiz gibi söylem aracılığıyla eklemlenme pratiği oluşturulur. Laclau ve Mouffe'un söylem kavramı sadece dili değil aynı zamanda toplumsal fenomeni de kapsar. Zira onlar söylemi kendinde hem dil hem de dil dışıyı içeren bir bütünsellik olarak kavrarlar. Bu durumu açıklamak için Laclau ve Moufee şu örneği vermektedirler;

“Diyelim ki, iki kişi birlikte duvar örüyoruz. Belirli bir anda iş arkadaşımın bir tuğla vermesini istiyorum ve bu tuğlayı yükselmekte olan duvara ekliyorum. Birinci eylem, yani

tuğlanın istenmesi, dilseldir; ikincisi yani tuğlanın duvara eklenmesi ise dil dışıdır...bu iki eylem birbirleriyle kıyaslanmalarına olanak veren bir başka şeyi paylaşıyorlar: Her ikisi de bütünsel bir işlemin, duvar inşa etme işleminin parçasıdır. Öyleyse, bir tuğla istemek ile onu yerleştirmenin kısmi uğraklarının meydana getirdikleri bu bütünsellik hem dilsel hem de dil dışı öğeleri içeriyorsa, o zaman bu bütünselliğin kendisi de yalnızca dilsel ya da yalnızca dil dışı olamaz; bu ayırma öngelmesi gerekir. Kendinde hem dilseli hem de dil dışıyı içeren bu bütünsellik söylemdir” (Laclau, Mouffe, 1992, s.12-13).

Bir diğer deyişle söylem söz ile yazının bileşiminden ibaret değil, söz ile yazı kendileri söylemsel bütünlükSELLİKLERİN içsel bileşkelerinden oluşan bir bütünlüktür. Siyasal analizin bir nesnesi olarak gördükleri söylemi ele alırken “söylemsel ve söylemsel olmayan” diye bir ayırma gitmezler. Başka bir deyişle, söylem kavramı, düşünce ve eylem bütünlüğünü varsaymaktadır. Bu herşeyi dile indirgedikleri anlamına gelmez. Zira onlara göre söylemler maddidir. Toplumsal alandaki fiziksel nesnelere erişimimiz, daima söylem formundaki anlam sistemleri aracılığıyla gerçekleşir. Laclau ve Mouffe, nesnelere oluşu ile varoluşu arasında bir ayırım yaparlar. Oluş tarihsel ve değişken iken varoluş bunun tam tersidir. Fiziksel nesnelere kendiliğinden bir anlama sahip değildir, anlam bizim söylem aracılığıyla ulaştığımız şeydir. Bir nesnenin söylemsel karakterli oluşu hiçbir şekilde onun varlığını ortadan kaldığı anlamına gelmez.

“Bir futbol topunun ancak toplumsal olarak meydana getirilmiş bir kurallar sistemi içinde yer aldığı ölçüde bir futbol topu oluşu, onun böylelikle artık bir fiziksel nesne olmaktan çıktığı anlamına gelmez. Bir taş her türlü toplumsal ilişkiler sisteminden bağımsız olarak da vardır, ama örneğin ya fırlatılıp atılacak bir nesne ya da estetik bir tasarım nesnesi olması, ancak özgül bir söylemsel kümelenme içinde olanaklıdır” (Laclau, Mouffe, 1992, s.13).

Söylem anlayışı uyarınca nesnelere varoluşlarının değil, fakat oluşlarının söylemsel olduğunu hesaba katarak, bütün toplumsal/siyasal öznelerin belli bir söylemsel bütünlük içinde kurulduğu söylenebilir. Yani hiçbir özne a priori olarak varolamaz, söylem öncesi kurucu bir öznenen söz etmek olanaklı değildir. Böylece anlam büyük ölçüde pragmatik bir süreç olarak karşımıza çıkar Bir terimin kullanımını bir eylem olarak kavrayan Laclau ve Mouffe, bu anlamlandırma sürecini pragmatik bir parçası olarak görürler; diğer yandan terimin anlamı ve amacı kullanıldığı bağlam içinde oluşur (Durna, Kubilay, 2010, s.55).

Laclau ve Mouffe’un söylem kuramının gelişimi içinde, Althusser’in Marksist yaklaşım ile giriştiği toplumbilimsel ve epistemolojik hesaplaşmanın önemli bir rolü vardır. Althusser’in bu hesaplaşma içinde geliştirdiği ideoloji kuramının açmazları, Laclau ve Mouffe için birer çıkış noktası oluşturmuştur. Althusser’in dilbilim ve psikanalizden aldığı üstbelirlenme kavramı; simgesel bir boyutu ve bir anlam çoğulluğunu gerektiren, çok kesin bir kaynaşma

tipidir. Toplumsal yapı içinde var olan herşeyin üstbelirlenmiş olduğu önermesinin anlamı, toplumsalın kendisini simgesel bir düzen olarak oluşturduğu iddiasıdır. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin simgesel ya da üstbelirlenmiş karakteri, bu ilişkilerin, kendilerini içkin bir yasanın zorunlu momentlerine indirgeyecek nihai bir düz anlamlılıktan yoksun olmaları anlamına gelir. Toplum ve toplumsal failer özden yoksundurlar ve düzenlilikleri sadece, belli bir düzenin kurulmasıyla yan yana giden, görece ve kararsız sabitleştirme biçimlerinden ibarettir. Laclau ve Mouffe Althusser'n bu üstbelirlenme kavramından etkilenmişlerdir (Laclau, Mouffe, 2008, s.157-168). Althusser, üstbelirlenim kavramıyla toplumsal düzey ve pratiklerin görece özerkliklerini vurgulamaktadır. Ancak ekonomik düzeyin diğer düzeyler üzerinde son kertede belirleyici olduğu görüşünde ısrar eder. Aynı zamanda toplumsal ilişkileri, egemen yapıya muhalefet edebilecek çatışan özdeşlik formları için hiçbir kuramsal alan bırakmayacak biçimde, bireylerin toplumsal özneler olarak çağrılmasında önce var olan bir sistem olarak kurgulamaktadır. Bu topografik anlayış, toplumsal pratiklerin ilişkiselliğini kavramada yetersiz kalmaktadır. Laclau ve Mouffe, toplumsal pratiğin düzeylerinin tabi tutulduğu ontolojik ayrımı reddetmektedirler. Onlara göre, toplumsal ilişkileri ve pratikleri düzeylere ayırması için kuramcının elinde soyut ya da tarih ötesi hiçbir gerekçe yoktur. Yazarlar, Althusser'in ideolojinin maddi karakteri üzerindeki vurgusunu paylaşırlar, ancak onun bilim ve ideoloji arasında olduğunu varsaydığı keskin ayrımı, görünüş/gerçeklik ve yanlış bilinç/doğru bilinç ikiliklerini yeniden üretmek için ideolojiyi yeniden bir bilinç sorununa indirgemenin yolunu açtığı savıyla terk ederler. Laclau ve Mouffe söylem kavramını, toplumsal pratiklerin eklemelenen karakterine ve dolayısıyla hiçbirinin ayrıcalıklı olarak diğer pratiklerin etkisinden bağımsız olarak var olamayacağına işaret ettiği için tercih etmektedirler. Onların söylem kuramı, her nesnenin ancak söylemsel olarak eklemleyici pratikler tarafından kurulabileceği temel savına dayanmaktadır. Bunun sonucunda, söylemsel oluşumların sınırlarını çizen söylem dışı gerçekliğin varlığı reddedilmekte, söylemlerin ancak başka söylemsel oluşumlarla sınırlanabileceği vurgulamaktadır (Çelik, 1999, s.34-35).

Söylemsel pratik sonucu öğeler eklemelenme süreciyle momentler haline gelir ve hem kimliklerin kendisini hem de birbirleri ile olan ilişkilerini dönüştürür. Bu süreçte Laclau ve Mouffe açısından önemli olan, hiçbir eklemelenmenin tam olarak gerçekleşmemesi yani hiçbir söylemsel biçimlenmenin tam olarak sabitlememesi ve dolayısıyla öğelerin momentlere dönüşümünün hiçbir zaman tamamlanmamasıdır (Laclau, Mouffe, 2008, s.171). Bu durum toplumsallığın açıklığını oluşturur. Laclau ve Mouffe kapalı ve bütün bir sistem olarak toplum anlayışını sorunlaştırırlar. Bu bağlamda toplumun imkansızlığı tezini ileri sürerler. Toplumsal a priori olarak varolmayıp, söylemsellik alanında kurulduğu için simgesel bir özellik taşır. O

bakımından toplumsalın anlamı veya kurulması söylemsellik alanındaki ögelerin nasıl eklemleneceklerine bağlıdır.

Toplumda mevcut anlamsal olarak açık alanları eklemleme ve dikişleme yoluyla bir söylemsel bütünlük haline getirme hiçbir zaman mevcut anlamların hepsini tüketemez. Bu nedenle toplumsal olan, anlamlar üzerinde yürüyen sonsuz sayıdaki mücadelenin alanıdır ve hiçbir söylemsel pratik toplumsal anlamların bütününe tek bir anlamsal merkez etrafında eklemlenemez. Toplum, bütünlük olarak değil, birleştirilmişlikler olarak düşünülmelidir; birleştirilmişlikler ise nedensellik veya belirleme mantığı ile değil, olumsallık mantığıyla düşünülmelidir. Laclau ve Mouffe, nihai olarak, toplumsal öznelerin önceden belirlenmiş merkezi bir anlama ulaşma çabası içinde tanımlanabilir olsalar bile bunun umutsuz bir çaba olduğunu belirtirler. Onlar, öznelerin, çeşitli farklar arasında anlamsal bütünlüklerin oluşma alanı olan söylemsel süreçte, olumsallık mantığına göre sürekli yeniden ve parçalı biçimde tanımlana özelliğini vurgulayan bir model önermektedirler. Bu toplumsal pratiğin mantığı, olumsallığı sabitliğe dönüştürerek kalıcı anlamları bir merkez etrafında bütünlüştürmektedir. İşte bu anlamda, toplumsalın anlamı önceden belirlenmiş olmadığı için bir hegemonya mücadelesinden söz edebiliriz (Sancar, 2008, s.65-66).

Toplumsalın açıklığı, söylemin nihai olarak kapanmasını ve anlamın nihai olarak sabitletmesini engeller. Nihai anlam sabitliğinin olanaksızlığı ise kısmi sabitlemeleri gerektirir ki eklemlenme pratiği, anlamı ve özneleri kısmi olarak sabitleyen düğüm noktaları ve boş gösterenler inşasıyla oluşur (Laclau, Mouffe, 2008, s. 178-180). Lacan'ın Point de caption kavramına gönderme yaparak oluşturulan düğüm noktası, diğer göstergelerin etrafında düzenlediği ayrıcalıklı bir göstergedir. Diğer göstergeler, düğüm noktasıyla olan ilişkileri yoluyla anlam kazanır. Bir başka deyişle, düğüm noktası, anlamın kısmi sabitletmesini sağlayan ayrıcalıklı söylemsel noktadır. Eklemlenme pratiği, anlamı kısmen sabitleştiren düğüm noktalarının kurulmasından oluşur; bu sabitleştirmenin kısmi karakteri ise toplumsalın açıklığından doğar (Laclau, Mouffe, 2008, s.181). Boş gösteren ise tam olarak, gösterileni olmayan bir gösterendir. Bir gösterenin boş gösteren olması için hem bir gösterilene iliştilmemiş olması hem de anlamlandırma sisteminin ayrılmaz bir parçası olması gerekir (Laclau, 2003, s.95). Toplumsalın kapanması imkansız olsa da kapanma ideali hala bir imkansız ideal olarak işlev görür. Toplumlar, böylece bu imkansız idealler temelinde örgütlenirler. Bu ideallerin ortaya çıkışı ve işleyişinde gerekli olan boş gösterenlerdir. Böylece düğüm noktaları ve boş gösterenler aracılığıyla anlamı sabitleyen eklemlenici pratikler, hegemonik pratiklerdir. Başka bir deyişle hegemonik pratik dikişleme yoluyla toplumsalın açık olan anlamsal alanında var olur ve farkları anlamsal bütünlüklere çevirmeye çalışır.

Böylece söylem, farkların sonsuz akışı içinde onları yakalayıp bir anlamsal merkez oluşturmaya çalışarak söylemsel alanda egemen olma çabasıdır.

Böylece Laclau ve Mouffe Hegemonya ile söylem kavramları arasında kopmaz bir ilişki varsaymaktadırlar. Buna göre herhangi bir hegemonyanın kurulabilmesi için söylemin olması gerekir. Başka bir deyişle, ögeler, ancak belli bir söylemsel formasyon içinde eklenerek momentler haline gelirler ve kısmi bir bütünlük oluştururlar. Söylemsellik alanı içinde anlamın kısmen sabitleştirilmesi ve iktidarın kısmen yoğunlaşması, hegemonik formasyonu oluşturmaktadır.

3.1.1.3. Antagonizma

Eklemleyici pratiklerin alanında ortaya çıkan hegemonya, aynı zamanda eklemlemenin antagonist bir yüzleşmesi sonucu gerçekleşmesi gerekir. Ancak her antagonizma hegemonyaya yol açamayacağı için antagonistik güçlerin varlığının yanında bu güçleri ayıran sınırların kararsızlığı ve bu sayede yüzergezer elemanların karşıt kamplara eklemleme olasılığını yaratan söylemsel alanın varlığı gereklidir (Laclau, Mouffe, 2008, s. 216). Laclau ve Mouffe antagonizma sorununu, esas itibariyle kimlik sorunsalı bağlamına yerleştirmektedirler. Antagonizma benim tamamen kendim olmamı engelleyen ötekinin varlığıyla ortaya çıkar. Antagonizma var olduğu sürece de kimlik tam olarak kendisi için varolamaz. Dolayısıyla, kimlikler, kendi başlarına varılmaktan çok, öteki kimliklere referansla varolurlar. Başka bir ifadeyle, her kimlik ilişkisel olup, her kimliğin varoluşu farklılığın onaylanması ve ötekinin belirlenmesine bağlıdır (Laclau, Mouffe, 2008, s.200, Evre, 2009, s.317-318). Antagonizma, taraflardan hiçbirinin kendi kimliğini tam olarak kuramadığı, ancak, “ötekinin ötekisi” olarak tanımlanabildiği bir ilişkidir. Özne kendi olabilmek, kendisiyle özdeşleşmek için antagonistik bir ilişki kurar. Üstelik ancak ötekini yok ettiğinde tam olarak kendi olabileceği, ancak bu gerçekleştiğinde kendinin de yok olacağı bir çatışma halidir (Kılıç, 2006, s.33-34). Ötekinin kimliğinin kuruluşunda oynadığı bu rol, kurucu dışarı olarak adlandırılmaktadır. Kurucu dışarı kavramı, bir kimliği hem olanaklı, hem de olanaksız kılan koşuldur. Buna göre, kimlikler biz/onlar ayrımı çerçevesinde kurulurlar. “Biz” kavramı, “onlar” kavramını dışlamasıyla var olduğu gibi, “onlar” kavramı aynı zamanda biz kavramının tam olarak oluşmasını engellemektedir. O bakımdan her kimlik, dışladığı kimliğin izlerini de taşımaktadır (Mouffe, 2013, s. 23). Kısacası antagonizma, kimliğin diğer bir kimlik tarafından olumsuzlanmasıyla ortaya çıkar. Olumsuzlanan kimliğin varoluşunu sürdürmesi ise ancak siyasal mücadeleyle olanaklı olur. Mücadelenin sonucu ise a priori olarak tarihin yasaları tarafından belirlenemez. Bu durumda bütün kimlikler olumsal bir özellik taşımaktadır ve hegemonik formasyon içinde eklenen kimliklerin hiçbiri diğerine

göre merkezi bir konumda değildir (Evre, 2009, s.318). Her toplumsal ilişki, itaat ilişkisi olarak kurulduğu sürece baskı ilişkisine dönüşme potansiyeli taşır ve antagonizmanın mahalli olabilir. Bu anlamda çatışmadan arınmış bir toplumun imkansızlığını teorize ederek ki “nihai toplum mitinin” reddi tam da bunu anlatır- eşitsizlik ve tabiyetten arınmış bir momentin hiç gelmeyeceğini de baştan kabul etmektedirler. (Laclau, Mouffe, 2008, s.202).

Bu durumda toplumda antagonizmaların çokluğu söz konusudur ve sınıfsal antagonizma ise bunlardan sadece biridir. Yani marksist kuramın temelde evrensel olarak tanımladığı proletarya ve burjuva sınıfı, Laclau ve Mouffe’a göre toplumsal alandaki diğer kimlikler arasındaki tikel unsurlardan sadece ikisidir. Bu nedenle kurulacak bir hegemonyanın eklemleyici öznesi temel sınıf olan işçi sınıfı olmak zorunda değildir. Hegemonyanın alanı artık farklı tikelliklerin bulunduğu bir alan olarak değerlendirilir. Bunun nedeni, ileri kapitalist toplumsal formasyonda siyasal alanın genişlemesi, çoğullaşması ve bu alanda eklemleme imkanlarının çoğalmakla birlikte zorlaşmasıdır. Buna bağlı olarak özne pozisyonları da çoğalmıştır. Siyasal alanın genişlemesi ve özne pozisyonlarının çoğalması birbirini besleyen bir süreçtir. Eklemlemeler dolayısıyla özne pozisyonları içinde inşa edilen kimlikler, siyasal alanın sınırlarını sürekli geliştirir. Sınırlar geliştikçe yeni özne pozisyonları yeni eklemlemelere imkan tanır (Kılıç, 2006, s.38-39).

Bu bağlamda Laclau ve Mouffe, yeni toplumsal formasyon içinde yeni toplumsal hareketlerin oynadığı rolü önemserler. Çünkü bu hareketler, yeni itaat biçimlerinin bir sonucudur ve doğal olarak bunlara karşı mücadele vermektedirler. Ancak aynı zamanda yeni eklemlemelere yol açarak toplumdaki çatışmaların giderek daha fazla sayıdaki ilişkiye yayılmasını sağlarlar. Çatışmaların yayılması ve çoğalıp derinleşerek antagonizmalara dönüşmesi, Laclau ve Mouffe için demokratik devrime giden yol olduğundan yeni toplumsal hareketler önemli bir muhalif pozisyonu doldurmaktadır.

3.1.2. Radikal Demokrasi

Laclau ve Mouffe solun değişen tarihsel-toplumsal koşulları açıklamaktaki yetersizliğinden dolayı bir kriz içerisinde olmasından hareketle radikal demokrasi projesini ileri sürmüşlerdir. Yeni sosyal hareketler bu yaklaşımda temel bir yer tutar. Bunlar, feminist, etnik, ulusal, cinsel azınlık hareketleri olduğu kadar, ekolojik ve anti-nükleer hareketler gibi farklı mücadeleleri de içermektedir. Bu hareketler, sadece işçi sınıfının değil başka kimliklerin de tabi konumda olduğunu gösterir. Bu anlamda sadece sınıf aidiyeti olmayan çoğul kimliklerin toplumsal mücadelesi ve bu mücadelelerin birleştirilmesiyle kurulacak bir radikal demokrasi stratejisi söz konusudur. Radikal demokrasi stratejisi, sınıfsal öznelerin ayrıcalıklı konumlarının olmadığı; cinsiyet, ırk, etni gibi kategorilere dayalı kimlikler yanında

çevreci, nükleer karşıtı, barış yanlısı gibi hareketleri de eklemleyebilecek çoğulcu toplumsal kimliklere dayalı bir strateji önermektedirler (Sancar, 2008, s.67).

Laclau ve Mouffe ontolojik olarak merkezi bir özne yerine, merkezleşmiş çoğul öznelerin varlığına gönderme yaparlar. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, özne konumlarının çeşitliliğini sergilemektedir. Yeni toplumsal hareketler terimi biraz muğlak olmakla birlikte, kentsel, ekolojik, anti otoriteryan, anti-kurumsal, anti-ırkçı, feminist, etnik ve cinsel azınlık gibi çeşitli mücadeleleri kapsamaktadır. Laclau ve Mouffe açısından bu hareketlerin ortak özelliği, sınıfsal temelde kavranan işçi mücadelelerinden farklı olmalarıdır. Bu hareketleri sınıfsal mücadeleden farklı kılan özellikleri, kapitalist/işçi tabiyetini değil, yeni tabiyet biçimlerini sorgulamaları ve onlara direnmeleridir. Bununla birlikte, söz konusu hareketlerin hiyerarşi ilişkilerine karşı çıkmaları, ondokuzuncu yüzyılın eşitlikçi mücadeleleriyle bir süreklilik sergilemektedir. Yeni toplumsal hareketlerin yeni siyasal özneler olarak kurulmaları, işçi sınıfının ontolojik ayrıcalığına meydan okumaktadır. Ayrıca bu hareketler, kapitalist toplumdaki antagonizmaların üretim düzeyinden çok toplumsal ilişkiler düzeyinde oluştuğunu ima etmektedir. Laclau ve Mouffe, yeni tabiyet ilişkileri ve bunlara içsel olan antagonizmaları, ileri sanayi ülkelerinin toplumsal ilişkiler düzeyinde oluşmuş olan üç değişiklikle açıklar. Tarihsel olarak, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde meydana gelen değişiklikler, esas itibarıyla emek süreci, devlet biçimi ve kültürel dağıtım tarzıyla ilişkilidir. Birinci değişiklik, kapitalist üretim ilişkilerinin alabildiğine yaygınlaşmasıdır. Kapitalist ilişkilerin bütün toplumsal ilişkilere nüfuz etmesiyle, kar için üretim mantığı egemen oldu. Buna bağlı olarak, toplum sürekli yeni ihtiyaçların yaratıldığı ve metalaşmanın arttığı bir piyasa dönüştü. Birey ise sadece emek gücü satıcısı olarak değil, toplumsal ilişkilerin her alanında sermayeye bağlı hale geldi. İkinci değişiklik ise, Keynesci Refah devleti anlayışının ortaya çıkmasıydı. Geleneksel dayanışma biçimlerinin dağılması ve çeşitli mücadeleler, böylesi bir yeni devlet türünü ortaya çıkarmıştır. Bu devletin müdahaleci rolü ve giderek artan bürokratikleşme, toplumsal ilişkileri siyasallaştırarak, birçok antagonizmaya zemin sağlamıştır. Toplumsal ilişkilerdeki üçüncü değişim ise kitle iletişim araçlarının çoğalması ve gelişmesi olmuştur. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak geleneksel kimlikler yerini, yeni bir kitle kültürüne bıraktı. Bu kültür ise kaçınılmaz olarak yığınlaşmayı ve homojenleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte kitle iletişim araçları toplumdaki eşitsizliklere karşı duyarlılığı arttırıcı unsurlar da içermektedir. Kısacası toplumsal ilişkilerin giderek metalaşması, bürokratikleşmesi ve homojenleşmesi, birtakım antagonizmaların oluşmasına zemin sağlamış ve buna bağlı olarak siyasal özneler çoğullaşmıştır (Laclau, Mouffe, 2008, s. 240-252).

Laclau ve Mouffe, sosyalizmi doğrudan reddetmek yerine, onu radikal ve çoğul demokrasi projesi içinde yeniden tanımlamaktadırlar. Tarihsel olarak sosyalizm, demokratik devrim olarak tanımlanan siyasal bilincin dönüşümü süreci içinde değerlendirilmektedir. Buna göre, sosyalizm, esas itibariyle 1789'daki Fransız Devrimi ile özellikle siyasal alandaki hiyerarşi ve eşitsizliklere karşı çıkan eşitlikçi söylemin, 1848'de ekonomik alana kadar genişlemesiyle ortaya çıkmıştır (Laclau, mouffe, 2008, s.231-234). Bu bakımdan demokratik devrimin içsel bir parçası olarak sosyalizm eşitlikçi mantığının bir uzantısı olduğunu ileri sürerek, sosyalizmin radikal demokrasi için de vazgeçilmezdir. Fakat sosyalizm, radikal demokrasi açısından çeşitli mücadeleler arasından sadece biridir. Çeşitli tabiyet ilişkilerine karşı çıkan radikal demokrasi, kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan tabiyet ilişkileri konusunda sosyalizme gerek duymaktadır *“Kuşkusuz, her radikal demokrasi tasarısı sosyalist bir boyut içerir; çünkü pek çok tabiyet ilişkisinin kökünde bulunan kapitalist üretim ilişkilerine son vermek gereklidir, fakat sosyalizm bir radikal demokrasi tasarısının bileşenlerindedir tersi geçerli değildir, yani radikal demokrasi sosyalizmin bileşeni değildir”* (Laclau, Mouffe, 2008, s. 273). Radikal demokrasi tasarısı, sosyalist boyutu yani kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını içerir; fakat bunu diğer eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasının zorunlu olarak izleyeceği fikrini reddeder. Sonuç olarak farklı söylemlerin ve mücadelelerin merkezleşmesi ve özerkliği, bunların kendilerini ortaya koyabilecekleri ve geliştirebilecekleri bir alanlar çoğulluğunun kurulması ve antagonizmaların çoğalması klasik sosyalizm idealinin çeşitli hedeflerine ulaşabilmesinin olmazsa olmaz koşullarıdır (Laclau, Mouffe, 2008, s.292). Sosyalizm, radikal demokrasi bağlamında yeniden yapılandırılması sonucu Marksist gelenekteki işçi sınıfının merkezi ve evrensel bir özne olarak konumu da sorgulanmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkması ve mücadele biçimlerinin çoğullaşması işçi sınıfının merkezi konumunu sarsmıştır.

Böylece Laclau ve Mouffe, Marksizmin sınıf indirgemeci yaklaşımı dolayısıyla bu mücadelelerin çoğulluğunu açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürerek sosyalist projenin sadece sınıf temelindeki ilişkiyi değil, başka bağımlılık biçimlerini de kapsamı gerektiğini savunur. Bir evrensel sınıf olarak işçi sınıfı anlayışı bir kez reddedildiğinde, keyfi bir şekilde işçi mücadeleleri etiketi altında toplanan şeyin alanında yer alan antagonizmaların çoğulluğunu ve bunların büyük çoğunluğunun demokratik sürecin derinleştirilmesi için taşıdıkları paha biçilmez önemi kabul etmek olanaklı hale gelir (Laclau, Mouffe, 2001, 205). Böylece sınıf kimliğinin ayrıcalıklı konumu yerine kimlikler arasında *“eşdeğerlik zinciri”* kurulması gerektiğini ileri sürerler (Evre, 2009, s.311). Hegemonik formasyon farklılıklar alanında eklemelenen özdeşlikler yoluyla kurulmaktadır. Hegemonyanın bir eklemelenme mantığı olduğunu hesaba katarsak, radikal demokrasi projesi, çeşitli demokratik mücadelenin

tabiyet ilişkilerine karşı eşdeğerlilik zinciri etrafında eklemlemelerini önermektedirler. Toplumsal alandaki hiçbir kimlik önceden verili ve evrensel değildir. Bütün kimlikler, talepler ve bu taleplerin eşdeğerlilik zinciri ile kolektif kimliğe dönüşmesi yoluyla geçici bir hegemonik performansın unsuru olarak var olabilirler.

Farklı kimlik taleplerinin birbirleriyle eşdeğer olarak eklemlenebilmesi ise yazarlara göre çoğulculuğu gerektirir. Bu noktada çoğulculuğu temel alan liberal demokrasiden öğrenilecek şeyler vardır; yazarlara göre sol, totaliterliğin trajik deneyimden sonra liberal demokrasiye karşı farklı tutum geliştirmeli ve onun zayıf yönlerini olduğu gibi, güçlü yönlerini de fark etmelidir, “Solun görevi liberal demokratik ideolojiden vazgeçmek olamaz, tersine onu radikal ve çoğulcu demokrasi yönünde derinleştirmek ve genişletmek olmalıdır” (Laclau, Mouffe, 2008, s.270). Bu da liberal demokrasinin tamimiyle yeni bir siyasal toplum biçimi ile yer değiştirmesiyle değil, bu geleneğin radikalleşmesiyle olabilir. Radikal ve çoğulcu demokrasi anlamında sosyalist proje, modern demokrasinin ideallerinden kopmamalı ama bu ideallerin gerçekleşmesini sağlamalıdır. Mouffe, demokrasi ile liberalizm arasındaki gerilimin uzlaştırılmaz olduğunu haklı olarak ileri sürer ve müzakereci demokrasi modelini bu gerilimi uzlaştırma çabasında olduğunu iddia eder. Mouffe’a göre bu gerilim ortadan kaldırılamayacağı gibi kaldırılması da siyasetin sonu anlamına gelir. Bununla birlikte Mouffe demokrasi ve liberalizm arasındaki eklemlemenin paradoksal niteliğinin demokrasiye yol açabileceğini ileri sürerek liberal demokrasinin kurumları ve değerleri ile birlikte korunması gerektiğini savunur. (Üstüner, 2007, s.317-318). Bununla birlikte, siyasal liberalizm, ekonomik liberalizmden ayrı tutularak olumlanmaktadır. Böyle bir ayrımı olanaklı kılan şey, her söylemsel bütünlüğün öğelerin eklemlemesiyle oluştuğu anlayışıdır. Bu çerçevede, liberalizm söylemi de birçok farklı öğenin eklemlemesiyle kurulmuştur. Mouffe’a göre liberalizm, birçok farklı söylemin eklemlemesinden oluşmaktadır. Liberalizm ile demokrasi, siyasal liberalizm ile ekonomik liberalizm arasındaki ilişki zorunlu değil, tarihsel eklemlemenin bir sonucudur. Bu bağlamda halk egemenliği ve eşitlik olarak demokrasi, bireysel haklar ve özgürlüğe öne çıkararak liberalizmin biçimlendirdiği simgesel çerçeve içinde kurulmuştur. Analitik bir ayrımla demokratik gelenek, son tahlilde eşitlik, özdeşlik, homojenlik, kapanma türünden bir mantık sergilerken, liberal gelenek, özgürlük, farklılık, heterojenlik, yayılma gibi eğilimleri barındırmaktadır. Mouffe’un belirttiği gibi, demokrasi mantığı tek başına bireysel özgürlük ve bireysel haklara saygıyı garanti etmez. Demokrasi, ancak siyasal liberalizmle eklemlenerek halk egemenliğinin bir tiranlığa dönüşmesini engellemektedir. Dolayısıyla her iki mantık da birbirini sınırlandırmakta ve tam olarak gelişmelerini engellemektedir. Ne demokrasi mantığı, toplumu bütünüyle eşitlikle kapatmakta, ne de liberalizm, toplumu tam olarak özgürlükle yaymaktadır. Mouffe’un

ifadesiyle “hem eksiksiz özgürlük hem de eksiksiz eşitlik olanaksız olur (Mouffe, 2002, s.17). Laclau ve Mouffe, eşitlik ve özgürlük değerleri etrafında kurulmuş radikal ve çoğulcu demokrasi tasarısını önermektedir. Bu çerçevede her türlü tabiyet biçimlerine karşı çıkarak eşitlik ve özgürlük değerlerinin hegemonyasını savunmaktadırlar. Radikal ve çoğul demokrasi projesindeki kavramları açıklamak gerekirse, radikal terimi, çoğulculuğun ve demokrasinin radikalleşmesini; çoğul terimi siyasal özne konumlarının çoğulluğunu; demokrasi kavramı ise eşitlikçi tasavvuru ima etmektedir. Böylece radikal ve çoğul demokrasi projesini önererek eşitlik ve özgürlük ideallerini hayata geçirmeyi amaçlamaktadırlar. Mouffe’un belirttiği gibi radikal ve çoğul bir demokrasinin kurulabilmesi için modern demokrasinin etik-politik ilkelerine bağlanmak gerekmektedir. Eşitlik ve özgürlük ideallerinin genişletilmesi, ancak bu koşulla sağlanabilir. Bu bağlamda esas sorun, bizzat modern demokrasinin idealleri değil, çünkü bütün insanların eşit ve özgür oldukları iddiasından daha radikal ilkelerin olamayacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla esas sorun toplumun örgütleyici ilkeleri olarak eşitlik ve özgürlüğün gerçekleştiril(eme)mesidir. O nedenle, radikal demokrasi projesi eşitlik ve özgürlük ideallerini radikalleştirerek, toplumun tüm alanlarına yaymayı amaçlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1990-2014 DÖNEMİ KÜRT SİYASAL HAREKETİNİN SÖYLEMİ

Bu bölümde 1990-2014 yılları arasında Kürt siyasal hareketinin söylemi ele alınacaktır. Kürt siyasal hareketinin söylemi, 1990 yılında HEP'in kurulması ile başlayıp bugün HDP/BDP ile devam eden ve bu çalışmada yasal Kürt siyasal hareketi olarak tanımladığımız, siyasi parti geleneği üzerinden analiz edilmiştir. Bu bağlamda, bu geleneği temsil eden partilerin program ve tüzükleri temel metinler olmak üzere, partililerin konuşmaları, parti resmi belgeleri vb. birinci el kaynaklar olarak yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, Laclau ve Mouffe'un geliştirmiş olduğu söylem analizi kavramları kullanılarak incelenmiştir.

Partilerin söylemleri incelenirken, partilerin kurulup kapatılmalarına kadar geçen süreç ve bu zaman içerisinde meydana gelen siyasal gelişmeler de ele alınmıştır. Böylece, hem bu süreçte yaşanan gelişmelerin partilerin söylemini nasıl etkilediği açıklanmış hem de Kürt siyasal hareketinin partileşme süreci konusundaki literatür eksikliğine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Kürt siyasal hareketinin söylemi iki bölümde incelenmiştir. Yasal Kürt siyasal Hareketini temsil eden ilk parti olan HEP'in kurulduğu 1990 yılından 1999 yılına kadar olan dönem birinci dönemi, Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından günümüze kadar gelen dönemi de ikinci dönem olarak ele alınmıştır. Abdullah Öcalan'ın yakalanması, hem yasal Kürt siyasal hareketinin hem de PKK'nın söyleminde önemli dönüşümlerin yaşanmasına sebep olan bir olay olarak, yapılan dönemselleştirmede sınırı oluşturan bir tarih olarak ele alınmıştır. Ancak, yasal Kürt siyasal hareketinin söyleminin bu tarihten sonra birdenbire değiştiğini söyleyemeyiz. Değişen söylemin işaretlerine HADEP'in 2000 yılında, DEHAP'ın ise 2003 yılında gerçekleştirdikleri olağanüstü kongrelerde yaptıkları program ve tüzük değişikliklerinde rastlanmaktadır.

4.1. 1990 – 1999 Arası Yasal Kürt Siyasal Hareketinin Söylemi (HEP, DEP, HADEP, DEHAP Dönemi)

4.1.1. Halkın Emek Partisi'nin (HEP) Kuruluşu

Yasal Kürt Siyasal Hareketinin ilk partisi olan Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kurulmasına neden olan gelişmeler SHP'li bazı milletvekillerinin Paris'te yapılan Kürt Konferansına katılmalarıyla meydana gelen olaylar ile ilgilidir. Bu konferansa katılan SHP'li milletvekillerinin partiden ihraç edilmesiyle başlayan gelişmeler Türk siyasal yaşamında Kürt

kimliğinin etkin olduğu bir partinin, Halkın Emek Partisi'nin, doğuşuna yol açmıştır. HEP ile başlayan bu süreç bugün Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile devam etmektedir.

Kürtler kendi kimlikleri ile ilk kez Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) çatısı altında Meclise girdiler. HEP, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) içindeki mücadele sonucu doğmuş bir partiydi. SHP 12 Eylül askeri darbesinin ardından kurulan SODEP'in⁵⁸ Halkçı Parti (HP) ile 1985 yılında birleşmesi sonucu kurulmuştu.

12 Eylül askeri darbesinin ardından 1980'leri şekillendiren dönemin temel özelliklerini, Sol'un gelişimini engellemeyi temel hedefleri arasında belirlemiş baskıcı bir siyasal rejim, anti-demokratik bir Anayasa ve bütün unsurlarıyla bastırılmış bir toplumsal muhalefet oluşturmaktaydı. Aynı zamanda Özal tarafından uygulanmaya konulan neoliberal politikaların, Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısını milliyetçi-muhafazakar bir söylem ile yeniden yapılandığı bu dönem sosyal demokrat bir hareketin gelişimini önemli ölçüde kısıtlayıcı özelliklere sahipti. Koşulların olumsuzluğuna rağmen sosyal demokratlar SODEP'i 1983 yılında kurarken partinin geleceğini CHP mirası üzerine inşa etmek yerine açıkça sosyal demokratlığa vurgu yapmayı tercih etmişlerdir. Bununla birlikte, 1985 yılında gerçekleşen SODEP-HP birleşmesiyle birlikte yeniden Kemalizmle sosyal demokrasiyi eklemlenmeye çalışan bir siyaset anlayışı gündeme gelmiştir. Bu durum SHP'nin söyleminin iki grubun mücadelesi ile şekillenmesine yol açmıştır (Kömürcü, 2009, s. 5). Mücadelenin sol kanat olarak değerlendirilen tarafı SHP'nin sosyal demokrasinin evrensel ilke ve değerlerine bağlı, ideolojik olarak netleşmiş, içinden geldiği CHP geleneği ile barışık ama artık onu aşan ve sorunlu yönleriyle hesaplaşma öncelikli olarak toplumun emekçi ve dezavantajlı kesimlerine seslenen, sermaye-emek karşıtlığında tavrını açıkça emekten yana koyan, 12 Eylül rejimiyle mücadele, insan hakları ihlalleri ve Kürt sorunu gibi konularda aktif tavır alan, sosyalist sol ve diğer muhalefet unsurlarını dışlamayan ve kendi içinde demokrasinin tüm gereklerini yerine getiren katılımcı bir sol parti haline gelmesini savunuyordu. Baykal'ın ismiyle anılan ve SHP'nin "sağ" kanadı olarak değerlendirilen taraf

---

58 12 Eylül askeri darbesinin ardından 1982 Anayasası'nın kabulü ve Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olmasının ardından Millî Güvenlik Kurulu 24 Nisan 1983 tarihinde siyasal faaliyetleri serbest bırakan 76 sayılı kararını aldı. Bu karar ile birlikte yeni bir Siyasi Partiler Yasası ilan edildi. Bir takım kısıtlamalarla birlikte yeni partilerin kurulmasına izin verildi. Ancak kurulan partilerin MGK tarafından onaylanması gerekiyordu. Nitekim bu süreç içinde kurulan 15 partiden sadece üçü 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacak olan genel seçimlere girmeye hak kazandı. (Tanör, 2000, s.51) Bu partiler şunlardı; Emekli orgeneral Turgut Sunalp'ın liderliğinde kurulan ve asker tarafından desteklenen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Necdet Calp liderliğindeki, CHP'ye yakın olan Halkçı Parti (HP); ve Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) (Zürcher, 2011, s.406-407) % 45.1 oy ile 211 sandalye kazanan ANAP'ın birinci parti olduğu seçimlerde Halkçı Parti % 30.5 oy ile 117 sandalye kazandı. Askeri kanadın desteklediği MDP ise % 23.3 oy ile 71 sandalye kazanarak üçüncü parti oldu. Darbeden sonra kurulan HP dışındaki sol kanat partilerden biri de Erdal İnönü'nün liderliğinde kurulan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) idi. Bu parti MGK'nın vetosu nedeniyle 1983 seçimlerine katılmamış, ancak 1984 yerel seçimlerinden ise İkinci parti olarak çıkmıştı. Sol kanatta yer alan bu iki parti 1985 yılında Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adı altında birleşti. (Tosun, 1999, s.166) SHP 1986 yılındaki I. Kurultayında İnönü'yü başkan seçti. Siyasi yasakların kaldırılmasından sonra 1987'de yapılan erken genel seçimden ANAP% 36,3 oy alarak birinci parti oldu. SHP % 24,8 ve DYP % 19,1 oy aldı. DSP, İDP, MÇP ve RP barajı geçemedi.

ise, Parti'yi Kemalist ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırarak tüm toplum kesimlerine seslenen, yalnızca emekçi sınıflar ve Kürtler, Aleviler gibi toplumun görece marjinal kesimlerinin değil, sanayileşme, kalkınma ve büyüme vurgusuyla sermayenin üretken kesimlerinin de desteğini alan, bu arada egemen çevrelere devlet yönetimi konusunda güven veren bir parti haline getirmeyi hedefliyordu (Kömürcü, 2009, s.16-17).

Sağ kanata göre oldukça gevşek bir yapıya sahip olan Sol kanat, merkez sol gruba dahil entelektüellerden, işçilerden, Marksistlerden ve Kürt politikacılardan oluşmaktaydı. Bu grupta SHP'nin kurucularından olan Aydın Güven Gürkan, Ercan Karakaş, Eski DİSK Başkanı Abdullah Baştürk, Fehmi Işıklar, Arif Sağ gibi isimler yer alıyordu (Watts, 1999, s.641). Sol kanat içindeki isimlerin ittifaklarının temelinde demokrasiye, insan haklarına, temel hak ve özgürlüklere olan inanç yatıyordu. Ancak bu isimleri bir araya getiren şey öncelikli olarak Baykal ekibinin temsil ettiği çizgiye karşı olmak, genel merkezin izlediği politikaları eleştirmek ve SHP'nin yenilenme gerekliliğinin altını çizerek CHP geleneğinden kopup, sol değerlere sahip çıkmaktı.

Parti içinde yaşanan bu mücadele sonucunda Sol kanat parti içinde gittikçe marjinalleşmiş ve süreç içinde önemli bir kısmı partiden kopmak durumunda kalmıştır. Bu süreçte Sol kanattan Ercan Karakaş'ın İstanbul İl Başkanlığını kazanmasının ardından seçim genel merkez tarafından iptal edilmiş; ardından Sağ Kanat içinde yer alan Ali Topuz Kürt kökenli üyeleri hedef alarak Sol Kanat'ı "*yasal güvence altında örgüt kurma hakkına sahip olmayan bir takım başka siyasi düşüncelerin, ideolojilerin ciddi bombardmanı altında*" bir grup olmakla itham etmiş (Kartay, 1997, s.330) ve "*PKK'lılar şimdi düşüncelerini SHP içinde ifade ediyorlar*" şeklindeki görüşleri ile eleştirilerini arttırarak sürdürmüştür (Hürriyet, 27 Kasım 1988).

Parti içindeki bölünme 25-26 Kasım 1988 tarihlerinde yapılan SHP küçük kurultayında kendisini tüm açıklığı ile gösterdi. Kurultayda Sol kanadın eleştirilerine maruz kalan ve "*Amacım Türk Solunu yeniden anarşi ve terörün sebebi gösterilmesini önlemektir*" diyen Ali Topuz, "*SHP içinde PKK'lılar var*" gerekçesiyle Genel Sekreter Yardımcılığından ve MYK üyeliğinden istifa etti. Bu istifanın ardından sol kanadın ağırlıklı olduğu 7 il örgütü (İstanbul, Bursa, Malatya, Siirt, Erzurum, İçel, Diyarbakır) TAYAD'ın (Tutuklu Aileleri Yardımlaşma Derneği) eylemlerine destek verdikleri için genel merkez kararı ile 29 Kasım 1988 tarihinde görevden alındı (Ölmez, 1995, s.57).

Sol kanadın SHP'den kesin kopuşunun başlangıcını ise "Kürt meselesi" oluşturmuştur. 14-15 Ekim 1989 tarihinde Paris Kürt Enstitüsü'nün düzenlediği "Kürtler: İnsan Hakları ve Kültürel Kimlik" adlı Kürt Konferansına katılan 7 milletvekili, bu toplantıya katıldıkları gerekçesiyle SHP Merkez Disiplin Kurulu tarafından 17 Kasım 1989 tarihinde partiden ihraç

edildiler. Bu milletvekilleri, Mardin Milletvekili Ahmet Türk, Adnan Ekmen, Diyarbakır milletvekili Salih Sümer, Kars milletvekili Mahmut Alınak, İstanbul milletvekili Kenan Sönmez, İsmail Hakkı Önal ve Mehmet Ali Eren'di (Demir, 2005, s.61-69).⁵⁹

SHP'nin bu ihraç kararının ardından ilk tepki, SHP'nin Kürt kökenli il başkanları ve bu başkanların teşkilatlarından geldi. SHP'nin 12 İl Başkanı (Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Siirt, Muş, Erzincan, Bitlis, Adıyaman, Bingöl, Ağrı, Van, Hakkari) 22 Kasım tarihinde Diyarbakır'da düzenledikleri ortak basın toplantısıyla istifalarını açıkladılar (Ölmez, 1995, s.79). Başkanları ile birlikte teşkilatta yönetici konumunda bulunan kişilerin tamamı yakını da istifa etmişti. İl Başkanlarının istifasından birgün sonra da SHP'nin 6 milletvekili İstanbul milletvekili Abdullah Baştürk, Diyarbakır Milletvekili Mehmet Kahraman, Bingöl milletvekili İlhami Binici, Bursa Milletvekili Fehmi Işıklar, Adana Milletvekili Cüneyt Canver ve Ankara milletvekili Arif Sağ partiden istifa ettiklerini açıkladı. Altı milletvekilinin istifasının ardından İzmir milletvekili Kemal Anadol, İstanbul milletvekili Hüsnü Okçuoğlu ve Ankara milletvekilleri Tefik Koçak ve Kamil Ateşoğlu da istifa ettiler. Bu istifaları 13 Aralık'ta SHP kurucu Genel Başkanlığı yapmış ve Parti Meclisi üyesi olan Aydın Güven Gürkan'ın istifası izledi (Ölmez, 1995, s.81-84).

Yaklaşık 3 yılı aşkın bir süre sonunda parti içindeki çekişme sonrasında, bazı il teşkilatlarının görevden alınması, Kürt kökenli milletvekillerinin ihraç edilmesi, bu olaya tepki duyarak istifa eden milletvekili, il-ilçe yönetimleri ve daha başka nedenlerle SHP'den ayrılanlar bir başka siyasi oluşum için yeterli duruma geliyorlardı. İşte bu SHP menşeli siyasi oluşum Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, ilk kez Kürtlerin kendi kimlikleri ile temsil edildiği partiler zincirinin ilk halkası olan HEP'i oluşturacaktı. SHP'den ayrılanların, siyasi parti kurmak için bir araya gelmeleriyle birlikte başlayan partileşme sürecinin devam ettirilebilmesi için bir Kurul oluşturulmasına karar verildi ve bu kurul ile birlikte "Yeni Demokratik Oluşum" adı altında bir hareket başlatıldı (Ölmez, 1995, s.84-85). Özellikle SHP'nin 5. Olağanüstü Kurultayından sonra kurultaydan beklenen kararların çıkmaması üzerine Yeni Oluşum Hareketi çalışmalarına hız vererek partileşme çalışmalarını sonuçlandırmak üzere 3-4 Mart 1990 tarihinde "Yeni Sorumluluklar ve Umutlar için Yeni Demokratik Oluşum 1. Çalışma Kurultayı"nı topladı. Kurultayda kurulacak olan partinin program ve tüzüğü taslağı da sunuldu. Kurultay sonunda Fehmi Işıklar, Cüneyt Canver, İbrahim Aksoy, Kenan Sönmez, Abdullah Baştürk, M.Ali Aslan, Tarık Ziya Ekinci ve Murat Belge'den oluşan ve

⁵⁹ Aslında Kürt milletvekillerine yönelik ilk ihraç kararı Malatya milletvekili İbrahim Aksoy için alınmıştı. SHP Malatya Milletvekili İbrahim Aksoy Avrupa Topluluğu Karma Parlamentosunda yaptığı konuşmada "Kürtçülük propagandası" yaptığı gerekçesiyle 6 Şubat 1989 tarihinde Parti Disiplin Kurulu tarafından iki yıl geçici süreyle ihraç edildi. İbrahim Aksoy, Mart 1989 yerel seçimlerinde partinin aleyhine çalıştığı ve Diyarbakır'dan Bağımsız Belediye Başkan adayı Refik Karakoç'u desteklediği için Partiden kökten ihraç edildi (Ölmez, 1995, s.61-62).

temel görevi partinin kurulması konusunda çalışmalarını yürütmek olan 8 kişilik bir Yürütme Komitesi oluşturuldu (Ölmez, 1995, s. 94-95). Yeni Demokratik Oluşum Birinci Çalışma Kurultayı sırasında yapılan tartışmalar sonucunda parti kurulmasına karar verildi. Bu karar sonucu kurulan Halkın Emek Partisi'nin (HEP) kuruluş dilekçesi 7 Haziran 1990 günü İçişleri Bakanlığı'na verildi. Bu dilekçede toplam 81 kurucu üye yer alıyordu. Partinin çekirdek kadrosunu oluşturan 19 milletvekilinden 11'i kurucular arasındaydı: Abdullah Baştürk, Fehmi Işıklar, Ahmet Türk, Cüneyt Canver, Kenan Sönmez, Salih Sümer, İsmail Hakkı Önal, Mehmet Ali Eren, Arif Sağ, İbrahim Aksoy ve Adnan Ekmen (Demir, 2005, s.92). Yasanın öngördüğü koşulları yerine getiren Kurucular Kurulu, Merkez organlarını seçmek üzere toplandı ve Genel başkanlığa tek aday olan Bursa milletvekili Ahmet Fehmi Işıklar getirildi. Fehmi Işıklar'ın DİSK eski genel sekreteri olarak belli bir tabanı olduğu ve onun başkanlığında başka partilerle de daha rahat diyaloglar ve ittifaklar oluşturulabileceği düşünülüyordu. Böylece Fehmi Işıklar üzerinde karar kılınmıştı (Kaya, 2012, s.205). Yürütme Kuruluna Ahmet Türk, Ceylan Dölek, Bahattin Günel, Ahmet Karataş, Tülay Geyik, Tuncay Kocamanoğlu, Salih Sümer, Nizamettin Barış, İbrahim Aksoy, Kenan Sönmez, İsmail Hakkı Önal, Hasan Küçükoba, Feridun Yazar, Hasan Bulut getirildi. Genel Sekreterliğe ise İbrahim Aksoy seçildi.

SHP'den ayrılarak HEP'e geçen 19 milletvekilinden dolayı Mecliste temsil imkanına kavuşan HEP, kısa bir süre sonra 1991 yılında yapılacak olan genel seçimlere katılma imkanına da kavuşmuş oldu. 1991 yılında Türkiye erken seçim atmosferine girmişti. Türkiye'yi erken seçime götüren olaylar 1989 yılında Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra başladı. Turgut Özal'ın ardından Başbakan olan Yıldırım Akbulut aynı zamanda Anavatan Partisi'nin de genel başkanlığına getirilmişti. Ancak 14 Haziran 1991 tarihinde yapılan ANAP Kongresinde Mesut Yılmaz Genel Başkan seçilince Başbakanlık koltuğuna da Mesut Yılmaz oturdu. Mesut Yılmaz Başbakan olduktan sonra erken seçim tartışmalarını başlattı. Bu konuda DYP ve SHP ile anlaşma sağlanarak 20 Ekimde seçim yapılmasına karar verildi. (Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.334-335). Ancak bu tarihte yapılacak seçime HEP katılamıyordu. Çünkü Siyasi Partiler Kanunu'na göre seçime girebilmek için kurultay tarihi ile seçim tarihi arasında altı aylık bir süre geçmesi gerekiyordu. Seçim dışında kalan HEP'in önünde üç seçenek vardı: Başka bir partinin çatısı altında seçime katılmak, bağımsız adaylarla seçime gitmek ya da seçimi boykot etmek. Seçimlere katılıp katılmama konusunda yaşanan tartışma HEP içindeki grupları da ortaya koymaktaydı. Bu anlamda Parti içinde Kürt kimliğini temsil eden ve partinin kürt Kimliğini ön plana çıkartmak isteyen grup

SHP ile ittifaka karşı olmuştur. HEP içerisinde yer alan ve “Özgürlükçüler”⁶⁰ olarak adlandırılan kanattan İbrahim Aksoy ve arkadaşları, SHP ile yapılan ittifaka karşı çıkarak tepkilerini bağımsız adaylarla seçime girerek gösterdiler. Bu grup, SHP ile yapılan seçim işbirliğinin amacının HEP’in kapatılması için yapıldığını ve SHP’nin resmi ideolojinin savunucusu olduğunu ve bu yüzden HEP ile ittifak yapmasının uygun olmayacağını düşünmekteydi (Ölmez, 1995, s.151-152). HEP İstanbul İl Başkanı Osman Özçelik, HEP Parti Meclisi üyelerinden Tülay Geyik, Halis Teker, Fehmi Demir, Latif Epözdemir, Fatma Karaca ve Nurettin Basut SHP ile yapılan seçim ittifakına karşı olduklarını bildirdiler. Tartışmalar sonucunda SHP ile ittifaka karşı olanlar bağımsız aday belirleyerek 7 aday ile seçime katıldılar. Bu 7 HEP kökenli bağımsız adaydan İbrahim Aksoy Diyarbakır 1. Bölge, Nurettin Basut Ağrı, Latif Epözdemir Bitlis, Kazım Gürbüz Mersin 1. Bölge, Kazım Yıldız Ankara 4. Bölge, Abdurrahman Deli Siirt ve Servet Dişçi Konya 2. bölgeden seçime katılmıştı. Genel eğilim SHP ile ittifak yapmak yönündeydi. Sonuçta yapılan görüşmeler sonucu SHP ile ittifak etmeye karar verildi. HEP Parti Meclisi, ittifak görüşmelerini yürütmek üzere 5 kişilik komisyon kurdu Komisyonunda Mardin Milletvekilleri Ahmet Türk ve Adnan Ekmen, Genel Sekreter Yard. Feridun Yazar, Muş İl Başkanı Sırrı Sakık ve Siirt İl Başkanı Zübeyir Aydar görevlendirildi. Komisyon SHP ile ilk görüşmesinden sonra Başkan Fehmi Işıklar’ın tek başına yetkili kılınarak görüşmelere katılmasını talep etti. HEP’lilerin SHP’den aday olması için öncelikle partileriyle ilişkilerinin kesilmesi gerekiyordu Bu nedenle Merkez Disiplin Kurulunun Adayları ihraç etmesi gerekiyordu. Ancak SHP ile ittifak konusunda muhalif bir duruş sergileyen Merkez Disiplin Kurulu üyeleri ihraç kararı vermeyince Genel Sekreter MDK’yı görevden alarak yeni oluşturulan MDK ihraç kararını çıkarttı (Demir, 2005, s.130).

SHP listelerinden seçime katılan HEP’lilerin belirlenmesi konusunda birçok tartışma yaşandı. Milletvekili adaylarının listelerinin PKK tarafından belirlendiği ve bu listenin Abdullah Öcalan tarafından onaylandığını konusunda iddialar öne sürüldü. Aslında kimlerin aday olacağı büyük ölçüde belliydi. Seçim öncesi HEP milletvekili olanların büyük çoğunluğu yeniden aday olacaktı. Bunların yanında HEP yönetiminde olan başka isimlerin de aday olması bekleniyordu. Ancak PKK’nın bölge genelindeki hakimiyeti göz önüne alındığında, aday olacak isimlerin seçimleri kazanabilmesi için PKK’ya düşmanlıklarının olmaması gerekiyordu. Ancak, aday olacak isimlerin PKK ile direk ilişkisinin olması da gerekmiyordu. Bölge genelinde SHP’den seçilen milletvekillerinden olan Fehmi Işıklar,

⁶⁰ “Özgürlükçüler” 1980 öncesi Kemal Burkay’ın başında yer aldığı Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi’ne yakın olanları ifade etmektedir. Bu parti *Özgürlük Yolu* adlı bir dergi çıkarmakta idi. Bu yüzden bu gruba “Özgürlükçüler” denmekteydi.

Mahmut Uyanık, Abdulkerim Zilan, Mahmut Alınak, Muzaffer Demir, Salih Sümer, Mehmet Gülceğün, Muzaffer Arıkan, Adnan Ekmen ve Mehmet Emin Sever'in PKK'ya karşı sıcak olmadıkları bilinmekteydi (Ölmez, 1995, s.155).⁶¹

1991 seçiminde DYP % 27'lik oy oranıyla 178 milletvekili kazandı ve seçimden birinci parti olarak çıktı. ANAP % 24 ile 115, SHP % 20,8 ile 88 milletvekili çıkardı. En büyük oy patlamasını seçimlere ortak liste ile giren üç parti yaptı. RP bu ittifak sayesinde 1987'de % 7.2 olan oy oranını % 16,9'a yükseltti ve tam 62 milletvekili çıkardı. Oyların % 10,8'ini alan DSP barajı güçlükle aştı ve sadece 7 milletvekilliği kazandı. Sosyalist Parti'nin oyları % 0,4 düzeyinde kalırken, seçmenlerin % 0,1'i bağımsız adaylara oy verdiler. Meclis toplandıktan sonra üçüncü turda salt çoğunluğu alan eski DYP genel başkanı Hüsametdin Cindoruk TBMM başkanı seçildi. DYP-SHP koalisyonu 30 Kasım'da güvenoyu alarak çalışmalarına başladı (Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.334-335).

SHP ile seçim ittifakı yaparak 1991 genel seçimlerine katılan HEP, ülke barajına takılmadan TBMM'de temsil edilme imkanına kavuşurken, aynı zamanda merkez-sol yelpazede siyaset yapan bir partinin kanatları altında meşruiyet tartışmalarına muhatap olmaktan kurtulmuştur (Yayman, 2011, s.373).

SHP'nin Merkez Yoklaması ile HEP'lilere verdiği 14 kişilik yer dışında, seçimde tercihli oy kullanılması sonucu, 22 HEP kökenli milletvekili seçildi.⁶²

Bu milletvekilleri şunlardı: Fehmi Işıklar (Diyarbakır), Salih Sümer (Diyarbakır), Hatip Dicle (Diyarbakır), Sedat Yurttaş (Diyarbakır), Leyla Zana (Diyarbakır), Mahmut Uyanık (Diyarbakır), Remzi Kartal (Van) Sırrı Sakık (Muş), Mehmet Emin Sever (Muş), Muzaffer Demir (Muş), Mahmut Alınak (Şırnak), Orhan Doğan (Şırnak), Selim Sadak (Şırnak), Zübeyir Aydar (Siirt), Naif Güneş (Siirt), Mehmet Sincar (Mardin), Ahmet Türk (Mardin), Ali Yiğit (Mardin), Mahmut Kılınç (Adıyaman), Nizamettin Toğuç (Batman), Abdülkerim Zilan (Batman), Adnan Ekmen (Batman)

Seçimden sonra milletvekilleri SHP'de kalıp kalmama konusunda tartışma yaşadı. Fehmi Işıklar SHP'de kalmayı tercih ederken, Mahmut Alınak gibi bazı milletvekilleri HEP'e geri dönmeyi savunuyordu. SHP'nin Kürt sorunu konusunda bir çözüm planı bulunmadığını, seçimlere girerken faydacı bir yaklaşımla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gittikçe azalan oylarını dengelemek için böyle bir ittifaka girdiğini belirten görüşler de bulunmaktaydı. SHP'nin Kürt politikasını Kemalist bulan bir grup HEP'li süreçle ilgili şu

⁶¹ Urfa'da Fehim Işıklar ile Feridun Yazar arasındaki çekişme için bkz: Kaya, 2012, s.229-238.

⁶² SHP ile seçim ittifakı sonrası yapılan pazarlıklar neticesinde hazırlanan liste dışında, Van'dan milletvekili seçilen Remzi Kartal, Muş milletvekilleri Mehmet Emin Sever ve Muzaffer Demir, Diyarbakır milletvekilleri Mahmut Uyanık, Mardin milletvekili Ali Yiğit ile Batman milletvekili Abdülkerim Zilan, HEP tabanından aldıkları tercihli oylarla listelerde ön sıralara geçerek SHP'den milletvekili oldular.

değerlendirmeyi yapmaktadır: “HEP seçimlere sokulmadığı için SHP’den zorunlu aday olduk. Seçildikten sonra HEP’e geri döneceğiz. Biz SHP’den seçimlere katlıyoruz ancak SHP’nin politikalarını tasvip etmiyoruz. SHP’nin Kürt sorunu konusundaki politikasını, Kemalist buluyoruz” (Ölmez, 1995, s.160). Sonuçta Fehmi Işıklar’ın ağırlığı konu ve SHP’de kaldı.

Seçimlerden sonra SHP ve HEP arasında yaşanan krizler her iki partinin zor durumda kalmasına yol açmış ve 22 milletvekili tekrar HEP’e dönmüştür.

HEP ile yaşanan ilk kriz yemin töreninde çıktı. Yemin töreninden bir gün önce HEP kökenli milletvekilleri yaptıkları basın toplantısında Fehmi Işıklar yemin metninin içeriğini demokrasiye, insan haklarına, barışa, Türk ve Kürt halklarının kardeşliğine aykırı olduğunu belirtirken, “Bu yemin metninde Kürt halkının inkarı vardır” diyerek metni kabul edilemez olarak nitelmişti. 6 Kasım 1991’de yapılan yemin töreninde Hatip Dicle kürsüye geldiğinde “Ben ve arkadaşlarım bu yemini Anayasa’nın baskısı altında okuyoruz” diyerek yemin metnini okumuştur. Leyla Zana başındaki sarı-kırmızı-yeşil renkli saç bantı ile yemini okuduktan sonra Kürtçe olarak “Bu yemini Türk ve Kürt halklarının kardeşliği için okudum” diyerek konuşmasını tamamlamıştı. Bu olaydan sonra Erdal İnönü Hatip Dicle ve Leyla Zana’nın partiden istifa etmesini istedi. Zana ve Dicle ise istifa etmeyeceklerini, eğer istiyorlarsa kendilerinin Disiplin Kuruluna verilerek ihraç edilmelerini açıklamışlardı. Ankara DGM Savcılığı Dicle ve Zana hakkında bölücülükten idam cezasıyla yargılanmalarını isteyerek Meclisten dokunulmazlıklarının kaldırılması talebinde bulunmuştu (Demir, 2005, s. 135). Feridun Yazar, yemin töreninde yaşanan bu krizin Kürt sorununun Türkiye’de demokratik yollarla çözülmesinin engellenmesi konusundaki en büyük darbelerden biri olarak görmekteydi (Çakır, 2004, s.130).

Yemin krizinin ardından SHP’yi zor duruma düşüren konulardan biri de DYP ile kuracağı koalisyon hükümeti çalışmaları sırasında Demirel’in HEP kökenli milletvekillerini partide istememesi olmuştu. Demirel koalisyon şartı olarak, “Kürtçe yemin edenler ayrılın” demektedir (Cumhuriyet 7 Aralık 1991). 25 Ocak 1992’de toplanacak olan 7. Olağanüstü Kongre öncesinde rakibi Deniz Baykal karşısında elini güçlendirmek isteyen İnönü, Dicle ve Zana’nın istifa etmelerini istedi. Yapılan baskılar karşısında Dicle ve Zana Kongreden 9 gün önce istifa ettiklerini açıkladılar. Tek yanlı ve ön yargılı bir biçimde tartışma konusu edildiklerini belirten her iki milletvekili, doğruları o güne dek savunduklarını ve savunmaya devam edeceklerini, ancak demokratik açılım anlayışıyla konuya bakan koalisyon hükümetinin ve mensubu oldukları SHP’nin kendilerinin tutumu ve davranışlarından dolayı politik malzeme konusu yapıldığını, bu noktada da, açılım politikaları içinde olan SHP’yi tartışmaların dışında tutmak için istifa ettiklerini deklare ettiler (Milliyet, 17 Ocak 1992).

MGK toplantısı sonunda öne çıkan sertleşme politikaları sonucunda SHP içinde kalarak olumlu adımların atılabileceği düşüncesinden uzaklaşıldı ve HEP yeni bir strateji izleyerek aktif politika yapma kararı aldı. Hükümetin demokratikleşme ve Kürt sorunu konusunda çözüm gücü olamayacağı görüşü hakimdi. 10 Martta TBMM’de görüşülecek olan Olağanüstü Halin uzatılıp uzatılmayacağı belli olduktan sonra harekete geçmeye karar verdiler. HEP kökenli milletvekilleri Başbakan Süleyman Demirel ile görüştüler. (26 Şubat 1992) Görüşmede Demirel’e operasyonla ilgili taşıdıkları endişeleri ve olağanüstü halin uzatılması durumunda toplumda oluşacak kaygıyı dile iletiler. Ayrıca bir ateşkesin sağlanması için, Başbakan Süleyman Demirel’in çalışma başlatmasını da talep etmişlerdi.

Öte yandan OHAL’in uzatılması konusunda DYP ve SHP kendi içinde ciddi tartışmalara sahne oldu. Erdal İnönü’ye yakın SHP milletvekilleri “kerhen” de olsa OHAL’in uzatılması yönünde oy kullanacaklardı. SHP’deki milletvekillerinin bir bölümü ile HEP kökenli milletvekilleri oylama sırasında uygulamaya karşı oy kullanacaklarını, ayrıca bir kısım milletvekili de Genel Kurul’a katılmayarak çekimser kalacaklarını belirtmişlerdi. Bu açıdan SHP Denizli milletvekili Adnan Keskin, Kırşehir milletvekili Coşkun Gökalg ve İstanbul milletvekili Algan Hacaloğlu oylamaya katılmayarak red oyu kullanacaklarını, Ankara milletvekili Uluç Gürkan da red oyu vereceklerini açıklamıştı. Demirel ise, bu konuda bakanları ikna etme gayreti içine girdi. “Yeni model” olmadığı için OHAL’i son kez uzatma amacıyla olduğunu ileri süren Demirel, Bakanlar Kurulu toplantısında da bu noktada onları ikna etmişti ve karar meclise sevk edildi (Demir, 2005, s.154).

17 Mart 1992’de Meclis Genel Kurulunda OHAL uzatıldı. 1992 Nevruz Kutlamalarının da şiddetli geçmesi sonucu HEP milletvekillerinin toplu olarak istifa etmeleri gündeme geldi.⁶³ Bu dönemde Genel Başkan olan Feridun Yazar, bir basın toplantısı düzenleyerek SHP’deki HEP kökenli milletvekillerinin geri dönmeleri için çağrıda bulunmuştu. Ancak bu çağrının arkasından Abdullah Öcalan’ın da “*Milletvekilleri ya dönsünler, ya da dönmeyeceklerini açıklasınlar*” şeklindeki bir açıklama yapması ve ardından milletvekillerinin SHP’den istifa etmeleri Parti içinde PKK’nın gittikçe artan etkisini göstermekteydi. Feridun Yazar bu durum karşısındaki hassasiyetlerini şöyle ifade etmişti;

“Beni üzen şey şu: Biz çağırıyoruz gelmiyorlar. Ben onlara hep şunu söylemişim: Oradan gelen çağrı üzerine istifa edip gelirsiniz, artık özgür milletvekili olma niteliğinizi kaybedersiniz. Bir yerlerin talimatıyla hareket eden insanlar olursunuz. Gelin benim çağrıma kulak verin daha iyi olur. Çünkü biz legal bir Partiyiz ve bu partiden seçilmişsiniz. Orada kalma şansınız yok. Ama dinlemediler ve Abdullah Öcalan’ın açıklamasından sonra hep

⁶³ 21 Mart 1992 yılında, Şırnak, Cizre, Nusaybin başta olmak üzere Nevruz gösterilerinde çıkan olaylarda yüzden fazla insan hayatını kaybetti.

beraber istifa etmeye başladılar” (Kaya, 2012, s.269). HEP kökenli 14 milletvekili; Ahmet Türk, Sırrı Sakık, Remzi Kartal, Orhan Doğan, Mahmut Kılınç, Zübeyir Aydar, Nizamettin Toğuç, Muzaffer Demir, Selim Sadak, Mehmet Sincar, Sedat Yurtdaş, Mehmet Emin Sever, Naif Güneş ve Ali Yiğit yaptıkları basın açıklamasıyla istifa ettiklerini açıkladılar. (31 Mart 1992) Milletvekilleri, yaptıkları açıklamada SHP'nin protokol süresince beklentilerine yanıt olmadığını söyleyerek, hükümetin Kürt halkına yönelik şiddet politikasını eleştirmişlerdi (Demir, 2005, s.155). Bu 14 milletvekili ile beraber Leyla Zana ve Hatip Dicle ile birlikte 16 kişi istifa etmiş oldu. İstifa etmeyenler ise Fehmi Işıklar, Batman milletvekili Abdulkerim Zilan, Adnan Ekmen, Diyarbakır Milletvekili Salih Sümer, Mahmut Uyanık ve Şırnak milletvekili Mahmut Alınak'tı. SHP'de kalan milletvekilleri HEP yönetimi ve tabanı tarafından eleştirildi. Uyanık ve Alınak daha sonra istifa ederek istifacı milletvekillerine katıldılar.

İstifa eden milletvekillerinin önünde iki seçenek vardı. Ya milletvekilleri yeni bir parti kuracaklar ya da Anayasa engelini aşmak için kuracakları ara bir parti ile HEP'e geçiş yapacaklardı. Yapılan tartışmalar sonucu yeni bir parti kurulmasına karar verildi. HEP'li bağımsız milletvekilleri yeni parti çalışmalarına devam ederken DGM savcılığı HEP'li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması önerisini meclise getirdi. Meclis Başkanı olan Hüsamettin Cindoruk dokunulmazlıkların kaldırılmasını engellemeye çalışsa da Cindoruk'un yurtdışında bulunduğu sırada Cindoruk'a vekalet eden Yılmaz Hacaloğlu tarafından, daha önce Meclis Başkanlığı tarafından reddedilen fezleke imzalanarak yargılanma konusu meclise taşınmıştı (Watts, 1999, s.646).

25 Haziran 1992 günü Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP)'nin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı'na verildi. Genel Başkan Mahmut Alınak oldu. Genel sekreterliğe Muzaffer Demir seçildi. Ahmet Türk, Orhan Doğan, Sırrı Sakık, Mahmut Kılınç, Sedat Yurtdaş, Remzi Kartal, Yüksel Avşar ve Halil İbrahim Özdemir Merkez Yürütme Kuruluna getirildiler. ÖZEP'in mecliste grup kurabilmesi yeterince milletvekili bulunmaması nedeniyle yapılan çalışmalar sonuçsuz kalınca ÖZEP, HEP ile birleşme kararı aldı. Bu kararın alınması sırasında HEP Genel Başkanı Feridun Yazar ÖZEP'in HEP'in bir parçası olduğunu ve HEP'e katılması durumunda daha güçlü bir politik mücadele verileceğini ileri sürerken, Mahmut Alınak ise birleşmeye karşı çıkıyordu. Alınak, HEP'in halkı örgütleme konusunda yetersiz kaldığını, Partiyi geniş halk kitlelerine açamayarak dar bir alana hapsettiklerini düşünmekteydi. Sadece diplomatik yollar kullanarak ve Batı'dan destek almayı umarak politika geliştirmenin hiçbir yararı olmayacağını düşünen Alınak, ÖZEP olarak kamuoyunun ve basının daha fazla ilgisini çekebileceklerini düşünüyordu (Alınak, 1996, s. 11-28).

Sonuçta birleşme kararı alındı. Böylece sadece 13 gün siyasi faaliyet yürüten Özgürlük ve Eşitlik Partisi, 8 Temmuz 1992 günü kendini feshederek HEP ile birleşme kararı aldı. Bu karar alınmadan 4 gün önce HEP hakkında “Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü aleyhinde faaliyette bulunduğu ve kanunsuz siyasi faaliyetlerin mihrakı haline geldiği” gerekçesiyle Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından kapatma istemiyle dava açıldı. ÖZEP’in HEP’e katılmasıyla birlikte HEP ikinci kez parlamentoya adım attı (Demir, 2005, 163-167).

HEP Şırnak milletvekilleri Mahmut Alınak, Orhan Doğan ve Selim Sadak 16 Eylül 1992 günü Cumhurbaşkanı Özal ile görüştüler. Milletvekilleri Özal ile yapılan görüşmenin olumlu geçtiğini bildirdi. Bu görüşmede Özal’ın ateşkes çağrısı yaptığını belirttiler (Demir, 2005, s.170-172).

HEP 19 Eylül 1992’de 2. Olağanüstü Kongresini topladı. Genel Başkanlık için üç aday vardı. Mahmut Alınak, Feridun Yazar ve Mardin Milletvekili Ahmet Türk. Parti yönetimi tek isimle kurultaya gitmek istiyordu. Bunun için kongre öncesi Parti Meclisi üyeleri, il Başkanları ve milletvekillerinin ortak katılımı ile yapılan toplantı sonucu yapılan oylamada Ahmet Türk tek aday olarak Başkanlığa aday olması kararı alındı. Tek adayın olması Ahmet Türk’ün Öcalan’ın talimatı ile genel başkanlığa getirileceği haberlerinin çıkmasına neden oldu. Bu görüşün etkisiz hale getirmek için öne sürülen “göstermelik aday” çıkarılması fikri kabul edilmedi (Alınak, 1996, s.45).

Özal’ın ateşkes çağrısında bulunması ve HEP kongresinde PKK lideri Abdullah Öcalan ile görüşme kararının çıkması Ordu’yu hareketlendirdi. 27 Eylül 1992 tarihli toplantısında MGK sert bir bildiri yayınladı. Bildirinin yayınlanmasından sonra DGM harekete geçerek HEP’in kapatılması için çalışmalar başladı. Her an kapatılma riski içinde bulunan HEP, Özgürlük ve Demokrasi Partisi’ni kurarak kaldığı yerden devam etmeyi planladı. ÖZDEP, 19 Ekim 1992 günü resmen kuruldu. Genel Başkan Dr. Mevlüt İlik oldu (Demir, 2005, s.186).

ÖZDEP’in kurulmasının temel amacı Anayasa Mahkemesi’nde HEP hakkında çıkacak bir kapatma kararı durumunda tedbir amaçlıydı. HEP’li milletvekilleri ve yöneticileri kurulan yedek parti ÖZDEP’e geçerek bu partiyi asıl parti konumuna getirecekti. ÖZDEP hakkında da yaklaşık bir ay sonra kapatma davası açıldı. ÖZDEP’in HEP’in devamı olduğu ve Partinin program ve tüzüğüne de Anayasa ve Siyasal Partiler Yasası’na aykırı olduğu ileri sürülerek kapatılması istenmişti. Anayasa Mahkemesinde partinin kapatılması istemiyle açılan dava sonuçlanmadan ÖZDEP yönetimi 30 Nisan 1993 günü mahkeme kararını beklemeden partiyi feshetti. Bu karar sonrası dava Anayasa Mahkemesi’nde devam etti ve 23 Kasım 1993’te ÖZDEP kapatıldı (Demir, 2005, s.190).

HEP’li milletvekilleri mecliste Gaziantep İl Başkanı Abdulsamet Sakık gibi HEP üyelerinin faili meçhul cinayetlerle öldürülmesi sonucunda HEP’li milletvekilleri TBMM’nin

işlevsizliğini ve siyasi cinayetleri protesto etmek için parti genel merkezinde süresiz açlık grevini girdiler. Süresiz açlık grevinin 8. gününde Cindoruk'un da etkisiyle açlık grevini bıraktılar. Cindoruk "Grevi bırakın, soruna mecliste çözüm arayalım" mesajı ile etkili oldu. Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral, milletvekillerinin yayınladığı raporun "Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün ihlal edici fikirler taşıdığı iddiası ile haklarında idam istemiyle dava açtı. Parti içinde de rahatsızlıklar vardı. Mahmut Alınak ve Muş milletvekili Muzaffer Demir HEP'in bir düzen partisi olduğu gerekçesiyle istifa ettiler.

Özal'ın da girişimleri sonucu PKK tek taraflı ateşkes sürecini başlatmıştı. Ateşkesin de sonucu olarak Nevruz kutlamaları sorunsuz geçti. Ancak Bingöl'de 33 askerın şehit edilmesinin ardından süreç sona ermiş ve HEP üzerindeki baskılar yeniden artmıştır. HEP'liler bu nedenle Anayasa Mahkemesi'nde görülen davayı da göz önünde bulundurarak Olağanüstü Kongreye gitme kararı aldılar. 3 Temmuz 1993 günü yapılan 3. Olağanüstü Kurultay'da HEP eski yönetimi ve Genel Başkan Ahmet Türk, "HEP'in inançları doğrultusunda kurulan DEP'e katılarak, siyasi mücadeleyi sürdüreceğiz" açıklamasında bulunmuştu. HEP'in 16 milletvekili, 10 Temmuz günü Parti Disiplin Kurulu tarafından ihraç edildi. HEP 14 Temmuz 1993 günü Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı (Demir, 2005, s.187-238).

4.1.2. HEP Dönemi: Sosyal Demokrat Kimlikten Kürt Kimliği'ne Doğru

Bugün Halkların Demokratik Partisi ile temsil edilen yasal Kürt siyasal hareketi geleneği HEP ile başlamıştır. Yukarıdaki bölümde de açıklandığı gibi Partinin kurulmasına yol açan olayın Kürt meselesi ile ilgili olması ve Kürt kökenli milletvekillerinin partide ağırlıklı olması HEP'in kurulduğu andan itibaren kamuoyu tarafından Kürt kimliğini temsil eden bir parti olarak görülmesine neden olmuştur. Her ne kadar kuruluşundan sonra yaşanan gelişmeler partinin Kürt kimliğini belirginleştirmiş olsa da ilk kurulduğu dönemde HEP sosyal demokrat değerlere sahip bir parti görünümündeydi.

HEP, Kürt kimliğini temsil eden bir parti olarak kurulmamıştı. Kürt sorunu ülkenin demokratikleşme sorunlarından biri olarak görülmekteydi. Parti, öncelikle kendini sol bir parti olarak tanımlamaktaydı. Nitekim partinin kurucuları da HEP'in sol kimliğini ön plana çıkartan açıklamalarda bulunmuşlardır. HEP Genel Başkanı Fehmi Işıklar, MYK toplantısı sonrasında düzenlediği basın toplantısında, partileri hakkında medyayı bilgilendirirken, HEP'in dışında kalan diğer siyasi oluşumları "düzen partileri" şeklinde niteleyerek, kendileri hakkında da "Soldaki tek parti, biziz" diyordu. Işıklar, siyasi arenada HEP'in yerini ise, şöyle izah ediyordu: "Sol yelpazenin solunda, Solu toparlayacak yerde" (Demir, 2005, s.94). HEP'in Genel Başkanlığını yapan Feridun Yazar da HEP'in Sol bir parti olarak durumunu şu

şekilde açıklamaktadır: “*Halkın Emek Partisi, Kürt partisi olarak değil, emek ağırlıklı, sosyalizme açık, sosyal demokrat bir Türkiye Partisi olarak tasarlandı. Bunun için Türkiye’deki bütün sosyal demokrat, sosyalist, komünist, kendisine hiçbir yerde yer bulamayan ve henüz örgütlenmemiş olan kesimlere gidildi. Daha ilk aşamada Aydın Güven Gürkan işin içine girdi. Murat Belge, eski TİP’liler, Tarık Ziya Ekinci ve onların ekibi, Musa Anter geldi. Canip Yıldırım zaten vardı. Şerafettin Elçi ile temaslar kuruldu. Böyle bir Türkiye Partisi çalışması başlatıldı*” (Kaya, 2012, s. 200).

HEP’i kuran milletvekilleri, SHP’den ayrılarak farklı bir parti kurma gerekçesi olarak, SHP’nin sol siyasetten ve demokrasiden uzak, Tek Parti dönemi CHP yönetimine benzer politikalar izlemesini göstermişlerdir. Söylemlerinde toplumu, emekçi halk ve seçkin aydınlar olarak iki antagonist gruba bölerek, SHP’yi seçkinlerin partisi olarak eleştirmişlerdir. Partilerinden istifalarını açıkladıkları basın toplantısında şu görüşleri dile getirmişlerdir (*Milliyet*, 24 Kasım 1989);

“*Bugün SHP’nin de yönetimini ele geçirmiş olan hizip sosyal demokrat hareketi doğal ilke ve doğrultusundan saptırmak onu emekçi halk katmanlarının değil de halka tepeden bakan kökenleri Osmanlı paşalarına kadar uzanan seçkin aydınların güdümüne yeniden sokmak ve 1980 öncesinde filizlenen çağdaş sosyal demokrat anlayışı kökünden kazıyarak, militarizm ve sermaye ile barış yapmak sevdasındadır. Bugünkü SHP yönetimi halkın ve ülkenin sorunlarıyla değil de, parti içi muhalefetle didişmeyi şiar edinmiş, bir hizbin sultası altındadır. Bu hizip, parti yönetimi bakımından da dar grupçu, bölücü, entrikacı ve diktacıdır.*”

“*...SHP’deki hizip başları sosyal demokrat hareketi emekçi halkın kendi malı yapmak yerine onu yasakçı seçkinlerin güdümüne sokmaya çalışmaktadır. Tutarsız, inançsız ve kısır politikalarla halkın gösterdiği güveni mirasyedi gibi harcayan bir yol tutulmaktadır... SHP’nin çeşitli iç ve dış entrikalar sonucu sokulmuş olduğu bugünkü doğrultusu içinde gerçek sosyal demokratların yeri artık kalmamıştır. SHP’nin bundan böyle militarizme ve sermayeye güvence dağıtmak ve ulusal birliğimizi tehlikeye sokacak çapta küçük ve korkak hesaplar yapmak dışında hiçbir iddiası kalmamıştır.*

SHP’nin Kürt sorununa bakışının temelinde de bu seçkin tavrının olduğu ve bu tavrın anti-demokratik olduğu için sosyal demokrat değerlere de ters düştüğünü belirtmişlerdir.

“*Dışa yönelik parti politikası bakımından ise ufuksuz, tutarsız, teslimiyetçi ve demokrasiye inançsızdır... Yönetimdeki Hizip partiyi, dikensiz gül bahçesine sokmak ve geleneksel Mc Carthy’ciliğe güvence vermek uğrunda sadece partiyi değil, ülkeyi de derin çalkantıların içine atacak tehlikeli bir oyuna kalkmıştır. ... Kürt sorununun tartışıldığı bir toplantıya izleyici olarak katıldı diye milletvekillerini partiden ihraç eden zihniyet, ülkemizde artık nesli*

tükenen ırkçılığın yeniden hortlatılması demektir. Kürt sorunundan söz etti diyerek ne dediğine ne yaptığına bakmaksızın milletvekilini askeri savcı edasıyla suçlayıp ihraç eden zihniyetin yarın emperyalizmden, sömürüden, halk egemenliğinden, militarizmden, faşizmden söz eden milletvekillerini ihraca kalkışmayacağını kimse garanti edemez... SHP yönetimini ele geçiren hizip ülkemizde demokrasinin gelişip güçlenmesine ayak direyen bu anti demokratik mihrakın etki alanında kalmaya özen göstermektedir.”

Bu anlamda HEP’i kuran milletvekilleri Kürt sorununu ülkenin demokrasi sorunu olarak görmekteydiler. Milletvekillerinin yaptığı açıklamadan, SHP içinde rahatsızlık duyulan konular olarak; SHP’nin sermaye çevreleri ile yakın olarak sosyal demokrat değerlere ters düşmesi ve farklı görüşlerin ifade edilmesine karşı çıkararak parti içi demokrasiyi ortadan kaldıran bir grubun partideki varlığı olduğu vurgulanmaktadır. Partiyeye yönelik yapılan bu eleştirilerde, Osmanlı’dan Cumhuriyete devreden ve halka yukarıdan bakan seçkinci tavrın, bu anlamda Partinin “CHP’lileştirilmesi” düşüncesinin partiye egemen olmasından duyulan rahatsızlık dile getirilmiştir. Bu tavır anti-demokratik olarak görülmekte ve Kürt sorununa bakışta bu tavrın etkili olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda HEP’in kurucuları SHP’yi bir yandan sosyal demokrat değerlerden kopması nedeniyle eleştirirken diğer yandan da farklılıkları yadsıyan ve anti demokratik olarak gördükleri Kemalist Cumhuriyet’in seçkinci ve diktacı tavrının partiye egemen olmasını eleştirmişler ve bu durumun Kürt sorunun çözümü açısından olumsuzluk yarattığını dile getirmişlerdir. Bu eleştirel bakış, HEP’in ardından kurulacak olan diğer partilerde daha açık bir şekilde görülecektir. Ancak HEP’in kurulduğu dönemde ilk yıllarda, Kürt kimliğinden ziyade sosyal demokrat kimliğini ön plana çıkaran bir parti görünümünde olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim milletvekilleri yaptıkları açıklamalarla da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaya çalışmışlardır. Milletvekilleri istifalarının gerekçesini SHP’deki yozlaşmaya bağlayarak şöyle belirtiyorlardı: *“İstifaların nedenini yalnızca 7 milletvekilinin ihraç edilmiş olmasına ve Kürt sorununa bağlamak yanlıştır. İstifaların temel nedeni SHP’nin açık biçimde sosyal demokrasinin evrensel ilkelerinden ve değerlerinden koparılmasıdır”* (Demir, 2005, s.74).

Burada açıklığa kavuşturulması gereken en önemli husus, HEP’in nasıl bir sol siyaset anlayışına sahip olduğu ve “sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri ve değerleri” olarak kabul ettiği değer ve ilkelerin neler olduğudur. Böylece yasal Kürt siyasal hareketi geleneğini oluşturan partilerin hangi sol siyaset temelleri üzerinden Türkiye siyasetinde yer aldığı ve 1980 öncesi dönemdeki Kürt siyasal hareketinin sol siyaset anlayışından farklılaşan yanlarının neler olduğunu anlayabiliriz.

HEP'in kuruluş çalışmalarını yürüten Yeni Demokratik Oluşum Hareketi'nin görüşlerinin somut olarak toplandığı ilk yazılı bildiri olan “Siyasi Niyetler Bildirisi”, partinin sol siyaset anlayışını anlamamız açısından önemli veriler sunmaktadır. Bildiride;

“Ülkemizde var olan siyasi yelpazesi daha belirgin sınıfsal temellere ve tercihlere göre oluşturulmalıdır. Özgürlük, çoğulculuk, katılımcılık ve demokrasi öğeleri daha da güçlendirilerek yenilenmiş, evrensel ve ulusal sol değerlere sahip çıkan ve çağdaş bir örgütlenme modelini yaşam geçiren, yeni bir sol siyasete Türkiye'nin gereksinimi vardır. Çağımız hoşgörü, çoğulculuk, katılım, dialog ve demokratik uzlaşma gibi değerlerin yükseldiği bir çağdır. Bu nedenle, yeni siyasal oluşum, bir sol doktrin partisi niteliğinde olmalıdır. Bugün için duyulan toplumsal gereksinim, özgürlükçü, çoğunlukçu, katılımcı, emek yandaşı ve nitelikleriyle ilerici demokratik bir sol kitle partisidir” (Ölmez, 1995, s.89) denmektedir. Burada “özgürlük”, “çoğulculuk”, “katılımcılık” kavramları Siyasi Niyetler Bildirisi'nde temel alınan başlıca kavramlar olmuştur. Partinin temel görevleri arasında demokrasinin geliştirilmesi yer alırken, demokrasinin özgürlükçü, katılımcı ve çoğulcu olması önemle vurgulanmıştır:

*“...Böyle sol demokratik kitle partisinin temel ödevleri; Ödünsüz ve köktenci bir demokratik savaşla yeni bir anayasa çerçevesinde, **özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı** demokrasiyi, örgütlü bir sivil toplumu ve her türlü ayrımcılığın kaldırılması... **Özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı** siyasal demokrasiyi, sosyalizmin eşitlikçi değerleri çerçevesi içinde ekonomik ve sosyal alana da yaymakve böylece sosyal demokrasiye daha zengin bir içerik kazandırmak... Böyle bir **özgürlükçü, çoğulcu, katılımcı**, demokratik bir sol kitle partisinde kendisini sosyal demokrat, demokratik sosyalist, demokrat, Marksist, ilerici, sol liberal ve sol çevreci diye adlandırılan tüm siyasetçiler yer alabilirler ve almalılar ve partinin çoğulculuk, katılım, dialog ve uzlaşma işleyişleri somut toplumsal projeler çerçevesinde buluşabilirler ve buluşmalıdırlar”*

Halkın Emek Partisi'nin kuruluş aşamasındaki temel metinlerinden biri olan “Siyasi Niyetler Bildirisi”nde genel anlamda partinin sol bir parti olduğu yönünde vurgunun belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak partinin sol anlayışının 1980 öncesi dönemde etkin olan Marksist söylemden uzak olduğunu ve “demokrasi” söylemi etrafında “yeni bir sol” siyaset kavramı ile açıklanan, liberal değerlerin daha ağır bastığı bir sol siyaset ortaya konmaya çalışılmıştır. Aslında bu anlayış dünyada “üçüncü yol”, “yeni zamanlar” olarak da kavramlaştırılan ve liberal söylemlerle sol söylemin eklemlendiği yeni siyaset anlayışından yansımaları da taşımaktadır.

Siyasi Niyetler Bildirisi'nde Kürt sorununa doğrudan doğruya değil, üstü kapalı bir şekilde bir demokrasi sorunu olarak değinilmiştir;

“...Ödünsüz ve köktenci bir demokratik savaşımla yeni bir anayasa çerçevesinde, özgürlükçü, çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi, örgütlü bir sivil toplumu ve her türlü ayrımcılığın kaldırılarak, her yurttaşın kendi kimlik özelliklerini ve bu arada kendi etnik, mezhepsel, kültürel ve cinsel kimliğini özgürce geliştirebileceği bir demokratik toplumsal yapıyı gerçekleştirmek”

Halkın Emek Partisi programında “Dünyada Durum” başlıklı bölümde yaptığı değerlendirmede Sosyalist devletler ve sanayileşmiş batılı devletler dışında kalan üçüncü dünya ülkelerinin yaşadığı sorunlara yer vermiştir;

“Üçüncü Dünya Ülkeleri, bilimsel ve teknolojik geri kalmışlıkları nedeniyle sanayileşmiş ülkelere sürekli kaynak aktarıyor ve göreceli olarak yoksullaşıyorlar... Üçüncü Dünya Ülkelerinde insanların hak ve özgürlükleri, halkların etnik kimlikleri ve varlıkları tehdit altındadır. Yeterince üretemeyen ve ürettiğinin de büyük bir bölümünü uluslararası tekellere ve onların işbirlikçisi sınıf ve tabakalara kaptıran emekçi halk, açlığa ve yoksulluğa mahkum edilmiştir. Baskı altındaki halklar ise kültürlerini korumak ve geliştirmek olanağından yoksun bırakılmış. Evrensel kültürün bir parçası olan ve bütün insanlığı ilgilendiren, bu nedenle korunması gereken ulusal kültürlerin bazıları yok olma tehlikesiyle karşıya karşıyadır. Bu haksız düzenin korunması için oluşturulan totaliter yönetimler, her türlü demokratik talepleri ve başkaldırıtı şiddetle ezmekte ve bazı durumlarda kitle kıyımına girişmekte tereddüt etmiyorlar...”(HEP Parti programı, s.5-6).

Üçüncü dünya ülkelerinin yoksulluğu ve hak ve özgürlüklerin baskı altında olmasından dolayı etnik kimlik ve kültürlerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması Partinin tespit ettiği en önemli sorunlardır. Dünya ekonomik sisteminin dengesizliği ve haksızlığı bu sorunların nedeni olarak görülmektedir. Ancak ekonomik sistemin dengesizliğinin nedeninin üzerine herhangi bir değerlendirme yapılmaksızın ve bir sistem eleştirisi yapılmaksızın yapılan düzen değerlendirmesinde, sorunların çözümü için sanayileşmiş ülkelerin demokratik kurumlarıyla işbirliği önerilmiştir;

“Adil bir dünya ekonomik sistemini kurmak, sanayileşmiş ülkelerin demokratik kurumlarıyla işbirliği içinde Üçüncü Dünya Ülkelerinin ortak çabasıyla mümkündür. İnsanların hak ve özgürlüklerine, halkların kimliklerine bilinçli olarak sahip çıktığı çağımızda, baskı rejimleri, totaliter yönetimler, örgütlü halk hareketleri karşısında fazla direnemeyecekler ve bütün baskı rejimleri yerlerini demokratik yönetimlere bırakmak zorunda kalacaklardır” (HEP Programı, s.6).

Bu anlamda ekonomik sistemin adil bir hale gelmesi için önerilen bir ekonomik program değil, hak ve özgürlükler, kimlikler üzerindeki baskının kaldırılarak demokratik yönetimlerin kurulmasıdır. Türkiye’de durum başlığı altında, Türkiye’nin genel tablosuna yönelik olarak

öncelikle vurgulanan konu, ekonomik durumu olmuştur. Uluslararası ve yerli tekellerin yarattığı olumsuz ekonomik tablo açıklanmıştır;

“Türkiye ekonomisine, uluslararası tekellerle, onlarla işbirliği yapan yerli tekeller egemendir. İşsizlik, yüksek enflasyon, sınıflar ve bölgeler arasında uçuruma dönüşen büyük gelir farkları ve ekonomik durgunluk, tekellerin ekonomiye egemenliklerinin bir sonucudur” (HEP Parti Programı, s.7).

Ülkenin diğer sorunları anayasanın hukukun genel ilkelerinden uzak olması, temsili sistemdeki zaaf lar sonucu emekçi kesimin parlamentoda temsilinin olmaması, yargının bağımsız olmaması ve Doğu ve Güneydoğu bölgesinin Olağanüstü hal ile yönetilmesi olarak sıralanmıştır. Tüm bu sorunların temeli olarak tekellerin ülke üzerinde kurmuş olduğu iktidar yapılanması görülmektedir;

“Tekellerin büyük ekonomik gücü politikaya yansıyor, Tekeller, siyasal parti ve kurumları denetleme olanağına sahiptirler. Bürokrasinin üst kesimiyle kurdukları yakın ilişki ve büyük basın üzerindeki etkileriyle de ülkeyi yönetecek bir iktidar gücü oluşturabiliyorlar. Kültür ve eğitim kurumları aracılığıyla emekçi halkın istek ve gözlemlerini, şoven milliyetçi veya dinci ideolojilere kanalize edip gerçek hedeflerinden saptırabiliyorlar. Bu haksız düzene yönetilen eleştirileri, halkın demokratik taleplerini hukuk dışı yollarla susturuyorlar” (HEP Parti Programı, s. 9).

Partinin yukarıda ifade edilen sorunların çözümü için önerdiği temel politikası olarak demokrasinin geliştirilmesini ortaya koymuştur.

“Amaç, Türkiye’de demokrasiyi bütün kurum ve kurallarıyla kurup geliştirmektir. Bu, mutlu bir azınlığın dışında, herkesin ortak isteği ve özlemidir. Onun için de demokrasinin kurulmasında yararı olan herkesin demokratik bir program etrafında birleşmesi ve demokrasi için ortak bir mücadeleyi yürütmesi gerekir.”

Demokrasiyi geliştirmek için “demokratik halk iktidarı”nın kurulması, halkın bir siyasi parti öncülüğünde demokratik yollarla iktidara gelmesi gereklidir. Halk olarak tüm toplumsal kesimleri içine alan parti böylece sınıfsal herhangi bir vurguya yer vermemiştir. Parti Tüzüğünde de kendini bir kitle partisi olarak tanımlamıştır.

“Halkın Emek Partisi; Özgürlükçü, çoğulcu, katılımcı ve emeğe dayalı evrensel değerlere sahip çıkan, çağdaş bir örgütlenme modelini yaşama geçiren, demokratik bir kitle partisidir” (HEP Tüzük, madde 2)

Programında HEP, *“işçilerin, işsizlerin, köylülerin, memurların, öğretmenlerin, demokrat, sosyal demokrat ve sosyalist aydınların, esnafın, zanaatkarın, baskıya ve sömürüye maruz kalan halk kitlelerinin ve demokrasiden yana olan herkesin partisidir”* (HEP Program, s. 10) diyerek bir kitle partisi olma özelliğini vurgulamıştır.

Partinin Türkiye'deki sorunlar için önerdiği çözüm olan demokrasinin nasıl olması gerektiğine verilen cevap daha çok demokrasinin kişisel hak ve özgürlüklere yönelik haklara ilişkin olarak devletin yeniden düzenlenmesine yöneliktir. Sosyal hukuk devleti başlığı altında devletin temel hak ve özgürlükler üzerindeki baskılara bir son vermesi vurgulanmış, bunun için de;

“Devlet ve bütün devlet organlarının ve görevlilerinin, insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olmalarını sağlayacak ve etkin denetime imkan verecek hukuksal ve siyasal düzenlemeler yapacaktır” (HEP Program, s.12).

Programda genel anlamda yasama, yürütme ve yargı organlarının hukuk devleti olmanın gereklerini yerine getirecek şekilde işlemesi gerektiği söylenmiş ve aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin öneminden bahsedilmiştir.

“Çağdaş toplum örgütlü toplum demektir. Vatandaşların, siyasal partilerde, sendikalarda, kooperatiflerde, meslek kuruluşlarında, okul derneklerinden tüketici derneklerine kadar her konu ve her alandaki derneklerde örgütlenmeleri özendirilecek ve desteklenecektir. Demokrasinin yerleşik kökleşmesi ve halkın katılımının sağlanması için zamanla devletin ve resmi kurumların bazı işlev ve görevleri bu sivil kurumlara devredilecek ve hedeflenen demokratik sivil toplum yaratılacaktır. Örgütlenmeyi önleyen ve örgütlü çalışmalarını güçleştiren yasal ve yönetsel bütün engeller kaldırılacaktır” (HEP Programı, s. 14).

Ülkede demokrasinin geliştirilmesi gereken bir diğer politika olarak anayasanın değiştirilmesi önerilmiştir.

“Parti, bütün toplum kesimlerinin ve toplumsal güçlerin katılımına dayanan, sosyal hukuk devleti ilkelerine bağlı, insan hak ve özgürlüklerine güvence sağlayan, çoğulcu ve katılımcı demokrasinin kurulmasına imkan veren bir demokratik sivil toplum anayasasının hazırlanması ve kabulü için gerekli her türlü çabayı gösterecektir”(HEP Programı, s. 18).

Sosyal demokrat bir parti olma iddiasındaki HEP, toplumsal tabanı olarak işçiler, işsizler, köylüler, memurlar, sosyal demokrat ve sosyalist aydınlar, esnaf ve zanaatkarlar ve baskı ve sömürüye maruz kalan halk kitlelerini tespit etmiştir. HEP kurulduktan sonra partiyi kamuoyuna tanıtmak amacıyla yaptıkları ilk eylem olan “Onurlu ve Özgür bir Yaşam Yürüyüşü” eyleminde de partinin Kürt kimliğinden ziyade genel anlamda her kesimden vatandaştan gelen toplumsal taleplerin dillendirilmesine yönelik bir politikanın ön plana çıktığını söyleyebiliriz. “Onurlu ve Özgür bir Yaşam Yürüyüşü” olarak adlandırılan ve 17 Temmuz 1990 tarihinde İstanbul'da başlayıp 25 Temmuz'da Diyarbakır'da son bulması planlanan eyleme ilişkin olarak düzenlenen basın toplantısında, yürüyüş gerekçesi şöyle açıklanmıştı:

“-Yüzde 25’lik gülinç bir zam ile geçim sıkıntısı girdabına itilen memurlar ve emekliler için, 424 Sayılı SS Kararnamesi ile insan hakları ihlallerini kamuoyuna duyurmak isteyen, fakat bölge valiliğince konan yasaklarla susturulan basın için, hiç alın teri dökmemiş bir aracı ve tefeci tüccarın çıkarı adına, alın teri dökerek ürettiği değerin karşılığını alamayan köylü için, Tekellerin baskısı altında siftohsız dükkân kapatan, sattığının yerine yenisini koyamayan esnaf için, Enflasyon ve hayat pahalılığı ile boğuşmak zorunda bırakılan kadın için, YÖK yasası ve harçların ağırlığı altında ezilen üniversite öğrencileri ile üniversiteye giremeyen, üniversiteyi bitirdiği halde iş bulamayan yüzbinlerce işsiz genç için, Hastane kapularında süründürülen, rehin kalan, ilaç parası bulamayan yoksul insan için, Çağdaş ve laik cumhuriyeti savunan ve bu nedenle irticanın hedefi haline gelen milyonlarca yurttaşımız için, Hac vazifesini yerine getirirken, şehit olan yüzlerce Müslüman yurttaşımızın hakkının aranmasında acze düşen yöneticileri protesto için, Düşünce ve inançlarından dolayı işkence tezgahlarından geçirilen, hapishanelerde çürütülen, binlerce aydın, genç ve gazeteci için, Halkın sorunlarına yer vermeyen, her şeyi toz pembe gösteren, tek yanlı ve taraflı yayınlarla kamuoyunu yanıltan TRT engelini aşmak, doğrudan halka gidip onunla bütünleşmek, sorunlarını, istem ve özlmlerini gündemde tutmak ve çözümlü gerçekleştirmek için, Kısacası **insan hakları ve özgürlükleri, demokrasi** ve onurlu bir yaşam için HEP milletvekilleri, İstanbul’dan Diyarbakır’a kadar yürüyecektir” (Ölmez, 1995, s.112-113).

Yukarıda yer alan gerekçelerden de anlaşılacağı üzere HEP parti olarak gerçekleştirdiği ve kamuoyuna kendini tanıtan ilk siyasal faaliyetinde tüm toplum kesimlerin taleplerini söylemine eklemleyerek bir eşdeğerlilik zinciri oluşturmaktadır. Memur, emekli, köylü, esnaf, kadın, genç, dindar ve aydınlardan oluşan toplum kesimlerinin farklı talepleri, Laclau’nun boşgösteren adını verdiği “insan hakları”, “özgürlük” ve “demokrasi” kavramları etrafında birleştirilmiştir. Böylece Kürt kimliğine yönelik talepler de bu toplumsal kesimler içinde yer alan ve talepler içerisinden biri olarak görülmektedir. Böylece HEP’in sadece Kürtlerin haklarını korumak isteyen bir parti olmadığını göstermek istemişlerdir.

Parti Programında toplumu tekerci sermaye ve emekçi halk olarak ikiye ayıran HEP, “Emek katmanlarının siyasal, ekonomik ve sosyal çıkarlarını açık bir şekilde savunup geliştirecek” bir parti olarak öncelik verdiği konuların başında sendikal hak ve mücadelenin önündeki engellerin kaldırılması gelmektedir. Sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev haklarının yaygınlaştırılması ve gittikçe tüm çalışanları kapsamaması amaçlanmaktadır. HEP, çalışma yaşamına yönelik kapsamlı bir reform gerçekleştirmek, çalışma yaşamının ana hatlarını oluşturan kanunları yenileriyle değiştirerek evrensel normlara uygun bir düzen oluşturma isteği ile, ücret artışı ve sosyal yardımlar gibi vaatlerin yanı sıra radikal değişiklikleri de programında gündeme getirmiştir. 2821 Sayılı Sendikalar Yasası ile 2822 Sayılı Toplu İş

Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasasının yürürlükten kaldırılması, menfaat, hak, dayanışma ve genel grev hakkının sağlanması, 1 Mayıs'ın resmi olarak işçi Bayramı olarak ilan edilmesi, işsizlik sigortası gibi birçok konu, HEP'in sosyal demokrat kimliğini ve dönemindeki diğer partilerden farklılığını yansıtan konular olmuştur (HEP Parti Programı, s.39-42).

Bu anlamda HEP Parti Programında genel anlamda demokrasi ve sosyal demokrasiye uygun politikaların ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Kürt Sorunu ise Program içerisinde çok kısa bir şekilde değinilmiştir. “Demokrasi, Eşitlik ve Kürt Sorunu” başlığı altında değerlendirilen Kürt sorunu, *“Türkiye'nin bütünlüğü içinde, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Helsinki Sonuç Belgesi'nin hükümleri doğrultusunda demokratik ve barışçı yöntemle çözmeyi amaçlamaktadır”* şeklindeki ifade ile demokratik yollarla sorunun çözümü esas alınmaktadır. Bu anlamda Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkından veya Kürtlerin ayrı bir devlet kurması gerekliliğinden değil, daha çok insan hakları düzeyinde bir iyileştirme yapılması istenmektedir. Devletten talepleri, başta siyasi partiler kanunu olmak üzere Kürt sorununun özgürce tartışılmasını engelleyen kanunların yeniden düzenlenmesi, Olağanüstü halin kaldırılması, genel af çıkarılması gibi daha çok demokrasi ile bağlantılı olmuştur.

SHP'den ayrılarak Yeni Demokratik Oluşum hareketinde yer alan 16 milletvekilinin imzasını taşıyan ortak açıklamada Kürt sorununa ilişkin olarak şu görüşleri dile getirmişlerdir:

“Türkiye Cumhuriyeti, çeşitli etnik unsurların ve bu anda Kürt etnik unsurunun tarihe örnek olarak geçecek bir birliktelik ve kaynaşma içinde ortak bağımsızlık ülküsü çerçevesinde toplanmasının ve ortak savaşım vermesinin onurlu ürünüdür. Bu nedenle Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye Cumhuriyeti tek başına ve hiçbir etnik unsura mal edilemez ve edilmemelidir. Kürt sorunu diye adlandırılan soruna kalıcı bir biçimde çözümü, ancak soruna yaklaşımın özgürleştirilmesi, sivilleşmesi ve toplumsallaştırılmasıyla olasıdır. Sorunun çözüm yollarının aranması, demokratik işleyişlerin açıklığın ve denetimin ulaşmadığı iç ve dış odakların hesaplarına ve görüşlerine bırakmak ve buralarda oluşturulan formülleri tek bir doğru olarak kabul etmek, yapılabilecek hataların en büyüğüdür. Sorun daha fazla gecikmeden önce siyasal partilerin kendi organlarında, sonra da TBMM'nin ortak platformunda tartışılmalıdır” (Cumhuriyet, 10 Aralık 1989).

Kürt sorunu bu anlamda Kürtlerin kimliklerini temsil edememesi ve sorunun özgür bir şekilde tartışılmamasından kaynaklı bir demokrasi sorunu olarak görülmektedir. Ancak daha sonra yaşanan gelişmeler HEP'in dar bir politika içinde kalarak “Kürt partisi” kimliği ile hareket eden bir parti görünümünden kendini kurtaramadığını gösterdi.

HEP'in toplumsal talepleri eklemleyici bir pratik ile hegemonik bir siyaset yürütebilmesini başarısız kılan bir anlayışla yalnızca Kürt kimliğini ön plana çıkaran bir parti olmasına neden

olan gelişmelerin temeli partinin kuruluş çalışmaları sırasında ortaya çıkan gelişmelerle de ilgilidir. Partileşme çalışmaları için yapılan Kurultay'da "Kürt renginin" ön plana çıktığını ve diğer kesimlerin yer almamasını eksiklik olarak görerek Yeni Demokratik Oluşum Hareketi'nin partileşmek için henüz olgunlaşmadığını düşünen Aydın Güven Gürkan, Murat Belge, Aslan Başer Kafaoglu gibi SHP'nin sol kesimini temsil eden ve partileşme çalışmalarında etkin olan isimler, partileşme sürecinin devam etmesi karşısında çalışmalardan ayrıldılar. SHP'den istifa eden milletvekilleri arasından Kemal Anadol, Hüsnü Okçuoğlu, Kamil Ateşoğulları Sosyalist Birlik Partisi'ne katıldılar. Tevfik Koçak ve Mehmet Kahraman yeniden SHP'ye döndüler. Bu isimlerin ayrılması Parti'de Kürt kimliğinin daha fazla ön plana çıkmasına neden oldu (Demir, 2005, s.82-83).

Kuruluş aşamasında sol kesimin önemli isimlerinin partide yer almamasının yanı sıra ülke içinde ve uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler, Partinin söyleminin Kürt sorununa odaklanmasına ve sosyal demokrat söylemin geri planda kalmasına yol açmıştır.

Bu gelişmelerden en önemlilerinden biri Körfez Krizi diğeri ise devletin HEP'e yaklaşımında takındığı ve HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın'ın öldürülmesi ile somutlaşan baskıcı ve sert tutumdur. Devletin bu politikası belki de HEP'in daha çok marjinalleşmesine ve PKK'ya daha yakın olmasına sebebiyet vermiştir.

HEP'in kurulmasından kısa bir süre sonra Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan Körfez krizi Türkiye'yi yakından ilgilendirdiği gibi yaşanan gelişmeler HEP'in de temel ilgi odağı haline geldi. 17 Ağustos'ta Hükümet Meclisten "savaş yetkisini" almasa da "savaş izni" aldı. HEP bu duruma muhalefet etmiş ve çeşitli illerde "Savaşa Hayır" mitingleri düzenlemiştir. Kars Bağımsız milletvekili Mahmut Alınak, meclis çalışma odasında, Özal ve hükümetin savaş yanlısı tutumunu protesto etmek amacıyla 48 saatlik açlık grevine yattı. Alınak açlık grevinin hemen ardından HEP'e katıldı. Böylece HEP'in meclisteki sandalye sayısı 12'ye yükseldi.

HEP Körfez Savaşı ile ilgili tutumunu göstermek amacıyla Partinin Merkez Yürütme Kurulu üyeleri, milletvekilleri, il başkanları, parti üyeleri ve halkın katılımı ile Diyarbakır'da "Savaşın Halkımız Üzerinde Yarattığı Olumsuz Etkiler ve Parti Tavrının Belirlenmesi" gündemi ile 24 Ocak 1991 tarihinde toplandı. Kurultay sonunda oluşan komisyon, "I. Küçük Kurultay Sonuç Bildirgesini" kamuoyuna duyurdu. Sonuç bildirgesinde, Saddam rejimini tasvip etmediklerini, Türkiye'nin de bu savaştan uzak durması gerektiği özet olarak öne çıkıyordu. ABD ve batılı ülkelerin Saddam'ı ucuz petrol karşılığında Irak-İran savaşında bir savaş makinesine dönüştürdüğü ifade edilmekteydi. Ayrıca ABD emperyalizmi ve Batı ülkelerinin Saddam'a sağladığı kimyasal silahlarla Halepçe'de binlerce Kürtün ölümüne ve onbinlercesinin Türkiye ve İran'a göç etmelerine neden olduğu, Kuzey Irak'ta 30 yıldan

beri sürdürülen özgürlük mücadelesine duyarsız kalan ABD ve diğer Batılı ülkelerin Kuveyt'in hükümlerlik hakları konusundaki duyarlılığının insan hakları savunuculuğu ile açıklanamayacağı bildirilmişti (Demir, 2005, s.113).

Bu kurultaydan sonra Partinin kuruluşu sırasında ülkenin demokratikleşmesi ve sosyal demokrasinin gelişmesi üzerine dile getirilen konular bir tarafa bırakılarak Kürt sorununun çözümü meselesi temel politika olarak birinci sırayı aldı. Özellikle 1991 Mart ayındaki Nevruz bayramı kutlamaları sırasında HEP'in gösterdiği aktif tavır Kürtlerin partiye sıcak bakmalarına neden olmuştu. İstanbul'da Abdi İpekçi Spor Salonunda yapılan kutlamalara binlerce kişi katılmıştı. HEP, DEP, ve HADEP'te yönetici olarak görev yapan Osman Özçelik HEP'e Kürtlerin katılımının sağlandığı bu Nevruz kutlamalarına ilişkin olarak, *"HEP'in dönüm noktası 1991 yılı Nevruz'udur. İstanbul'da Abdi İpekçi Spor Salonunda yaptığımız Nevruz kutlaması, partinin Kürtler açısından dönüm noktasıdır. HEP bu gecede, kitlelilik açısından doruk noktasına ulaşmıştı. Bu gecemize, 15 bin insan katılmıştı ve çok sayıda kişi de yer bulamadıklarından dolayı geri dönmüşlerdi. Geceyi ben yönetiyordum, müthişti. HEP'in radikalleşmesi ve taban bulması anlamında ifade edilen Vedat Aydın'ın öldürülmesi olayının, partinin dönüm noktası olarak kabul etmiyorum. Dönüm noktası, 1991 yılı Nevruz kutlamaları ve bunların içinde İstanbul'da yapılan gecedir"* (Ölmez, 1995, s.120).

HEP'in Kürt sorununu temel problem olarak gündemine alması, partiye karşı muhalefeti de beraberinde getirdi. Bu durum parti içinde de bazı rahatsızlıklara sebebiyet verdi. Kongre öncesinde HEP'in kuruluşunda ve çeşitli faaliyetlerine önemli katkılar sunan İstanbul milletvekili Kenan Sönmez, Adana milletvekili Cüneyt Canver ve DİSK eski genel Başkanı ve İstanbul milletvekili Abdullah Baştürk HEP'ten istifa ettiler. Milletvekillerinin istifası HEP'in "Kürt partisi" imajını güçlendirmişti. Bu istifalarla HEP bir daralma yaşadı. farklı çevrelerden katılımların gerçekleşmemesi ve sadece Kürtlerin partiyi sahiplenmesi HEP'i dar bir alana çekerek ve marjinalize etmiştir.

Kürt partisi imajı günden güne daha da güçlenen HEP, 8-9 Haziran 1991 tarihlerinde I. Olağan Büyük Kongresini toplandı. Kongrede temel konu Kürt meselesi olmuştu. HEP kuruluşu esnasında işçi, işsiz, esnaf, zanaatkar, öğretmen gibi toplumun geniş bir kesimini kapsayan kitle partisi görünümünden gittikçe kopmuş, toplumu Kemalist devlet ve Kürtler olarak iki antagonist gruba ayırarak diğer toplum kesimlerinin taleplerini gözardı etmiştir. Böylece Kürt kimliği üzerinden politika yürüten bir kimlik partisi konumuna gelmiştir. Toplumda önemli ölçüde talep edilen demokrasinin güçlendirilmesi talebi sadece Kürt sorununun çözümüne indirgenmiştir. Kongre'de HEP Genel Başkanı Fehmi Işıklar yaptığı konuşmada Kürt sorununun savunulmasının tüm ilericilerin görevi olduğunu belirterek, *"HEP Kürt partisi mi değil mi tartışmalarına "Peki HEP, en çok kimin partisidir? En çok ezilen, en*

çok sömürülen ve en çok baskı altında tutulanların partisidir. Bütün açıklamalara rağmen Halkın Emek Partisi'ne Kürt Partisidir diyenler, bir gerçeği ya da bir suçu itiraf ediyorlar ki, o da demek ki bu ülkede en çok ezilen, en çok sömürülen ve en çok baskı altında tutulan Kürtlerdir. Halkın Emek Partisi, en çok ezilen, sömürülen ve baskı altında tutulanların güven duyduğu bir parti konumunda ise, böyle kabul ediyorsa, bu anlamda Kürtlerin de partisi olmaktan onur duyar. Biz bütün suçlamalara karşı gerçekleri ifade etmeye, eşitlik temelinde halkların kardeşliğini savunmaya devam edeceğiz...” açıklamasını getirdi (Ölmez, 1995, s.123).

HEP demokrasiyi sadece Kürt sorununun çözümüne angaje ederken, işçi sınıfı mücadelesini de Kürt sorunu ile bağlantılandırmıştır.

“...Zonguldak'ta direnen maden işçisine sahip çıkmak zorundayız. Duyarlı olmalıyız o mücadeleye Zonguldak maden işçisi de duyarlı olmalıdır. Zonguldak'ta 45 bin işçiye söyledim, insan hakları ihlal edilen doğuda aç ve sefalet içerisinde olan insanlarımız grevlere sahip çıktığı zaman başarılı olursunuz, bu grevlerden çok zam alabilirsiniz, bu sözleşmelerden çok zam alabilirsiniz. Bu cebinizden girer, enflasyonla öbür cebinizden çıkar. Ne zaman kurtulursunuz biliyor musunuz dedim, gerçek demokrasiye kavuştuğunuz zaman kurtulabilirsiniz dedim. Gerçek demokrasiye kavuşabilmeniz için Doğuda insan hakları ihlal edilen Kürt yurttaşlarımız için grev yaptığımız için kavuşabilirsiniz...”

Fehim Işıklar'ın 26 Ocak 1991 tarihinde Van İl örgütünün açılışı sırasında yaptığı bu konuşmada, işçi sınıfının mücadelesinde başarılı olması için önerilen, bir sınıf mücadelesi değil, demokrasi mücadelesidir. Yapılacak olan demokrasi mücadelesinin de temelini de Kürt sorununa gösterilen hassasiyet oluşturmaktadır.

1991 seçimlerinin ardından SHP çatısı altında meclise giren HEP'li milletvekilleri “Acil Talepler” adı altında 20 maddelik bir deklarasyonu SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'ye sundular. Bu talepler; Kürt ulusal kimliğinin anayasa ve yasalar düzeyinde kabul edilmesi; Kürt ulusal varlığının kabulü temelinde Türkiye'nin taraf olduğu bütün uluslararası anlaşmalara konmuş bulunan çekincelerin geri alınması; Kürt dili ve kültürünün yazılı ve sözlü olarak özgürce kullanılabilmesi, anadilde eğitim ve yayın hakkının sağlanması; Kürt ulusal sorunun özgürce tartışılması için demokratik ortamın yaratılması; OHAL'in kaldırılması; Özel TİM'in bölgeden çekilmesi; kontragerilla örgütünün açığa çıkarılması ve dağıtılması; köy koruculuğunun lağvedilmesi; Anti-terör Yasasının yürürlükten kaldırılması; koşulsuz bir genel affın çıkartılması; cezaevlerinin insan hak ve onuruna yakışır bir hale getirilmesi, gözaltı süresinin 24 saate indirilmesi ve gözaltındaki kişilerin avukat gözetiminde sorgulanması; adil bir seçim yasasının düzenlenmesi, boşaltılan, yakılan köylerin yeniden inşası ve sahiplerinin uğradığı zararın tazmini; yok edilen yerleşik üretim ilişkilerinin yeniden

canlandırılması; tüm çalışanlara grevli-toplu sözleşmeli sendikal hakların tanınması; genel grev, hak grevi ve dayanışma grevinin yasallaştırılması ve lokavtın kaldırılması ve Anayasanın demokratikleşmesi ve Milli Güvenlik Kurulu'nun kaldırılması. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savuma Bakanlığı'na bağlanması olarak sıralanmıştır. (Yayman, 2011, s.374).

HEP'in SHP'den uygulanmasını istediği demokrasiye yönelik talepler, öncelikli olarak Kürt sorununa ilişkin taleplerdir. Bu anlamda HEP'in demokrasi gösterenini oluşturan sadece Kürtlerin kimliğinin anayasal düzeyde kabul edilmesi, Kürt dili ve kültürünün gelişimi önündeki engellerin kaldırılması, Hukuk devletine yönelik olarak talep edilenler ise teröre yönelik yasaların kaldırılması, OHAL'in kaldırılması, cezaevlerinin şartlarının düzeltilmesi gibi PKK'ya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik taleplerdir. Sosyal demokrasiye yönelik talep edilen tek konu ise, tüm çalışanlara grev ve toplu sözleşme hakkının tanınması, genel grev, hak grevi ve dayanışma grevinin yasallaştırılması olmuştur.

HEP'in bir Kürt partisi haline gelmesinde devletin Kürt sorununa karşı giderek sertleşen tutumu da önemli rol oynamıştır. Aslında HEP'in kuruluşundan kapatılmasına kadar geçen 1990-1993 yılları arasındaki dönemde devletin Kürt sorununa yönelik iki farklı tutum izlediğini söyleyebiliriz. Körfez Savaşı'nı bölgesel güç olmak adına önemli bir fırsat gören dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından şekillenen Kuzey Irak politikası ile Kürtler, Türkiye siyasetinin temel konusu haline gelmiştir. Körfez Savaşı sonrasında yeniden şekillenecek olan Irak'ta, Kürtlerin yoğun yaşadığı bölge olan Kuzey Irak'ta kurulması muhtemel bir Kürt devleti ile Türkiye'nin entegrasyonunu planlayan ve bu yüzden ülke içindeki Kürtlerle yaşanan sorunların halledilmesi gerektiğini düşünen Özal, 1993 yılında Celal Talabani aracılığıyla PKK ile görüşmeler yapılmasını sağlamıştı. PKK için bir af çıkarma hazırlığının yapıldığı bu dönemde HEP milletvekillerinin de dahil olduğu görüşmeler sonucunda, 16 Nisan 1993 tarihinde Öcalan düzenlediği basın toplantısı ile ateşkes ilan etti. Ancak, ertesini gün Özal'ın ölmesi sonucu ateşkes gündemden düştü. 23 Mayıs 1993 tarihinde toplanan güvenlik zirvesi ve Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrası Bakanlar Kurulu toplantısında af yasası görüşülürken Bingöl'de PKK tarafından 33 erin şehit edilmesi haberi ile süreç sona erdi.

Kuzey Irak'ta yaşanan gelişmeler ve Özal'ın politikaları ile Kürtler Türkiye siyaseti içinde göz ardı edilemeyecek bir konuma gelirken, aynı zamanda ülkedeki Kürt sorununa yönelik bazı yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri 12 Eylül askeri darbesinin ardından hazırlanan 1982 Anayasa'sına dayanarak 1983 tarihinde çıkarılan 2932 sayılı "Türkçe'den Başka dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" 12 Nisan 1991 tarihinde

yürürlükten kaldırılmasıdır.⁶⁴ Yine devletin Kürt siyasetine ilişkin olumlu tavırlarından biri de Cumhuriyetin kuruluşundan beri temel politikası olan Kürt kimliğini inkar etme politikasından önemli bir dönüşü yansıtacak yönde resmi ağızdan ilk defa “Kürt realitesini tanıyoruz” şeklinde bir açıklamanın gelmiş olmasıdır. 1991 seçimleri sonucunda kurulan SHP-DYP koalisyonun ilk icraatı Güneydoğu Bölgesine yapılan gezi olmuş ve bu gezide Süleyman Demirel Kürt realitesi tanıdıklarını bildiren bir açıklama yaparak bir ilke imza atmıştır. Diyarbakır’da yaptığı konuşmada 70 yıllık inkara son verdiğini açıklayarak şunları söyledi:

“Bu devleti Türk ırkından gelen insanlar kurmuştur, diğerleri ikinci sınıf vatandaş değildir. Beraber kurmuşuz, kader birliğimizi rıza ile kurmuşuz. Biz-Siz diye bir şey yok. Hepimiz varız. Hepimiz varsak, buradaki insan, yani Kürtçe konuşan, “Kürt asıllıyım” diyen insana da “Kürt kimliği diyoruz. Artık buna karşı çıkmak mümkün değildir. “Hayır vatandaş, sen Orta Asya’dan geldin, biz de oradan geldik, ama yoldan gelirken dillerimiz değişti” diyemeyiz. Yani Kürt realitesini tanımak aslında Türkiye birliğini muhafazaya mani değildir. Türkiye üniter bir devlettir, ama içindeki ahalisi farklı menşelilerden geliyor” (Cumhuriyet 9 Aralık 1991)

Bu dönemde Devletin Kürt meselesine ilişkin bu olumlu tutumunun yanı sıra diğer yandan Kürt sorununu güvenlik meselesi olarak gören yaklaşımın tüm gücüyle hissedildiğini de görmekteyiz. 1984 yılında ilk eylemini yapan PKK bu tarihten sonra devletin en önemli meselelerinden biri oldu. Terör sorunu yaklaşımı ile alınan Kürt sorunu PKK ile özdeşleştirilmiş ve PKK’nın etkisizleşmesi ile sorunun ortadan kalkacağı fikri devlet siyasetinde egemen söylem haline gelmiştir. 1990’lı yılların ilk yarısı PKK’nın eylemlerinin yoğunlaştığı dönem oldu. PKK’nın saldırıları karşısında güvenlik güçleri de silahlı mücadele içine girmek zorunda kalmıştır. Ancak devletin Kürt sorununa yönelik politikası sadece askeri önlem almak olmamıştır. Bu yıllar, 1997 yılındaki Susurluk kazası ile ortaya çıkan ve “derin devlet” olarak kavramlaştırılan devlet içinde çeteleşme, mafya ilişkilerinin etkisinin arttığı bir dönemdi. Böyle bir dönemde özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kürtlere ve HEP ve DEP üye ve yöneticilerine yönelik çok sayıda faili meçhul cinayet işlenmekteydi. I. Olağan Kongreden sonra HEP’e karşı devletin politikası giderek sertleşmişti. 21 Haziran 1991 tarihinde HEP yöneticilerinden Sıddık Tan Batman’da öldürüldü. 5 Temmuz 1991 tarihinde Diyarbakır İl başkanı Vedat Aydın’ın kaçırılarak öldürülmesi ve ardından düzenlenen cenaze

⁶⁴ 2932 sayılı Yasaya göre, “Türk devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerinin açıklanması, yayılması ve yayınlanması yasak”tı. “Birinci resmi dil” denerek Irak’ın ikinci resmi dilinin Kürtçe olduğu ustalıkla dikkate alınmış ve “Türk devleti tarafından tanınmışlık” koşulu getirilerek de Irak’ta kurulabilecek bağımsız bir Kürt devletinin yaratacağı tehlike önlenmiş oluyordu (Oran, 2002, s.24).

töreni sırasında çıkan olaylar partinin bundan sonraki süreçte yaşayacaklarının da bir belirtisiydi.⁶⁵ 1989'dan 1996'ya kadar Kürt sorunu ile ilgili olarak 1538 faili meçhul cinayet işlendi (Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.433). Yine bu dönemde güvenlik nedeniyle başlatılan köy boşaltma çalışmaları ile zorunlu göçe maruz kalan Kürtler, kendi bölgelerindeki ve Batı'daki büyük şehirlere yerleşmek zorunda kalmıştır.

HEP'in söylemi üzerinde Uluslararası gelişmeler ve devletin genelde Kürt sorununa, özelde ise HEP'e bakışındaki sert tutumun yanı sıra PKK'nın da önemli ölçüde etkisi olmuştur. PKK'nın yeni partiye başlangıçtaki yaklaşımı küçümseme ve kayıtsızlıkla kendini gösterdi. PKK tarafından Parti gereksiz, zaman kaybından ibaret ve son kertede de devlet yapısının bir parçası olmasından dolayı devletin bir aygıtı olduğunu düşünüyordular (Marcus, 2010, s.178). Öcalan, HEP'i kendi inisiyatifinde kurulmuş bir parti olarak görmüyordu. Hatta kendilerine karşı kurulmuş bir parti olarak nitelendiriyordu. Öcalan, "HEP'i bize dayatılmak istenen, mücadelemizin tasfiyesinde kullanılmak istenen bir örgüttür" nitelenmesinde bulunmuştu. Öcalan'a göre HEP devlet tarafından PKK'ya karşı kullanılan bir parti idi ve bunu başaramadığı için de kapatmak istendiğini ileri sürmüştü. HEP'in kendilerinin yasal kolu olmadığını da şöyle açıklayacaktır:

"HEP'in oluşum öyküsü biraz karışıktır. Kürt kökenli milletvekilleri SHP içinde cılız bir muhalefet yapmak istediler, İnönü çok şoven bir tavırla onları dışladı. Birincisi böyle bir kökeni var. İkincisi Özal SHP'yi zayıf düşürmek için biraz yeşil ışık yaktı ve devlet desteği vermeye yöneldi. Bir de siyasi bir boşluk vardı. Bizim etkinliğimizi, ucuza kullanmak isteyen çevreler teşekkül etti. Yani işbirlikçi bir Kürt Partisi geliştirilmek istendi. Biz bu temelde bazı müdahaleler yapmayı düşündük. Öyle "bizim partimizdir, PKK'nın partisidir" diye ele almadık. Ama bizim siyasi tabana oturmak istiyordu. Dolayısıyla biz ilgisiz kalmadık; el attık. El atma nedir? Yani ilgilenmeye çalıştık, içine girdik, dışına çıktık, eleştirdik, destekledik. Sonuç SHP ile yaptıkları seçim ittifakı doğdu. Onu da destekleme durumunda kaldık" (Küçük, 1993, s.335).

Öcalan'ın düşünceleri 1990'lı yıllarda değişmeye başlamıştı. Bu değişim nedenleri arasında silahlı mücadelenin artık uluslararası kamuoyunda imajları üzerinde olumsuz etki yarattığı düşüncesi yer almaktaydı. Soğuk Savaş'ın bitişi ile beraber, demokrasi ve insan hakları kavramının dünya siyasetinde egemen söylem haline geldiği bu dönemde PKK, terör saldırıları ile daha fazla uluslararası meşruiyetini koruyamayacağını düşünmekteydi. Bu

⁶⁵ Leyla Zana Vedat Aydın'ı sadece devlet içindeki çetelerin öldürdüğüne inanmıyordu. Ona göre iki taraftan da kimi çeteciler, bu cinayet için işbirliği yapmıştı; "devlet çeteleri ile bizim içimize sızan çeteler işbirliği halinde onu ortadan kaldırdılar. Vedat Aydın çok dürüst, dobra konuşan, bölgede çok sevilen bir insandı. Onun ortadan kaldırılması iki kesimin de hesabına geldi. Amaç önce legal zemindeki aktörleri yok etme, sonra Öcalan'ı da yok ederek bu hareketin üzerine konmak. Bu projenin aktörlerinin iç ve dış güçlerle bağlantıları var" (Bildirici, 2008, s.98).

yüzden 1990 yılı sonlarında Öcalan, silahlı mücadeleden başka yollarla da siyaset üretmenin gerekliliğini gündeme getirmeye başladı. Bu açıdan HEP PKK için önemli bir araç oldu. Nitekim 3-13 Mayıs 1990 tarihleri arasında PKK düzenlediği III. Parti konferansında HEP'e PKK sempatanların katılmasının sağlanması yönünde bir karar alındı.⁶⁶ HEP'in içindeki PKK etkisinin ilk somut yansıması Vedat Aydın'ın cenaze töreni sırasında yaşandı. Vedat Aydın'ın tabutuna PKK bayrağının sarılması ve PKK lehine atılan sloganlar Parti'yi güç duruma düşürmüştü. HEP Genel Başkanlığını yapmış olan Feridun Yazar ilk kez Vedat Aydın'ın cenaze töreni sırasında PKK'nın bayraklarının açıldığını ve bu olaydan sonra artık partinin PKK damgasından kurtulamayacağı belirterek HEP içinde siyasetin artık kolay olmayacağını, Partinin ya bu şekilde politik mücadelesini sürdüreceğini ya da kendini feshederek siyaset arenasından çekileceğini belirtmişti (Kaya, 2012, s.226).

HEP'in kurucu üyelerinden Mahmut Kılınc, Öcalan'ın *"Bu parti bizim partimiz değil... Ama bu parti Türkiye'nin temel sorunlarına söylediği biçimde yaklaşırsa, yani demokrasiyi kurumsallaştırmak gibi bir düşüncesi var ve Kürt sorununu bu çerçevede içinde görmek gibi bir düşünceye sahipse, biz buna sıcak bakarız"* demeye başladığını, böylece, partinin bölgedeki örgütlenme çalışmasının hız kazandığını açıklamaktaydı (Ölmez, 1995, s.119). O zamana kadar, kamuoyunu büyük ölçüde PKK'nın belirlediği Güneydoğu'dan destek almakta sorunlar yaşayan HEP, birdenbire yeni üyelerin akınına uğradı (Marcus, 2010, s.216). Çoğu PKK sempatanı ve yandaşıydı. Siyasal partinin bağımsız üyeleri, bir başka deyişle kendilerini Öcalan'ın denetim alanında faal görmeyenler, kendi yasal faaliyetleriyle PKK'nın yasadışı mücadelesi arasında, uzun erimli hedeflerinin çoğunun örtüştüğünü görseler de, bir ayrışmayı sürdürebileceklerini umuyorlardı. Kılınc, *"bakış açımız, hepimizin Kürt olduğu yönündeydi"* diyor. *"Biz kendi inançlarımıza sahiptik. PKK kendi bakış açısına sahipti ve bazı konularda görüş birliği içinde değildik ya da farklılıklarımız vardı... Ama nihayetinde, Kürt insanlar aynı amaçlara sahip; dolayısıyla parti içinde PKK sempatanı bulunmasında bir tutarsızlık olmak zorunda değildi"* demekteydi.

Her ne kadar, HEP, PKK'dan farklı olduğu konusunda görüşlerini üst düzeyden de dile getirmiş olsa da, PKK parti içindeki etkisini sembolik davranışlarla da göstermekteydi.

⁶⁶ PKK 26-31 Aralık 1990 tarihinde yaptığı IV. Kongresinde yaptı. Bağımsızlık yerine federasyon düşüncesinin ilk kez dile getirilmesi açısından özel bir önem sahip olan kongrede, sivillere saldırlmaması konusuna da yer verildi. PKK, sivillere yapılan saldırıların özellikle yurtdışındaki imajı üzerinde olumsuz bir etki bıraktığının farkındaydı. Bu yüzden korucular dışında sivillere yönelik saldırılara karşı olduklarını bildirdi. Kongrede ayrıca yasal kitle örgütlenmelerine ve basın-yayın çalışmalarının desteklenmesi kararlaştırıldı. (Kurubaş, 2004, s.105). Bu Kongrenin önemli bir diğer özelliği dini ve mezhepsel örgütlenmelere ağırlık verilmesi, bu amaçlara uygun teşkilatların oluşturulması kararının alınmasıdır. Bu karar doğrultusunda, dinsel mezhepleri PKK çevresinde toplamak, Aleviliği bir ulusal direniş motifi olarak ele alıp özgün bir yaklaşımla değerlendirmek, Alevileri bir direniş gücü olarak örgütlemek, İmamlar Birliğini kurumsallaştırmak gibi politikalar partinin gündemine konu (Semiz, 2011, s.107).

Feridun Yazar, HEP ve PKK'nın aynı şey olmadığı ve HEP ile PKK arasındaki farklılıklarına değindiği bir konuşma yaptığı HEP 1. Kongresinde Abdullah Öcalan'ın annesi Ema Öcalan'ın yer alması bir bakıma PKK'nın etkisini gösteren sembolik bir anlam taşımaktaydı. Nitekim Türkiye kamuoyunda bu durum HEP ile PKK arasındaki bağ konusundaki eleştirileri daha da artarak devam etmesine neden olmuş ve SHP, PKK'yı meclise sokmakla suçlanmıştır.

PKK ve HEP arasındaki ilişki sürdürülmesi güç bir dengeydi. PKK 1984 yılında ilk silahlı mücadeleyi başlattığı zamandan itibaren Bölgede önemli bir etkiye sahip olmuştu. Yeni üyeler PKK'yı Kürt Ulusal Hareketinin önderi olarak görüyor, yasal bir siyasal partide de olsa, PKK'nın hakimiyetinin öncelikli olması gerektiğine inanıyordu. Siyasal parti içinde PKK'ya sadık olanlar tarafından şiddetle savunulan bu bakış açısı, Öcalan'a, üyeler kanalıyla parti üzerinde önemli bir hükmetme gücü sağladı. Öcalan, aynı zamanda işlerin kendi seyrinde gitmesine de yanaşmıyordu. Parti'yi kendi haline bırakmak, bir başka deyişle PKK mücadelesine duyarlı ve yakın olmakla birlikte bu mücadelenin bir parçası olmayan bağımsız bir siyasi güç haline gelmesine izin vermekle partiyi egemenlik altına almak seçenekleri arasında, ikinciye seçti. Kısa bir süre içinde Öcalan bazı PKK üyelerini özel elçileri olarak görevlendirdi. Elçilerden isteği, yasal siyasal partiye kendi görüşlerini açıkça iletmeleri ve parti içinde olup bitenlere dair kendisini bilgilendirmeleri idi (Marcus, 2010, s. 217).

HEP'in eski üst düzey yöneticilerinden olan ve gücü, Öcalan'ın partideki elçilerinden biri olmasıyla ikiye katlanan Murat Dağdelen PKK'nın Parti içindeki etkisi için şunları söylemekteydi: *“PKK'nın amacı HEP'i teslim almak, örgüt içinde doğrudan bağlantısı olan insanlar barındırmaktı” diyor. “Herkes PKK'lı olmak zorunda değildi. Ama PKK'nın yaklaşımını benimseyen birileri olmalıydı.”...HEP'in en büyük güçsüzlüğü, kendini kurumsallaştıramaması oldu, kendi örgütlenmesi içinde büyümedi.”*

Bütün bunlara rağmen, HEP'i tamamen PKK'nın kontrolü altında olan bir parti olarak değerlendirmek yanlış olur. PKK'nın parti üzerinde önemli etkisi vardı ancak bu, üst düzey parti yöneticilerinin PKK ile doğrudan bağlantılı olduğu ya da PKK'nın bütün görüşlerini paylaştığı anlamına gelmiyordu. Kendini partinin bağımsız üyeleri arasından sayan Kılıç, *“Parti içinde PKK yandaşları geniş bir varlığa sahipti, fakat siyasal yaklaşım önermek konusunda (ilk yıllarda) pek de aktif değillerdi, Örneğin toplantılar sırasında, Öcalan'ın adamları gelip slogan atıyorlardı. Tamam, bizi kendi siyasetleri için kullanıyordu. Fakat hepsinden öte, HEP bir Kürt hareketiydi ve bu tür şeylerin olması beklenirdi.”*

Siyasal parti Kürtlere, taleplerini gündeme getirebilmeleri için yeni ve daha kabul edilebilir bir yol sağlamış oldu. Şimdiye değin Kürt sorununu terörizmle özdeşleştirmiş olan Devlet birdenbire, yasal alanda dillendirilen taleplerle yüzleşmek zorunda kalmıştı (Marcus, 2010,

s.218). HEP ve ardından gelen partilerin PKK ile ilişkileri konusundaki genel tavırları ise PKK'yı terör örgütü olarak değil, mücadele aracı olarak şiddeti kullanmak zorunda olan bir Kürt siyasal örgütü şeklinde görmek olmuştur. PKK ile aynı tabana yaslandıkları için dolaylı yoldan da olsa örgütle bağlantılı olmak zorunda olduklarını belirtmişlerdir. HEP'in ardından kurulan ve bugün BDP ile temsil olunan Yasal Kürt siyasal hareketi sistem içinde mücadele etmek uğraşı içinde olsalar da Türkiye'de devlet ve kamuoyu tarafından PKK'ya karşı eleştirel bir tutum almamak konusunda bir tutulmuş; öte yandan siyasallaşmış Kürt nüfusun PKK'ya verdiği destek göz önüne alındığında, bu partilerden herhangi biri için örgüte mesafe almanın zorluğu dikkate alınmamıştır.

Böylece yukarıda açıklanan faktörlerin de etkisiyle, SHP'den koparak, sosyal demokrat bir parti kimliği ile siyasal hayata giren HEP, Kürt kimliğini ön plana çıkartıp sosyal demokrat kimlikten uzaklaşarak bir kimlik partisine dönüşmüştür. Yaklaşık üç yıl siyasal hayatını devam ettiren HEP, yaşadığı dönüşümü parti programına yansıtma imkanına sahip olamamıştır. Ancak yasal Kürt siyasal hareketi geleneğinde yaşanan bu dönüşüm kendini Demokrasi Partisi'nin kurulması ile açık bir şekilde gösterecektir.

4.1.3. Demokrasi Partisi (DEP) Dönemi

HEP'in ardından kurulan Demokrasi Partisi kuruluşundan itibaren Kürt kimliğini temsil eden bir parti olmuş ve yaşanan gelişmeler sonucu HEP'ten daha radikal politikalar uygulamıştır.

Demokrasi Partisi'nin kuruluş çalışmaları HEP kapatılmadan önce başlamıştı. HEP'in Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacak olması DEP'in kurulmasının önemli sebeplerinden biriydi. Diğer yandan DEP'in kuruluş aşaması, PKK'nın tek taraflı ateşkes ilan ettiği ve PKK ile diğer Kürt örgütler arasında da işbirliği protokolü imzalandığı bir dönemdi. Bu işbirliğinin oluşturduğu olumlu hava yeni bir parti kurulması için motive edici bir güç olmuştu.⁶⁷ Bu protokolü Abdullah Öcalan şöyle değerlendiriyordu: "*Sayın Burkey ile geliştirdiğimiz anlaşma metni bir çalışma programı niteliğindedir. Edindiğim izlenim, diğer birçok grubun da katılmak istediği biçimindedir. Önümüzdeki günlerde Kuzey Kürdistan'daki*

⁶⁷ PKK ile diğer Kürt örgütleri arasında 17 Mart 1993 günü imzalanan işbirliği protokolü, farklı gruplar arasında olumlu bir hava estirdi. İki bölümden oluşan protokolün ilk bölümü Kürt örgütlerinin ortak cephe oluşturmasını kapsıyordu. İkinci bölümde ise Türkiye'yi kapsayan maddeler yer alıyordu. Bunlar ise aşağıdaki şekilde sıralanıyordu; Karşılıklı olarak ateşkesin yapılması, Kürt halkının varlığını ve haklarını güvence altına alan bir Anayasa değişikliğinin yapılması; genel affın çıkarılması; düşünce, söz, basın ve örgütlenme özgürlüğünün tanınması; PKK ve PSK başta olmak üzere tüm yasaklı partilerin ülkenin legal politik yaşamına serbestçe katılması olanağının yaratılması; Kürt dili, tarihi ve kültürü üzerindeki baskılara son verilmesi, okullarda Kürtçe eğitim olanağının sağlanması, radyo ve televizyonlarda Kürtçe yayın için gerekli düzenlemelerin yapılması; mevcut ortam nedeniyle yerlerini terk etmek zorunda kalan veya sürgün edilen insanların eski yerlerine dönmelerine olanak sağlanması ve zararlarının ödenmesi; Kürdistan'ın yıkılan ekonomisinin düzeltilmesi, tarım ve ticaretin yeniden canlanması için köklü ekonomik programların uygulamaya konulması şeklinde bir dizi çözüm önerileri sunulmuştu (Demir, 2005, s.241).

gruplarda bu çalışmalara dahil olacaktır. Geniş bir ittifak dönemine girilmiştir. İster reformist ister devrimci, ister demokrat, ister sosyalist silahlı mücadeleyi kabul etsin veya etmesin hepsi böyle ortak cephe kurulmasına çağrılmıştı.” (Milliyet, 22 Mart 1993).

Böylece, DEP, PKK'nın tek taraflı ateşkes ilan etmesi, Kürt sorununun demokratik-yasal yöntemlerle çözümlenmesi konusunda açık olduğunu bildirmesi ve hemen hemen tüm Kürt oluşumlarla işbirliği protokolleri imzalanmasının bir ürünü olarak doğdu.

Amaç bütün Kürt siyasetçileri aynı şemsiye altında toplamaktı. Parti çalışmaları yürütülürken Talabani'nin Ankara'yı ziyareti sırasında HEP'in konuğu olmuş ve yapılan toplantılarda bütün Kürt örgütlerini temsil edileceği yeni bir oluşumun kurulması gündeme gelmişti. Bu süreçte dağınık olan Kürt örgütlerinin toplanarak parçalanmışlığa bir son verilmesi böylece devletin karşısında daha güçlü bir muhatap olarak Kürt sorununun demokratik yollarla çözümünde kurulacak olan partinin etkin bir güç olması düşünülmekteydi (Demir, 2009, s.102).

HEP'in genel başkanlığını yapmış ve DEP'in kuruluş çalışmalarında da yer alan Feridun Yazar, kuruluş süreci ile ilgili olarak şunları söylemekteydi; *“DEP'i kurarken, Kürt siyasetçilerin tümünü içine almaya çalıştık. Benim Genel Başkan seçilmemle birlikte Özgürlük Yolu HEP'ten ayrılmıştı ama ne başka partide görev almışlar, ne de başka bir parti kurmuşlardı, öyle duruyorlardı. Onları ve onların dışındaki Kürt çevrelerini, -Şerafettin Elçi çevresini, DDKD'liler ve diğer Kürt gruplarını- bu işin içine almak istiyorduk” (Kaya, 2012, s.307).*

Şerafettin Elçi, DEP'in kurulma aşamasındaki birliktelikleri hakkında, *“DEP'in kuruluş aşamasında önce benim, içinde bulunduğum bir parti kurma hazırlıkları vardı. Bizim çalışmamıza yön veren temel ilke, illegal partilerle bağı olmayan, legal parti anlayışına uygun, kendi yetkili organlarınca yönetilebilen ve geniş kitleyi kapsayan bir parti kurmaktı. Biz bu zaaflar nedeniyle HEP çizgisinde değildik. HEP bağımsız değildi. Tam legal parti kuruluşlarına uygun bir biçimde, kendi yetkili organlarınca üretilen ve bir cephe partisi olmayan bir yapılanma düşündük. DEP'in kuruluş aşamasında DEP'liler, bizimle birlikte olmak isteyince bir araya geldik. Kuracağımız partinin bir cephe olmadığı, İlegal partilerle bir bağlantısının bulunmadığı ve en önemlisi partiye gelen kişilerin bağımsız kişiliklerin olmasını önemsiyorduk. Bu partiye gelen kişilerin başka disiplinlerle bağının olmaması gerekiyordu.”* şeklinde anlatıyor ve *“illegal örgütlerden bağımsızlığı”, DEP'te yer almasının temel gerekçesi olarak gösteriyordu (Ölmez, 1995, s.267).*

Böylece DEP, Cumhuriyet kurulduktan sonra bugüne kadar mücadele eden değişik Kürt gruplarını aynı çatı altında birleştirmek istiyordu. Sadece sol siyaset içinde yer alan Kürt hareketinin isimleri değil, Şerafettin Elçi gibi 1970'li yıllarda merkez partilerde bulunmuş ve

bir dönem Bayındırlık ve İskan Bakanlığı yapmış isimlerin yanı sıra, 1980 öncesi dönemde önemli bir güce sahip olan ve PKK'nın da rakibi olan PSK partisinden grup ta DEP içinde yer aldı. Bu anlamda DEP, Kürt kimliği daha kuruluş aşamasında ön plana çıkan bir partiydi.

Demokrasi Partisi'nin kurulma çalışmaları HEP tabelası altında yürütüldü. Parti Genel merkezinde 2 Mayıs 1993 günü toplanan çok sayıda Kürt siyasetçisi, yeni partinin son hazırlıklarını yaparak kuruluş çalışmaları için 20 kişilik bir komisyon oluşturdular. Genel başkanlık için dört isimden söz ediliyordu. Bunlardan biri uzun süredir yurt dışında yaşayan Kemal Burkay'dı. Dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin Kemal Burkay'ın Türkiye'ye dönmesinde bir sakınca olmadığını söylemesine rağmen Kemal Burkay gerekli yasal düzenlemeler yapılmadan gelebileceğini söylemesi üzerine Genel başkanlık için üç isim kaldı. Bu isimler; Şerafettin Elçi, Yaşar Kaya ve İbrahim Aksoy'du. Ancak Şerafettin Elçi adaylıktan çekildi (Demir, 2005, s.244). Bu durumu şöyle açıklamıştı. *“Kuruluş döneminde benim Genel Başkan olacağım adeta spontane olarak kabul edilmişti. Son gün baktım, o kuruluşun içinde yer almayan bir Yaşar Kaya geldi. Bir grup tarafından Genel Başkan olarak önerilince, ben de o grupçu anlayışın egemen olacağını gördüm ve aday olmaktan çekildim”* (Ölmez, 1995, s. 271).

Yaşar Kaya ile İbrahim Aksoy arasında yapılan seçimler sonucu Yaşar Kaya Genel Başkan seçildi. Şırnak Milletvekili Mahmut Alınak, bütün demokratları, yurtsever kişi ve çevreleri kucaklayan ve geçmişin hatalarından arınmış bir parti söylemiyle ileri çıkanların geçmiş alışkanlıklarından kopmadığını, 55 kişi ile sınırlı tutulan kurucular kurulunu kendilerine göre biçimlendirdiğini iddia etmişti. Bu yüzden de seçimin formalite olduğunu savunuyordu (Alınak, 1996, s.68).

Bu tartışmalı ve gergin toplantı sonrası kuruluş dilekçesi 55 Kurucular Kurulu'nun ismiyle 7 Mayıs 1993 günü İç işleri Bakanlığı'na verildi. Yaşar Kaya Genel Başkan seçildi. Yardımcılığına ise Cebbar Leygara, Refik Karakoç, Latif Özdemir, Kemal Bilget ve Ahmet Karataş getirildi. Genel Sekreterliğe İbrahim Aksoy, yardımcılığına da Murat Bozlak, Fehmi Demir ve Songül Özata; Genel Saymanlığa ise İsmail Aslan seçildi. DEP bir kitle partisi olarak gören Başkan Yaşar Kaya, Partiyi “Faşizm dışında bütün görüşleri içinde barındıran devlet partisi değil, kitle partisiyiz” diyerek açıklıyordu (Demir, 2005, s.246-247).

DEP kurulduktan sonra 27 Haziran 1993 günü I. Olağan Kongresini yaptı. Kongre öncesinde tek liste üzerinde konsensüs sağlanmasına rağmen Parti Meclisi'nin oluşturulmasında kimi zorluklar çıktı. Değişik çevrelerden gelen ve HEP içinde yer alan kişilerin temsil edilip edilmeyeceği tam bir probleme dönüştü. HEP içinde görev yapmış ve en üst noktada bulunanlar bile Parti Meclisine girememişlerdi. HEP eski başkanı Feridun Yazar ve HEP eski Genel Sekreteri Ahmet Karataş liste dışı kalmıştı. Bütün bu zorluklara karşı

ortaya çıkan liste oylamaya sunuldu. DEP örgütlü olduğu 44 ilden gelen toplam 418 delege tek listeyi oyladı. Tek aday Yaşar Kaya bu kez Kongre kararıyla Genel Başkan seçildi. Kongreden iki gün sonra toplanan DEP Parti Meclisi yeni merkez yürütme Kurulunu belirledi. Yapılan seçimde Genel Başkan yardımcılığına Murat Bozlak, Kemal Bilget, Nesimi Kılıç ve Refik Karakoç getirildi. Genel Sekreterliğe İbrahim Aksoy, yardımcılığına da Kemal Okutan ve Nevzat Özbay seçildi (Demir, 2005, s.252).

Bu dönemde HEP'in kapatılmak üzere olması nedeniyle HEP'li milletvekilleri de DEP'e katılmak istediler. Anayasa engelini aşmak için HEP'ten ihraç edilen milletvekilleri 12 Temmuzda DEP'e geçtiler. Mahmut Alınak ve Muzaffer Demir de DEP'e geçti ve milletvekili sayısı 18'e ulaştı.

HEP'in ardılı olan DEP, kurulmasının ardından Devlet'in yoğun baskısı ile karşı karşıya kaldı. Bu durumun sebebi devletin geleneksel güvenlik politikasının bir yansıması olarak PKK ile yaptığı mücadelede DEP'i farklı bir alanda görmemesiydi.

Bu dönemde Güneydoğu'da PKK gücünü büyük ölçüde arttırmıştı. 1992'de Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile başlayan Körfez savaşı sonucu Türkiye'nin de dahil olduğu koalisyon güçleri Irak'ın Kuzeyini güvenceye almak üzere Bölgeyi Irak ordusuna ve askerine yasakladılar. Bölgede ortaya çıkan iktidar boşluğundan yararlanan PKK silah gücünü ve yeteneğini arttırdı. Sınırdan sızıp eylem yapıyor tekrar Kuzey Irak'a kaçıyor. Bu dönemde Türk Ordusu PKK ile etkin bir şekilde savaşacak güçten yoksundu. PKK gibi gayri nizami güçle savaşmak konusunda tecrübesi yoktu. Bu yüzden Dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş orduyu gayri nizami savaşa göre yeniden düzenledi. Terörle mücadele yeni bir dönem başlıyordu. 6 Kasım 1993 tarihinde Doğan Güreş Ordunun stratejisini düşük yoğunluklu çatışma olarak açıkladı. Özel Kuvvetler komutanlığı, SAS Komandoları o dönemde kuruldu. Terörle mücadelede polis de devreye sokuldu. Başbakanlığının ilk yıllarında BASK modelini ortaya atarak ılımlı tablo çizen Çiller PKK ile mücadeleyi tümüyle askere bırakarak “ya bitecek ya bitecek” sözü döneme damgasını vurdu. Doğan Güreş'in görev süresi bir yıl daha uzatıldı (Birand, 2012, s. 69-74).

Özal'ın 1993 yılında ölümünün ardından Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olduğu ve Tansu Çiller'in başbakanlığında DYP-SHP koalisyonunun iş başında olduğu bu dönemde bir yandan PKK'nın saldırılarının yoğunlaşarak doruk noktasına çıkmışken diğer yandan devlet terörle mücadelede demokrasi ve hukukun sınırlarını zorlayan politikalar geliştirecek ve uygulamaya başlayacaktı (Birand, 2012, s.43). TBMM'de “Faili Meçhul Cinayetleri Araştırma Komisyonu” kurulmasına yol açan bu olayların sayısı 1988'den önce çok sınırlı iken; 1988'de 24, 1989'da 48, 1990'da 44, 1991'de 68, 1992'de 540, 1993'te 732'ye çıktı.

Bunların sıkıyönetim olan bir bölgede bile aydınlatılamaması, “derin devlet” diye ün kazanan bir gizli oluşum tarafından işlendikleri kanısını yerleştirmeye başladı (Oran, 2001, s.220).

Bu dönemde HEP’te de olduğu gibi doğrudan partiye yönelik saldırılar da devam etti. DEP üyesi Mehmet Yeşil 19 Ağustos’ta Batman’da, İl delegesi Musa Ak Diyarbakır’da ve DEP Batman Yönetim Kurulu üyesi Habib Kılıç uğradıkları silahlı saldırı sonucu öldürüldü (Demir, 2005, s.255).

DEP Mardin Milletvekili Mehmet Sincar’ın öldürülmesi⁶⁸ ve cenaze töreninde yaşanan olaylar ile DEP Genel Başkanı Yaşar Kaya’nın yaptığı bir konuşmadan dolayı tutuklanması⁶⁹ gibi ortaya çıkan gelişmeler partinin radikalleşmesinde de etkili oldu. Nitekim 12 Aralık 1993 yılında yapılan DEP 1. Olağanüstü Kongresinde sertlik yanlısı tutumdan yana olarak söylenen Hatip Dicle DEP Genel Başkanı oldu. 12 Aralık 1993 tarihinde toplanan DEP I. Olağanüstü Kongresinin amacı, eskiden HEP milletvekili olup şimdi DEP milletvekili olan vekillerin yönetimde yer almasıydı. Mahmut Kılınc, İbrahim Aksoy ve Hatip Dicle’nin aday olduğu Kongrede Hatip Dicle Başkan seçildi. Bu kongre DEP özelinde Kürt siyasi hareketi açısından önemli bir kongre olmuştu. Hatip Dicle’nin yapmış olduğu konuşma parti içindeki PKK etkisinin bir göstergesi olarak okunabilir. Hatip Dicle konuşmasında;

“Bize her zaman sorulan bir soru var: PKK’yi nasıl değerlendiriyorsunuz? Yanıtımız şudur; Bize göre, Kürdistan İşçi Partisi siyasi bir partidir. Türkiye’de demokratik kanallar açık olmadığı için şiddet yöntemlerini seçmiş, yasal koşullar bulunmadığı içinde yasadışı kalmış bir siyasi partidir. Siyasal kitle örgütü ayrıca bir askeri örgütü vardır. Bu örgüt aracılığıyla da şiddet uygulamaktadır. Bize göre PKK bir terör örgütü değildir. Devletin kendi resmi açıklamalarına göre 15 bin gerillası olan, 50 bin silahlı milisi bulunan ve yine resmi açıklamalara göre milyonlarca sempatismanı olan, halkla bütünleşen ve dünya politikasının gündemine girmiş bir parti, nasıl terörist olarak değerlendirilebilir. Bu tanıma göre Nelson Mandela da, Yaser Arafat da teröristtir. Afrika Ulusal Kongresi ve Filistin Kurtuluş Örgütü de terörist örgütlerdir. Biz böyle bir tanıma kabul etmiyoruz” diyerek PKK konusundaki düşüncesini açık bir şekilde ortaya koydu (Ölmez, 1995, s.33). O ana kadar PKK konusunda yuvarlak açıklamalar yerini açık ve net tanımlamalara bıraktı

Hatip Dicle’nin Başkan olmasını istemeyen milletvekilleri muhalefetlerini sürdürdüler. Dicle’ye karşı muhalefetin başını çeken, Şırnak Milletvekili Mahmut Alınak, Orhan Doğan,

⁶⁸ DEP Mardin milletvekili Mehmet Sincar faili meçhul cinayetleri araştırmak üzere kurulan komisyonla Batman’a yaptığı ziyaret sırasında yapılan silahlı saldırı sonucu 4 Eylül 1993 tarihinde öldürüldü. Aynı saldırıda İl Yönetim Kurulu üyesi Metin Özdemir de hayatını kaybederken Batman milletvekili Nizamettin Toğuç ve üç kişiyaralandı. Mehmet Sincar’ın cenazesi için tören yapılmasına izin verilmemiş ve cenaze devlet tarafından kaldırılmıştır.

⁶⁹ DEP genel Başkanı Yaşar Kaya, “Kuzey Irak’ta, Türkiye Cumhuriyeti devletinin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü aleyhine konuşma yaparak Kürtçülük ve bölücülük propagandası yaptığı” gerekçesiyle tutuklandı (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1993) Yaşar Kaya 8 Aralık 1993 tarihinde tahliye oldu.

Muş milletvekilleri Sırrı Sakık, Muzaffer Demir, Mardin Milletvekili Ahmet Türk, Siirt milletvekili Naif Güneş, Adıyaman milletvekili Mahmut Kılınc, Diyarbakır milletvekili Sedat Yurttaş ve İbrahim Aksoy'du. Yaşanan tartışmalar sonrası Kongrede Dicle'nin Başkan seçilmesinin ardından muhalif milletvekilleri DEP'ten ayrılmadılar ancak eskiye oranla parti çalışmalarına daha az katıldılar. Kongreden sonra DEP'in yeni yönetimi belirlendi. DEP'in genel sekreterliğine Murat Bozlak, Genel başkan yardımcılıklarına Remzi Kartal, Kemal Birget, Osman Özçelik ve Bahattin Günel getirildi (Ölmez, 1995, s.337). Kongre sonrasında DEP içinde istifalar gerçekleşti. Hatip Dicle'nin konuşmasının Partiyi marjinalleştirdiğini düşünenler İbrahim Aksoy, Mahmut Alınak istifa etti.

Kongre öncesinde 2 Aralık 1993'te Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, DEP Genel başkanı Yaşar Kaya'nın Bonn ve Erbil'de yaptığı konuşmalar ve Parti Merkez Yürütme Kurulu'nun yayınladığı "Barışa Çağrı" başlıklı bildirin Anayasa'nın başlangıç kısmındaki 2., 3., 14. ve 69. uncu maddeleri ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na aykırı hareket ettiği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne DEP'in kapatılması yönünde dava açılmıştı. Kapatılma davası, Kongre'de yaşanan parti içi çekişmeler benzeri olaylar partiyi büyük ölçüde zor bir aşamaya getirmişken, bir yandan da 27 Mart 1994 tarihinde yapılacak olan yerel seçimlere odaklanmak gereği doğmuştu. Kapatılma davası sürerken, DEP Kongreden sonra yerel seçim sürecine girecektir. Ancak 19 Ocak 1994 tarihinde yerel seçimlere girme kararı alan DEP'e yönelik saldırılar da artmaya başladı. DEP Ankara Yenimahalle İlçe Binası ve Mamak İlçe binaları bombalandı. 5 Şubat 1994 günü DEP genel sekreteri Murat Bozlak evinde silahlı saldırıya uğradı. Bu saldırılar devam ederken yaşanan Tuzla olayı ve Hatip Dicle'nin yapmış olduğu açıklama DEP'e karşı olan muhalefetin daha da elini güçlendirdi. İstanbul Tuzla'da Piyade Okulu öğrencilerinin genel olarak trene bindikleri Tuzla istasyonunda bir çöp bidonuna 12 şubat 1994 günü konulan bombanın patlaması sonucu 3 er, 2 yedek subay ve bir sivil vatandaş yaşamını yitirdi. Olayı PKK üstlendi. Hatip Dicle'nin "*Savaşta askeri üniformalılar hedefdir*" şeklindeki sözleri büyük yankı uyandırdı. Her ne kadar Dicle sözlerinin bilinçli olarak çarpıtıldığı şeklinde savunmasını yapmış olsa da kamuoyunda büyük tepkiye ve DYP grubunda sert karşılıklara yol açtı (Ölmez, 1995, s.342). DYP, bu olaydan sonra propagandasını özellikle bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştı. Böylelikle DEP'i dışlama süreci başlamıştır. Tuzla olayının ardından DEP'e yönelik saldırılar devam etti. Bu olayın ardından DEP'in Ankara İl Binası ve 18 Şubatta DEP'in Ankara'daki merkez binası bombalandı. Bomba sonucu parti genel merkezindeki eşyalar ve arşivler yandı (*Cumhuriyet* 18 Şubat 1994).

DYP'nin koalisyon ortağı SHP'yi "PKK'yı meclise taşıyan parti" olarak eleştirilmesiyle, SHP ve DYP arasındaki koalisyon ortaklığı giderek tartışma konusu olmuş, DYP ile SHP

arasındaki ilişkiler gerilmeye başlamıştır. Son olarak Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in DEP hakkındaki görüşleri basına yansımıştı. Güreş şu açıklamada bulundu:

“Eşkıyayı sadece Bekaa’da aramayın. Maalesef bunların bir kısmı yüce meclis’in çatısı altındadır. Dokunulmazlık zırhından yararlanarak varlıklarını sürdürüyorlar ve tabii büyük ve yüce Meclisi rencide ediyorlar. Türkiye’nin kendilerine sağladığı maddi ve manevi imkanları kullanıyorlar, kullanmakla da kalmayıp ihanet içinde bulunanların istifadesine sunuyorlar. Bunlar, Türk askerine, düşman askeri gözüyle bakıyorlar. Öyleyse bunlar hain değil de, kim haindir” (Cumhuriyet, 22 Şubat 1994). Çiller de PKK’nın mecliste olduğunu ileri sürerek milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasını istiyordu (Cumhuriyet 23 Şubat 1994).

DEP yaşanan bu gelişmeler sonucu 26 Şubat’ta, üzerlerinde baskı oluşturulduğunu ileri sürerek yerel seçimlerden çekilme kararı aldı. DEP’liler 45 günlük süre zarfında 7 parti üyesinin öldürüldüğünü, 6 il ve ilçe binaların bombalandığını Genel Merkez binasının bombalandığını, aday adaylarının partilerinden ayrılması için tehdit edildiğini, gözaltına alındığının, partinin birçok seçim bölgesinde aday gösteremez duruma geldiğini anımsatarak çekilme kararı aldıklarını açıklamışlardı (Demir, 2005, s.291-299). DEP’in seçimlere katılmamasına neden olan gelişmeler, seçim yasasında yapılan düzenlemeler ve Partiye yapılan saldırılardı. Seçim yasası bölge için ayrıca düzenlendi. Bu yeni düzenlemeye göre Olağanüstü Hal Bölgesinde resmi giyinmiş kimseler ile silah taşıyanların sandık alanına girmeleri yasallaştırıldı. Bölgede oy kullanma süresinin başlangıç ve bitiş saatleri değiştirilerek güvenlik nedeniyle oy kullanma süresi kısaltıldı. Seçim sandıklarının tek mahalle veya köyde toplanması hükmü getirildi. Seçim sandıklarının panzerler ve helikopterlerle taşınması ve güvenli yerlerde açılması kararlaştırıldı. Kısacası bu yeni düzenlemeler sonucu DEP sağlıklı bir seçim imkanının ortadan kalkacağını belirtmiş, bu düzenlemelerle seçmen kütüklerinin yenilenmeyeceğini, muhtemelen sandıkların korucu köylerinde kurulacağını, güvenlik kuvvetleri ve korucular sandık başlarında bulunabileceğini ve en önemlisi sandıkların kurulduğu mahalden taşınarak başka yerde açılması çeşitli şaibeleri gündeme getireceğini ifade etmişti. Seçim yasasında yapılan bu düzenlemeler yanında DEP’i seçimlere katılmaktan vazgeçiren en önemli sebeplerin başında partiye yönelik yapılan saldırılar ve baskılar vardı. Her ne kadar seçime katılmama konusunda Parti içinde değişik görüşler bulunsa da son karar olarak seçimlere katılmama görüşü üzerinde anlaşmaya varıldı (Ölmez, 1995, s.358). Seçimden çekilme kararı bir süredir basında yer alan, PKK’nın DEP’e yönelik seçimi boykot et çağrısının doğru olduğu biçiminde yorumlanmıştır. Aynı zamanda PKK, bölgede partilerin seçime girmesini engellemek ve halkın seçimleri boykot etmesini sağlamak için bölgede yapmış olduğu saldırılar DEP üzerindeki PKK gölgesinin büyüklüğünü

gösteren gelişmeler olarak okunabilir.⁷⁰ DEP'in katılmadığı yerel seçimlerde Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde Refah Partisi önemli başarı elde etti. Bölgede toplam 12 ilin (Diyarbakır, Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, K.Maraş, Muş, Siirt, Urfa, Batman, Van) belediye başkanlığını kazanmıştır.⁷¹

Seçim öncesi ortaya çıkan en önemli gelişme DEP'li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması olayı oldu. DYP ve ANAP Başkanvekillerinin ortaklaşa hazırladıkları yasama dokunulmazlıklarının kaldırılmasıyla ilgili öneri Meclis Genel Kuruluna sunuldu. 2 Mart 1994 tarihinde DEP Şırnak milletvekili Orhan Doğan, Muş Milletvekili Sırrı Sakık, Şırnak Bağımsız milletvekili Mahmut Alınak, DEP Diyarbakır milletvekili Hatip Dicle ve Leyla Zana, Mardin Milletvekili Ahmet Türk ve Şırnak milletvekili Selim Sadak'ın yasama dokunulmazlıkları görüşülerek kaldırıldı.⁷² İlk olarak dokunulmazlıkları kaldırılan Orhan Doğan ve Hatip Dicle yasaya aykırın bir şekilde tutuklandılar. Anayasa ve TBMM İçtüzüğüne göre dokunulmazlıkların kaldırılması ile ilgili meclis kararının iptali için, milletvekillerinin Anayasa Mahkemesine başvurma hakları vardı. Bu süre bir haftayı kapsıyordu. Anayasa mahkemesinin başvurulara yanıt verme süresi ise 15 gün idi. Polis ve savcıların harekete geçmesi ancak bu işlemler sonrasında kararın Resmi Gazete'de yayınlanmasından sonra mümkündü. Ancak bu süre beklenmeden milletvekilleri gözaltına alınca diğer milletvekilleri de aynı akıbete uğramamak için Mecliste kaldılar. 4 Mart sabahı milletvekilleri Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi'ne götürüldüler. DGM Başsavcısı Nusret Demiral ile görüşen milletvekilleri gözaltına alınarak Terörle Mücadele Şubesine götürülerek gözaltına alındılar. 17 Martta Ankara DGM'ye getirilen milletvekilleri yapılan duruşma

⁷⁰ Diyarbakır'da CHP'li başkan adayının öldürülmesi (*Hürriyet*, 19 Mart 1994) peşinden Diyarbakır SHP seçim bürosunun bombalanması gibi olaylar sonucu bölgede artan tedirginlik ve korku seçime birkaç gün kala 14 adayın seçimden çekildiklerini açıklamaları ile sonuçlanmıştır (*Hürriyet*, 26 Mart 1994).

⁷¹ 13 partinin katıldığı 27 Mart yerel seçiminin en önemli özelliği 1989 seçimlerinde birinci parti olan SHP'nin büyük ölçüde oy kaybetmesi oldu. Büyükşehir başkanlığı seçimlerinde üçüncü, diğerlerinde dördüncü oldu. Öte yandan oy oranında bir yükselme olmamasına karşılık, ANAP belediye başkanlığı ve belediye meclisi seçimlerinde birinci parti olarak çıkmıştı. Buna karşılık il genel meclisi seçimlerinde DYP, Büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde de RP birinci partidir. Belediye başkanlığı ve belediye meclis seçimlerinin ikinci partisi olan RP, il genel meclis seçimlerinin üçüncü partisi olmuştur. 1994 seçimlerinde belediye başkanlıklarının yaklaşık üçte birini, 1989 seçimlerinin üçüncü partisi DYP elde etmiştir. Belediye başkanlığı sayısı 549'dan 883'e çıkmıştır. İkinci sırada ANAP 569'dan 790'a çıkmış, SHP'nin belediye sayısı 646'dan 434'e inerek üçüncü olmuştur. RP'nin belediye sayısı ise 73'ten 323'e çıkmıştır. MHP, MÇP'nin 24 olan belediye başkanlığı sayısını 118'e yükseltmiştir. DSP'nin belediye başkanlığı 37'den 24'e düşmüştür. İlk kez katılan partilerden CHP 63, BBP 11, DP 6 belediye başkanlığı kazanmıştır. Büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerinde RP Ankara ve İstanbul'un da bulunduğu 6 (Ankara, İstanbul, Diyarbakır, Erzurum, Kayseri, Konya) , ANAP 3 (Adana, Bursa, İçel), DYP 3 (Antalya, Bursa Eskişehir), SHP 2 (Gaziantep, Kocaeli), CHP 1 (Samsun) büyükşehir Belediye başkanlığı kazandı. Seçim sonuçlarında vurgulanması gereken bir diğer nokta MHP'nin yükselişiydi. MHP'nin oyu bir öncekine göre iki katına çıkmıştı.

⁷² DEP milletvekilleri ve Mahmut Alınak ile birlikte Refah Partisi milletvekili Hasan Mezarıcı'nın da dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Refah Partisi'nin bu dönemde siyaset alanında gittikçe güçlenen bir eğilim göstermesi Türkiye'de laiklik tartışmalarını tekrar gündeme getirmiştir. Böyle bir ortamda yaptığı konuşmalarla RP'ye karşı yoğun bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olan Hasan Mezarıcı'nın İzmir'de Atatürk'e suikast düzenleyenlere "irade-i itibar" isteyen önergeyi TBMM başkanlığına vermesi büyük tepkilere yol açmış bu anlamda bu milletvekilinin de dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir.

sonucu 5'i DEP'li biri bağımsız 6 milletvekilinin tutuklanmasına karar verildi.⁷³ (Hatip Dicle, Ahmet Türk, Orhan Doğan, Leyla Zana, Sırrı Sakık ve Mahmut Alınak) Milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması sürecinde yaşanan usulsüzlükler Avrupa Parlamentosu tarafından da Türkiye'nin kınanmasına sebep oldu. 26 Ekim 1995 günü sonuçlanan dava ile DEP milletvekilleri 1 yıl 2'şer ay hapis cezasına çarptırıldılar. Sırrı Sakık, Ahmet Türk, Sedat Yurttaş ve Mahmut Alınak daha önce yattıkları cezalar gereken süreyi karşıladığı için serbest bırakıldılar. Ancak, Orhan Doğan, Hatip Dicle, Leyla Zana ve Selim Sadak'ın tutukluluklar sürdürülmüştü⁷⁴. Diğer yandan 2 Aralıkta başlayan DEP'in Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma davası 16 Haziran 1994 günü son buldu ve DEP kapatıldı.

4.1.3.1. DEP'in Söylemi

Yukarıda da açıklandığı gibi, HEP ilk kurulduğunda sosyal demokrat değerleri ön plana çıkararak bir parti iken zaman içerisinde Kürtleri temsil eden bir kimlik partisine dönüşmüştü. Bu dönüşümün yansımaları DEP'in kurulması ile birlikte belirginleşmiştir. Kürt kimliğine yönelik talepler “demokrasi” ve “insan hakları” bağlamında ele alınmıştır. DEP döneminde “demokrasi” ve “insan hakları” kavramları Kürt hareketinin söyleminde sabitlik noktalarından biri haline gelmiştir. Bu kavramlar, HEP'in de söyleminde önemli yer tutmaktaydı. HEP'te de olduğu gibi DEP'in programında da dikkati çeken en önemli özellik, dönemin egemen paradigması olan demokrasi ve insan hakları kavramlarına yapılan vurgunun belirgin olmasıdır.

Bu bağlamda DEP programında insan hakları ve demokrasi konularına önemli oranda yer verilmiştir. Programın başlangıcında “Dünyada Durum” başlıklı bölümde, dünyanın yaşamış olduğu sorunlar sıralanarak bunların çözümünün ancak insan haklarına saygının yerleşmesi ve etkin bir demokrasi anlayışı ile mümkün olacağı belirtilmiştir;

“Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile global bir nitelik kazanmış olan İnsan Hakları, günümüzde daha çok önem kazanmış ve ülkelerin iç işi olmaktan çıkmıştır. Bu, aynı zamanda tüm halklar bakımından demokrasi sorununu yaşamsal hale getirmektedir. Çünkü İnsan Haklarına saygı gösterilmesi tutarlı bir demokrasi olmadan mümkün değildir.”(DEP Parti Programı, s.1)

Başlangıç kısmından itibaren başlayan demokrasi vurgusunun Türkiye'deki durumun anlatılması sırasında daha da belirginleştiğini görüyoruz. Osmanlı'nın mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyetinin, üç temel sorunu olduğu belirtilmiştir. Bunlar;

⁷³ DEP'li milletvekillerinin tutuklanması ve sonrasında yaşadıkları gelişmeler ve Leyla Zana'nın siyasi hayatı için bkz: Bildirici, 2008.

⁷⁴ Bu milletvekillerine Türkiye'nin 12 Aralık 2002 günü Kopenhag zirvesi öncesi kabul ettiği uyum yasaları gereği yeniden yargılanma yolu açıldı. Açılan dava sonucu 9 Haziran 2004 tarihinde DEP'li milletvekilleri tahliye edildiler.

“Kürt sorununun adil ve demokratik bir biçimde çözümüünden kaçınılmış olması, Emekçi halk üzerindeki yoğun sömürü, Demokrasinin bir yaşam biçimi olarak devlet ve toplum yapısında yerleştirilememesi ve demokrasinin yokluğudur” (DEP Parti Programı, s.2).

İnsan hakları ve demokrasi yönündeki eğilimleri artmasına rağmen Türkiye’deki yönetim anlayışının Soğuk Savaş dönemine özgü baskı ve propaganda yöntemlerinden yararlandığı vurgulanmaktadır. Programda bütün sorunların çözümünün demokrasi olduğu belirtilmiştir. Parti, demokrasiyi çağdaş, çoğulcu ve katılımcı demokrasi şeklinde, liberal demokrasi olarak tanımlamıştır.

Toplumdaki tüm kesimleri kapsayarak gerekli olan demokratik dönüşümün gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulanan ise bir kitlesel parti olduğunu söyleyerek, DEMOKRASİ⁷⁵ Partisinin bu değişimi gerçekleştirmeye aday olduğunu belirtmiştir.

“... İşte DEMOKRASİ Partisi, böyle bir değişimi gerçekleştirmeye adaydır. Bunun için, Özgürlükten, Demokrasiden, barıştan, adil bir ekonomik ve toplumsal yaşamdan yana olan tüm toplum kesimlerini kendi saflarında örgütlemeyi amaçlamaktadır” (DEP Parti Programı, s.3).

Burada belirtilmesi gereken en önemli husus, tarihsel süreç içinde Kürt hareketinin söylemindeki değişimin açık bir şekilde görülmesidir. 1980 öncesi dönemde “sol” ve “Marksist” vurgunun daha etkin olduğu Kürt hareketinin söylemi, 1980 sonrası dönemde, dünyada yaşanan dönüşümlerle birlikte, egemen paradigmanın değişimi, “sol” da yaşanan dönüşümler vb. etkenlerle söylemini değiştirmiştir.

DEP programında “Dünyada durum” başlıklı bölümde SSCB’nin yıkılması ve Reel sosyalizmin çöküşü ile birlikte yeni oluşan güçler dengesinde askeri bakımdan ABD’nin güçlenip öne çıktığı, ekonomik bakımdan ise ABD, Japonya ve Batı Avrupa arasında bir rekabet yaşandığı belirtilmektedir. Dünyanın zengin ülkeler ve yoksul ülkeler şeklinde bölündüğü belirtilmektedir. Programda dikkati çeken husus, hem zengin Batı ülkelerinin hem de yoksul ülkelerinde yaşanan sorunların global nitelik kazandığı belirtilerek, çözümün de uluslararası düzeyde olması gerekliliği ileri sürülmüştür;

“Geri kalmışlık, ağır dış borçlar, yoksulluk, kuraklık, açlık, salgın hastalıklar, göç, bölgesel çatışmalar, silahlanma, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, doğal dengenin bozulması ve insan hakları sorunlarının global nitelikleri, günümüzde daha çok ön plana çıkmıştır ve ancak uluslararası planda ortak çabalarla çözüme kavuşturulabilir” (DEP Parti programı, s.1)

Yine HEP’in programında da görüldüğü gibi hiçbir şekilde dünyada yaşanan sorunların nedeni, öznesi, sınıfsal karakteri, kapitalist sistemin eleştirisi gibi analizlere yer verilmeden

⁷⁵ Vurgu DEP Programındaki ile aynıdır, yazara ait değildir.

son derece yuvarlak ifadelerle bir değerlendirme yapılmıştır. Sosyalist bir partide olması gereken “emperyalizm”, “kapitalizm”. “işçi sınıfı” gibi kavramlara yer vermeden bir düzen değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmede genel olarak SSCB’nin yıkılmasında sonra dünyada yaşanan gelişmelere değinilmiş, meydana gelen olumsuz değişimler için çözüm olarak demokrasi öngörülmüştür.

“Son yıllarda dünya durumunda büyük değişiklikler oldu. Reel sosyalizmin çöküşü ile SSCB ve Varşova Paketi dağıldı; soğuk savaş ortamı ve bunun yarattığı uluslararası çaptaki gerginlik sona erdi...”.

“...Geri kalmışlık, ağır dış borçlar, yoksulluk, kuraklık, açlık, salgın hastalıklar, göç, bölgesel çatışmalar, silahlanma, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, doğal dengenin bozulması ve insan hakları sorunlarının global nitelikleri, günümüzde daha çok ön plan çıkmıştır...tüm halklar bakımından demokrasi sorunu yaşamsal hale gelmektedir...”

DEP, demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak Kürt sorununun adil bir biçimde çözümünü ileri sürmektedir. Burada “adil bir biçimde” çözümden kastedilen insan haklarına dayalı, demokratik çözüm kanallarının önündeki engellerin temizlenmesidir. Bu anlamda, sorunun çözümü ve demokrasinin de gereği olarak devletin uygulaması gereken politikalar; Şiddet politikasının terk edilmesi, Özgür bir tartışma ortamının yaratılması, Olağanüstü Hal Yasası, Bölge Valiliği, köy koruculuğu gibi kurumların kaldırılması, bölgedeki aşiretlerin silahlandırılmasına son verilmesi, Özel Harp Dairesi gibi silahlı, militarist örgütlenmelerin dağıtılması şeklinde önerilmiştir.

Parti uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk aracılığıyla Kürt sorununa çözüm getireceği vurgusunu yenilemiştir. *“Partimiz, soruna, uluslararası hukuk, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Paris Şartı ve AGİK ilkelerine uyun olarak, eşitlik temelinde adil bir çözüm getirecektir”*

Parti, Devletin ve toplumun demokratikleşmesi için atacağı en temel adımın Kürt sorununun çözümü olduğunu tekrarlayarak, uygulamayı vaad ettiği politikalar da bu sorunun çözümüne doğrudan ve dolaylı katkı sağlayan politikalar olarak saptamıştır. Doğrudan Kürt sorunu ile ilgili olmayıp sosyal devlet anlayışına yönelik politikalar ise; çalışanların sendika kurma, seçme, grev ve toplu sözleşme hakları önündeki engellerin kaldırılması, sendikasız işçi çalıştırmanın yasaklanması ve tüm çalışanların sosyal güvenceye kavuşturulmasının sağlanması, yoksul halk yığınlarının konut sahibi yapmak ve sağlık hizmetlerinin devlet tarafından karşılanması şeklinde sıralanabilir. Bu anlamda sayılan onaltı adet politika içinde yukarıda belirtilen konuları kapsayan sadece üç madde sosyal devlet anlayışına yöneliktir. HEP Programında daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenen sosyal devlete yönelik bu maddeler,

DEP'in programında çok kısa bir şekilde ele alınmıştır. Programın temel kurgusu Kürt sorununa yönelik olarak demokrasinin gelişmesi üzerine olmuştur.

Sol siyaset anlayışının ön plana çıkmadığı DEP programında bu durum partinin önerdiği ekonomi politikalarına da yansımıştır. DEP'in ekonomi üzerine düşünceleri “Demokratik ve Katılımcı Ekonomi” başlığı altında yer almaktadır. Katılımcı Ekonominin ne olduğu konusunda herhangi bir bilgiye programda yer verilmemiştir. Programında kapitalist sisteme herhangi bir eleştiri getirmediği halde katılımcı ekonomi ifadesini kullanması çelişkili bir durumu oluşturmaktadır. Çünkü “katılımcı ekonomi” anlayışı, 68 dönemi öğrenci liderlerinden biri olan Micheal Albert tarafından, kapitalizme ve pazar sosyalizmine karşı geliştirilen alternatif bir ekonomi ve toplum vizyonudur.⁷⁶ Üretim araçlarının mülkiyetine, pazara dayalı tahsisata, hiyerarşik iş bölümüne dayanan kapitalizmi aşmak için katılımcı ekonomi, hakkaniyet, çeşitlilik, dayanışma, öz yönetim ve ekolojik denge değerlerine dayanmaktadır. Böyle bir alternatif sistem öngören bir politikanın DEP'in programında yer alması çelişkili bir durumu ortaya koymaktadır. Çünkü DEP, kendi önceli olan HEP gibi herhangi bir şekilde sistem eleştirisinde bulunmamaktadır. Nitekim ekonomi üzerine görüşlerinde de bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olarak uluslararası tekeller ve onlarla işbirliği yapan yerli tekellerin çıkarlarına göre yürütülen ekonomik politikalar görülmektedir. Diğer bir önemli sorun ekonominin halkın çıkarları doğrultusunda ve onlar tarafından demokratik bir biçimde yönlendirilmediği belirtilmekte. Bu sorunların çözümü için ekonomik kararlara açıklık, önceden bilinirlik, tutarlılık ve toplumsallık kazandırılacağı, ekonominin bürokratik engellerden arındırılacağı, ekonomik yaşamın planlanmasında; sivil toplum örgütlerinin ve yerel yönetimlerin katılımcılığı ve denetimi sağlanacağı belirtilerek bir bakıma “yönetişim” kavramını çağrıştıran önerilerin parti tarafından kabul gördüğünü düşünebiliriz.

Uluslararası tekellere karşı olmakla birlikte yabancı sermaye yatırımını tümünden reddeden bir tavır içinde olmadıklarını söyleyebiliriz. “...*Yabancı sermaye, ülkenin gerçek anlamda kalkınmasına hizmet edebilecek yatırımlara yönlendirilecek, toplumun tümünü kucaklayabilecek bir refahın ve kalkınmanın sağlanabilmesi hedeflenecektir*” (DEP Parti Programı, s.7).

Kürt hareketinin Kürt sorununu bölgesel geri kalmışlık olarak gördüğü seksen öncesi yıllarda, Bölgenin geri kalmışlığı ile ilgili olarak yapılan vurgunun ön planda olmasına karşılık, DEP parti programında sadece tek bir yerde bölgenin geri kalmışlığından söz etmektedir. Bu geri kalmışlıktan kurtulmak için sadece devletin değil, özel sermayenin de

⁷⁶ Katılımcı Ekonomi hakkında daha fazla bilgi için bkz: Albert M., *Katılımcı Ekonomi, Kapitalizmin Ötesinde Yaşam/Umudu Geleceğe Dönüştürmek*, çev. Taylan Doğan, bgst Yayınları, İstanbul, 2008.

bölgede yatırımlar yapması gerekliliği ileri sürülerek bir Kürt sermaye sınıfının oluşmasına olumsuz bakılmadığı anlaşılmaktadır

“Bölgesel, demokratik ve özel kalkınma planlarıyla, bölgeler arası gelir farklılıkları giderilecek; Batı’ya akan sermaye, beyin ve emek göçünün önlenmesi için özel önlemler alınacak, kamu yatırımlarına ağırlık verilecektir” (DEP Parti Programı, s.8).

Kısa bir süre faaliyet gösteren DEP kurulmasının arkasından yapmış olduğu ilk faaliyet olarak “Barış Kampanyası” adı altında bir etkinlik ortaya koydu. 2 Ağustos’ta başlayıp 1 Eylül Dünya Barış Günü’nde son bulması planlanan ve “Barış Çağrısı” adlı bildirin okunması ile başlayan kampanyada çeşitli mitingler, paneller ve seminerler düzenlenerek, Parti tarafından Türkiye’nin en önemli sorunu olarak görülen Kürt sorununa dikkatleri çekmek, devletin Kürt kimliğini tanıması ve bölgedeki silahlı mücadelenin sona erdirilmesi yönündeki taleplerin dile getirilmesi planlanmıştır;

“Sorunun köklü çözümü; barışçıl ve demokratik bir ortamda ve eşitlik temelinde siyasi yol ve yöntemler uygulanarak bulunacaktır. Kürt kimliğinin tüm sonuçlarıyla birlikte kabul edildiği, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün eksiksiz uygulandığı demokratik bir ortamda siyasi çözüm yollarını birlikte bulabiliriz.

Barışı kazanmak ve kalıcılaştırmak için;

- 1- Devlet, Kürtlerin her düzeyde seçilmiş meşru temsilcileriyle görüşmeler yolunu açmalıdır.
- 2- Türkiye'nin sosyolojik gerçeğine uygun olarak Kürt kimliği tüm sonuçları ile birlikte tanınmalı, Anayasa ve yasalarca garanti altına alınmalıdır.
- 3- Kürt kimliğinin kabulü temelinde, Türkiye'nin taraf olduğu tüm uluslararası anlaşmalara konulmuş çekinceler geri alınmalı ve sorunun AGİK süreci ve Paris Şartına uygun olarak çözümü için adımlar atılmalıdır.
- 4- Kürtler, kendilerini çağdaş anlamda ifade edebilmek için dilini, kültürünü ve sanatını yazılı ve sözlü olarak kullanabilmeli ve geliştirebilmelidir.
- 5- Anadilde eğitim hakkı sağlanmalı, radyo ve TV'lerde Kürtçe yayın yapılmalıdır.
- 6- Kürt sorunu ve diğer tüm sorunların çözüm yollarının, bütün boyutlarıyla ve özgürce tartışılabileceği demokratik bir ortam sağlanmalıdır.
- 7- Olağanüstü Hal Uygulaması, bütün kurumları ile birlikte kaldırılmalıdır.
- 8- Özel Tim bölgeden çekilmelidir.
- 9- "Faili meçhul cinayetler" aydınlatılmalı, kontrgerilla örgütü açığa çıkarılıp, dağıtılmalıdır.
- 10- Köy koruculuğu sistemine son verilmelidir.
- 11- Anti-Terör Yasası yürürlükten kaldırılmalıdır.
- 12- 12 Eylül'ün sonuçlarını ortadan kaldıracak bir genel af ilân edilmelidir.

13- Adil bir seçim yasası çıkartılmalı ve her türlü düşüncenin serbestçe örgütlenmesi sağlanmalıdır.

14- Boşaltılan, yakılan ve yıkılan köyler yeniden inşa edilmeli, köylülerin uğradığı zararlar karşılanmalıdır.

15- Bölge ekonomisinin canlandırılması için gerekli tedbirler alınmalıdır.

16- İsmi değiştirilen yerleşim birimlerine eski isimleri iade edilmelidir.”

Faaliyet gösterdiği kısa dönem içerisinde yaptığı en büyük faaliyetlerden biri olan Barış kampanyasında da görüldüğü üzere partinin eylemsel yönü de söylemine uygun bir özellik göstererek sadece Kürt kimliğine yönelik olmuştur.

1990 yılında HEP'in kurulması ile başlayan dönemi Kürt siyasal hareketinin söylemi açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak görebiliriz. Böyle bir yeniden başlangıcı mümkün kılan temel unsur modern siyasetin temel paradigmlarında ve uluslararası siyaset alanında meydana gelen önemli dönüşümlerdir. Modern siyasetin temel paradigmları, SSCB'nin yıkılarak Doğu Blokunun hızla çökmesi ve 1990 Körfez krizi olayları ile değişim geçirerek yeniden kuruldu. SSCB'nin yıkılması ile birlikte sosyalizmin yenilgisi ilan edilmiş, SSCB'nin olmadığı uluslararası bir ortamda, Körfez krizi ABD'ne “Yeni Dünya Düzeni”ni kurması açısından bir fırsat vermişti. Böylece yeniden kurulan siyaset ve uluslararası alanın sağlamaştırılması adına “demokrasi” ve “insan hakları” kavramları ulusal ve uluslararası siyasetin önemli motifleri arasına girdi (Özdek, 2000, s.313).

Demokrasi aynı zamanda az gelişmiş ülkelerde uygulanan neoliberal politikaların 1990'larda yaşadığı hegemonya zafiyetinin aşılması için yeniden yapılandırılmasının da bir aracı olmuştur. Bu doğrultuda, neoliberal hegemonya farklı bir tarzda ve yeniden kurulmaya girildi. Gerçekleştirilen değişiklik, temelde neoliberalizmin “çoğulcu” bir retorikle yenilenmesini, bu doğrultuda da ekonomik liberalizmle siyasal liberalizmin özdeşleştirilmesini öngörüyordu. Böylece demokrasi kavramı kullanılarak neoliberalizmin zayıflayan meşruiyeti güçlendirilmeye çalışılıyordu. Bu çerçevede, hukuk devleti, insan hakları, katılım, sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi, şeffaflık, hesap verilebilir yönetim anlayışı, yolsuzlukları önlenmesi, yerinden yönetim gibi “demokratik özlemler” de neoliberal söyleme eklenmişti (Ataay, 2008, s. 43). Böylece neoliberal uygulamaların yol açtığı toplumsal hoşnutsuzluklara neden olan ekonomik ve toplumsal sorunların, temelde, devletin merkezîyetçi ve müdahaleci yapısından kaynaklandığı görüşü egemen söylem haline gelmiştir. Devletin ekonomiye müdahalelerinin azaltılmasının, demokratikleşmenin ve sivil toplumun güçlendirilmesinin önkoşulu olarak sunulması sağlanarak neoliberalizmin zayıflayan toplumsal desteği güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, neoliberalizme

uygun yeni bir çoğulculuk anlayışı geliştirilmiş ve bu çoğulculuk anlayışında sivil toplum kuruluşlarına özel bir rol verilmiştir (Ataay, 2008, s.44).

Bunun yanı sıra demokrasinin bir parçası olarak azınlık hakları yeniden gündeme gelmiştir. Azınlık hakları hem coğrafi açıdan genişlemiş hem de nitelik bakımından derinleşmiştir. Daha önceki dönemde “ayrımcılığın önlenmesi” şeklinde gerçekleştirilen politikardan “azınlıkların korunması”na doğru bir gidiş başlayarak devletlere azınlık haklarını özel olarak koruma ve hatta bu korumanın koşullarını yaratmak gibi “aktif, pozitif bir görev yüklenmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra bir devlette azınlık bulunup bulunmadığı konusu AGİT ve BM düzeninde artık o devletin takdirine bırakılmamaya başlandı. “Farklı niteliklere sahip bulunan ve bu nitelikleri kimliğinin ayrılmaz parçası sayan” kişiler varsa, o ülkede azınlık bulunduğu hükmedilmeye girişildi ve belki de en önemlisi ulusal azınlıklar konusu artık “ulusal yetki” alanından çıkarak uluslararası toplumun meşru ilgi alanı haline geldi (Oran, 2010, s. 23-26).

Bu dönemde Türkiye’de yaşanan insan hakları ihlalleri, faili meçhul cinayetler vb. uygulamalar nedeniyle devletin demokratik özelliğinin sorgulanmaya başlanması, özellikle 1990’larda Kürt hareketine demokrasi ile eklenmesi olanağı vermiştir. Bu olanaktan hareketle Kürt hareketi, demokrasiyi sabitlik noktalarından biri haline getirerek söylemini şekillendirmiştir. Demokrasi ve insan hakları gibi kavramların Kürt hareketinin söylemine eklendiği HEP ve DEP döneminde, bu kavramların gösterilenlerinin sadece Kürtlerin hak ve özgürlüklerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda farklılık mantığını eşdeğerlilik mantığı yerine harekete geçirmedikçe söylemsel alanın demokratik özelliği zayıflamaktadır. Böylece demokrasi ve insan haklarına ilişkin talepler herkes için değil, sadece Kürtler için olmakla sınırlanmaktadır.

4.1.4. Halkların Demokrasi Partisi (HADEP) ve Demokratik Halk Partisi (DEHAP) Dönemi

Halkın Demokrasi Partisi Yasal Kürt siyasal hareketi geleneğinin en uzun süre siyasi hayatta kalan partisidir. HADEP’in kuruluş çalışmaları da DEP kapatılmadan önce başlamıştı. Yeni bir parti tartışmalarında parti ile ilgili üç farklı görüş ortaya çıktı. Bunlardan ilki hiç kimsenin partiden istifa etmeden DEP hakkında Anayasa Mahkemesi’nde açılan davanın sonucunun beklenilmesi idi. İkinci görüş partinin kapatılacağına kesin gözüyle bakıp, her kademedeki parti yöneticisinin siyaset yasağına girmemesi için kapatma davası sonuçlanmadan istifa edilmesiydi. Üçüncü görüş ise demokratik yasal alanın artık kullanılmama olanağının kalmadığını ileri süren ve bu alanın terk edilmesini isteyenlerdi. Parti Meclis’i toplantılarında DEP yönetimi partiyi savunma kararı aldı. DEP’in kapatılma olasılığına karşı

DEP yönetimi olduğu gibi kalacak fakat bazı kişiler istifa ettirilerek yeni partinin kurulması için çalışmalarını yürütme kararı alındı.

Yeni bir parti kurulması yönünde yapılan çalışmalar doğrultusunda, 11 Mayıs 1994 tarihinde Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kuruldu. HADEP'in kurulmasından kısa bir süre sonra da DEP 16 Haziran 1994 tarihinde kapatıldı. HADEP ilk Kongresi'ni 26 Haziran 1994 günü Ankara'da topladı. Kongrede tek aday olan Murat Bozlak Başkan seçildi.

HADEP'in kurulmasından sonra Mecliste boşalan 22 sandalye nedeniyle ara seçimler gündeme geldi. HADEP üyeleri yaptıkları incelemeler sonucu yapılacak ara seçimlerin sağlıklı bir şekilde yapılamayacağı için seçimlere katılmama kararı aldı. Anayasa Mahkemesi de "sandık seçmen listelerine yazılmayan vatandaşların güncelleştirme kapsamına almamak seçme hakkını olanaksız kılmaktadır" diyerek seçimlerin ağırlıklı olarak yoğun göç olaylarının yaşandığı bölgelerde yapılacağını belirtmiş ve HADEP'in gerekçesini haklı kılmıştı. Yüksek Seçim Kurulu da bu karar karşısında ara seçimlerin yapılamayacağını belirtti. Böylece meclis ara seçimden vazgeçerek erken genel seçim konusunu gündeme aldı.

24 Aralık 1995 tarihinde yapılması planlanan erken genel seçimler de HADEP için önemli bir sınav niteliğini taşıyordu. Erken genel seçim yapılması ara seçimlerin yapılamamasının ardından gündeme gelmişti. Ancak zamanı konusunda mecliste bir tarih kararlaştırılmamıştı. Erken seçim tarihi DYP-CHP⁷⁷ koalisyonunda yaşanan gerilim ile beraber yaşanan gelişmeler sonucu belirlendi.⁷⁸

HADEP 24 Aralık 1995 tarihinde yapılacak olan seçimlere katılma kararı aldıktan sonra "rejimin kendisini militarist tarzda yeniden yapılandırmaya ve savaş cephesini genişletmeye, ezilen ve sömürülenler karşısında durumunu sağlamlaştırmaya çalıştığını belirterek, bu koşullar altında tüm demokrasi güçlerini "Emek, Barış, Özgürlük Bloku" altında birleştirmeye çağırdı. HADEP'in bu çağrısına siyasi partilerden Birleşik Sosyalist Parti, Demokrasi ve Değişim Partisi, Sosyalist İktidar Partisi, aydınlar, yazar, sanatçı ve demokratik kitle örgütleri temsilcileri destek vereceklerini açıkladılar.

⁷⁷ 18 Şubat'ta yapılan Birleşme Kurultayı ile SHP ve CHP, CHP çatısı altında birleştiler. Murat Karayalçın, Deniz Baykal ve Mümtaz Soysal arasında geçen liderlik yarışı krize dönüşmüş, nihayet Hikmet Çetin'in genel başkanlığında anlaşılmıştı. Hikmet Çetin CHP Başkanı oldu. Birleşmenin ardından DYP-SHP koalisyonu DYP-CHP koalisyonuna dönüşmüş ve koalisyon Baykal CHP Başkanı olana kadar devam etmiştir.

⁷⁸ DYP-CHP Koalisyon hükümeti Deniz Baykal'ın CHP Genel Başkanı olarak seçilmesinden sonra sarsıntıya uğradı. 10 Eylül'de Deniz Baykal CHP'nin genel Başkanı olduğu zaman koalisyonun sürdürülmesi konusunda Çiller ve Baykal anlaşamadı. Baykal'ın koalisyonun devamı için ön koşulu Gazi Mahallesi olaylarından⁷⁸ sorumlu görülen İstanbul Emniyet Müdür Necdet Menzir'in görevden alınması olmuştu. Ancak Çiller bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Koalisyon bozuldu ve 20 Eylül'de Çiller hükümetin istifasını sundu. Demirel hükümet kurma görevini tekrar Çiller'e verdi. Ancak Çiller öteki parti liderleri ile yaptığı görüşmelerden sonuç alamayınca MHP'den destek sözü alan Çiller azınlık hükümeti kurma yolunu seçti. 5 Ekim'de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan hükümet 15 Ekim'de yapılan oylamada meclisten güvenoyu alamadı. Bu oylamada DYP içinde de muhalefet kanat desteklemedi DYP'yi. Bunun üzerine Çiller Cumhurbaşkanı'na istifasını sundu. Bu arada DYP'li muhalifler partiden ihraç edildiler. 16 Ekim'de bir araya gelen Çiller ile Baykal erken seçim koşulu ile DYP-CHP koalisyon hükümeti kurulması konusunda anlaşılabilir. Çiller Hükümet kurma görevini aldı ve Bakanlar Kurulu listesi açıklanmadan önce TBMM, 26 Ekim 1995 günü yaptığı toplantıda erken seçim kararı aldı ve 24 Aralık'ta seçime gidilmesi kararlaştırıldı.

24 Aralık seçimlerinde HADEP 28 milyon geçerli oydan 1 milyon 171 bin 623 oy alarak % 4,17'lik bir oy oranı elde etti. Seçim barajı nedeniyle milletvekili çıkaramadı. Refah Partisi %21,4 (158) oy alarak birinci parti oldu. ANAP %19,6 (132), DYP 19,2 (135), DSP % 14,6 (76), CHP % 14,6 (76), CHP % 10,7 (49) ile parlamentoya girdi.

Bu seçim Kürt partilerinin kendi adları ile girdikleri ilk seçimlerdi. Türkiye'nin siyasal hayatı içinde ilk kez Kürt kimliğini temsil eden bir parti kendi adı ile seçimlere katılıyordu. Daha önceki seçimlerde HEP, SHP adıyla seçimlere katılarak baraj engelini aşmış ve milletvekili çıkarabilmişti. HADEP ilk kez kendi adı ile seçimlere giren bir parti idi. Her ne kadar milletvekili çıkaramamış olsa da Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde önemli miktarda oy elde ederek Bölge siyasetinde artık dikkate değer bir parti olduğunu gösterdi.⁷⁹ HADEP 1995 seçimlerinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı 17 ilde barajı aşmış 23 milletvekili çıkaracak oranda oy almıştı. HADEP'in Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesindeki en büyük rakibi, o dönemde Refah partisinin temsil ettiği İslami kimliğe sahip partiler olmuştur. Siyasal İslam, 1990'lı yıllardan itibaren güç kazanması ile birlikte yerel ve genel seçimlerde önemli başarılar elde etmişti. DEP'in 1994 yerel seçimlerini boykot ederek katılmaması üzerine bölgede Refah Partisi birinci parti olarak ortaya çıktı. 1995 genel seçimlerinde de Türkiye genelinde birinci parti olan Refah Partisi HADEP'in oy alamadığı, son yıllarda yoğun Kürt göçü alan Büyükşehirlerde de önemli başarı elde etti.⁸⁰

Seçimlerden sonra koalisyon hükümeti kurma çalışmaları sırasında yaşanan krizin çözülmesinin ardından 28 Haziran günü Erbakan Başbakanlığında 54. hükümet olan Refahyol hükümeti kuruldu⁸¹.

Bu dönemde partililere yönelik devlet baskısı devam ederken, faili meçhul cinayetlerde işlenmeye devam etti. HADEP'in kurulmasının ardından partiye yönelik ilk saldırı 2 Haziran

⁷⁹ 1995 genel seçimlerinin HADEP açısından değerlendirilmesi için bkz: Bozarslan, 1996.

⁸⁰ HADEP'in 1995 seçimlerinde aldığı oyu Refah Partisi'nin oyu ile karşılaştırarak analiz eden bir çalışma için bkz. Barkey, 1995.

⁸¹ Seçimlerden sonra Demirel hükümet kurma görevini Erbakan'a verdi. Ancak Erbakan yaptığı görüşmelerden herhangi bir sonuç alamayınca Çiller'e bu görev verildi. Çiller de yaptığı görüşmelerden sonuç alamayınca Mesut Yılmaz'a hükümet kurma görevi verildi. Yılmaz Erbakan ile koalisyonla sıcak yaklaşırken bu da kamuoyunda rahatsızlık doğurdu. Hükümet krizine dönüşmemesi için Mesut Yılmaz Çiller ile anlaşarak ANAP-DYP koalisyonu kuruldu. Ancak güvenoyu alma konusunda yetersiz olduğu için DSP bu koalisyona destek oldu ve milletvekilleri oylamada çekimser oy kullandı. 12 Mart da yapılan oylamada hükümet 80 çekimser, 207 red oyuna karşılık 257 oyla güvenoyu aldı. Refah Partisi 257 kabul oyunun Anayasanın ön gördüğü çoğunluğun altında kaldığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine dava açtı. Anayasa Mahkemesi Refah Partisinin itirazını haklı görerek güven oylamasını iptal etti. Dava sürerken hükümet ortakları arasında özellikle Çiller'in malvarlığı konusunda kaynaklanan anlaşmazlıklar hükümet ortaklarını karşı karşıya bıraktı. Anayasa mahkemesinin kararından sonra Yılmaz istifasını sundu. Demirel hükümet kurma görevini yeniden Erbakan'a verdi. Çiller hakkında verilen örtülü ödenek önergesinin 19 Haziran'da RP'nin büyük desteğiyle reddedilmesiyle RP-DYP arasındaki "uzlaşmazlık" çözülerek ortaklık için ilk adım atılmıştı. RP Grup Başkanvekili Şevket Kazan tarafından ortaya atılan örtülü ödeneğe ilişkin iddialar yine RP'nin oylarıyla meclis gündeminden çıkarıldı. Bunun üzerine (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2005, s.498-499).

1994 tarihinde gerçekleşti. HADEP'in kurucularından ve Parti Meclisi üyesi Muhsin Melik ve HADEP üyesi Mehmet Ayyıldız çapraz ateşe tutularak öldürüldü. Devletin güvenlik siyaseti Kürt sorununun askeri olarak çözümüne yönelik politikasına devam etmiştir. HADEP Genel Başkan yardımcısı Hikmet Fidan ve Şehabettin Özaslaner ile Genel sekreter Yardımcısı Sehmus Çağro ve Ankara il yöneticisi Ferhan Türk 26 Nisan 1995 günü gözaltına alınarak tutuklandı. Yine aynı dönemde üç Genel merkez yöneticisi; Merkez Yürütme Kurulu üyesi Abdullah Akın, Genel sekreter Yardımcısı Zeynettin Unay ve Parti meclis üyesi Melik Aygül Diyarbakır'da gözaltına alındılar. Benzer olarak toplam 86 partili gözaltına alındı. 9 Haziran 1995 günü HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak ve parti yöneticileri bölge toplantısı için Batman'a giderken Silvan yakınlarındaki Bağdere Jandarma Karakolu tarafından araçları durdurulup kimlik kontrolü yapıldıktan sonra taciz ateşi açılarak tehdit edilmişlerdi. Partililere yönelik baskı devam ederken PKK ile ordu arasındaki çatışmalar da devam etmekteydi. Bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı 21 Mart 1995 tarihinde "Çelik1" ve 14 Mayıs 1997 tarihinde "Çelik Harekatı" adı altında geniş kapsamlı sınır ötesi askeri operasyonlar düzenledi (Demir, 2005, s.361-362).

Devletin güvenlik eksenli bakış açısının yanı sıra Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde hükümet Kürt sorununun çözümüne yönelik önemli adımlar da atmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde uzun yıllardan beri önemli bir etkisi olan Milli Görüş geleneği, 1980 sonrasında da bölgeye verdiği önemi büyük ölçüde arttırmıştır. Yayınladıkları birçok raporla Kürt sorununun çözümü konusunda resmi ideolojinin dışında öneriler sunan Refah Partisi, iktidarda olduğu dönemde de bu konuya özel önem vermiştir.⁸² Necmettin Erbakan başbakan olduktan sonra PKK ile dolaylı da olsa diyalog arayışına girdi. Bu temasın kurulması için Erbakan İsmail Nacar ile ilişkiye geçti. Yapılan görüşmeler sonucu PKK'nın silah bırakması ve bölgedeki gerginliğin ortadan kalkması ile birlikte başta eski DEP milletvekilleri ve HADEP yöneticileri olmak üzere çeşitli sivil toplum örgütleriyle temasın kurulmasını istemişti. Bu politika doğrultusunda İsmail Nacar Elmalı Kapalı Cezaevinde tutuklu bulunan HADEP genel Başkanı Murat Bozlak ile görüşmüştür. Ancak Erbakan'ın bu çalışmalarıkKoalisyon ortağı DYP'nin tepkisini çekmiş, Erbakan da askerinin de baskısıyla geri adım atmak durumunda kalmıştı (*Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1996).

PKK ile çatışmaların artması ve bölgede yaşanan insan hakları ihlalleri ile birlikte demokrasinin zarar görmesinden endişe duyan sermaye sınıfı da bu dönemde Kürt sorununun çözümü konusunda görüş bildirmeye ve politika üretmeye başlamışlardır. İşadamı Cem Boyner tarafından kurulan Yeni Demokrasi Hareketi HADEP dışında Kürt sorunu konusunda

⁸²Milli Görüş geleneğinin ve Refah Partisi'nin Kürtlere ilişkin politikası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fehmi Çalmuk, Erbakan'ın Kürtleri, Metis Yayıncılık, 2001, s.8.

politika üreten tek parti idi. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından hazırlanan “Doğu Raporu” da resmi devlet söylemi dışında bir takım öneriler getirerek kamuoyunda büyük yankılara yol açmıştı. Yine TÜSİAD’ın hazırladığı “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” adlı raporda Kürt sorunu üzerine önemli çözümler öne sürmüştür. Bu dönemde Sakıp Sabancı da Bask Modelini bir çözüm olarak konuşulması gerektiğini söylemişti.

Tüm bu yaşanan gelişmeler altında HADEP, PKK ile arasına mesafe koyarak daha bağımsız bir çizgide siyaset yapma mücadelesi içinde olmuştur. Bu politikasının belki de en önemli göstergelerinden biri HADEP’in Öcalan’ın “Sürgündeki Kürt parlamentosuna” katılma çağrısını geri çevirmesiydi.⁸³ Ancak tüm çabalarına rağmen PKK’nın etkisini ortadan kaldırmak mümkün olmadığı gibi yaşanan gelişmeler de buna destek olmuştur. Nitekim, 23 Haziran 1996 tarihinde yapılan HADEP 2. Olağan Kongresi sırasında, Genel Başkan Murat Bozlak’ın konuşması sırasında Türk Bayrağı’nın aşağıya indirilmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Her ne kadar HADEP yöneticileri durumu tasvip etmediklerini söyleseler de medyada bu konu büyük yer aldı ve Bayrak kampanyası başlatıldı. Bu olay sonucu partinin pasifize edilmesi ve kapatılması için bir zemin oluşmaya başladı. Kongreden sonra HADEP Parti Meclisi üyeleri tutuklandı. Kurultaydan Maraş’a giden üç HADEP’li öldürüldü. HADEP parti binasına baskınlar yapıldı ve çok sayıda partili tutuklandı. Kamuoyu nezdinde kitleselleşmek ve toplumun tüm kesimlerinde meşruiyet kazanmak isteyen HADEP’in kendi kongresinde bayrak indirme gibi provakatif bir eylem içine girmesi beklenmiyordu (Demir, 2005, s.392). Nitekim Parti Genel Başkanı Murat Bozlak, bayrak indirme olayının provakatif bir eylem olarak Partiye zarar verdiğini belirterek şunları söylemiştir.

“...1995’te seçim oldu, 1 milyonun üzerinde oy aldık. Bizimki gibi sürekli önü kesilen, baskılara maruz kalan bir siyasi partinin aldığı 1 milyon oy müthiş halk desteği demektir. O seçimlerden sonra Sayın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel parti genel başkanlarına yemek verdi köşkte. Bizi de davet etmişti. HADEP Genel Başkanı olarak katıldım. Sayın Mesut Yılmaz hükümeti kurmakla görevlendirilmişti, O da barajı aşamadıkları için parlamento dışında kalan iki partiyi, MHP ve HADEP’i ziyaret etti. Böyle kabul gören, 1 milyon oy almış bir siyasi partinin kalkıp bayrak indirme gibi bir olayın içine girmesinin mantıklı bir yanı var mıdır? Bu HADEP’in önünü kesmeye yönelik bir provokasyondur. Biz bunu şiddetle reddettik. Kongre kararı olarak bunu zabıtlara da geçirdik. Fakat kimse görmedi, görmezlikten geldi.

⁸³ DEP eski Genel Başkanı Yaşar Kaya; Belçikanın başkenti Brüksel’de DEP Dayanışma Bürosunun başkanı olarak parti kapatılmadan önce DEP’li milletvekilleri ile çağrıda bulunarak Brüksele gelmelerini istemişti. DEP’in kapatılmasında kısa bir süre önce Remzi Kartal, Mahmut Kılınç, Zübeyir Aydar, Ali Yiğit ve Nizamettin Toğuş Türkiye’den ayrılarak Brüksel’e gelmişlerdi. Bu parlamenterler Türkiye dışında Sürgünde bir Kürt parlamentosu kurma konusunda çalışmalarına başladılar. 12 Nisan 1995 günü Hollanda’nın Lahey kentinde Sürgünde Kürdistan Parlamentosu’nun kuruluşu ilan edildi. Parlamento başkanlığına Yaşar Kaya getirildi ve 65 kişilik yürütme kurulu oluşturuldu. Bu parlamento 1999’da aldığı bir kararla kendi feshettiğini açıkladı.

Verdiğimiz beyanatlar hep atıl kaldı. Dolayısıyla bayrak indirmiş bir parti olarak zihinlerde yer ettik” (Çakır, 2004, s.137).

Bu konuda HADEP’in PKK’dan kopmak istediği ama buna izin verilmediği, bu yüzden bu tür bir provakatif bir eylem yapıldığı şeklinde görüşler bulunmaktaydı (*Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1996).

Bayrak olayından sonra açılan dava sonucu bayrağı indirdiği gerekçesiyle Faysal Akçan’a 22,5 yıl, Kongre Divan Başkanı olan İstanbul İl Başkanı Hikmet Fidan ile Genel Başkan Murat Bozlak 6’şar yıl, diğer 29 sanığa 4,5 yıl hapis cezası verildi. 10 ay tutuklu bulunan Genel Başkan Bozlak ve diğer HADEP’li yetkililer tutuksuz yargılanmak üzere 1997 yılında serbest bırakıldılar. Devlet Güvenlik Mahkemesi HADEP’in kapatılması için suç duyurusunda bulundu. Yargıtay bu kararı Haziran 1998’de eksik soruşturma nedeniyle bozdu.

1995 genel seçimlerinden sonra HADEP, 1999 yılında yapılan yerel ve genel seçimlerde etkisini gösterme fırsatını yakaladı. 28 Şubat süreci sonunda Refahyol hükümetinin istifasını vermesinin ardından Mesut Yılmaz’ın Başbakanlığında kurulan ANASOL-D hükümetinin düşürülmesinin ardından 18 Nisan 1999 günü hem yerel hem de genel seçimlerin yapılmasına karar verildi.⁸⁴ Seçim atmosferinin başladığı bu sırada Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı 29 Ocak 1999 günü “Halkın Demokrasi Partisi’nin Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı haline geldiği... Anayasanın 68. ve 69.maddeleri ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 78.,79., 80. ve 82. maddeleri uyarınca kapatılmasına karar verilmesi istemiyle” Anayasa Mahkemesi’ne dava açtı (Demir, 2005, s.448). Seçime 3 ay kala dava açılması HADEP’in seçimlerdeki durumunu olumsuz yönde etkiledi.

18 Nisan 1999 günü yapılan genel ve yerel seçimlere 21 parti katıldı. Bu seçimlerde kayıtlı bulunan 37 milyon seçmenden % 87’si oy kullandı. 550 milletvekilinin seçildiği seçimlerde 15’i büyükşehir olmak üzere 3213 belediye başkanı, 3216 il genel meclisi üyesi, 33.923 belediye meclis üyesinin seçilmesi için sandık başına gitti. Milletvekili seçimlerinde

⁸⁴Erbakan’ın Başbakanlığını yaptığı Refahyol hükümeti döneminde ülkenin gündeminde Laiklik-şeriat tartışmaları baş sırayı almıştı. Başta silahlı kuvvetler ve MGK olmak üzere çeşitli kamu kurum ve kuruluşları her fırsatta laiklik karşıtı eylemlere dikkat çekerek hükümete sert uyarılarda bulunuyorlardı. Milli Güvenlik Kurulunun 28 Şubat’ta yaptığı toplantıda laik devlet ilkesine aykırı hareketlerin arttığına dikkat çekilerek bir dizi önlem önerildi. Bir çeşit postmodern bir darbe olarak görülen bu eylem sonrasında hükümete yönelik eleştiriler daha da yoğunlaştı. Bu arada Cumhuriyet başsavcılığı Refah Partisi’nin kapatılması için Anayasa Mahkemesine dava açtı. (Demir, 2005, s. 421-24) Nitekim Kamuoyunun yoğun baskıları sonucunda Erbakan ve Çiller hükümetin istifasını vererek Çiller’in başbakanlığında yeni bir hükümet kurulacağını açıkladılar. Ancak 18 Haziran’da Erbakan’ın istifasını sunmasının ardından Demirel hükümet kurma görevini 20 Haziran’da Mesut Yılmaz’a verdi. Yılmaz, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, DTP genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk ile yaptığı görüşmeler sonucunda koalisyon hükümeti kurmaya karar verildi. Deniz Baykal bu hükümeti dışarıdan destekleyeceğini bildirdi. 12 Temmuz 1997’de yapılan güven oylaması sonucu 256 ret 281 kabul oyuyla ANASOL-D hükümeti kuruldu. Mesut Yılmaz Başkanlığındaki ANASOL-D hükümeti CHP’nin desteğini çekmesi sonucu verilen gensoru oylamasıyla 25 Kasım 1998 günü düşürüldü. Hükümetin düşmesine en büyük etken yolsuzluk ve hükümetin içindeki çete-siyaset ilişkisiydi. Türkbank ihalesi soruşturması dolayısıyla karanlık işlere adı karışana Korkmaz Yiğit’in açıklamaları ve özellikle mafya Lideri Alaattin Çakıcı’nın Türkbank ihalesinde devrede olduğunun Başbakan Yılmaz tarafından bildirildiğinin açıklanması ANASOL-D hükümetinin sonunu getirdi. FP, DYP ve CHP’nin Başbakan Mesut Yılmaz hakkında “Görevini kötüye kullanmak, kamu ihalelerine, özellikle Türkbank ihalesine fesat karıştırmak” iddiasıyla verdikleri gensoru önergesi hükümeti düşürdü

ülke genelindeki % 10 barajını beş parti geçebildi. DSP % 22,17 oy oranıyla 136 milletvekili, MHP % 17,98 oy oranıyla 129 milletvekili, FP % 15,39 oy oranıyla 111 milletvekili, ANAP % 13,22 oy oranıyla 86 milletvekili ve DYP % 12,03 oy oranıyla 85 milletvekili çıkarabildi. CHP ilk kez parlamento dışında kaldı. HADEP'in tabanı ağır baskılar altında seçime gitti. Seçim tarihinden 3 ay önce parti için kapatılma davası açılması ve Başsavcının HADEP hakkında ihtiyati tedbir kararı istemi, HADEP seçmenini son derece olumsuz etkiledi. Bu yüzden de HADEP kontrollü bir şekilde seçimlere sokuldu.

Bu seçimlerde HADEP 1 milyon 476 bin 284 oy alarak % 4.76'lık oy oranıyla barajın altında kaldı. Ancak 1995 genel seçimlerine göre oyu biraz daha artmıştı. Parlamenteoya milletvekili gönderemese de HADEP yerel seçimlerde önemli başarı elde etti. İlk kez katıldığı yerel seçimlerde biri büyükşehir (Diyarbakır) altısı il olmak üzere (Ağrı, Batman, Bingöl, Hakkari, Siirt, Van) toplam 37 belediye başkanlığı kazandı (Demir, 2005, s.454).

Yerel seçimlerin yapıldığı dönem aslında HADEP açısından zorlu bir dönemdi. HADEP yerel seçimlere sıkıntılı bir ortamda girmişti. Kapatılma davasının açılmasının yanı sıra Abdullah Öcalan'ın yakalanma süreci HADEP'e yönelik baskıların artacağı bir döneme işaret etmekteydi.

Öcalan'ın yakalanması için Suriye'ye yapılan baskılar bir sonuç vermiş ve 19 Ekim 1998 tarihinde yapılan mutabakat sonucu Suriye PKK faaliyetlerine izin vermeyeceğini açıklamıştı. Bu şartlar altında Öcalan 9 Ekim 1998 günü Suriye'den ayrıldı. Önce Rusya'ya oradan da Roma'ya sığındı. Sonunda 15 Şubat 1999'da Kenya'da yakalandı ve 29 Haziran 1999'da idama mahkum edildi. Öcalan İtalya'dayken Türkiye'de HADEP binalarına saldırılar olmuş bir takım tutuklamalar yaşanmıştı. Yaşanan olaylar karşısında HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak⁸⁵ bir basın açıklaması yayınladı. 15 Kasım 1998 günü yapılan basın açıklamasından 4 gün sonra Murat Bozlak gözaltına alındı. HADEP il ve ilçe binaları polis tarafından baskına uğradı. Binalar tahrip edildi. 27'si yönetici olmak üzere 3 bin 215 kişi gözaltına alındı. Bu saldırılar karşısında HADEP açlık grevi ile protesto etti. 6-8 Aralık 1998 tarihleri arasında HADEP il ve ilçe örgütlerinde üç günlük açlık grevi başlatıldı (Demir, s.445). Bu gelişmeler içinde yargılanması devam eden Genel Başkan Murat Bozlak'a yerel seçimlerden kısa bir süre sonra 28 Haziran 1999 günü siyasi yasak getirildi. 1 Eylül 1993 yılında Sultan Ahmet Meydanı'nda DEP Genel Başkan yardımcısı sıfatı ile imzaladığı "Barış Çağrısı" metni nedeniyle yargılananlar arasında Genel başkan yardımcısı Osman Özçelik ve Bahattin Günel de bulunmaktaydı. Bozlak yasal zorunluluktan dolayı parti üyeliğinden ve başkanlıktan da istifa etti. Murat Bozlak'ın partiden istifası üzerine HADEP Olağanüstü Kongreye gitmek

⁸⁵ 3. Olağan Kongresini 1 Kasım 1998 günü yapan HADEP, Murat Bozlak'ı tekrar başkan seçti.

durumunda kaldı. HADEP'in 1. Olağanüstü Kongresi 8 Eylül 1999 günü Genel Merkez binasında yapıldı. Yapılan seçimlerde Ahmet Turan Demir Genel Başkanlığa getirildi (Demir, 2005, s.467).

Yerel seçimlerden sonra da HADEP bir takım sıkıntılar yaşamaya devam etti. 1999 yerel seçimlerinde önemli bir başarı elde eden Kürt siyasal hareketi yerel siyaset aracılığı ile kendini topluma tanıtmaya ve Türkiye'nin siyaset alanında bir yer bulma fırsatı elde etmiş oldu. Bu anlamda HADEP'li belediyeler mümkün olduğu kadar önyargıları kırmaya çalıştılar. Türkiye'deki diğer belediye başkanları kadar kendilerinin de meşru olduğunu anlatma konusunda gayret yürüttüler. Bunu da kimi kez resmi törenlere katılma istemleriyle, kimi kez de devletin en üst düzey yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerle sağlamaya çalıştılar. Seçimlerin ardından HADEP Genel Başkan Vekili Osman Özçelik, 7 Mayıs'ta tüm HADEP'li belediye başkanlarını Ankara'daki merkezine çağırarak kendilerine gerginlikten uzak durmalarını, icraat yapmalarını, siyaseti partiye bırakın mesajı vereceklerini, HADEP'li belediyelerin merkezi idare ile iletişimlerinin kopmaması ve iyi hizmet götürebilmeleri gerektiğini, bunun için kaynak kullanma konusunda sorunlarla karşılaşılmasını istediklerini, parti olarak da kendilerinin yerel yönetimlerin arasındaki eşgüdümü sağlamak üzere "yerel yönetim birimi" oluşturacaklarını söylemekteydi (*Milliyet*, 8 Mayıs 1999). Ancak yaşanan gelişmeler sonucu HADEP'li belediye başkanlarına yönelik olarak yapılan tutuklamalar, seçilmiş olsalar bile Kürt siyasal hareketinin yerel siyaset alanında da meşruiyetlerini kabul ettirmelerinin zor olacağı anlamına geliyordu. 19 Şubat 2000 günü Diyarbakır, Siirt ve Bingöl belediye başkanları "PKK ile işbirliği yaptıkları" iddiası ile gözaltına alındılar. Belediye başkanlarının hükümetin Avrupa Birliği'ne girme ve Kopenhag kriterlerine uyma konusundaki kararının ardından teamüle aykırı bir biçimde gözaltına alınmaları çeşitli tepkilere yol açtı (*Radikal*, 25 Şubat, 2000, *Milliyet*, 22 Şubat 2000).

HADEP açısından yaşanan bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra, Abdullah Öcalan'ın yakalanması hem HADEP açısından hem de PKK açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Öcalan yakalandıktan sonra ortaya koyduğu "demokratik cumhuriyet" tezi ile devletle işbirliği yaparak Kürt sorununu çözülebileceği yönündeki açıklamaları ve arkasından PKK'nın ateşkes ilan etmesi ile birlikte HADEP yeni gelişmeler karşısında kendini yenileyebilmek adına 26 Kasım 2000 tarihinde 4. Olağan Kongresini topladı. Kongre sonrasında Türkiye'nin içinde yaşadığı toplumsal ve siyasal açmazlar karşısında geniş tabanlı bir sol ittifak kurulması yönünde bir girişim başlatıldı. Sol ittifak için sosyal demokrat kesimden CHP, solun diğer kanadında ise sosyalist sol diye bilinen EMEP, ÖDP, TKP gibi partiler yer almaktaydı. Ancak daha sonra CHP ve ÖDP içinden kopan grupların gerçekleştireceği yeni oluşumlar da bu kapsam içine dahil oldu.

Altan Öymen'in genel başkanlığı sırasında CHP, HADEP ile kurulacak bir ittifaka sıcak bakıyordu. Fakat CHP Genel Başkanlığı'na Deniz Baykal'ın gelmesiyle bu yakınlık kalkmıştı. Deniz Baykal ile yaşanan çatışmalar nedeniyle Erdal İnönü'nün CHP'den istifası, Fikri Sağlar'ın CHP'den ihracı, Mehmet Moğultay'ın bir basın toplantısıyla partiyi terk etmesi, Murat Karayalçın'ın Parti Meclisi üyeliğinden ayrılmasıyla birlikte CHP tümünden Deniz Baykal'a bırakılmıştı. Ayrılanlar SODEV'in kuruluş yıldönümünde bir araya gelen kimi sosyal demokratlar bu modele uygun yeni bir oluşum ihtiyacını dile getirdiler (Demir, 2005, s.484).

Sosyalist solda da benzer bir durum söz konusuydu. ÖDP içinde parti içi çatışmalar kopuşla neticelendi. ÖDP muhalifleri başta Mihri Belli olmak üzere aralarında Akın Birdal, Veysi Sarısözen, Celal Beşiktepe, Mustafa Kahya gibi muhalif isimlerin bulunduğu 35 kişi partiden ayrıldılar. HADEP'in hedefinde ise "sosyal demokrat" ve sosyalist sol'u da kapsayan geniş tabanlı bir ittifak projesi vardı. Bozlak yaşanan kopuşların Türkiye'deki boşluğu doldurmaya yönelmediği taktirde küskünler hareketi gibi gelişmesi durumunda bunun yaşama şansının çok az olduğu inancındaydı (*Radikal*, 10 Nisan 2001). HADEP, sol ile birlik olarak bir Türk-Kürt partisi kurmak için görüşmeler yaptı. Murat Karayalçın ile HADEP arasında görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler sonucu Birliğe sıcak bakan Karayalçın zaman içerisinde kaçamak davranmış ve 24 Mayıs 2002 yılında kurduğu SHP içinde HADEP'lilere yer vermemiş ve son olarak seçim öncesinde ittifak kararı almışken bundan vazgeçmesi üzerine ilişkiler kopma noktasına geldi (*Milliyet*, 7 Eylül 2002).

Sosyal demokratlarla yapılan görüşmeler başarısız olunca HADEP sosyalist solla ittifak görüşmeleri başlattı. Anayasa Mahkemesi'nin kapatılma tehdidi altında olan HADEP, DEHAP çatısı altında seçime gitme kararı aldı. HADEP'in bu önerisi Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP) ve Emegın Partisi tarafından kabul edildi. HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak, DEHAP Genel Başkanı Mehmet Abbasoğlu, SDP Genel Başkanı Akın Birdal ve EMEP genel Başkanı Levent Tüzel 5 Eylül 2002 günü yaptıkları basın açıklamasıyla "Emek, Barış ve Demokrasi Bloku"nu oluşturduklarını ve seçimlere Demokratik Halk Partisi (DEHAP) çatısı altında gideceklerini açıkladılar. DEHAP, tıpkı daha önceki partilerde olduğu gibi HADEP'in 1996 yılındaki kongresinde yaşanan Bayrak kriz nedeniyle kapatılma durumunun ortaya çıkmasının ardından bir grup HADEP yöneticisi tarafından 24 Ekim 1997 günü kurulmuştu. Mehmet Abbasoğlu'nun başkanlığını yürüttüğü DEHAP uzun bir sessizlik dönemine girmiş ve HADEP'in yedek partisi durumuna düşmüştü. Ancak HADEP'in seçime DEHAP çatısı altında girme kararı almasından sonra asıl parti durumuna geçti. DEHAP çatısı altında, SDP ve EMEP'in yer aldığı "Emek, Barış ve Demokrasi" Bloğu 3 Kasım 2002 seçimlerinde 1 milyon 960 bin 660 oy alarak % 6.22'lik oy oranıyla barajın altında kalarak

milletvekili çıkaramadı. Ancak bir önceki 1999 seçimlerine göre DEHAP oylarını büyük ölçüde arttırmıştı. HADEP, 13 Mart 2003'te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldıktan sonra DEHAP 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde, SHP, ÖDP, EMEP, SDP ve Özgür Parti ile "Demokratik Güç Birliği"ne gittiler. Yalnız bu güç birliğinde DEHAP SHP çatısı altında seçimlere katıldı. Yerel seçimlerde beklediği sonucu alamadı. İl genel meclisi seçimlerinde % 5.1 oranında oy aldı. Biri Büyükşehir olmak üzere toplam beş ilin belediye başkanlığını aldı. 33 ilçe ve 31 belde belediyesi kazandı. DEHAP, DTP kurulduktan sonra 19 Kasım 2005 tarihinde kendini feshederek DTP'ye katıldı.

HADEP ve DEHAP'ın söylemleri de büyük ölçüde HEP ve DEP ile benzerlik göstermektedir. Bu anlamda demokrasi ve insan hakları kavramları söyleminin temel düğüm noktaları olarak kullanılmıştır.

HADEP'in söylemini iki dönem şeklinde inceleyebiliriz; HADEP'in kurulduğu 1994 yılından Abdullah Öcalan'ın yakalandığı 1999 yılına kadar olan dönem ve 1999'dan kapatıldığı tarih olan 2003 yılına kadar olan dönem.

HADEP'in kuruluş programı incelendiğinde, büyük ölçüde DEP'in programı ile aynı olduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan demokrasi ve insan hakları kavramları söyleminin temel düğüm noktaları olarak kullanılmıştır. Kürt sorunu da yine DEP'de olduğu gibi demokrasi sorunu olarak görülmektedir. Bu anlamda ülkenin demokratikleşmesi Kürt sorununu çözebileceği gibi eğer Kürt sorunu çözümlerse de demokratikleşmenin önünün açılacağı ileri sürülmektedir.

Kürt sorununun çözümüne ilişkin ortaya atılan politikalar ve devletten talep edilenler Demokrasi Partisi ile aynıdır;

"Türkiye'de demokrasinin ve barış ortamının gerçekleşmesi öncelikli olarak Kürt sorununun çözümüne bağlıdır. Kürt sorununun çözümü için bekleyecek zaman yoktur. Çağdaş, katılımcı, insan haklarına dayalı, demokratik çözüm kanalları açılarak değişimin önündeki engeller temizlenecektir" (HADEP Kuruluş Programı s.6).

Programda da belirtildiği gibi, Türkiye'de demokrasinin gerçekleşmesi Kürt sorununa bağlanmıştır ve Kürt sorununu çözecek olan demokrasi anlayışı, "katılımcı", "insan haklarına dayalı" bir demokrasi anlayışıdır. Bu demokrasi anlayışının yerleşmesi için yapılması izlenmesi gereken politikalar da yine Kürt sorununun çözümüne yönelik politikalar;

"...öncelikle devletin çözüme ilişkin görüşlerin dile getirilebileceği özgür bir tartışma ortamının sağlanması gerekir. Olağanüstü hal yasası, bölge valiliği, köy koruculuğu gibi kurumların tüm yasal dayanakları ile birlikte ortadan kaldırılması, bölgedeki aşiretlerin silahlandırılması uygulamasına son verilmesi ve özel militarist örgütlerin dağıtılması demokrasinin gereğidir" (HADEP Kuruluş Programı s.6).

Kürt sorununu Türkiye'nin demokrasinin Kürt sorununun çözülmesi ile sona ereceği yönündeki anlayışın yanı sıra HADEP Programında, Türkiye'nin ekonomik sorunlarının da temeli Kürt sorunu bağlanmıştır;

“Sorunun şiddete dayalı çözümü ve bastırılması olanaksızdır. Şiddet politikası ülke kaynaklarının heder olmasına yol açmakta, ekonomik ve toplumsal gelişmeyi önlemektedir...Partimiz, Kürt sorununda çağdaş, evrensel, uluslar üstü hukukun ilkelerine uygun olarak, eşitlik temelinde adil bir çözüm getirecek; ekonomik, politik, kültürel her alanda, her türlü sömürü, baskı ve eşitsizliğe son verecektir. Kışla, cezaevi, karakol yapımına, mayın tarlalarına ve silahlara harcanan paralar ülkenin onarılması ve kalkınması için harcanacak, yıllardır süregelen ağır baskı ve sömürü politikası nedeniyle yıkıma uğrayan ekonominin gelişmesi sağlanacaktır” (HADEP kuruluş programı, s.6).

Demokratikleşmenin sağlanması için sıralanan önlemler genel olarak DEP ile aynı olmakla birlikte bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. HADEP'in programında, daha sonraki partilerde daha fazla önem vermeye başlayan kadın ve çevre konularına ilk kez yer verilmiştir.

Kadın konusuna yönelik ifadeler Devlet ve toplumun demokratikleşmesi için yapılması gerekenler politikalar içinde yer almaktadır. Buna göre;

“Kadın erkek eşitliğini yadsıyan ve kadını toplumsal yaşamdan dışlayan eğitim önlenecek; yasalardan kadın-erkek eşitliğine aykırı tüm kurallar ayıklanacak; kadının toplumsal yaşamın her alanında erkeklerle eşitliğini sağlayacak olan ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuksal önlemler alınacaktır. Erkek ideolojisinin egemen olduğu toplumun yerleşik davranış kalıplarıyla değer yargularını ve inançlarını değiştirecek eğitim çalışmalarına özel önem verilecektir. Toplumsal ve doğal bir görev olan analık kurumu güvence altına alınacaktır” (HADEP Kuruluş Programı, s. 9).

Yine DEP'ten farklı olarak, ailenin korunması için gerekli önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir;

“Toplumun doğal ve temel birimi olan aile korunacaktır. Ailenin huzur ve refahı, ana ve çocuk sağlığının korunması, ailenin eğitimi için gerekli her türlü önlem alınacaktır. Ana ve çocuk sağlığına, bakım ve eğitime gereken önem verilecektir” (HADEP Kuruluş programı, s.10) Yine bölgenin toplumsal yapısından kaynaklı nedenlerden dolayı, *“eşlerin özgür oluru olmadan hiçbir evlilik bağı kurulmayacaktır”* şeklindeki açıklama da dikkat çekicidir.

HADEP programında partinin söylemine eklenen bir diğer konu çevre konusudur. Çevre konusu da devletin ve toplumun demokratikleşmesi için yapılması gereken politikalar içinde yer almaktadır;

“Tüketim toplumlarının aşırı tüketme ve sermayenin aşırı kar hırsı doğal kaynakların sorunsuzca kullanılmasına ve doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bizler, çocuklarımıza, torunlarımıza mutlu yaşayabilecekleri bir dünya bırakmak zorundayız. Sanayileşme, kentleşme, ekonomik büyüme ve kalkınma, turizmin gelişmesi bu amaca uygun olarak gerçekleştirilecektir. Doğal dengeyi bozan ve çevreyi kirleten hiçbir ekonomik faaliyete izin veilmeyecektir. Çevreyi kirletme ve doğal dengeyi bozma fiillerine ağır cezai ve ekonomik yaptırımlar uygulanacaktır. Konuyla ilgili uluslararası işbirliğine gidilecektir. Özellikle geri kalmış ülkelerin sanayi ülkelerininin çöplüğü yapılmasını engellemek için etkin politikalar izlenecektir.” (HADEP Kuruluş Programı, s.9).

Böylece daha sonra kurulan partilerde daha fazla önem verilmeye başlanacak olan kadın ve çevre konularına yönelik yönelik söylem HADEP’te ilk kez öne çıktığını söyleyebiliriz.

HADEP ve DEHAP da kendi önceli olan partiler gibi devletin baskı politikalarına maruz kalırken aynı zamanda yerel seçimlerde elde ettiği başarı ile hegemonyasını yerel siyaset aracılığı ile oluşturabilme fırsatını elde etti. Yerel siyasetin Kürt siyasal hareketi için önem kazanması ile birlikte bu durum söylemine de yansımıştır. Bu anlamda HADEP programında ilk defa yerel yönetimlerin ve sivil toplumun güçlendirilmesi söylemi yer almıştır;

“ ...Bu olumsuz gidişin önlenmesi için Kürt sorunu başta olmak üzere, öncelikli sorunların çözülmesi, sivil ve demokratik bir toplum ve devlet yapısının oluşturulması gerekiyor. Bu da Türkiye’de halkın, sivil toplum örgütlerinin ve demokratik kurumların aktif desteğine dayalı demokratik bir iktidarın iş başına gelmesiyle mümkündür” (HADEP kuruluş Programı, s.1)

Sivil toplum vurgusu HADEP’in 2001 yılında Programında yaptığı değişiklikte daha da belirginleşmiştir.

HADEP’in söyleminde kullandığı “sivil toplum” kavramı, Kürt kimliğinin tanınması, özgür bir şekilde tartışılma alanının açılması önündeki engel olarak görülen devletin baskıcı ve otoriter yapısının karşısında demokrasinin gelişmesi için önemli bir araç olarak sunulmaktadır. 1980’lerden itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de devlet ile toplum arasındaki ayrımın belirlenmesi gerekliliği doğrultusunda sivil toplum tartışmaları canlanmıştır. Bireyin devlet tarafından güçlendirilmesini sağlayacak yapı ve mekanizmaların, yani sivil toplumun eksikliği hemen hemen dönemin tüm siyasal gruplarınca savunulmuştur. Sivil toplum tartışmaları, liberal çevrelerce “ikinci cumhuriyet” tartışmaları çerçevesinde tartışılmıştır. 1980 sonrası uygulamaya geçilen ve Türkiye’yi küresel ekonomi ile bütünleşmesini amaçlayan neoliberal politikaların ekonomi alanında yarattığı dönüşüm beraberinde siyasal ve toplumsal alanda da değişimleri beraberinde getirmiştir. 1980’li yıllarda ekonomik alanda yoğunlaşan dönüşüm, 1990’lardan itibaren toplumsal ve siyasal

alandaki bir takım taleplerin ön plana çıkmasına yol açtı. İkinci Cumhuriyet tartışmaları da bu taleplerden biri olarak siyasetin gündemine yerleşmiştir. Bir anlamda ekonomik alanda gerçekleştirilmeye çalışılan liberalleşmenin siyasal ve toplumsal alanda da gerçekleştirilmesine yönelik çabaların bir sonucu olarak da değerlendirilebilecek olan İkinci Cumhuriyet tartışmalarının temel ekseninde dile getirilen düşünceler esasen devlet toplum ilişkilerinin yeniden kavramsallaştırılmasına yönelik bir boyut taşıyordu. İkinci Cumhuriyetçilere göre, Birinci Cumhuriyet, otoriter ve totaliter bir ruhu içinde barındırıyor ve bu ruhu Kemalizm ile meşrulaştırıyordu. Bu anlamda İkinci Cumhuriyet Kemalist Cumhuriyet'in bir alternatifi olarak ileri sürülmekteydi. Birinci Cumhuriyet, devleti ekonominin ve siyasetin tek patronu haline getirmişti. İkinci Cumhuriyetçiler, 1923'te kurulan Cumhuriyet'in, gerçek bir halk egemenliğinin oluşmasını sağlayamadığı düşüncesindeydi. Bu durum, Cumhuriyet projesinin "demokratik" özden kopuk bir proje olmasından kaynaklanıyordu. İkinci Cumhuriyet tartışmaları, 1990'lı yılların başlarından itibaren farklı anlayışların, farklı siyasal tutumların birleştiği ortak bir payda haline geldi. İkinci Cumhuriyetçilere göre, Türkiye'de kültürel olarak tanınma etrafında şekillenen bir Kürt sorunu ve bir Müslümanlık sorunu vardır ve bu sorunlar sürekli olarak ertelenmiştir. Bu sorunların çözümü, vatandaş-devlet ilişkisinin çağdaş ölçülerde düzenlenmesi, farklılıkların tanınması ile mümkündür (Bayri, 2008, s. 89-90). Sivil toplum tartışmalarının yapıldığı bir diğer grup, sol çevreler olmuştur. Sol gruplar Batı toplumlarında var olan sivil toplumun, demokrasinin temel dayanağı olduğunu, buna karşın diğer toplumların despotik olduğunu iddia etmekte, böylece sivil toplum ve demokrasi arasında kurulan bağlantı ile otoriter ve diktatörlüğe karşı mücadele ile sivil toplumun kurulması projesi iç içe geçmektedir (Aladağ, 2013, s.131). Sivil toplum kavramı, çevrede çeşitlenmeyi temsil eden, çevrenin sesinin duyulmasını sağlayan bir araç olarak görülmüş, halkın daha önceden dile getiremediği taleplerin- çevre sorunlarından kadın hareketine, eşcinsellerin haklarından İslamcılarının ve etnik kimlik taleplerine kadar- sivil toplum alanında, daha doğrusu sivil toplum kuruluşları aracılığıyla ifade bulma imkanına kavuştuğu düşünülmüştür.

Bu anlamda HADEP hegemonya mücadelesi yürüttüğü düzlemlerden biri olarak devlet-toplum karşıtlığında söylemine eklediği sivil toplum kavramı liberal söyleme yakın durmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin ve demokratik kurumların aktif desteğine dayalı demokratik iktidarın kurulmasının önündeki en büyük engel olarak, tüm diğer partilerin de dahil olduğu *"ırkçı, şoven, çağdışı değerleri savunan, halkı dışlayan veya pasif bir topluluk olarak politikalarının aracı gören, otoriter ve merkeziyetçi siyasal kadroların egemen olduğu"* düzen görülmüştür. Otoriter, merkeziyetçi ve anti demokratik Cumhuriyetin demokratikleşmesi amacı ile yapılması gerekenler arasında *"sivil toplum örgütlerinin sosyal,*

siyasal, kültürel, ekonomik yaşama etkin ve doğrudan katılımı sağlanarak yönetimin halklaştırılması” (HADEP 2001 Programı, s.17) yer almaktadır. Yine demokratik toplumsal örgütlenme için yapılması gerekenler olarak sivil toplum örgütlerinin güçlendirilmesi üzerinde durulmuştur;

“Çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi geliştirmeden demokratik siyaset yapmak mümkün değildir. Demokratik siyaset yapabilmek için demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan sivil toplum örgütlerine ihtiyaç vardır. Bu temelde demokratik siyasetin tabana yayılması, toplumsal kesimlerin söz, karar ve yönetim gücü haline gelebilmesi için siyasi partiler, sendikalar, dernekler, vakıflar ve kültürel kurumlar yasasını yeniden düzenlemek” (HADEP 2001 program, s.20).

Sivil toplum dışında yerel siyaset açısından önemli olan konu yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olmuştur. Bu anlamda HADEP yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için söylemine ulus devlet eleştirisini eklemiştir. Ulus-devletleri katı-merkeziyetçi otoriter ve ulusal sınırlara hapsolmuş yönetimler olarak artık varolan sorunların üstesinden gelemediğini ve bu yüzden ulus-devletlerin aşındığını ileri sürerken Türkiye'nin de bu gelişmelerden soyutlanamayacağı belirtilmiş, böylece egemen söyleme uygun bir dil ile ulus devleti eleştirmiştir;

“1990'lı yıllar dünyada siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel olarak çok köklü değişim ve dönüşümün yaşandığı yıllar oldu. Dünya politikasına küresel ve bölgesel düzeyde etkide bulunmak isteyen tüm siyasal oluşumlar kendilerini bu gerçekliğe göre değiştirip dönüştürmek zorunda kaldı. Dünyanın emperyalizm tarafından yeniden düzenlenmeye başladığı bu yıllarda demokratik hak ve özgürlüklerde kendisini sürecin bir ihtiyacı olarak dayatmaya başladı. Dünyanın yeniden şekillenmesinde insan hakları, hukukun üstünlüğü demokratik yaşam tarzı etkin bir ihtiyacı olarak kendisini dayattı. Geçmişin şiddet, bastırma imha ve inkar politikası yerine sınırlı özgürlük, demokrasi ve insan haklarını esas alan bir politika benimsendi. Dünyadaki bütün politik güç ve çevreler bu globalleşme ve yeniden yapılanma politikası temelinde belli arayış içine girip, değişim ve dönüşüm yaşarken, Cumhuriyet; katı, tutucu ve muhafazakar karakteri gereği bu değişimi ve dönüşümü sağlayamadı” (HADEP '2001 Program, s.12).

Ulus devlete yönelik eleştirinin sonucu olarak önerilen politikalar ise sivil toplumun güçlendirilmesi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi olmuştur;

“Tek tek ülkelerde yaşanan demokrasiye ve insan haklarına aykırı tüm olaylar, dünya insanlığının ortak çözüm aradığı sorunlar durumundadır. Bu alandaki tepkiler ve kurumlaşmalar, yeterli olmamakla birlikte, gelişen ve güçlenen yön durumundadır. Katı merkeziyetçi, otoriter ve ulusal sınırlara hapsolmuş yönetimler iki yönden sıkıştırılmaktadır;

*1.Uluslar ve devletler üstü kurumların ve sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin artması ve,
2.Yerel parlamento ve yönetimlerin güçlenmesi veya güçlendirilmesi ihtiyacı...”(HADEP Programı, s.3).*

Bu anlamda HADEP’in söylemine eklenen ulus devlet eleştirisi daha sonraki partilerin programlarında daha açık bir şekilde ortaya konacaktır. Bu dönemin bir diğer özelliği Yasal Kürt siyasal hareketinin sosyal demokrat ve sosyalist partiler ile ortak hareket etme girişimlerinin yaşanmasıdır. Ancak daha çok seçim dönemleri ile sınırlı bir şekilde yukarıdan oluşturulan ittifaklar Kürt siyasetinin hegemonya mücadelesi açısından önemli katkı sunmamıştır. Kürt hareketinin söylemi de sol söylemden daha çok liberal söylemin kavramlarından beslenmiştir. Yine bu dönemde demokrasi ve insan hakları söylemi Kürtlerle sınırlı bir söylem olarak kalmaya devam etmiştir.

4.2. 1999-2014 Arası Kürt Siyasal Hareketinin Söylemi (DTP, BDP, HDP Dönemi)

Bu bölümde Kürt siyasal hareketinin söylemi, Demokratik Toplum Partisi (DTP), Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) dönemi ile Halkların Demokratik Partisi dönemi olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmıştır. DTP ve BDP’nin söylemini ele aldığımız bölümde aynı zamanda DEHAP’ın da 2003 yılında yaptığı kongre sonucu yenilediği tüzük ve programa da yer verilmiştir. 1995 yılında HADEP’in kapatılması ihtimaline karşı kurulan DEHAP’ın 2003 yılı program ve tüzüğü bugünkü döneme ilişkin bir geçiş özelliği taşımaktadır. DEHAP yeni programda ele aldığı politikaları gerçekleştirmeye yönelik herhangi bir eylemde bulunmayarak 2005 yılında kendini feshedip Demokratik Toplum Partisine katıldı. Bu anlamda ele aldığımız bölümde Yasal Kürt siyasal hareketinin söylemi DEHAP’ın 2003 yılında değiştirilmiş olan parti program ve tüzüğü ile DTP, BDP’nin parti program ve tüzükleri temel alınarak incelenmiştir.

Bu dönemin başlangıcı olarak Abdullah Öcalan’ın yakalandığı tarihi ele almamızın nedeni, partilerin söyleminde Abdullah Öcalan’ın görüşlerinin önemli etkisi olmasındandır.

Öcalan 1999 tarihinde yakalanmasının ardından İmralı’da yazdığı savunma metinleri hem PKK hem de yasal Kürt siyasal hareketi açısından politikalarını geliştirirken temel aldıkları metinler oldu. Öcalan’ın yazdığı savunma metinleri Türk mahkemelerine sunulanlar ve Avrupa mahkemelerine sunulanlar olarak iki gruba ayrılabilir. Birinci gruptaki savunmalar temel olarak iki savunma metninden oluşmaktadır. Bunlar “Kürt Sorununda Çözüm Bildirgesi” ve “Urfa: Dicle-Fırat Havzasında tarih, kutsallık ve lanetin Simgesi”dir. 2001’de AİHM’ye, 2003’te Atina’daki mahkemeye ve 2004’te de AİHM Büyük Dairesine sunulan ikinci grup savunma metinleri ise, iki ciltten oluşan “Sümer Rahip Devletinden Halk

Cumhuriyetine Doğru”, “Özgür İnsan Savunması” ve “Bir Halkı Savunmak” adlarını taşımaktadır.

Öcalan’ın etkisi daha önceki partilerde olduğu gibi dolaylı yoldan oluşturulan bir etki değildi. Demokratik Toplum Partisi doğrudan doğruya Öcalan’ın direktifleri ile kurulmuş ve DTP ve BDP’nin parti program ve tüzükleri Öcalan’ın görüşleri temel alınarak hazırlanmışlardı.

4.2.1. Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve Barış ve Demokrasi Partisi’nin (BDP) Söylemi

Bu dönemin Kürt siyasal hareketi açısından en önemli özelliği, PKK’nın bağımsız bir Kürt devleti kurma düşüncesinden vazgeçmesidir. Öcalan yakalandıktan sonra kendisine yapılan sorgulamada “Demokratik Cumhuriyet” tezini ileri sürerek ilk kez bağımsızlık düşüncesinden vazgeçtiğini açıkladı. Kürt hareketinin tarihsel olarak gelişim sürecinde 1970’lerden sonra etkin olan, Kürtlerin yoğun yaşadığı ülkelerden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma düşüncesinden vazgeçilmesi Kürt hareketinde ortaya çıkan dönüş açısından son derece önemlidir. Kürt hareketi bu tarihten sonra bağımsızlık fikrinden ziyade “demokratik cumhuriyet” ile başlayıp, “demokratik özerklik”, “demokratik konfederalizm”, gibi değişik yapılarla Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşama isteğini dile getirecektir.

Öcalan’ın Demokratik Cumhuriyet olarak kavramsallaştırdığı düşüncesi şu şekilde idi; *“1) 1993 tarihine kadar düşünsel düzeyde bağımsızlık düşüncemiz vardı, ama o tarihten sonra artık yok. Ulus-devlet modelini doğru bulmuyoruz. 2) Türkiye’nin Misak-ı Milli yapısına saygılıyız. Federasyon ve otonomi seçeneklerinin de karşındayız. 3) Demokratik hakların tanınması, kültürel açılımların yapılması, toplumsal katılım yasaasının düzenlenmesi halinde PKK’yı en kısa sürede dağdan indiririm”* (Kapmaz, 2011, s18).

Böylece Öcalan “Demokratik Cumhuriyet” tezi ile ayrılıkçı taleplerle ayrı bir ulus-devlet kurma hedefinden vazgeçtiğini belirtmiştir.

4.2.1.1. DTP ve BDP’nin Söyleminde Ulus-Devlet Anlayışı

Öcalan’ın Demokratik Cumhuriyet tezi ile birlikte bağımsız bir devlet kurmaktan vazgeçilmesi ile birlikte Kürt siyasal hareketi ulus devlet anlayışı üzerinden bir hegemonya mücadelesi başlatarak söylemini de bu yönde dönüştürmüştür.

Demokratik cumhuriyet tezi, DEHAP, DTP ve BDP’nin program ve tüzüklerinde yansımalarını bulmuştur. DEHAP tüzüğünde Partinin Amaçları bölümünde Demokratik Cumhuriyet tezini kabul ettiğini şu ifadelerle açıklamıştır;

“Türkiye Cumhuriyeti’nin ülkede yaşayan farklı etnik yapılar (aidiyetler) tarafından kurulduğu bilinciyle, eşitliğin ve kardeşliğin temelini, tarihin derinliklerinde yattığını beyan

eder; yurttaşların geleceğini ortak vatanda özgür birlikte ve Demokratik Cumhuriyette görür” (DEHAP 2003 Tüzük madde 3/d s.74).

Bu ifade Demokratik Toplum Partisi'nin de Tüzüğünde aynı şekilde kullanılmıştır. BDP tüzüğünde ise şu şekilde ifade edilmiştir;

“BDP, Türkiye Cumhuriyetinin Türkler, Kürtler ve diğer etnik gruplar tarafından kurulduğunu ve halkların geleceğini ve Kürt sorununun çözümünü ortak vatanda özgür birliktelikte ve Demokratik Özerklik ve Demokratik Cumhuriyette görür” (BDP Tüzüğü, madde 3/c).

“Demokratik Cumhuriyet” tezi ile Yasal Kürt siyasal hareketi, Kemalizmin hegemonyasına karşı giriştiği karşı hegemonik mücadelede Kemalizmi kategorik olarak reddetmekten vazgeçmiştir. Öcalan'ın ifadesi ile Demokratik Cumhuriyet ;

“Karşı çıktığımız, cumhuriyetin özü değil, onun genelde tüm Türkiye'deki oligarşik-demokratik olmayan yanıyla, doğduğumuz toplumun bağrındaki feodal inanç, değer yarguları ve yapılarıdır. Bunun sonuç hedefi demokratik cumhuriyettir. Onun anayasası altındaki gerçekleşmesi gereken özgür yurttaş ve toplumdur” (Öcalan,1999, s.160).

Öcalan ifadesinde “Cumhuriyetin özü” olarak belirtilen, Kurtuluş savaşı sırasında ve 1921 Anayasasındaki yurttaşlık ve yönetim anlayışıdır. Bu tarihsel referans DEHAP, DTP ve BDP'nin parti programlarında da yer almıştır. DEHAP Programında Kürt sorununu demokrasi ve özgürlük sorunu olarak tanımlayarak Cumhuriyetin kuruluş dönemine atıfla şu ifadelerle yer vermiştir.

“20. Yüzyılın başlarında dağılan Osmanlı İmparatorluğunun siyasal, sosyal ve tarihsel mirası üzerine, iki halk, işgale karşı yürüttükleri mücadeleyle bir cumhuriyet kurdular. Cumhuriyetin kurulmasından sonra çok kültürlü vatandaşlığa dayalı bir yurtseverlik anlayışı yerine; tek ulusu, tek dili ve tek kültürü öne çıkaran şoven ve ırkçı bir milliyetçilik anlayışı geliştirildi. Oysa cumhuriyetin kuruluş tarihi yalnızca Türklerin değil, Kürtlerin de ortak olduğu bir tarihti ve Kürtler bu tarihin yaratılmasında asli unsurlardan biri olarak yer almışlardır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Anadolu'daki değişik etnik topluluklar ve özellikle de Türklerle Kürtlerin dayanışması ile yeni devletin temelleri atıldı. Bunun en açık ve belirgin kanıtı da M.Kemal Paşa ve arkadaşlarının imzaladıkları Amasya Protokolüdür. Atatürk ve arkadaşları, İstanbul hükümet temsilcisinin 22 Ekim 1919'da imzaladıkları protokol ile sınırların Kürt ve Türklerin oturdukları yerleri kapsadığı ve “Kürtlerin özgür gelişmelerini gerçekleştirecek şekilde etnik ve sosyal hukuklarının kabul edildiği” ilan ediliyordu” (DEHAP Program, madde 2/1, s. 14).

DTP de Parti programında Cumhuriyetin kuruluş yıllarına yönelik tarihsel atıfta bulunulmuştur. Bugün yaşanan tüm sorunların kaynağı olarak Cumhuriyetin “Kuruluş felsefesinin inkarı” gösterilmiştir;

“Ülkemizin bugün içinde bulunduğu ağır ekonomik ve siyasi soruların temelinde, kuruluş sürecinde Anadolu ve Mezopotamya’da yaşamış olan uygarlıkların mirasını taşıyan farklı etnik ve dini toplulukların emeği üzerinde şekillenen cumhuriyetin; sonraki yıllarda kuruluş felsefesinden uzaklaşması gelmektedir. Kurtuluş Savaşı Kürtlerin, Türklerin ve diğer etnik kökenlerden toplulukların ortak direnişiyle başarıya ulaşmıştır. Kurtuluş savaşının ilk adımı olan, Erzurum ve Sivas kongrelerinde Mustafa Kemal’in ilk başvurduğu kesim Kürtler olmuştur. Mustafa Kemal, 1924 yılına kadar yaptığı konuşma ve değerlendirmelerde Kürt ve Türklerin birliğine, bu birliğin eşit haklar temelinde sürdürülmesinin önemine yer vermiştir. Amasya Protokolündeki değerlendirmesinde de “Vatan, Kürt ve Türklerin oluşturduğu topraklardır” demektedir. Yine devamla “Kürtlerin serbest gelişmelerini sağlayacak şekilde sosyal ve geleneksel haklar yönünden imtiyazlarına nail olmalarının desteklenip... bu noktanın şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü...” diyerek Türklerin ve Kürtlerin eşit haklar temelinde birlikte yaşamasının gereğine vurgu yapmaktadır. 1921 Anayasası da yerel kültürlere özerklik tanıyan karakteriyle, Türk ulusu yerine Türkiye ulusu şeklindeki kapsayıcı tanımlamasıyla, çoğulcu ve katılımcı niteliğiyle, yerinden yönetimlere tanıdığı geniş idari, mali ve yönetsel yetkiler nedeniyle Cumhuriyet tarihinin en demokratik anayasasıdır” (DTP Programı, s.5).

DEHAP ile başlayıp DTP ile devam eden Kurtuluş Savaşı ve 1921 Anayasasına yapılan vurgu BDP’de de devam etmiştir.

“1921 Anayasası, yerel kültürlere özerklik tanıyan karakteriyle, Türk ulusu yerine Türkiye ulusu şeklindeki kapsayıcı tanımlamasıyla, çoğulcu ve katılımcı niteliğiyle, yerinden yönetimlere tanıdığı geniş idari, mali ve yönetsel yetkiler nedeniyle Cumhuriyet tarihinin en demokratik Anayasası olma özelliğini taşımaktadır. Bu anlamda partimiz, 1921 Anayasasının çoğulcu ve merkezîyetçi olmayan yapısına gönderimde bulunarak, 21. Yüzyılın toplumsal ihtiyaçlarını, etnik, dinsel, mezhepsel, fikrisel ve cinsiyet ile cinsel yönelim farklılıkları da dahil her türlü çoğulcu yapıyı temel alarak, etnik referanslardan arınmış, milliyetçi-devletçi-merkezîyetçi zihniyetten, resmi ideolojiden uzak duran, ileri demokratik bir anayasa yapılmasını amaç edinmektedir” (BDP Parti programı s.12).

Bu anlamda Kurtuluş Savaşı sırasındaki farklı etnik gruplarla beraber yürütülen mücadele ve 1921 Anayasası gibi tarihsel referanslarla meşruluk sağlanarak Cumhuriyetin ulus-devlet yapısı dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda sürdürülen hegemonya mücadelesinde ulus devletin yurttaşlık tasarımı ve merkezîyetçi yapısı tartışılmaya açılmıştır.

4.2.1.1.1. DTP ve BDP'nin Söyleminde Yurttaşlık Anlayışı

Ulus devletinin yurttaşlık anlayışı üzerinden yürütülen hegemonya mücadelesinde Kürt hareketinin söylemsel alanında yer alan düğüm noktaları, “milliyetçi”, “aşırı merkezci”, “anti-demokratik”, “otoriter”, “tektipleştirici”, “şoven”, “farklılıkları tanınması” dır. Bu düğüm noktaları ile anlamların kısmi biçimde sabitlendiği söylemde, yurttaşlık anlayışının homojenleştirici boyutu ortaya konmakta ve homojenleşmeyen unsurların bu tasarımcı dışlandığı öne sürülerek, bu yurttaşlık anlayışının demokrasiye uygun olmadığı belirtilmektedir;

“...Cumhuriyetin gerekli halk tabanından yoksun oluşu ve uluslararası konjktür gibi çeşitli etkenlerin sonucu, demokratik yönde gelişmek yerine, elitist, aşırı merkezci, anti demokratik, otoriter bir sistem oluştu. Varolan çeşitlilik inkar edilerek; tek dil, tek inanç ideolojisiyle farklılıkların inkarına dayalı bir ulus devlet inşa edilmeye çalışıldı” (DEHAP Program, s.13).

“...Cumhuriyetin kurulmasından sonra çok kültürlü vatandaşlığa dayalı bir yurtseverlik anlayışı yerine; tek ulusu, tek dili ve tek kültürü öne çıkararak şoven ve ırkçı bir milliyetçilik anlayışı geliştirildi” (DEHAP Parti Programı, s.14).

“Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan kısa bir süre sonra, demokratik gelişmenin temel unsurlarını oluşturan farklı düşünce, ideoloji, grup, parti ve derneklerin neredeyse hepsi kapatılmış; farklı kimliklerin, kültürlerin, inançların varlığı inkar edilmiş, böylece otoriter ve tekçi bir yapı yaratılmıştır. Coğrafyamızın zengin mirası yerini, tek parti, tek lider, tek doğru, tek ideoloji, tek kültür ve tek millet anlayışı hakim kılınmıştır” (BDP Parti programı, s.3).

Dışlayıcılık ve ayrımcılığı kuran bu yurttaşlık tasarımının demokrasiye uygun olmadığı yurttaşlığa ilişkin güncel tartışmaların temelini oluşturan farklılık taleplerini eklememesiyle mümkün kılınmaktadır. Kürt siyasal hareketi bu eklememeyi gerçekleştirirken söylemi, özellikle 1960'ların sonundan itibaren yükselişe geçen yeni toplumsal hareketler ile 1980'lerle birlikte belirgenleşen modernliğin krizi ve buna bağlı olarak ulus-devletin, ulus temelli yurttaşlık tasarımını eleştirisi ile sivil toplum, farklılık talepleri ve çok kültürcülük tartışmalarıyla bağlantılı olarak tüm dünyada yaşanan tartışmalardan kavramsal düzeyde beslenmiştir. Bu anlamda daha önceki partilerden farklı olarak “anayasal yurttaşlık” ve “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı” kavramları ön plana çıkmaktadır. DEHAP, DTP ve BDP parti programlarında bu kavram Kürt sorununun çözümü ve demokratik bir anayasa için yurttaşlık anlayışının değişmesi gerekliliği üzerinden ön plana çıkmıştır.

“DEHAP, Kürt sorununda çağdaş, evrensel, uluslar üstü hukuk ilkelerine uygun olarak, eşit, anayasal yurttaşlık temelinde adil bir çözümü, ekonomik, politik, kültürel ve her alanda baskı ve eşitsizliği reddeden uygulamaları önermektedir. DEHAP, değişik etnik, kültür ve

inançlara sahip vatandaşlarımızın barış içinde mutlu yaşamalarını amaç edinir. Farklı etnik yapı ve kültürel kimliklerine sahip olmamız ve bu farklılıkların demokratik ortam içinde gelişme ve yaşam bulması demokrasimize güç katacaktır. Anadolu'nun etnik dinsel ve kültürel topluluklarını ortak bir üst kimlikle bir arada tutacak siyasi örgütlenmenin geliştirilmesi kaçınılmazdır” (DEHAP program, s.16)

“Çok kültürlü bir geçmişi olan ülkemizde çoğulcu yaklaşım, resmi düzeye de yansımalıdır. Farklı kimlikler “Türkiye vatandaşlığı”na sahip yurtseverler olabilme olanağına kavuşmalı, kendi dilleriyle okuma yazma ve yayın yapma önündeki yasal ve pratik engeller ortadan kaldırılmalıdır” (DEHAP program, s.17).

“DEHAP yeni bir yurttaşlık anlayışını savunmaktadır. Farklı kültürlerin, kimliklerin kendilerini ifade etme hakkını talep ettikleri bir dünyada yaşamaktayız. DEHAP, tek dil, tek kültür, tel aidiyet, tek cinsiyet esas alan bir yurttaşlık anlayışı yerine farklılıkları tanıyan çok kültürlü bir anayasal yurttaşlık anlayışının daha demokratik ve kapsayıcı olacağına inanmaktadır. Anayasal yurttaşlığın oluşması için farklılıkların eşitliği ve özgürlüğü üzerine inşa edilmiş bir siyasal kültür zorunludur” (DEHAP 2003 programı, s.25-26).

“Tek ırk, tek dil, tek din, tek kültür, cinsiyetçi roller mantığının yerine toplumdaki etnik, kültürel ve inançsal farklılıklar kapsanacak şekilde, “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı” üst kimliği anayasal olarak tanımlanacaktır” (DTP Parti programı, s.8).

“Tek ırk, tek dil, tek din, tek kültür ve erkek egemen anlayış yerine toplumdaki bütün etnik, kültürel, inançsal ve cinsiyet farklılıklarını kapsayacak şekilde, “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı” esas alınacak ve “anayasal yurttaşlık” olarak bu üst kimlikle tanımlanacaktır (BDP Program, s.4).

Böylece ulus devletin yurttaşlık anlayışı tartışılarak aynı zamanda Türkiye'nin demokrasisi de eleştirilmektedir. Farklılıklara dayalı yurttaşlık aynı zamanda demokratikleşmenin de gereklerinden biri olarak görülmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken konulardan biri demokrasi kavramının daha önceki partilerde olduğu gibi DEHAP, DTP ve BDP'nin söyleminde de yine önemli bir düğüm noktası olmasıdır. Ancak HEP, DEP ve HADEP dönemlerinde “demokrasi” kavramının gösterenini sadece Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik talepler oluşturmaktaydı. Bu anlamda Kürt kimliğinin diğer kimliklerle bir eşdeğerlilik zinciri oluşturamaması söylemsel alanının demokratik özelliğini zayıflatıcı bir etki yaratmıştı. Böylece demokrasi ve insan haklarına ilişkin talepler herkes için değil, sadece Kürtler için olmakla sınırlanmıştı. DEHAP, DTP ve BDP'nin söyleminde ulus devletin homojenleştirici yapısından dolayı dışlayıcılığına yönelik vurgu, dışlanan tüm kimlikler arasında bir eşdeğerlilik zincirinin kurulmasına neden olmaktadır. Yani Kemalizmin dışlayıcılığına yönelik vurgu, tikel kimlik ve talepleri daha geniş bir eşdeğerlilik zincirine oturtmaktadır.

DEHAP, DTP ve BDP Kürt kimliğinin tanınması ve Kürtlere yönelik hakların verilmesine yönelik taleplerin yanı sıra kadın hareketleri, çevre hareketleri, Alevilerin ve LGBT hareketlerinin taleplerini de söylemine eklemeyerek bir eşdeğerlilik zinciri oluşturmuştur. Bu durum Kürt kimliğine yönelik taleplerin kendi tikelciliğine kapanmış bir bakış açısından daha genel bir bakış açısına çıkmasını sağlamakta ve böylece Kürt kimliğine yönelik taleplerin kendi çıkarlarını evrenselleştirmesine ya da genelleştirmesine yol açmaktadır. Demokrasi kavramı kurulan bu eşdeğerlilik zinciri içerisinde bir boş gösteren olarak evrensellik yaratmakta böylece hegemonik siyaseti mümkün kılmaktadır.

Demokrasi, günümüzde yaşanan sıkıntılardan kurtulmanın en temel yolu olarak görülmekte ve DEHAP demokratik bir yönetim kurmayı sağlayacak olan tek parti olduğunu ileri sürmektedir.

“21 Yüzyıl, demokratik yönetimlerin yüzyılı olacaktır. Devleti demokratikleştiren, siyaseti topluma yayan, insan hakları ve kadın özgürlüğüne, ekolojik dengenin korunmasına, hukukun üstünlüğüne ve sosyal adalete dayanan bir siyasal yaklaşım, çağımızın temel yaklaşımını oluşturacaktır. Türkiye'nin de bu doğrultuda demokratik yeniden yapılanması bu program ışığında demokratik bir sol kitle partisi olan DEHAP'ın iktidarı ile sağlanacaktır” (DEHAP 2003 Programı, s.7).

Partinin demokrasi anlayışı ise daha sonraki ifadelerde görülmektedir;

“20. Yüzyılın sonunda içinde barındırdığı çelişkileriyle kapitalist uygarlık tıkanmıştır ve insanlığın sorunlarına çözüm getirmekten uzaktır. Tarihte benzer örneklerinin görüldüğü gibi, adalet, özgürlük ve eşitlik adına yeni bir çıkışın yaşanması zorunlu hale gelmiştir. Bu sadece etik tercihlerin gereği değil, toplumun gelişim yasalarının sonucu olacaktır. Tüm bunlardan dolayı yeni girmiş bulunduğumuz 21.Yüzyılın bir geçiş aşaması olduğu belirtilebilir. Bu aşamanın temel özelliği, demokratik yönetimleri zorunlu kılmasıdır. Artık sosyal ve siyasal sorunların çözümü için, şiddet içermeyen çatışmalarla çözmeye olanak tanıyacak demokratik yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Diktatörlüklerin; faşist, militarist, bürokratik ve totaliter yönetimlerin hiçbir şekilde çözüm getirmediği 20. Yüzyılda görülmüştür. Geçtiğimiz yüzyılın zıt kutuplara ayrılan ve ara oluşumlara yer vermeyen siyaset anlayışı, yerini farklılıklarla bir arada yaşamanın yollarını arayan bir yaklaşıma bırakmıştır. Bu, çağımızda çelişkilerin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Çelişkiler ortadan kalkmamıştır, ancak bu çelişkilerin tüm ezilenler lehine aşılma olanakları daha da gelişmiş bulunmaktadır”(DEHAP 2003 programı, s. 9).

BDP de Demokratik Cumhuriyet için demokratik bir anayasa ihtiyacına yönelik olarak farklılıklar üzerine siyasetin önemine değinmiştir;

“Sosyal adaletin ayrılmaz unsuru olan eşitlik ancak, farklılıkların kabul görmesi ve esas alınmasıyla anlamlı olabilir. Üzerinde durulması gereken her toplumsal meselede farklılığın kabulüne dayalı bir sistem ve anlayışın inşası esas alınacaktır. Eşitlik hukuki açıdan, fert ve topluluklar arasında fark gözetmeksizin, aynı hak paylaşımını öngörür. Farklılık, evrenin olduğu kadar toplumun da esaslı bir özelliğidir. Farklılıkların aynı türden hak paylaşımına değil, farklılık üzerine kurulu bir hak paylaşımına dayalı bir kavramdır. Dolayısıyla farklılık, özgürlüğe gönderimde bulunur. Gerçek adalet ancak farklılıkları temel alan bir eşitlik anlayışı içinde gerçekleşebilir. Farklı ve eşit haklı olmak özgürlüğün teminatıdır” (BDP Program, s.4)

Yukarıdaki alıntılarda da olduğu gibi Kürt siyasal hareketinin söylemindeki demokrasi anlayışı çoğulluklar ve farklılıklar üzerinden kurulan bir demokrasi anlayışıdır. Laclau, günümüzde demokrasiyi düşünmenin eşitlikten değil, çoğulluğun ve farklılıkların kabulünden geçtiğini belirtmekte ve çoğul ve farklı olanlar üzerinden siyasetin, toplumsal sınıf kavramının öznelerin kimliklerini belirlediği yönündeki görüşten vazgeçerek inşa edilebileceğini öne sürmektedir. Öznelerin kimlikleri dağılmakta ve çoğullaşmaktadır. Ancak Laclau postmodernizmin bu dağılmayı mutlaklaştırması ve evrenseli bir kenara atmasına karşı çıkmaktadır. Evrensellik ve tikel arasında bir seçim yapmayı değil, evrenseli tikel birbirine eklemlendirilmesi gerektiğini düşünen Laclau, çokkültürlülük savunusunun farklılık talebi üzerine kurulu söyleminin de aslında evrenselliği yarattığını düşünmektedir. Tüm topluluk ve grupların sadece kendi tikelliklerini tanımaları ilkesinin hayat bulması için, bu toplulukların aslında eşit oldukları varsayımını önceden kabul edilmesi gerekir. Bu durumda, farklılıkların indirgenemezliği üzerine kurulu beraberliğin öncül kavramı, eşitlik yani evrenselci bir ilke olacaktır. Evrensel ne tek ve değişmez bir ilkeye, ne tek bir anlama, ne de tek mutlak bir niteliğe indirgenemediği zaman, yani hiçbir kültür, hiçbir kimlik tarafından tek başına belirlenemediği zaman, tikelin yaşam alanı olur (Laclau, 2003, s.11-13).

Bu açıklamalar ışığında Kürt siyasal hareketi evrensel bir ilke olarak demokrasi kavramına yaptığı vurguda HEP, DEP ve HADEP demokrasinin gerçekleşmesinin temel koşulunu Kürt kimliğinin tanınması yönündeki talepler oluştururken, demokrasi mücadelesi içindeki başka kimliklerin talepleri göz ardı edilmişlerdi. Bu durum, Kürt siyasal hareketinin hegemonya oluşturamaması anlamına gelmekteydi. Laclau bu durumu şu örnekle açıklamaktadır:

“Örneğin tüm etnik gruplar için kültürel özerklik hakkını savunmak, ancak evrensel gerekçelerle doğrulanabilecek bir iddiayı tartışmaya açmak demektir. Kendi adına tikellik iddiasında bulunabilmek için, o tikelliğe aşkın bir şeye başvurmak icap eder. Bir grup ne kadar fazla tikelse, bağrında faaliyet gösterdiği genel cemaatsel alanı kontrol gücü de o ölçüde azalacak ve iddialarının doğruluğunu, daha evrensel bir düzlemde gereçlendirme

zorunda kalacaktır” (Laclau, 2003(a), s.23). Laclau’ya göre yarışmacı bir ortamda kimlik mücadelesi veren bir grup eğer kimliğini o momentte, olduğu gibi savunmaya çalıştığı taktirde, hakim grupların dayattığı bir dışlama sistemi tarafından marjinalleşecektir (Laclau, 2003 (a), s.25).

Kürt siyasal hareketini yasal alanda temsil eden partilerin söylemi, 1990’lı yıllarda sadece Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik talepler üzerine inşa edilerek kendi tikelliklerine yönelik bir politika takip etmişlerdir. Tabii ki 1990’lı yıllardaki Türkiye’de siyaset alanında yaşanan gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda belki de bu partilerin söyleminin Kürt etnik kimliğine yönelik olmasının bir zorunluluk olduğunu söyleyebiliriz. HEP, DEP, HADEP ve DEHAP parlamenter sistem içerisinde kendilerini kabul ettirmeye yönelik olarak bir varoluş mücadelesi ile kendilerini sınırlandırmak zorunda kalmışlardı. Ancak 2000’li yıllarda, özellikle 1999 yılında Abdullah Öcalan’ın yakalanmasının ardından, Yasal Kürt siyasal hareketinin söyleminin değiştiği ve yeni bir hegemonya mücadelesi başlattığını söyleyebiliriz.

4.2.1.2. Kürt Siyasal Hareketinin Söylemine Eklemlenen Kimlikler

Kürt hareketinin söylemine eklediği kimliklerin DEHAP, DTP ve BDP’nin programlarında nasıl ele alındığına baktığımızda Kürt kimliği, kadın kimliği ve ekolojik kimlik konusu parti programlarında Ülkenin demokratikleşmesi için yapılması gerekenlerin başında ilk sıralarda yer almaktadır.

Partiler, Kürt sorununu bir demokrasi sorunu olarak görmekte, devletin demokratikleşmesi ile bu sorunun ortadan kalkacağını belirtmektedir. Devletin demokratikleşmesinde engel olarak görülen en temel sorun yukarıda da anlatıldığı gibi devletin çok kültürlü vatandaşlık anlayışına dayanmayan tek ulusu, tek kültürü, tek dili öne çıkaran milliyetçilik anlayışı görülmektedir. Bunun dışında Kürt sorununun çözümü için yapılması gerekenler; Kürtlerin kurucu üye olarak kabul edilmesi, yerleşim yerlerinin isimlerinin değiştirilmesi, Özel tim ve koruculuk uygulamalarına son verilmesi, yayla ve mera yasağının ve sınır ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması, Köye dönüşlerin sağlanması, Faili meçhul cinayetlerin araştırılması, Kürt kimliğinin anayasal olarak tanınmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması, Kürtçe eğitim ve Kürtçe radyo, televizyon ve diğer eserlerin yayınlanması önündeki engellerin kaldırılması olarak öngörülmüştür.

Kürt kimlik siyasetine yönelik olarak Kürtçenin eğitim ve öğretim dili olmasına yönelik olarak DTP dönemi ile birlikte kamuoyunda yoğun tartışmalar yaşandı. DTP’li belediyelerde “çok dilli belediye hizmetleri” adı altında bir takım uygulamalar görüldü. Diyarbakır’daki Sur Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş belediye hizmetlerinin Türkçenin yanı sıra Kürtçe, Ermenice ve Süryanice verilmesi uygulaması başlattı.

Kürt kimliğine yönelik talepler dışında DEHAP, DTP ve BDP'nin söylemine eklemlemediği kimlikler arasında ön sırada yer alanlar kadın kimliği ve ekolojik kimliktir. Kadın hareketleri ve çevre hareketleri DEHAP, DTP ve BDP tarafından günümüzde yaşanan sorunların en önemlileri olarak görülmekte ve demokratikleşme adına çözülmesi gereken sorunlarından başında gelmektedir. Bu anlamda DEHAP programında aslında daha önceki programlarda da görülen reel sosyalizmin eleştirisi devam etmiş ve önceki yüzyıla ait olan sınıfsal çelişkilerden ziyade yeni çelişkilerin ortaya çıktığını belirterek, kadın ve çevre konusunu bu yüzyılın önemli mücadele alanlarından biri olarak tarif etmiştir.

“...Geçtiğimiz yüzyılın zıt kutuplara ayrılan ve ara oluşumlara yer vermeyen siyaset anlayışı yerini farklılıklarla bir arada yaşamanın yollarını arayan bir yaklaşma bırakmıştır. Bu çağımızda çelişkilerin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Çelişkiler ortadan kalkmamıştır, ancak, bu çelişkilerin tüm ezilenlerin lehine aşılma olanakları daha gelişmiş bulunmaktadır” (DEHAP programı, s.9). DEHAP böylece sosyalist siyasetin temel çelişki olarak kabul ettiği, burjuva sınıfı ve işçi sınıfı, emek-sermaye ya da emperyalizm ve işbirlikçileri (burjuvazi, toprak ağaları) – tüm halklar arasındaki çelişkiler yerine üç temel çelişki⁸⁶ öngörülmiştir;

“Yeni yüzyıla karakterini veren üç temel çelişki bulunmaktadır. Dünya ölçeğinde zenginliklerin çoğunu her türlü baskı ve tahakküm aracını da kullanarak elinde bulunduran bir avuç egemen ile tüm insanlık arasındaki çelişki; Yeni Dünya Düzeni ve küresel kapitalizm ile doruk noktasına varan erkek egemen sistemin barındırdığı cins çelişkisi; Sınırsız hükmetme ve tüketim kültürünün yok olmayla karşı karşıya getirdiği doğa ile insan arasındaki çelişki” (DEHAP 2003 programı, s.9-10).

⁸⁶“Temel çelişki” kavramı Türkiye’de 1980 öncesi dönemde sosyalist partiler arasında ayrımı ortaya koyan önemli kavramlardan biriydi. 1960’lı yıllarda, sol içinde cereyan eden temel çelişki tartışması, sosyo-ekonomik yapıya ilişkin bir tartışmaydı. Türkiye’nin kapitalist bir ülke olduğunu söyleyen TİP taraftarı sosyalist devrimciler temel çelişkinin “burjuvazi ile proletarya” arasında olduğunu ileri sürmekteydi. Türkiye’nin yarı-sömürge yarı-feodal bir ülke olduğunu ileri sürenler ise temel çelişkiyi emperyalizm, işbirlikçi burjuvazi ve toprak ağaları ile Türkiye halkı arasındaki çelişki olarak alıyor ve önelerine bir Milli Demokratik Devrim aşaması koyuyordu. Bu tartışma, MDD’ciler lehine sonuçlanmış ve Türkiye solu 1960’ların sonunda neredeyse topyekün MDD’ci olmuştu. Ancak 1970’li yıllarda bu tartışma artık sosyo ekonomik yapıya değil, doğrudan doğruya siyasi yapıya, devrimin hangi düşmanları hedef almasına yönelik baş çelişki tartışmasına dönüştü. Mao Zedung taraftarı sosyalist gruplar arasında geçen tartışmada Aydınlık hareketinin temsil ettiği eğilim, 1970’lerin ortalarından itibaren baş çelişkinin milli çelişki olduğunu ileri sürdü. Buna göre, baş çelişki, Türkiye’yi sömürgeleştirmek isteyen iki süper devlet (ABD ve SSCB) ile tüm ulus arasındaydı. Dolayısıyla iki süper devlet baş düşman olarak hedefe konurken, Türkiye hakim sınıfları da dahil olmak üzere tüm “ulusal güçler” müttefik oluyordu. Diğer Maocu fraksiyonlar bu baş çelişki tespitine karşı çıkıyordu. Onlara göre, baş çelişki, ulusal çelişki değil, iç çelişkiydi. Yani emperyalizm ve işbirlikçileriyle Türkiye halkı arasındaki çelişki. Dolayısıyla bu fraksiyonlar, Türkiye hakim sınıflarıyla ittifak yapılmasına karşı çıkıyordu. PKK, 1995 yılındaki parti programında milli çelişkiyi baş çelişki olarak ortaya koymuştur: *“...Milli çelişki baş çelişki durumunda olup, diğer toplumsal çelişkilerin çözülmesinde tayin edicidir. Milli çelişki çözülmedikçe, diğer hiçbir toplumsal çelişki yalnız başına çözüme imkanına sahip değildir”* (PKK 1995 Parti Programı)

Temel çelişki olarak ilk sırada görülen *bir avuç egemen ile tüm insanlık* arasındaki çelişki, herhangi bir sınıfı ima etmeyecek şekilde son derece muğlak bir ifade ile belirtilmiştir. Bu ifade partinin herhangi bir sınıfı temsil etme iddiasını taşımadığını gösterdiği gibi sosyalist siyasetin temel vurguları olan burjuva sınıfı ya da işçi sınıfı gibi belirli bir sınıfa atfı yapılmamasına da önem verildiğinin göstergesidir. Bunun dışında temel çelişki olarak görülenler kadın erkek arasındaki çelişki ve doğa ile insan arasındaki çelişkidir. Bu anlamda kadın hareketleri ve ekolojik hareketler partinin önem verdiği politikalar arasındadır. Böylece Kürt hareketinin 2000’li yıllardan itibaren söyleminin temel taşları olarak daha sonraki partilerde de önem verilen bu politikalar DEHAP programı ile ilk kez vurgulanmıştır.

Gerek kadın hareketi gerekse ekolojik hareketler, yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan yeni mücadele biçimleridir. Partinin bu politikalara öncelik vermesi sol siyasette yaşanan paradigma dönüşümüne uygun olarak hareket ettiğinin en açık göstergelerinden biridir. Kadın ve çevre konusu DEHAP, DTP ve BDP’nin söyleminde Kürt kimliğine eklenmiştir.

4.2.1.2.1. Kadın Kimliği

Daha öncede belirtildiği gibi demokratikleşme açısından kadın konusu Kürt kimliğinden sonra ikinci sırayı almıştır.⁸⁷ DEHAP’tan önceki partilerin yani HEP, DEP, ve HADEP’in parti programı ve tüzükleri incelendiğinde kadın konusunda önemli bir gelişim seyrinden söz edilebilir.

HEP’in parti programında; *“işçilerin, işsizlerin, memurların, öğretmenlerin, demokrat, sosyal demokrat ve sosyalist aydınların, esnafın, zanaatkarın, baskıya maruz kalan halk kitlelerinin ve demokrasiden yana olan herkesin partisi”* olduğu belirtilirken, bu sıralamada kadınlara yer verilmemiştir. “Kadın hakları” sosyal politikalar ana başlığı altında ve beslenme, konut sorunu gibi konulardan sonra ele alınmıştır. Kadın haklarına ilişkin partinin görüşü, tek bir paragraf içinde ifade edilmiştir: *“Kadın-erkek eşitliğini yadsıyan ve kadını toplumsal yaşamdan dışlayan eğitim önlenecek, yasalardan, kadın-erkek eşitliğine aykırı kurallar ayıklanacak, kadının toplumsal yaşamın her alanında erkeklerle eşitliğini sağlayacak olan ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuksal önlemler alınacaktır”* (HEP Parti Programı, s.53). Kadın sorununa ilişkin herhangi bir saptama yapılmaksızın "kadın-erkek eşitliği"ni sağlamak için yapılması hedeflenenler sıralanmıştır. Takip eden bölüm ise “Ailenin Korunması”na ilişkin bölümdür;

⁸⁷Kürt hareketinde kadın kimliğinin oluşumu üzerine ayrıntılı bilgi için bkz: Çağlayan Handan, Analar, Yoldaşlar, tanrıçalar, iletişim Yayınları, 2007, İstanbul.

“Toplumun doğal ve temel birimi olan aile korunacaktır. Ailenin huzuru ve refahı, ana ve çocuk sağlığının korunması, aile bireyleri arasında ilişkilerin, kendilerini daha da geliştirecek niteliğe kavuşması için gerekli her türlü yardım yapılacaktır. Ana sağlığına, çocukların sağlık, bakım ve eğitimine en geniş olanaklı koruma yardım sağlanacaktır. İstekli eşlerin özgür ve tam oluru olmadan hiçbir evlilik bağı kurulmayacaktır” (HEP Parti Programı, s.53).

DEP Programında Kadın konusu ile ilgili madde, HADEP programına da hiç değişmeden geçmiştir. DEP ve HADEP'in Parti programlarında devletin ve toplumun demokratikleştirilmesi için yapılacakların sıralandığı bölümde; kadın-erkek eşitliği'nin sağlanması için yapılacaklara da yer verilmiştir;

“Kadın-erkek eşitliğini yadsıyan ve kadını toplumsal yaşamdan dışlayan eğitim önlenerek; yasalardan kadın-erkek eşitliğine aykırı tüm kurallar ayıklanacak; kadının toplumsal yaşamın her alanında erkeklerle eşitliğini sağlayacak olan ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuksal önlemler alınacaktır. Erkek ideolojisinin egemen olduğu toplumun yerleşik davranış kalıplarıyla değer yargılarını ve inançlarını değiştirecek eğitim çalışmalarına özel önem verilecektir. Toplumsal ve doğal bir görev olan analık kurumu güvence altına alınacaktır.”

HADEP'in programında, kadın politikası, sosyal politikalar bölümünden, demokratikleşme bölümüne alınmıştır. Konu başlıklarının sıralamasının aynı zamanda bir önem sıralaması olduğu da düşünülürse, ilkinde göre daha önem verilmeye başlandığı sonucu çıkartılabilir.

Asıl radikal değişimin ise HADEP'in 2000'de gerçekleştirdiği kongrede ortaya çıktığı belirtilmelidir. Bu kongre ile kadın ve gençlik kolları kendi yönetimlerini seçme hakkı bulunan özerk örgütler olarak tanınırken, daha da önemlisi, ek 4. madde ile "pozitif ayrımcılık" ilkesinin tüzüğe eklenmesi olmuştur. Pozitif ayrımcılık ilkesini düzenleyen maddeye göre HADEP'in; *“... karar ve yönetim organlarında kadınların emekleri ve katılım düzeyleri oranında yer almaları önündeki toplumsal engeller ortadan kaldırılana kadar pozitif destek sunulması gerekmektedir. Kadınların bütün yönetim ve karar organlarında 1/4 oranında temsil edilmesi gerekir. Bu oranın bulunmaması durumunda var olan sayı ile yetinilir. Bu kuralın uygulanmasına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yönetmelikle belirlenir.”*

Kadın kimliğine ilişkin en radikal değişiklik DEHAP'ın 2003 tarihli Kongresi ile değiştirdiği program ve tüzüğünde görülüyor. Daha öncede belirttiğimiz gibi kadın konusu DEHAP ile birlikte demokratikleşmenin koşulları içinde Kürt sorununun çözümünden sonra ikinci sırada yer almaktadır. DEHAP programında, giriş bölümünde, 'kadın özgürlüğü' partinin başlıca amaçları arasında sayılıyor:

“Devleti demokratikleştiren, siyaseti topluma yayan, insan hakları ve kadın özgürlüğüne, ekolojik dengenin korunmasına, hukukun üstünlüğüne ve sosyal adalete dayanan bir siyasal

yaklaşım, çağımızın temel yaklaşımını oluşturacaktır. Türkiye'nin de bu doğrultuda demokratik yeniden yapılanması bu program ışığında demokratik bir sol kitle partisi olan DEHAP'ın iktidarıyla sağlanacaktır.”(DEHAP 2003 parti programı, s.7)

DEHAP'ın yeni programına göre, 20.yüzyılda “*sistemin yarattığı eşitsizliklere karşı daha eşitlikçi bir toplum idealiyle ortaya çıkan reel sosyalist sistem çökmekten' kurtulamamış, buna karşın 'kapitalist uygarlık tıkanmış ve insanların sorunlarına çözüm üretmekte uzak' olup adalet, özgürlük ve eşitlik adına yeni bir çıkışın yaşanması zorunlu' hale gelmiştir” (DEHAP 2003 Parti programı, s.9). Bu yeni çıkışta kadınların önemli bir yeri olacaktır. Böylece, yeni yüzyılın çatışmalarına damgasını vuracak çelişkilerden biri olarak cins çelişkisi, programın bütün düzenlemelerine damgasını vuracaktır. İnsanların bugün boğuşmakta olduğu sorunların temel kaynağı kadınların tarihten dışlanmış olmalarıdır;*

“Tarihsel ve toplumsal bir sorun olarak cinsler arasındaki eşitsizlik, çağımızın temel sorunlarından birisidir. Bu sorun sadece kadınları etkilemekle kalmaz; 21. yüzyıla insanlığın ağır toplumsal, siyasal, ekolojik sorunlarını çözemediği girmiş olmalarının temelinde, diğer eşitsizliklerin beslendiği bu en eski eşitsizliğin aşılmamış olması bulunmaktadır. Erkek egemen toplumsal yapı varlığını hala sürdürmektedir Rekabet, eşitsizlik, sömürü ve şiddetin evrensel bir kültüre dönüşmesinin, çatışma ve çelişkilerin küresel düzeyde derinleşmesinin en önemli nedeni bu yapıdır. Kadınların yer almadığı, dışlandığı, susturulduğu bir tarihin ürünü olan bugünkü dünyamız, insanlığın sorunlarına çözüm üretememektedir. Toplumun yarısının yok sayıldığı bir eşitlik gerçek eşitlik değildir; kadınların farklılıklarıyla temsil edilmediği demokrasiler de eksik demokrasilerdir” (DEHAP 2003 Parti Programı, s.18-19) DEHAP cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkışını bir demokratlık gereği ya da öncekiler gibi bir sosyal politika konusu olarak değil, yukarıdaki “stratejik yaklaşım” a dayandırmış ve cins ayrımcılığını bir sistem sorunu olarak ele almıştır.

DEHAP'ın, DTP'nin ve BDP'nin kadın kimliği konusundaki görüşleri radikal feminist teoriye yakın durmaktadır. 1960 ve 70'lerde ortaya çıkan feminist hareket, ataerkilliğin etkisini sadece siyaset, kamusal hayat ve ekonomide değil, bütün sosyal kişisel ve cinsel varlık boyutlarında bulmaya çalışmıştı. Radikal feminizmin temel özelliği, cinsel baskının toplumun en temel özelliği olduğu ve diğer adaletsizlik biçimlerinin –sınıf istismarı, ırksal nefret vs.- ikinci derecede kaldığı inancıdır. Toplumsal cinsiyetin en derin sosyal uçurum ve siyasi açıdan en önemli konu olduğuna inanılır; bu konu örneğin, sosyal sınıf, ırk veya milletten daha önemlidir. Dolayısıyla radikal feministler, tıpkı sosyalistlerin “kapitalist” kelimesini ekonomik istismarın önemine dikkat çekmek için kullandıkları gibi, cinsel baskının temel rolünü vurgulamak için toplumun “ataerkil” olarak anlaşılması ve tarif edilmesini isterler. Böylece ataerkillik, toplumsal cinsiyete ilişkin sistematik, kurumsallaşmış

ve yaygın bir cinsiyet baskı sürecine işaret eder (Heywood, 2007, s.311-312). Bu doğrultuda partinin yapmayı görev olarak benimsediği uygulamaların başında pozitif ayrımcılık ilkesi geliyor:

“DEHAP, kadınların siyasal ve toplumsal yaşama katılımları önündeki engellerin aşılmasını zorunlu bir görev olarak görür. Kadınların karar alma ve uygulama süreçlerinde temsil edilmesini engelleyen koşullar ortadan kalkıncaya kadar pozitif ayrımcılık uygulanacaktır. Siyasi Partiler Yasasında bu doğrultuda düzenlemeye gidilecektir.” (DEHAP 2003 programı, s. 19) Ayrıca CEDAW'ın (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) gereklerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi, sığınma evleri, istihdama katılımda ve eğitimde fırsat eşitliği ilkeleri benimsenmiş, *"kadını ikincil, zayıf ve küçük gören geleneksel değer yargıları ile mücadele' edileceği, 'eşitlikçi bir kültürün gelişmesi'nin sağlanacağı, 'kadınlara kendi yaşamları üzerinde söz hakkı tanımayan küçük yaşta evlendirme, başlık parası, çok eşli evlilik, berdel gibi uygulamalara karşı her düzeyde mücadele”* edileceği de belirtilmiştir (DEHAP 2003 programı, s.20).

Programın sonraki bölümlerinde de kadın bakış açısının izleri görülebiliyor. Örneğin DEHAP *“... tek dil, tek kültür, tek cinsiyeti esas alan bir yurttaşlık anlayışı yerine farklılıkları tanıyan çok kültürlü bir anayasal yurttaşlık anlayışının daha demokratik ve kapsayıcı olacağına”* inandığını belirtmiştir (DEHAP, 2003 Parti Programı, s. 26). Kadınları da farklılıkları ile birlikte kapsamaya gereken bir yurttaşlık tanımı yapılmıştır. Laiklik ile ilgili bölümde ise *“Başörtüsü dolayısı ile kadınların eğitim ve çalışma haklarını kaybetmelerine son verileceği”* belirtiliyor (DEHAP 2003 Parti Programı, s. 36). Özellikle bu madde ile kadın kimliğine yönelik vurgunun araçsal değil stratejik bir vurgu olduğunu söyleyebiliriz. Aynı dönemde İslamcı söylemin türban sorunu çerçevesinde yürüttüğü hegemonya mücadelesinde başka talep ve kimliklerle girdiği eşdeğerlilik zinciri, kadın kimliğine yönelik talepleri sadece İslami yaşam biçimin benimsemiş kadınlarla sınırlandırması ile bozulmuştur. Ancak DEHAP'ta aynı zamanda İslamcı kesimdeki kadınların taleplerini de eklemlenmesi Kürt hareketinin hegemonya mücadelesini güçlü kılmıştır. Programın sosyal politikalar bölümünde; eğitimde cins ayrımcılığına son verileceği, kadınların sendikal katılımlarını artırıcı önlemler alınacağı gibi ibarelerin yanı sıra, fuhuş sektöründe çalışan kadınların sosyal güvenceye kavuşturulması gibi radikal söylemler de yer almaktadır.

DEHAP'ın aynı kongreyle yaptığı tüzük değişikliği de programla paralel özellikler gösteriyor. Öncekilerden ilk farklılık, partinin tanımında ortaya çıkıyor. DEHAP diğer partilere benzer özellikler ile birlikte, *“... toplumun demokratikleşmesini kadınların her alanda etkin katılımı ve özgürleşmesinde' gören bir parti olarak tanımlanmakta, amaçları arasında; ikinci sırada partinin "kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığı reddettiği' ve*

"kadınların, demokratik, eşitlikçi ve özgür bir toplumun yaratılması mücadelesinin temel öznelerinden olduğu ilkesinde hareket' ettiği belirtiliyor.

İlkeler bölümünde de HADEP'te 1/4 olarak öngörülmüş olan kadın kotası, yüzde 35 olarak yeniden düzenlenmiştir. Parti disiplin suçları arasında, üyelerin sadece partideki davranışları değil, özel alandaki davranışları da parti ilkeleri açısından mercek altına alınmıştır. Buna göre; "aile içi alan dahil olmak üzere kadınlara yönelik her türlü şiddet uygulamak ve tacizde bulunmak", " partiye üye olduktan sonra çok eşli evlilik yapmak" parti disiplin suçu sayılmaktadır.

Kadın konusuna DTP ve BDP'nin bakışı da DEHAP ile aynı çizgidedir. Hatta DTP döneminde getirilen eşbaşkanlık sistemi parti başkanlarından birinin kadın olması zorunluluğu getirilmiştir. Eşbaşkanlık sistemi BDP'de de aynı şekilde uygulanmıştır. Bunun yanı sıra sadece parti başkanlığı düzeyinde değil, partinin tüm yönetim organlarında ve belediyelerde de başkanlardan birinin kadın olduğu eşbaşkanlık sistemi uygulamaya geçilmiştir. Bunun yanı sıra parti yönetimlerindeki kadın kotası DTP ve BDP'de % 40'a çıkarılmıştır. BDP kadın istihdamına yönelik olarak diğer partilerden farklı olarak Kamu istihdamında % 50 kota uygulaması getirileceğini programına eklemiştir.

4.2.1.2.2. Ekoloji Hareketi

DEHAP, DTP ve BDP'nin söylemlerine eklemledikleri konulardan biri de ekoloji konusudur. Bu anlamda kadın konusu gibi stratejik bir önem verilen ve sistem sorunu olarak görülen çevre konusu ilk kez DEHAP programında ön plana çıkmış, bu durum daha sonra kurulan DTP ve BDP'de de devam etmiştir.

DEHAP'ın 2003 programında ekolojik toplum vurgusunun ön plana çıkmasında Abdullah Öcalan'ın, 2002 yılında ortaya attığı "demokratik ekolojik toplum paradigması" tezi önemli rol oynamıştır. Öcalan'ın 27 Kasım 2002 tarihli görüşme notunda bu konu ile ilgili olarak şunları belirtmiştir;

"Herkesin bir toplum tarifi vardır. İşte bazıları Kapitalist toplum diyor bazıları Sosyalist toplum diyor. Ben ise Demokratik Ekolojik Toplum diyorum. Toplumun iç ilişkilerinin demokrasiyle düzenlenmesinde, demokratik toplum; ekolojik toplumun anlamı ise doğa ile barış içinde yaşayan toplum demektir. Bence insan ve toplum doğayla uyumlu bir biçimde yaşamalı. Böylelikle toplum, devlete karşı devleti demokratikleşmek için çalışır. Diğer yandan da toplum doğayla uyum içinde yaşamını sürdürür" (Kapmaz, 2011, s.206).

Öcalan "Bir Halkı Savunmak" adlı kitabında da ayrıntılı olarak demokratik ekolojik toplum tezini açıklamıştır.

Önceki partilerde ekolojik denge vb. kavramlar kullanılmadan sadece bir çevre sorunu olarak Parti programlarının sonlarında yer alan konu, DEHAP, DTP ve BDP'nin programlarında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu konu "Devletin ve Toplumun Demokratikleşmesi" başlığı altında, Kürt sorununun çözümü ve kadın konusundan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi ekoloji konusu temel çelişki noktalarından biridir. Bu anlamda "Ekolojik Denge Demokratik Toplumla Sağlanacaktır" başlığı altında ele alınan konu, sadece çevre kirliliği ve onunla mücadele etme konuları ile sınırlı olmayıp, bir bilinç, sistem sorunu olarak görülmüş, insan doğa ilişkisinin yeniden tanımlanması gerekliliği ileri sürülmüştür;

"Demokratik bir toplum ve katılımcı bir siyasal yaşamın tamamlayıcı unsuru ekoloji bilincidir. Ekoloji bilinci, sadece çevre kirliliği ve onunla mücadele kapsamında sınırlanmaz; aksine toplumsal, kültürel ve siyasal boyutları da bulunan kapsamlı bir kavrayışı gerektirir. Demokratik toplumlar aynı zamanda ekolojik toplumlar olacaktır"

...İnsanlık tarihi, insanın doğayla kurduğu ilişkiyi topluma yansıtmasıyla şekillenmiştir. Doğaya salt bir araç olarak yaklaşmak insanın insanı araçsallaştırması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla insanların yeniden özgürlükçü, paylaşımcı demokratik temelde ilişki kurabilmesinde, insanın doğayla ilişkisinin yeniden tanımlanması da büyük bir önem taşımaktadır" (DEHAP 2003 Parti Programı, s.21). DEHAP Tüzüğünde, parti tanımında da ekolojik toplum vurgusu yapılmıştır.

"Demokratik Halk Partisi; özgürlükçü, eşitlikçi, emekten ve barıştan yana, çoğulcu, katılımcı; çok kültürlü toplumu ve yenileşmeyi savunan; evrensel değerlere sahip çıkan; her türlü ayrımcılığı ve ırkçılığı reddeden; toplumun demokratikleşmesini kadınların her alanda etkin katılımı ve özgürleşmesinde, ekolojik-demokratik toplumun yaratıcı dengesinde gören bir demokratik sol kitle partisidir" (DEHAP; 2003 Tüzüğü, mad.2).

Benzer ifadelerle DTP ve BDP'nin parti programlarında da ekolojik toplum Kürt hareketinin söylemine eklenmiştir. Çevrenin korunmasına yönelik olarak partilerin önerdikleri politikalar da şunlardır: çevreye zarar veren, kentlerdeki sağlıksız kentleşmeye, plansız sanayileşme ve yatırımlara izin vermemek, nükleer santral yapımına izin vermemek, Çevre Bakanlığının yetkileri ve mali gücünün arttırılması, Avrupa Birliği'nin çevre mevzuatının uygulanması, HES inşaatlarına son vermek ve hayvan türlerinin tükenmesine yol açan avcılığı kontrol altına almak, mayınlı alanların temizlenmesi ve ağaçlandırma çalışmalarını arttırmak, rüzgar ve güneş enerjisi gibi zararsız enerji kaynaklarının kullanımı, için ilköğretimden başlayarak Çevre bilincinin geliştirilmesi amaçlı derslere eğitim programlarında yer vermek.

4.2.1.2.3. Dini Kimlikler

Kürt hareketinin söylemine eklenen bir diğer konu dini kimliklerdir. DEHAP'ın programında “Demokratik ve çoğulcu bir toplum gereği olarak, DTP ve BDP’de de Özgürlük ve demokrasinin gereği olarak gerçek anlamda laikliğin uygulanması gerektiği, Cumhuriyetin laiklik anlayışının “tektipçi” ve “otoriter” olduğu vurgulanarak özgürlüğe ve demokrasiye karşıt olduğu belirtilmiştir.

“Türkiye’de, devletin laiklik konusundaki tutumu sürekli sorun olmuştur. İnanç ve vicadan özgürlüğünün sağlanmasında yetersiz kalınmış, tektipleştirici, otoriter laiklik anlayışı burada da kendisini göstermiştir. Din ve inanç grupları arasında tarafsız kalınmamış, diyanet devlet adına, tek bir inancın/mezhebin temsiline dayandırılmış ve böylelikle bireylerin ve toplulukların inanç ve ibadette özgür kılınması, inanç ve ibadetini dilediğince yerine getirmesi engellenmiştir” (DTP ve BDP Programları).

Bu anlamda devletin tüm dinler ve inanç grupları arasında tarafsız kalması, Din ve vicdan özgürlüğünün inanmama özgürlüğünü de kapsayacak şekilde güvenceye alınması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapısının tüm dinleri kapsayacak şekilde demokratikleşmesi ve tüm dinsel işlerin tümüyle inanç gruplarına bırakılmasından sonra kapatılması, Din derslerinin zorunlu olmaması, farklı din ve mezhep gruplarının ibadetlerinin serbest yapılması sağlanması ve eğitim kurumlarının da varlıklarını sürdürmelerinin engellenmemesi şeklindeki politikalarla laikliğin özgürlük ve demokrasinin geliştirilmesi yönünde uygulanması öngörülmüştür. Parti programlarında özeld Alevi kimliğine ayrı bir yer verilmesi Alevilerin Kemalist yurttaşlığın ötekisi olarak dışlanan bir kimlik olarak taleplerine daha duyarlı bir şekilde yaklaştığını göstermektedir. Türkiye’deki Alevi kimliğine sahip nüfusun bir kısmının da Kürt etnik kimliğine sahip olması nedeniyle de Kürt siyasal hareketi açısından önem taşımaktadır.

“Türkiye’de mezhepsel çeşitliliğin bir zenginlik olarak görülmesi yerine, tıpkı diğer farklılıklarda olduğu gibi Aleviliğe de bazen yok sayma, bazen de dışlama yaklaşımı sergilenmiştir. Milyonlarca alevi yurttaş, kimi zaman inançlarının gereklerini yerine getirebilecekleri cem evlerinin yetersizliğinin sıkıntısını yaşamış, sıkça da ön yargılı tutumlarla karşılaşmışlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılana kadar farklı mezheplerin varlığını da gözeten tarzda yeniden düzenlenecektir. Böylece Türkiye’de uzun süre “öteki” muamelesi gören alevi yurttaşların mağduriyetleri giderilecektir. Alevi yurttaşların da diğer yurttaşlar gibi ibadetlerini rahatça yerine getirebilmeleri için yeterli sayıda cem evinin inşa edilmesine kolaylık sağlayacaktır. Ders kitaplarından Alevilik mezhebi ile ilgili ön yargılı tutumlar içeren bölümlerin çıkarılması sağlayacaktır” (DEHAP Parti programı, s.36-37).

DEHAP Programında ayrıntılı şekilde yer alan Alevi kimliği DTP ve BDP programlarında sadece tek bir cümle olarak geçmiş, Ancak Alevi kimliğinin yanı sıra Ezidi ve Süryani-Asuri-Nasturi gibi özellikle Güneydoğu bölgesinde yaşamlarını sürdürmekte olan dini grupların talepleri de DTP ve BDP'nin programlarında yer almıştır. BDP'nin programına aynı zamanda Gayri müslim topluluk ve cemaatlerin de talepleri eklenmiştir.

“Alevi yurttaşların da diğer yurttaşlar gibi, ibadetlerini rahatça yerine getirebilmeleri için yeterli sayıda cem evinin inşa edilmesinin önündeki engeller kaldırılacaktır. Ezidi ve Süryani-Asuri-Nasturi gibi farklı inanç gruplarının kendilerini ifade etmelerinin önündeki engeller de kaldırılacak, her türlü ibadet ve eğitimlerine olanak sağlanacaktır” (DTP, BDP Parti programları)

“Gayri müslim topluluk ve cemaatlerin örgütlenme ve kendilerini geliştirme konusundaki tüm engeller ortadan kaldırılacak, gelişmeleri için her türlü destek sağlanacaktır” (BDP Program).

4.2.1.2.4. LGBT Kimliği

DEHAP, DTP ve BDP'nin söylemine eklenen bir diğer kimlik hareketi LGBT hareketi olmuştur. DEHAP programında sosyal haklar bölümünde en son sırada yer almak üzere “Cinsel Yönelimlerin Farklılığından Dolayı Ayrımcılığa Son verilmesi” başlığı altında bu konuya değinilmiştir;

“Kişilerin Cinsel yönelimleri dolayısıyla uğradıkları ayrımcılık, dışlama ve her türlü rencide edici uygulamaların kabul edilmesi mümkün değildir ve sona erdirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır. Anayasanın 10. Maddesine “cinsel yönelim” ibaresi de eklenecektir. Ayrımcılığa karşı bu değişikliğin hayata geçirilmesi için ayrımcılık içeren tüm yasal düzenlemeler kaldırılacaktır. Çalışma yaşamında eşcinsellere fuhuş yapmak dışında yol bırakmayan ön yargılı ve ayrımcı uygulamaların son bulması için çaba harcanacak, insan onuruna yaraşır bir yaşam kurmaları için istihdam olanaklarından yararlanmaları sağlanacaktır” (DEHAP 2003 Programı, s.66).

DTP ve BDP'nin parti programlarında ise LGBT hakkı Temel hak ve özgürlükler bölümünün altında aynı ifadelerle yer almış ve LGBT hakları insan hakları kapsamında değerlendirilmiştir;

“Cinsel Yönelimlerinden dolayı dışlanmalara ilişkin yasalarda var olan baskıcı ve ayrımcı hükümler kaldırılacak, buna dönük uygulamaların önüne geçilecektir”.

Kürt siyasal hareketinin Cumhuriyetin ulus devlet yapısının yurttaşlık anlayışı üzerinden yürüttüğü hegemonya mücadelesinde Kürt kimliği ve Alevi kimliği Türkiye'nin vatandaşlık anlayışının dışladığı kimlikler olarak, kadın kimliği, çevre hareketleri ve LGBT hareketi ise

farklılıkların tanınması ve farklılıklara saygıya yönelik yeni toplumsal hareketler paradigması altında dile getirilen talepler olarak söyleme eklemlenmiştir. Böylece tüm bu farklılıklarla bir eşdeğerlilik zinciri kurulmaya çalışılmıştır.

4.2.1.3. DTP ve BDP'nin Söyleminde Yerelleşme

Farklılıklar ve kimlikler üzerinden bir demokrasi anlayışını savunan yasal Kürt siyasal hareketinin hegemonya mücadelesi yürüttüğü bir diğer alan ulus devletin merkeziyetçi yapısı olmuştur. Ulus devletin tektipleştirici vatandaşlık anlayışının yanı sıra merkeziyetçi yapısı da tartışmaya açılmış, “merkeziyetçi”, “bürokratik”, “anti demokratik” yapısı nedeniyle demokrasinin gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüştür.

“Nüfusu yetmiş milyona ulaşmış Türkiye’de katı merkeziyetçi yönetim anlayışının terk edilmesi kaçınılmazdır. Katı merkezci devlet anlayışı ve bürokratik yönetim değişmeli, seçilmiş yerel yöneticilerin yetkisini arttıran bir yerel yönetim anlayışı geliştirilmelidir” (DEHAP program, s.34). DEHAP programı ile beraber yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusu Kürt siyasal hareketini söylemine girmiştir.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik söylemin dünya genelinde yaşanan tartışmalardan da beslendiğini söyleyebiliriz. Küreselleşme süreci ile birlikte, ulus devletin yeniden yapılandırılması konusunda öne çıkan en önemli olgulardan biri de yerelleşmedir. AB ve Dünya Bankası gibi kuruluşlardan gelen devlet reformu programlarıyla gündeme giren yerelleşme söylemiyle yerel yönetimler ulusal-merkezi yönetimin vesayetçi denetiminden kurtulmakta, yerel yönetimlere daha fazla kamu kaynaklarını kullanma, personel sistemini kurma, yerel hizmetleri ticari esaslara göre düzenleme yetkisi vermektedir. Büyük sermayenin küreselleştiği bu dönemde, ulus devletlerin yetkilerinin sınırlandığı bazı yetkilerin uluslararası kurumlara devredilirken, bazı yetkilerin yerel yönetimlere devredildiği görülmektedir. Bu süreci liberal söylem katılım, demokratikleşme, yurttaş katılımının artması gibi değerlere dayandırmaktadır. Bununla birlikte liberal söylemin tersine bu süreci uluslararası sermayenin dolaşımını, etkinliğini kolaylaştırmak amacıyla merkezi hükümetin müdahale alanını daraltıp daha kontrol edebileceği daha küçük ve zayıf siyasi yapılar olan yerel yönetimlerle muhatap olmak için uygun siyasi sistemler yaratma çabası olarak tanımlayan yaklaşımlar da vardır (Çiçek, 2010, s.81). Yerel Yönetimlerin güçlendirilmesi konusu aynı zamanda sol düşünce içinde merkezi devlet iktidarının karşıtı olarak devlet merkezli siyaset yerine toplum merkezli, devletsiz siyaseti koyan doğrudan demokrasi, özyönetim, otonomi, kantonculuk, federalizm gibi kavramlar bağlamında kullanılabilir. Bu anlamda Yasal Kürt siyasal hareketinin yerel yönetimler konusunu söylemine eklemlene biçimi hareketin hangi ideolojik referanslara dayandığı konusunda da bize önemli işaretler sunacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi DEHAP'ın programında, Devletin merkeziyetçi ve bürokratik yapısı nedeniyle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerekliliği belirtilmiştir. Bunun için yapılması gerekenler olarak sunulan politikalar genel anlamda Türkiye'de de 1980'lerden beri hükümetlerin gündeminde olan ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının da gereği olarak yapılması planlanan politikalarla uyumlu olmuştur. Yerel yönetimler konusundaki Yasal Kürt siyasal hareketinin söyleminde meydana gelen radikal dönüşüm DTP'nin programında ortaya çıkmıştır. DTP Programında sadece ulus-devlet değil, genel anlamda devlet anlayışına karşı radikal bir karşı duruş sergilenmiştir;

“...Tüm bu sorunların temelinde de hiyerarşik bir tarzda örgütlenen devletçi toplum sistemi yatmaktadır. Bir sistem ve kuruluş olarak devlet organizasyonunun demokrasiyle, eşitlikle ve özgürlükle bağdaşması objektif olarak bakıldığında görülebileceği gibi mümkün görülmemektedir. Zira, tarihsel akışı içerisinde, kurulduğundan bu yana bütün devletlerin esas olarak iki temel işlevi söz konusu olmuştur: bir baskı-otorite aracı olarak devlet, iki kamusal üretim ve güvenlik aracı olarak devlet. Oysa, insanlığın geldiği bu aşamada kamu yönetimi ve güvenlik sorunlarının artık baskı ve otorite olmaksızın da çözülebileceği yönündeki tartışmalar-sivil toplum, Özgür Yurttaş Meclisleri, demokratik konfederalizm-devletin bu yönlerinin eskisi kadar gerekli olmadığını açığa çıkarmaktadır. Tarihte ortaya çıkan bütün biçimlerinden anlaşılabilirliği gibi, bir kurum olarak devletin özü, otorite, hiyerarşi ve baskıdır. Devletin kullandığı araçlar şiddet araçlarıdır” (DTP Parti Programı, s.3).

DTP programında devlet, “baskı-otorite” ve “hiyerarşi” aracı olarak olumsuzlanmakta ve demokrasinin önündeki engel olarak görülmektedir. Partinin devlete yönelik yaptığı eleştirisinde temel aldığı görüşler Öcalan'ın devlet konusundaki görüşlerini yansıtmaktadır. Öcalan'ın Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine sunduğu savunma olan “Bir Halkı Savunmak” adlı metinde Öcalan tarihsel bir bakış ile doğa toplumundan bugünkü kapitalist devlete kadar geçen süreci anlatmıştır. Buna göre insanlık tarihi neolitik dönemdeki doğa toplum anlayışından sırasıyla hiyerarşik toplum, sınıf temeline dayalı devletçi toplum, Feodal devletçi toplum aşamalarından geçerek bugünkü kapitalist devlet ve toplum aşamasına ulaşmıştır. Neolitik döneme ait olan, insanların sınıfsız, baskı ve tahakkümün olmadığı, anaerkil yapının hakim olduğu toplum doğal toplum olarak görülmektedir. Doğal toplum yapısından hiyerarşik toplum yapısına geçiş ile birlikte baskı ve tahakkümü ortaya çıkmaya başladığı ve böylece devletlerin ortaya çıktığını ileri süren Öcalan, devlet toplumu dediği yapının günümüze kadar etkisini yitirmeden bir zorunluluk olarak devam ettiğini, devletin sahip olduğu işlevleri nedeniyle kendini vazgeçilmez kıldığını söylemektedir;

“...Devlet toplumunda daha başlangıçtan itibaren iki işlevin iç içe geçtiği görülmektedir: Birincisi baskı, otorite aracı olarak devlet; ikincisi, tüm siteyi besleyen kamusal üretim düzeni olarak devlet. Bu çifte niteliği devletin temel çelişkisi olarak insanları hep meşgul edecektir. Ne onunla olunur, ne olunmaz. Baskı, tahakküm aracı olarak tahammülü en güç kurumdur. Fakat kamusal güvenlik ve üretim aracı olarak vazgeçilmez bir araçtır. Burada temel sorun daha başlangıcından beri kamusal “toplumun ortak yararı” güvenlik ve üretimin baskı ve otoriteyi gerektirip gerektirmediğidir. Devlet olmadan toplumun ortak güvenlik ve üretimi mümkün değil mi? Mümkünse, o zaman zor aygıtı olarak devlete gerek yoktur. Sorunun can alıcı noktası burasıdır. Devlet adeta iyi bir yiyeceğin içine bir miktar uyuşturucu koyarak büyük çıkar aracına dönüştürülmüş bir kurum haline getirilmiştir”.

“...Baskı, zor aracı olarak devlet ne zorunlu bir ilerleme aracı, ne de zorunlu bir kötülüktür. Baştan beri bela, gereksiz, hiç zorunlu olmayan, giderek tam bir soyguncu çeteye dönüşen bir araçtır. Bu yönüyle devletin doğduğu ilk günden itibaren kesilip atılması, teşhir ve tecrit edilmesi gereken toplumsal bir ur olarak değerlendirilmesi en doğru tanımdır. Toplumun ortak güvenlik ve üretim aracı olarak değerlendirilmesi, klasik anlamda devlet denilmeyecek bir toplumsal araç olarak tanımlanması daha doğru bir yaklaşımdır.”(Öcalan, 2004, s.16).

Devlet görüşüne karşı duruş ile birlikte Öcalan demokrasinin de devlet toplumları ile gerçekleştiremeyeceğini, devlet yapılanmasının olmadığı doğal toplumların demokratik olacağını belirtmektedir. Burada devletin demokrasi ile bağdaşmayan tarafı devletin baskı ve zor aygıtları ile toplum üzerinde oluşturduğu tahakkümdür. Bu tahakkümün ortadan kalkmasıyla beraber gerçek demokrasinin yaşanacağını ileri sürmektedir.

“...Demokrasinin prototipini doğal toplumdaki yararlı hiyerarşide görmek mümkündür. Birikime ve mülkiyete dayanmayan topluluğun ortak güvenliğini, yönetimini sağlayan gerek ana kadın gerek yaşlı tecrübeli erkek son derece gerekli ve yararlı temel öğelerdir. Topluluğun bu öğelere gönüllü saygınlığı yüksektir. Fakat bu durum istismar edilip gönüllü bağımlılık otoriteye, yararlılık çıkara dönüşünce, toplum üzerinde her zaman gereksiz zor aygıtı ortaya çıkmaktadır. Zor aygıtının kendini ortak güvenlik ve kolektif üretim yöntemleriyle gizlemesi, tüm sömürücü ve baskıcı sistemlerin özünü teşkil etmektedir” (Öcalan, 2004, s.16-17).

Öcalan’ın görüşleri doğrultusunda, DTP, sivil toplum, özgür yurttaş meclisleri ve demokratik konfederalizm gibi demokrasi adına yürütülen tartışmaların devletin kamusal üretim ve güvenliği sağlamak adına baskı ve otorite araçları kullanma işlevinin gereksizliğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. “Özgür yurttaş meclisleri”, “demokratik konfederalizm” gibi kavramlarla, toplumsal ekoloji olarak adlandırılan görüşe bir göndermede bulunulmuştur.

Toplumsal ekoloji görüşü aslında partinin “devlet”, “kadın sorunu” ve “ekolojik sorunlara” ilişkin bakış açısının temelini oluşturmaktadır. Günümüzün önemli ekolojist düşünürlerinden biri olan Murray Bookchin tarafından geliştirilen bu düşünce, günümüzdeki ekolojik sorunların toplumsal ilişkilerden kaynaklandığı ilkesinden hareketle, tarihsel olarak insanın toplumsallaşma sürecinde hiyerarşi ve tahakkümü üretmiş olan kurumsal, ahlaki ve tinsel değişmelere odaklanır.⁸⁸ Bookchin’e göre dünyadaki yoğun ekolojik tahribatın ardında, insanın insan üzerindeki tahakkümünün insanın doğa üzerinde de hakimiyet kurma isteğine yol açtığı “tahakküm mirası” ve bu isteği tam anlamıyla gerçekliğe dönüştüren rekabetçi kapitalizm vardır. İnsan-toplum-doğa ilişkisi bağlamında ele aldığımızda, doğaya hükmetme düşüncesinin doğa ile toplumu birbirinin karşında konumlandıran zihniyetin ürünü olduğunu görürüz. Aslında liberal, muhafazakâr ve hatta Marksist düşüncenin paylaştığı bu kadim zihniyetin kaynağı doğanın “zorunluluk alanı” olarak algılanmış olmasıdır. Bu noktada doğanın “zorunluluk alanı” olarak kabul edildiği bu ortak düşünceye göre, insanın doğaya hükmetmesi ve onu tahakküm altına alması, insanın insan üzerinde tahakküm kurmasına neden olmuştur. O yüzden insanların, sınıflı toplumların ve Devletin doğayı tahakküm altına alması ve onu sömürmesi ile ancak insanlar özgürleşebileceklerdir. Oysa toplumsal ekolojiye göre doğa bir “özgürlük kaynağı/alanı” olarak kabul edilir. Özgürlük alanı olan doğa ile tahakküm mirası devamlı olarak çatışma içinde olmuş ve birbirlerini diyalektik olarak etkilemişlerdir. Tahakküm ilişkileri ilk olarak insanların birbirleriyle kurdukları toplumsal ilişkilerden kaynaklanmıştır. İnsanlar birbirlerini tahakküm altına alan kurumları ve ilişkileri yarattıktan sonra doğaya hükmetmeye onu tahakküm altına almaya başlamışlardır. Bu nedenle sorunun kaynağı toplumsal ilişkilerimizdedir ve çözüm yollarını da toplumsal ilişkilerimizde aramamız gerekmektedir.

“...Doğa üzerindeki tahakküm kavramının insanın insan üzerinde, hatta erkeğin kadın, yaşlıların gençler, bir etnik grubun diğeri, devletin toplum, bürokrasinin birey, bir sınıfın diğer sınıflar ve sömürgeci güçlerin sömürge halklar üzerindeki tahakkümünden kaynaklandığına inanıyorum. Benim düşünceme göre, sosyal ekoloji, özgürlük anlayışını sadece fabrikada değil, aile içinde de, sadece ekonomide değil, psişede de, sadece maddi yaşam koşullarında değil, ruhsal koşullarda da sürdürmelidir. Toplumdaki en moleküler ilişkileri, özellikle kadın ve erkek, yetişkinler ve çocuklar, beyazlar ve diğer etnik gruplar, heteroseksüeller ve eşcinseller –bu liste uzatılabilir- arasındaki ilişkileri değiştirmedikçe, toplum en sosyalist anlamda sınıfsız ve sömürsüz hâle gelse de, tahakküm varlığını

⁸⁸ Murray Bookchin’in görüşleri için bkz: Bookchin M., Özgürlüğün Ekolojisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994. Bookchin M., Ekolojik Bir Topluma Doğru, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996. Bookchin M., Toplumunu Yeniden Kurmak, 1999 (a). Kentsiz Kentleşme, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999 (b).

sürdürecektir” (Bookchin, 1996,s 76-77). “ ...Ekolojik bir toplum insanın insana tahakkümünü, ya da, aslolarak, tahakküm kavramının dayandığı toplum içi hiyerarşik yapıları radikal bir biçimde ortadan kaldırmadıkça, doğal dünyayı tahakküm altına alma “amacı”nın önüne geçemeyecektir” (Bookchin, 1999 (a), s.69).

İktidar-güç bir kişide, zümrede, partide ya da devlette toplanmayıp, yurttaşların elinde olmalıdır. O yüzden toplumsal ekoloji insanların yurttaşlar olarak kendi kendilerine kararlar alabilecek kadar yetkin oldukları inancını taşır. İktidarın hiçbir şekilde delege edilmemesi gerektiğini savunur. İktidarın merkezleşmesinin ve toplumun dışında ve ötesinde var olmasının ortadan kaldırılmasını ve özgürlükçü bir toplumda yurttaşlara eşit bir şekilde yayılmasını savunur. Bu açıdan temsili yerine siyasi ve toplumsal bir proje olarak doğrudan demokrasinin geliştirilmesini önerir. Toplumsal ekoloji tarihteki dönüm noktalarında yeniden görünür olan özgürlük mirasını temel alır. Tarihteki özgürlük mirası üzerinde şekillenen devrim ve kalkışmaların deneyimlerinin en iyi noktalarını bünyesinde taşıyıp onları aşmayı amaçlar. Anarşizm, Marksizm, devrimci sendikalizm gibi daha geniş bir deyimle sol-sosyalist akımları bu bağlamda ele alır ve inceler.

Bu noktada Parti programında devlet kavramını tamamen olumsuzlayan görüş ve bu görüşün esin kaynağı olan Öcalan’ın tahakküm aracı olan devleti tamamen reddeden görüş ile Bookchin’in iktidara ve tahakküm ilişkilerine yönelik görüşleri paralellik göstermektedir. Bunun yanı sıra Öcalan, doğal toplum olarak vurguladığı ve hiyerarşinin ve tahakkümün olmadığı toplumu ideal bir model olarak ortaya koymuş ve tarihsel gelişim içerisinde toplumun dönüşümü sürecinde doğal topluma özgü yapılanmalar ve mücadele araçlarının hiyerarşik ve tahakkümcü toplum yapısı ile çatışarak bugüne kadar geldiğini belirtmiştir. (Öcalan, 2004). Bookchin de doğayı bir özgürlük alanı olarak görerek tarihteki devrim ve isyanlar zamanında bu özgürlük mirasının görünür hale geldiğini belirtmektedir (Bookchin, 1994).

Programda geçen, Özgür Yurttaş Meclisleri ve demokratik konfederalizm kavramları da yine Bookchin’in toplumsal ekoloji görüşünün bir parçasıdır. Bookchin’in geliştirdiği komünalizm projesinin kavramlarından biri olan özgür yurttaş meclisleri doğrudan demokrasinin gerçekleşmesi için önerilen yapılardan biridir. Komünalizm projesi, bir bütün olarak toplumun ve toplulukların sıradan yurttaşlar tarafından yönetilmesini olanaklı kılacak, doğrudan demokrasi kurumlarının oluşturulması ve bunların yaygınlaştırılması projesidir.

Komünalizmin politikası olarak özgürlükçü belediyeçiliğin amacı, yok olmuş olan kamusal alanı yeniden canlandırıp yeni bir politik alana dönüştürmek ve pasif seçmenlerin ötesinde aktif yurttaşlar oluşturmaktır. Özgürlükçü belediyeçilik’ in önerdiği de, yurttaşların yüz yüze oluşturdukları kurumlar yoluyla -özellikle yurttaş meclisleri aracılığıyla-

yaşamlarının her düzeyinde söz sahibi olmaları, yaşamlarını kontrol edebilmeleri ve kendi kendilerini yönetmeleridir. Böylelikle Özgürlükçü belediyeçilik, aktif yurttaşlar tarafından oluşturulan mahalle ve kent meclis toplantılarında yurttaşların iktidarını kurumlaştırarak, radikal anlamda, politikanın köklerine geri döner, doğrudan demokrasiyi diriltir ve yayar. Komünalizme göre belediyeler “potansiyel” olarak özgürlükçü kurumlardır. Belediyeler doğrudan demokrasinin oluşması ve yayılması için yeni bir politik alan geliştirme potansiyeline sahiptir. Eğer belediyelerin demokratik ve politik potansiyellerini gerçekleştirmek istiyorsak, var olan büyük kentleri yerinden yönetilebilir ölçülere sahip yerel yönetimlere bölerek küçültmeliyiz. Bu noktada kentlerin yerinden yönetimi aslında hiçbir şekilde demokratikleştirmeden ayrılmaması gereken bir kavram olarak ortaya çıkar. Zira yerinden yönetimin potansiyel olarak devrimci karakterini oluşturan özellikle doğrudan demokrasinin kurumlaşması için gerekli koşulları yaratabilmesine olanak sağlamasıdır. Böylelikle belediyeler, yurttaş olarak her bireyin yüz yüze doğrudan etkileşerek kendi sorunlarını tartışıp, kararlar alabilecekleri yani “politikalar” üretebilecekleri mahalle ya da kent meclislerinin oluşturduğu politik alanlara dönüşür. Bu şekilde demokratikleşmiş belediyelerin birleşerek daha geniş kapsamlı konfederasyonlar oluşturmaları gerekir (Bookchin, 1999 (b), s. 361-379). Komünalizme göre yurttaş meclislerinin bir araya gelmesinden oluşacak konfederasyon olmadan oluşturulacak bir özgürlükçü belediyeçilik ciddi olarak eksik kalacaktır. Daha da önemlisi konfederasyon olmaksızın sadece bir belediyenin ya da kentin yerinden yönetimi çok kolay bir şekilde dar görüşlü, içe kapanık ve hatta milliyetçi düşüncelere zemin hazırlayabilecektir. O yüzden komünalizme görüşüne göre belediyelerin birleşerek konfederasyon oluşturmaları bir yandan belediyenin sınırlarını aşan sorunlarla uğraşırken işleri kolaylaştıracak; hem sosyal- ekonomik yaşamın daha çeşitli olanaklara sahip olmasının yolunu açabilecek; hem de dar görüşlü, içe kapanan toplulukların oluşmasının önüne geçebilecek bir zemin sağlamış olacaklardır. Bunun yanı sıra konfederal olarak birleşmiş meclisler ve belediyeler toplumun dışında ve ötesinde oluşmuş olan ulus-devlete ya da diğer iktidar odaklarına karşı da ayrı bir güç oluşturabileceklerdir (Bookchin, 1999 (b), s.286-360).

Bookchin’in toplumsal ekoloji görüşlerinin temelinde şekillenen konfederalizm düşüncesinden esinlenerek Öcalan DTP resmi olarak kurulmadan önce 2005 yılında “demokratik konfederalizm” düşüncesini ortaya koymuştur. Öcalan, demokratik konfederalizmin ilkelerini şu şekilde açıklamıştır;

1. Ortadoğu ve tüm dünya halkları için geçerlidir. Dolayısıyla evrenseldir. Milliyetçilik ve devletçilikten uzak durur, demokratik ulusçuluğa önem verir. AB sürecini bir sentez olarak algılar.

2. Devleti içermeyen demokratik ulus örgütlenmesidir. Azınlık, kültür, dil, din, cins vb. örgütlenmeyi esas alır.
3. Üç yasal durumu esas alır. Bu yasalar AB, üniter devlet ve Demokratik Konfederalizm yasalarıdır.
4. Toplumsal temelde etnik, dini, sınıfsal farklılıkları gözetken, ancak bir arada yaşatan sistemdir. Ekonomik, kültürel, sosyal, çevresel, mesleki vb. unsurların söylem tarzı, ifade biçimidir. Yüzlerce birimin biraradalığına ve örgütlülüğüne dayanır.
5. Piramit tarzı bir örgütlenme modeline dayanır. Asıl karar yetkisi köy, mahalle, şehir meclis ve delegelerindedir. Söz, karar ve tartışma topluluklarıdır. Tabandan ve halkın tercihleri ile gelen delegeler en üstte bir koordinasyon oluşturur. Delegeler bir yıl süreyle halkın memurları gibi çalışır.
6. Toplumsal cinsiyet baskılarına çok yönlü karşı durulmasını ve kadınların yaşadığı sorunların kadın özgürlük mücadelesiyle aşılmasını esas alır. Ekolojiye ve cinsiyet özgürlüğüne dayalı bir demokrasinin Kürt toplumunun olduğu her alanda örgütlenmesini ve her tür gerilik ve gericiliğe karşı bu temelde mücadele edilmesini öngörür. Bireysel hak ve özgürlükleri toplumsal demokrasinin gelişimiyle birleştirir.
7. Toplumsal sorunların zora ve şiddete başvurulmadan çözülmesini esas alır, yani barış politikasına dayanır. Ülkeye, halka ve özgürlüklere yönelen saldırılara ve hukukun çiğnenmesine karşı meşru savunma durumunda olur.
8. Kürdistan'da kendi kaderini tayin etme hakkını milliyetçi ve devletçi temelde gözetmez. Siyasi sınırları sorun yapmaz ancak sınırları da esas almaz. Kürtlerin demokrasilerini kurma hakkını tanıır. İran, Türkiye, Suriye ve Irak'ta oluşacak Kürt yapılanmaları bir araya gelerek federasyonları, federasyonlar da birleşerek üst konfederalizmi oluşturur. Üniter devletlerin Demokratik Konfederal Hukuku tanımaları halinde Demokratik Konfederal Hukuk da üniter hukuku tanıır.
9. Ortadoğu'da kapitalist ve emperyal güçlerin dayatmaları demokrasiyi geliştiremez, ancak demokrasiyi istismar edebilir. Tabandan gelişen demokratik seçeneği ancak demokratik Konfederalizm egemen kılabilir (5 Ocak 2005 görüşme notları ;Kapmaz, 2011, s. 312).

Uzun yıllar mücadelesini bağımsız bir devlet kurmak üzerinden yürüten Kürt siyasal hareketi için bağımsız bir devletten vazgeçiş aslında Kürt siyasal hareketi açısından radikal bir dönüşümü yansıtmaktadır. Öcalan'ın yakalanmasının ardından bağımsızlıktan vazgeçtiği ve Türkiye'nin üniter devlet yapısı içinde bir çözümden yana olduğunu söylemesi, hem PKK çevresinde hem de diğer Kürt grupları arasında büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Böylece Öcalan "demokratik cumhuriyet" tezi konusunda ikna etmesi gereken iki kesim, Türkiye devleti ile PKK ve Kürt partilerinin tabanını oluşturan Kürtler olmuştur. PKK'nın ve Kürt

partilerinin tabanını ikna etme konusunda ortaya konulan söylemsel strateji “bağımsızlıktan vazgeçiş” meşrulaştırmak adına “devlet” kavramının tartışılmaya açılması olmuştur. Diğer yandan konjonktürel olarak da ulus devlet kurmanın artık kolay olmadığı bir dönem yaşanmaktaydı.

Demokratik konfederalizm görüşünün ortaya çıktığı dönem Kürt sorunu açısından kritik bir öneme sahipti. Herşeyden önce 2004 yılında PKK içinde önemli bir kopuş yaşanmış, yönetici kadro içinde olan Osman Öcalan ve arkadaşları örgütten koparak yeni bir parti kurmuş ve Örgüt dağılma tehlikesi ile karşılaşmıştı. 2004 yılı sonlarında PKK 1999 yılında ilan ettiği ateşkesin sona erdiğini açıklamıştı. Bunun dışında ABD 2003 yılında Irak’ı işgal etmiş ve Kuzey Irak’ta da ABD desteği ile Barzani liderliğinde Özerk bir Kürt devletinin kurulması yönünde çalışmalar başlamıştı.⁸⁹ Öcalan Kuzey Irak’ta kurulacak bir ulus-devletin işbirlikçi olacağını ve kurulduktan sonra tabiatı gereği despotik bir hüviyete hizmet edeceğini ve feodal sınıfa hizmet edeceğini düşünüyordu (Kapmaz, 2011, s.310). Böylece demokratik konfederalizm düşüncesi ile Öcalan, Kürtler arasında Ortadoğu’da yaşanan liderlik yarışında Kuzey Irak’taki oluşuma alternatif bir yönetim sunarak stratejik bir hamle de yapmış oldu.

Öcalan tarafından ileri sürülen demokratik konfederalizm DTP parti programında sadece bir kavram olarak yer almış, ancak içeriği ile ilgili olarak herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Ancak Öcalan’ın bu görüşü çerçevesinde DTP 8 Kasım 2007 tarihinde ki 2. Olağanüstü Kongresinde kabul ettiği “Türkiye’nin Demokratikleşmesi ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Siyasi Tutum Belgesi” çerçevesinde “Demokratik Özerklik” projesini kamuoyuna sundu. 2010 yılında BDP tarafından da kabul edilen bu belge Cumhuriyetin ulus-devlet yapısına yönelik olarak sürdürülen hegemonya mücadelesi içinde merkezîyetçi yapıya

⁸⁹ Genel olarak ABD’nin Kürt sorununa yaklaşımı tarihsel koşullar ve bölgesel gelişmeler altında biçimlenmiştir. Saddam’ın devrilmesiyle birlikte Irak’ta ortaya çıkan dinamikler, Kürtlerin Araplar ve Şiiiler arasında bir denge unsuru olmasına, işgal gücünün en önemli müttefiki haline gelmesine ve Kuzey Irak’ın görece olarak ülkenin en istikrarlı bölgesine dönüşmesine yol açtı. ABD’nin de desteği ile Mesut Barzani 2005 yılında Kürdistan Bölgesel Yönetimi başkanı oldu. ABD, bu dönemde Kürtlere ihtiyaç duyduğu ve Irak’ta gevşek bir federasyon öngördüğü için Kürdistan Bölgesel Yönetimine verdiği desteği açıkça ortaya koydu. Ancak ABD’nin bu politikası Sünni Araplar ile Şiiiler arasında yaşanan iç savaş dolayısıyla değişmeye başladı. Kürdistan Özerk Bölgesinin Irak’tan kopması durumunda ülkenin geri kalan bölümünün Şii-Sünni olarak bölünmesi durumunda güneyde kurulacak Şii devletinin İran ile yakınlaşarak güç dengesini bozabileceği hesaplanmaktaydı. 2006 yılından sonra ABD Şiiileri ve Kürtleri de dikkate alan bir siyasete yöneldi. Bu durumda Kürtlerin Irak’tan kopma olasılığı gittikçe azalırken, ABD askerlerinin sayısı da azaltıldı. Bu durumda Irak’ta Kürdistan Bölgesel Yönetiminin federal düzen içinde varlığını güvenli şekilde sürdürmesi önem kazandı. Diğer bir deyişle, ABD askerlerinin çekilecek olması nedeniyle bu bölgenin güvenliği önem kazanmıştı. Bu anlamda Türkiye’nin önemi arttı. Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi için dünyaya önemli çıkış kapısı olan Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi önemliydi. Bu noktada ABD yönetimi PKK’yı gündeme getirmiştir. Türkiye’nin 2003’ten beri talep ettiği PKK’nın tasfiyesi süreci, Türkiye içinde Kürt sorununa ilişkin düzenlemelere gidilmesi ve Erbil yönetimi ile resmi temas kurulması karşılığında başladı. ABD’nin politikası PKK konusunda silahsız bir çözümde yanaydı. Çünkü böylece, Irak’ta hala ihtiyaç duyduğu Kürtler ile Türkiye arasında tercih yapma durumunda kalmayacaktı. Silahsız çözüm Türkiye’de yaşayan Kürtler için daha geniş siyasal haklar, reformlar, af ilanı gibi önlemler içermekteydi. 5 Kasım 2007 yılında Erdoğan’ın ABD ziyareti sonrasında Bush PKK’yı hem Türkiye, hem ABD hem de Irak’ın düşmanı olarak tanımladı (Oran, 2012, s.281-293).

karşı Türkiye'nin yerel yönetim yapısı üzerinde bir reform öngören somut politikalar sunmaktadır.

Demokratik Özerklik belgesinde, çözüm önerisi, Türkiye'nin siyasi ve idari yapısında reform ile Kürt sorununda çözüm modeli ve bölgenin ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm önerileri şeklinde iki alt başlığa ayrılmıştır. DTP'nin söylemsel stratejisi mevcut ulus devlet anlayışının ülkenin sorunlarını çözmeye yetersiz kaldığını ileri sürülerek bir anlamda Kemalist hegemonya zayıflatılmasına yönelik olmuştur. Bu anlamda Cumhuriyetin ulus devletin tektipleştirici vatandaşlık anlayışı ve merkeziyetçi yapısı tüm sorunların temeli olarak görülmektedir;

“Merkeziyetçi ulus devlet sistemi kültürel farklılıkları yok sayan sonuçlara yol açtığı gibi Türkiye’de yaşayan tüm toplumsal kesimlerin özgürlük, eşitlik talepleri ile sosyal ve ekonomik sorunlarını çözümsüz bırakan büyük dengesizlikleri ortaya çıkarmıştır”....Tekçi bir devlet yönetimi anlayışıyla toplumu da tektipleştirmeyi hedefleyen mevcut uygulamalar, toplumsal ihtiyaçlara cevap olmak bir yana, sorunların ve krizlerin de başlıca nedenidir. Katı merkeziyetçi ulus devlet olarak örgütlenen devletin siyasi ve idari mekanizmaları, Demokratik Cumhuriyetten daha ziyade oligarşik bir yapılanmaya denk düşmektedir”

Dünyada da ulus devlet yapılanmalarının artık dönüşüm geçirdiğine yönelik örnekler sunularak söylemlerinin evrensel yönünü vurgulamışlardır. Özellikle Türkiye'nin kuruluş yıllarında örnek olarak aldığı Fransa örneği de gösterilerek mevcut sistemin artık işlemeyeceği ortaya koyulmuştur;

“Etnik temele dayalı ulus devlet anlayışının en güçlü modeli olarak gösterilen Fransa’da bile köklü değişikliklerin yapılmaya devam edildiği, mevcut ulus devlet sistemiyle yürümenin artık imkansızlaştığının görülmesi üzerine ülkedeki farklı dil ve kültürlerin özgürce kendini ifade etmesi önündeki engeller kaldırılmış ve bu kültürler yasal güvenceyle koruma altına alınmıştır.”

Böylece artık Kürtlerin ulus devlet kurma taleplerinin olmadığı belirtilerek, doğrudan ve katılımcı bir demokrasi anlayışı çerçevesinde hem ülkenin siyasi ve idari yapısının dönüştürülmesi böylece Kürt sorununun da çözülebileceği ileri sürülmüştür. Bu anlamda talep edilen;

*“Her ulus için ayrı bir devlet talep etme gibi felsefik ve konjonktürel gerçeklikten uzak ve halkların birbirini boğazlamasına kadar gidebilecek bir süreci tetikleyecek siyaset anlayışı yerine, halkların demokratik birliğini esas alan, demokrasiyi genel bir meclise hapsedmeyen, halkın tartışma ve karar mekanizmalarına katılımını kolaylaştıran, toplumun temel bütün sorunlarını en iyi şekilde ve yerinde çözüme kavuşturacağı bir siyasi ve idari yapılanma modeli”*dir. Bu anlamda Demokratik Özerklik kavramı şu şekilde tanımlanmıştır:

“Kongremiz ÷lke bütönlüğü içinde halkın yerelde söz ve karar sahibi olmasını sağlayacak ve tüm farklılıkların kendini özgürce ifade edebileceği düzeyde özerklik kazanması temeline dayanan modelin çağdaş kavramlaştırılışını “demokratik özerklik” biçiminde tanımlamaktadır. Demokratik özyönetim anlamına gelen demokratik özerklik Demokratik Cumhuriyet’in içinin doldurulmasıdır.”

Demokratik Özerklik ise şöyle açıklanmıştır: Yereli güçlendirme, halkı söz ve karar sahibi kılma; demokratik katılımcılık ve tüm yerel birimlerde meclis sistemi, salt etnik ve toprak temelli özerklik anlayışı yerine kültürel farklılıkların özgürce ifade edildiği bölgesel ve yerel bir yapılanma, bayrak ve resmi dil tüm Türkiye ulusu için geçerli olmakla birlikte her bölge ve özerk birimin kendi renkleri ve sembolleri ile demokratik öz yönetimi oluşturması, sorunların çözümünü sadece devlet sistemini değiştirmekte aramayan, toplumun özyeterliliğini esas alan sistem.

Sadece Kürtleri ilgilendiren bir idari ve siyasi reformdan ziyade tüm Türkiye’yi kapsayan bir siyasi ve idari reform öngören Demokratik Özerklik modelinin Türkiye’nin idari yapısında reform yapılması hususunda öne sürdüğü somut öneriler şunlardır; Birbirleriyle yoğun bir şekilde sosyo-kültürel ve ekonomik ilişki içinde bulunan illeri kapsayacak şekilde Türkiye’nin 20-25 bölgeye ayrılması, her bölgede il genel meclislerine benzer bir şekilde iş başına gelen bölge meclislerinin oluşturulması, Dış işleri, maliye, savunma, emniyet ve adalet hizmetleri merkez aracılığıyla yürütülmesi, Bölge meclislerinin ise eğitim, sağlık, kültür, sosyal hizmetler, tarım, denizcilik, sanayi, imar, çevre, turizm, telekomünikasyon, sosyal güvenlik, kadın, gençlik, spor gibi hizmet alanlarından sorumlu olması, Bölge meclisleri nüfus ve gelişmişlik düzeyine göre her yıl merkezi hükümetin aktardığı bütçenin yanında yerel gelirden de pay alabilmesi, Bölge meclisinde görev yapacak “bölge temsilcileri” kendi başkanlarını ve yürütme kurulu üyelerini seçmesi, İllerdeki valilerin hem merkezi hükümetin hem de bölge yürütme kurulunun aldığı kararları uygulamakla görevli olması.

Böylece yapılacak olan idari reform ile Türkiye’nin mevcut merkezîyetçi idari yapısının yerine güçlü bir yerel yönetim anlayışının ikame edilmesi öngörölmüş ve *“Bu yapı federalizmi ya da etnisiteye dayalı özerkliği ifade etmez; merkezi yönetimle iller arasında kademelendirilmiş demokratik bir yeni idari takviyedir”* vurgusu ile üniter yapı içerisinde bir çözümün öngöröldüğü belirtilmiştir. Demokratik Özerklik belgesinde ele alınan konulardan biri de Parti programlarında da üzerinde önemle durulan vatandaşlık konusudur. Yine Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesi olarak görölen 1921 anayasasına atıf yapılarak, *“Türkiyelilik”* üst kimliği çerçevesinde bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının esas alınması, Yeni Anayasa’da *“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, bütün kültürlerin demokratik bir şekilde varlığını ve kendini ifade etmesini kabul eder”* hükmüne yer verilerek farklı kimlik ve

kültürlerin, kendi farklılıklarını anayasal güvence içerisinde koruyup geliştirebilmeleri, Türkçe resmi dil olmakla beraber, diğer dillerin kamusal alanda ve eğitim dili olarak kullanılabilmesi belirtilmiştir.

Belgede dikkati çeken bir diğer konu da bir yandan devlet yapılanmasında reformu öngörülürken, öte yandan da toplumun kendi örgütlenme sistemini kurmasının da gerekliliği öne sürülerek “özyeterlilik” çerçevesinde katılımcılığın esas alındığı radikal ve katılımcı bir demokrasinin önerilmesidir;

“Toplumun kendi öz ve sivil örgütlenmeleri ile birlikte ele alınması gereken “Demokratik Özerklik” uygulaması, özünde “az devlet” “çok toplum”, başka bir ifadeyle “az yasak” “çok özgürlük” anlayışının sistematize edilmiş modelidir. Bunun içindir ki, toplumun tüm sorunlarının çözümünün devletten beklenmediği, sivil ve bağımsız kurumlar aracılığıyla ile toplumun kendi sorunlarına çözümler geliştirdiği daha pratik, daha demokratik ve daha katılımcı bir sistemdir. Ekonomiden çevre sorunlarına, sağlıktan eğitime, kültür ve sanattan kadın özgürlüğüne kadar toplumsal yaşamın her alanında öz yeterliliği esas alan özerk birimler oluşmalıdır. Bunun anlamı toplumun, kendi demokratik özerklik sistemini, kendi iradesi ile inşa etmesidir. Kongremiz bir yandan devlet yapılanmasında reformu öngörürken öte yandan beklemeksizin toplumun kendi örgütlenme sistemini kurmasını kararlaştırmıştır.”

DTP/BDP'nin Demokratik Özerklik projesi, üç düzeyde mevcut ulus devlet anlayışına karşı hegemonya mücadelesi sürdürmektedir. Ulus devletin homojenleştirici vatandaşlık anlayışına karşı farklılıkların tanınmasına dayalı anayasal vatandaşlık anlayışı, merkezîyetçi yapıya karşı yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve temsili demokrasi yerine katılımcılığı ön plana çıkaran doğrudan demokrasinin ikame edilmesi. Daha önce de belirttiğimiz gibi küreselleşme süreci ile birlikte ön plana çıkan en önemli olgulardan biri yerelleşmedir. Özellikle neoliberal hegemonyanın etkin olduğu günümüzde küresel sermaye müdahaleci devletin karşısına yerellik, yerinden yönetim, yönetim gibi kavramlarla yerel yönetimlerin güçlendirilmesine sıcak bakarken, devlet merkezli siyaset yerine toplum merkezli siyaseti koyan sol düşünce de yerel yönetimleri güçlendirmeyi savunmaktadır. Bu açıdan bakınca DTP/BDP'nin ortaya koyduğu demokratik özerklik projesi, özyeterliliği temel alan ve yurttaşların aktif katılımını öngören bu anlamda temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasiyi öngören bir yerellik anlayışı sol bir bakışa sahiptir. Bölgede BDP'li belediyelerin olduğu illerde demokratik özerklik projesinin gereği olarak mahalle ve ilçe meclisleri, köy komünleri oluşturulmuştur ve bu meclisler yoluyla doğrudan doğruya halkın katılımı ile yerelde yaşanan sorunların o yerelde yaşayanlar tarafından çözülmesi sağlanmaktadır.

Ancak DTP/BDP'nin Demokratik Özerklik belgesinde bölgenin ekonomi-politiğine ilişkin sunduğu politikalar incelendiğinde söyleminde anti-kapitalist bir vurguya rastlanmamaktadır.

“Bölgenin Ekonomik ve Sosyal Sorunlarına Çözüm Önerileri” başlığı altında bölge ekonomisi değerlendirilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Bölgedeki yoksulluğun temel nedeni “Cumhuriyet tarihi boyunca uygulanan merkezîyetçi ekonomik politikalar ile çatışma ortamının yarattığı geri bırakılmışlık” olarak sunulmuştur. Bu anlamda, bölgedeki yoksulluk, işsizlik ve azgelişmişliğin ortadan kaldırılması için tarıma dayalı sanayi, hayvancılık, turizm ve emek yoğun sektörlerde kalkınmayı hedefleyen, bölgeye yönelik özel bir teşvik yasasının çıkarılmasının gerekliliği, Bölgede yatırımların artırılması için havaalanı ve otoyol yapımı gibi altyapı çalışmalarına önem verilmesi, AB’den temin edilecek fonların bölgeye aktarılması gerektiği, KOBİ’lerin yatırım teşvikleri ile desteklenmesi, Irak ve Kürdistan Federe Yönetimi ile ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiği, zorunlu göçün şehirler üzerindeki baskısının azaltılması amacıyla köye dönmek isteyenler için gerekli koşulların hazırlanması ve kırlarda kırsal kalkınma projelerinin hayata geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bölgedeki yoksulluk, işsizlik ve azgelişmişliğin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar herhangi bir kapitalist sistem eleştirisi ya da neoliberal politikaların yaratmış olduğu eşitsizliklere değinmeden, bölgede kapitalistleşme sürecini hızlandıracak ve bir sermaye sınıfı oluşmasına imkan verecek devletin teşvik yasalarına, yatırımlara, KOBİ’lere ve bölgesel ticari entegrasyona dönük politikalar önerilmiştir.

Bir yandan demokratik özerklik projesinin önerdiği özyeterliliğe sahip yerel yönetim birimlerinin kurulması, kırsal komün ve mahalle meclisi uygulamaları, belediye hizmetlerinde farklı kimliklerin tanınmasına yönelik olarak çok dilli belediyecilik uygulamaları gibi sol bir anlayışa yönelik uygulamalar yer alırken diğer yandan ise bölgenin kapitalistleşmesini hızlandıracak ekonomik ve sosyal politikaların önerilmesi yasal Kürt siyasal hareketinin söyleminde çelişkili bir durum yaratmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Ülkenin batısı ve doğusu arasındaki üretim süreçleri ve sınıf yapılanması arasındaki farklılıktır. Kürtlerin yoğun yaşadığı Doğu ve Güneydoğu illerine kapitalizmin diğer bölgelere göre daha geç girmesi, proleterleşmenin de diğer bölgelere kıyasla fazla olmamasına neden olmuştur. Bu durum bölgede sınıfsal bir dilin kurulamamasına neden olurken Kürt siyasal hareketi hegemonya mücadelesinde Kürt kimliği başta olmak üzere farklı kimliklerin tanınmasına ve yereli güçlendirerek kendi kendini yönetmeye yönelik politikalara ağırlık veren bir duruş sergilemiştir. Bu anlamda yasal Kürt siyasal hareketinin yerel seçimlerde kazandığı başarıyı da dikkate alırsak Bölgede önemli bir hegemonik güç oluşturmayı başardığını söyleyebiliriz.

4.2.1.4. DTP ve BDP’nin Söylemine Eklemlenen Sınıfsal Kimlik

DTP ve BDP, Kürt kimliği ile beraber başka kimliklerin taleplerini söylemlerine eklemleyerek kurdukları eşdeğerlilik zinciri ile kendi tikel taleplerini ve iddialarını daha rahat

dile getirme imkanına kavuşmuştur. Ancak eşdeğerlilik kurulan kimlikler ve talepler arasında sınıfsal kimliğin zayıf kalması, yasal Kürt siyasal hareketinin hegemonya mücadelesini zayıflatıcı bir etki yaratmıştır. Her ne kadar HEP'ten başlayarak BDP'ye kadar gelen tüm partiler parti programlarında “emekten yana” olduklarını dile getirmişler ve tüzüklerinde kendilerini “sol parti” olarak tanımlamış olsalar da sınıfsal söylem hep geri planda kalmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Kürtlerin Batıya göç etmesi sonucu ortaya çıkan yeni koşullar, sadece Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik söylemler ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik özellikle Bölgede yaşayan Kürtler için değer taşıyan politikalar yanında Batı'da yaşayan Kürtlerin taleplerinin de söyleme eklemlenmesi gerekliliğini doğurmuştur.

1960 ve 1970'lerden farklı olarak 1990'larda hızlanan Kürt göçünün arkasında ekonomik kaygılardan çok bölgedeki düşük yoğunluklu savaşın ortaya çıkardığı güvensizlik ortamı ve zorla yerinden edilme süreçleri bulunmaktadır. Zorunlu göç temel olarak bölgenin kırsalından gelen desteğin kesilmesi ve bölge coğrafyasının savaş koşullarınca yeniden düzenlenmesi amacıyla devlet tarafından uygulanan bir stratejiydi.⁹⁰ Zorunlu göçe maruz kalan veya “yerinden edilen nüfus” diye tabir edilen kategori, çatışma süresince devletin zorla boşalttığı köylerden ayrılanlardan, canından ve malından endişe ederek oturduğu yeri terk etmek zorunda kalanlara kadar uzanan geniş bir kesimi içine alır (Saraçoğlu, 2012, s. 88). Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü hazırladığı raporda, 1985-2005 arasında yaklaşık 950.000 ile 1.200.000 kişinin PKK ile devlet arasındaki çatışmadan etkilenen 14 şehirden “güvenlik” nedeniyle göç ettiğini tahmin eder. Aynı rapor çatışma bölgelerinden göç eden bu nüfusun yarısının batı illerinde yaşadığını tespit etmiştir⁹¹ (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006, s.61). Böylece batıya göç eden Kürtler neoliberal politikaların yıkıcı etkilerini en fazla hisseden kesimlerden biri olmuştur. Neoliberal politikaların gereği olarak esnek sermaye birikiminin, taşeronlaşma ağlarının, enformel ekonominin ve özelleştirme hamlelerinin hızla yükselişi ile birlikte batıya göç eden Kürtler enformelleşen üretim ve hizmet sektörlerinde iş güvence ve güvenliğinden yoksun bir biçimde istihdam edildi. Batıdaki şehirlere ve özellikle İstanbul ve İzmir gibi metropollere, Denizli, Manisa, İzmit, Tekirdağ gibi sanayi merkezlerine göç eden Kürtler, bu kentlerde çok düşük ücretlerle, güvencesiz koşulların yaygın olduğu iş kollarında çalışmaya başlamışlardır. Bugün batı

⁹⁰ Zorunlu göçün boyutlarının ve toplumsal etkileri üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Dilek Kurban, Deniz Yüksek vd. Zorunlu Göç ile yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın Yeniden İnşası, TESEV, İstanbul, 2006.; Jongerden Joost,

⁹¹ Bu çalışmada güvenlik nedeniyle yerinden edilmenin yaşandığı 14 il Hakkari, Şırnak, Mardin, Diyarbakır, Van, Batman, Siirt, Bitlis, Adıyaman, Elazığ, Bingöl, Muş, Ağrı ve Tunceli’dir. ile bu illerden yoğun olarak göç alan 10 il ise İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Manisa, Malatya, Bursa, Kocaeli ve Antalya olarak sıralanmıştır.

illerindeki inşaatlarda, konfeksiyon atölyelerinde, yazları tarlalarda çalışan işçilerin; sokaklardaki hamalların, seyyar satıcıların, temizliğe giden kadınların büyük bir kesimini Kürtler oluşturmakta, bu insanlar kayıtdışı ekonominin yükünü omuzlamaktadırlar. Zorunlu göç ile kentlere getirilen Kürtler, esnek sermaye birikiminin ihtiyaç duyacağı pazarlık gücünden yoksun, her işte çalışmaya hazır, mülksüzleşmiş işçi arzını büyük oranda artırmıştır (Yörük, 2009.) Kürt siyasal hareketinin tabanının önemli bir kısmı kent yoksullarından, mevsimlik işçilerden, genç işsizlerden, özellikle inşaat ve hizmet sektörlerinde esnek ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalan emekçi kesimden oluşmaktadır. Böylece Kürtler işçi sınıfının ücretler ve çalışma koşulları açısından en alt katmanlarında yer almaktadırlar. Bu anlamda Kürtlerin Batı bölgelerine yaptığı zorunlu göç dalgası Türkiye’de özellikle işçi sınıfının etnik kompozisyonunda önemli değişimler meydana getiren bir sürece neden olmuştur.⁹² Kürt siyasal hareketinin tabanındaki bu değişim, Kürtlerin tanınma talepleri dışında başka taleplerinin de olduğunu gündeme getirmiş ve bu durum Kürt hareketinin söylemine de yansımıştır. Bu değişimin ilk belirtisi BDP Parti programında “Emeğin Özgürlüğü ve Yaratıcılığı Esastır” şeklinde daha önceki parti programlarında yer almayan bir bölümün yer alması olmuştur. Bu bölümün, giriş kısmından sonra ilk sırada yer alan “Katılımcı, Demokratik ve Özgür Bir Türkiye İçin” başlığı altında yer alması BDP’nin konuya verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir;

“BDP, emekten ve emekçiden yana bir siyaset benimser. Emek gündelik hayatın, bütün üretimin motorudur. Toplumsal yaşamın gelişmesi için vazgeçilmez olan yaratıcılık, ancak emeğin özgürleşmesiyle ortaya çıkar. Çalışmak, insanın hem başkalarına muhtaç olmadan geçimini sağlamak için hem de yaratıcı potansiyelini gerçekleştirmek için sürdürdüğü bir faaliyettir. Bu faaliyetin insan onuruna yakışır bir şekilde gerçekleştirilebileceği bir ortamın yaratılması partimizin temel amaçları arasındadır. Bu amaca yönelik önlemlerin Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 1944 Philadelphia Bildirgesi’nde belirtilen “”emek meta değildir” ilkesi temelinde alınması özellikle önemlidir. Bu doğrultuda, bugün geçerli olan istihdam yaratmayan büyüme stratejisinin sorgulanmasını ve tam istihdam amacının ekonomik hedefler arasındaki önceliğini önemle gündeme getiriyoruz. Bunun yanı sıra, insanların tehlikeli ve sağlıksız koşullarda, iş güvencesinden ve sosyal güvenlik haklarından yoksun, insanca bir yaşam sürdürmeye yetecek ücretlerle çalıştırılmalarının, örgütlenme özgürlüğünün önündeki engellerin kabul edilmezliğini vurguluyoruz. Kadınların ve genç nüfusun ekonomik hayatın dışında kaldıkları bir toplum, hem ekonomik hem de sosyal açıdan

⁹² Kürtlerin proleterleşme süreci ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ferda Koç, “İşçi Sınıfı Hareketi, Yeniden Kardeşleşme Sürecinin Motoru Olabilir mi?,” Tekel Direnişiminin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi, der: Gökhan Bulut Notebene Yayınları, Ankara, 2010. Foti Benlisoy, “Emekçiler ve Kürtler ya da “İşçi Sınıfı Kürtleşti” mi?, Yenyol, Güz, 2011.

sakatlanmış bir toplumdur. İnsanların geçimlerini sağlamak için her ne koşulla olursa olsun emeklerini satmak zorunda oldukları bir ekonomik ortamda, eşit ve özgür bireylerden oluşan bir toplumun temel nitelikleriyle bağdaşmaz. Piyasa mantığının toplumsal ve insani amaçları yok sayacak şekilde hakimiyeti altına aldığı bir çalışma düzenini reddediyor, herkesin topluma eşit haklar temelinde katılabildiği adil bir toplumun ancak çalışma hayatının toplumsal ve insani amaçlar doğrultusunda düzenlenmesiyle mümkün olacağını savunuyoruz” (BDP Parti Programı, s.16).

Genel anlamda çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve istihdam artırıcı politikalara ağırlık verilmesi temelinde sistem içi öneriler sunulmuş olsa da programda böyle bir bölüme yer verilmesi BDP'nin diğer partilerden farklı olarak sınıf kimliğini de söylemine eklemek istediğini göstermesi açısından önemlidir. BDP, İnternetteki resmi blog sayfasında “BDP Kimin Partisidir” başlığı altında şunları söylemektedir;

“BDP Türkiye’deki Kürt sorununun çözümünü mümkün kılacak yegane siyasi partidir. Ancak BDP sadece Kürt sorunu ve demokratikleşme konularında söz söyleyen bir parti değildir. Zira, BDP Türkiye’deki emekçilerin, ezilenlerin, yoksulların, kadınların haklarını gerçekten savunacak, onların haklarını mecliste temsil edecek tek partidir. Bu açıdan, BDP için İstanbul’u özel bir konumu vardır. İstanbul dünyanın en büyük metropollerinden biri olmakla birlikte, dünyadaki en kalabalık emekçi nüfusa sahip, emekçilerin de en yoksul olduğu şehirlerden birisidir. İstanbul, bir eşitsizlikler şehridir. BDP, İstanbul’daki hem Kürtlerin, hem kadınların, hem de emekçilerin haklarını savunacaktır. BDP için emekçiler, yoksullar, Kürtler ve kadınlar ancak birlikte özgürleşebilir. Biz BDP olarak biliyoruz ki, 1990’larla beraber Bölge yaşanan savaş ile birlikte, milyonlarca Kürt zorunlu göç sonucu İstanbul’a gelmiştir. Bu insanların bir çoğu için kalacak yer, çalışacak iş bulmak, İstanbul’un eski göçmenlerine göre çok daha zor olmuştur. En ucuz işlerde çalışmıştır Kürtler, en güvencesiz işlerde, ilk onlar işten atılmıştır. Aynı şekilde, değişen ekonomi ile yoksul varoşları kadınları gittikçe daha fazla en ucuz işlerde, en kötü koşullarda çalışmaya başlamışlardır. Bugün, Kürtler ve kadınlar İstanbul’un emekçileri olmuşlardır. BDP, emekçilerin, kadınların ve Kürtlerin, İstanbul’un ezilenlerinin, İstanbul’un yoksullarının, İstanbul’un varoşlarının sesi olacaktır. BDP; mecliste, bu ülkenin gerçek sahiplerinin haklarını savunacaktır. AKP iktidarında zenginler daha da zenginleşirken, neden varoşlar daha da yoksullaşmıştır, bunun hesabını soracaktır. Halkımızı üç kuruş mercimeğe mahkum edenlere, üç kuruş kömür parası ile onu satın alabileceğini sananların karşısına çıkacaktır ve halkımızın taleplerini mecliste yükseltecektir. BDP, kentsel dönüşüm projelerinin mağduru olan varoşların sesi olacaktır. BDP, halkın, varoşların, ezilenlerin partisidir. BDP, senin partindir!”(www.BDP Blog.org, erişim tarihi, 11. 04. 2011).

BDP yukarıdaki alıntıda belirtildiği gibi, sadece Kürt kimliğini temsil eden bir parti olmadığını, “ezilenlerin” partisi olarak emekçilerin, yoksulların ve kadınların da partisi olduğunu belirtmektedir. Haziran 2011 seçimlerinin hemen öncesinde internete konan bu yazıda seçimlerde önemli oranda oy potansiyeli taşıyan İstanbul özelinde göç mağduru Kürtlere yapmış olduğu vurgu, BDP’nin artık sadece başta Kürtler olmak üzere farklı etnik ve kültürel kimliklerin tanınmasına yönelik taleplerin yanı sıra Batıda yaşayan Kürtlerin taleplerini de söylemine eklediğini göstermektedir. Özellikle BDP’nin, 2011 genel seçimleri ile beraber daha önce Kürt kimliğinin yanında diğer kimlikleri söylemine eklemeyerek kurduğu eşdeğerlilik zincirine sınıfsal kimliği de ekleyerek yeni bir moment oluşturmuştur. Bu durum Yasal Kürt siyasi hareketinin sol siyaset ile 1980 sonrası dönemden bugüne kadar gerçekleştiremediği eklemeyi mümkün kılacak bir zemin yaratmıştır.

Kürt hareketi sol ideoloji ile 1960’larda tanışmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin kapitalistleşme süreci ile birlikte köyden kente doğru önemli bir göç dalgası yaşanmış ve bu göç dalgasından Kürtler de önemli ölçüde etkilenmiştir. Kapitalistleşme süreci ile birlikte doğudan batıya göç, Kürtlerin hem kendi kimliklerinin farkındalığının artmasına neden olurken hem de kentlerde işçi sınıfına dahil olmuşlar ve kentlerdeki işçilerle birlikte özdeş ekonomik koşullara maruz kalmanın temel oluşturduğu sınıf bilincine ve kimliğine açık hale gelmişlerdir. Böylece Kürtlerin önemli bir kısmı Türkiye’deki sosyalist hareket ile birlikte hareket etmiştir.⁹³ Kürt hareketi bu dönemde Türkiye İşçi Partisi içinde parlamenter siyasette temsil imkanına kavuşmuştur. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından Türkiye sol hareketinden bağlarını koparak kendi örgütlenmesini oluşturan Kürt siyasi hareketi, yasal zeminden illegal zemine kaymış ve bu dönemde de Kürt hareketinin siyasi söylemini yine ağırlıklı olarak sol temalar oluşturmuştur. Kürt hareketinin bu yıllarda sol söylemi sürdürmelerinin başlıca nedeni marksizmin “kendi kaderini tayin hakkı”, “ezen-ezilen ulus milliyetçiliği”, “iç sömürge” tezlerinin Kürtlerin siyasi hareketlerini evrenselleştirmeleri adına önemli fırsatlar sunmuş olmalarıdır. Bu dönemde aynı zamanda komünizm ve ulusal kurtuluş kavramı birçok hareketin siyasi toplumsal hedefleri bağlamında birbiriyle örtüşmekteydi. Çin, Vietnam ve Küba gibi ülkelerde devlet iktidarını ele geçiren komünist partiler aynı zamanda ulusal kurtuluşa hizmet eden hareketlerdi. Vietnam, Cezayir, Küba, Angola, Namimbia, Mozambik ve birçok Latin Amerika ülkesinde devlet iktidarları için büyük tehlike yaratan ulusal kurtuluş programı çerçevesinde hareket eden gerilla hareketleri

⁹³ Bu süreçte Kürt siyasi hareketinin etkisinde kaldığı bir diğer olgu Irak’taki Barzani hareketi olmuş ve Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi gibi milliyetçi çizgide partiler de bu dönemde kurulmuştur. Bu konunun ayrıntıları için bkz. Bölüm 3

ortaya çıktı. Sovyetler Birliği de çevre ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerini Sovyetler Birliği politikalarının merkezi parçası olduğunu açıkladı. Söz konusu dönemde Sovyetler Birliği'nin çevre ve yarı çevre ülkelerdeki toplumsal hareketlere ve özellikle emperyalizme karşı oluşan ulusal kurtuluş hareketlerine verdiği destek, bu hareketlerin ortaya çıkması ve güçlenmesinde önemli etkenlerden biriydi. Kürt hareketi de çevre ülkelerde hakim olan bu sol anlayış ve pratiğinden esinlenerek söyleminin teorik çerçevesini Lenin ve Stalin'in ulusal soruna ilişkin görüşlerini esas alan "Kürdistan Sömürgeci" tezinden oluşturmuştur. Bu dönemde kurulan PKK da kendini çevre ve yarı çevre ülkelerde ortaya çıkan birçok gerilla hareketinin ideolojik söylemine benzer biçimde iki adımlı stratejiyi izleyen ve sınıfsız topluma ulaşmayı amaçlayan sosyalist bir ulusal kurtuluş hareketi olarak tanımlandı. Buna göre PKK;

"Bağımsız ve Birleşik bir Kürdistan'da Demokratik bir Halk Diktatörlüğü kurmak ve nihai olarak sınıfsız toplumu gerçekleştirmek amacındadır. PKK'nın önderlik ettiği Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi, sosyalist ülkeler, ulusal kurtuluş hareketleri ve işçi sınıfı hareketlerinin temel gücünü oluşturdukları dünya sosyalist devriminin ayrılmaz bir parçasıdır"(PKK, 1978).

Hem PKK'nın Kuruluş Bildirisinde hem de hareketin lideri Abdullah Öcalan'ın kaleme aldığı Kürdistan Devriminin Yolu adlı kitapta, Türkiye'nin Kürt bölgesindeki dolaşım, bölüşüm ve üretim ilişkileri Marksist bir perspektifle, Marksist kavramlar kullanılarak analiz edildi. Sınıf siyaseti, anti-emperyalist söylem ön plana çıkarıldı ve dünyadaki sosyalist kurtuluş hareketlerinin politik dili, Kürt Bölgesi'nin özneliği bağlamında yeniden üretildi. PKK'nın kuruluş bildirisinde, Türkiye'nin Kürt Bölgesi'nde, Kürt feodallerin Türk sömürgeciler ve ABD'li emperyalistler ile işbirliğine girerek kompradorlaştığı dile getirildi. Buna göre Türk kapitalizmi bölgede geniş bir Pazar oluşturmuş ve Kürt feodal-komprador kesimleri kendisine bağlayarak ve bu kesimlerin sermayelerini kendi yatırım alanına çekerek büyümelerini önlemişti. Toprakta makinelerin kullanılmaya başlanması ve feodal sömürü tarzı ile kapitalist sömürü tarzı birleşmiş ve bu dönüşümün sonucu olarak köylülük içinde mülksüzleşme, yoksullaşma ve yarı-proleterleşme başlarken, kırsalda zengin ve orta büyüklükte toprak kapitalistleri ortaya çıkmıştı. Toprakta koparılan işgücü ise kentlerde ucuz emek pazarlarını oluşturmuştu. 20. yüzyılın diğer ulusal kurtuluş hareketlerinin söylemlerine benzer biçimde, söz konusu dönemde "baş çelişki"nin "milli çelişki" olduğu tespitinde bulunuldu. Milli çelişki çözülmeden hiçbir sorunun çözülemeyeceği, ulusal ve sınıfsal baskının iç içe geçtiği ve gerçekleştirilecek devrimin ulusal ve sınıfsal baskıları yok etmeyi amaçladığı dile getirildi. PKK'nın gerçekleştireceği devrimin, işçi ve köylü ittifakına dayanacağı da ifade edildi. Böylece söylemini Marksist-Leninist bir kurguyla oluşturan PKK,

yukarıda ifade edilen amaçları gerçekleştirme iddiasıyla Türkiye sınırları içinde birçok silahlı eylem düzenledi.

PKK kurulduktan kısa bir süre sonra Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleşmişti. Darbenin ardından Kürt hareketini temsil eden tüm örgütler ve Türkiye solu büyük darbe almış, Türkiye siyaset alanından çekilmişlerdir. Bu örgütlerden içinden PKK 1980 sonrasında ayakta kalan ve Kürt siyasal hareketini örgütleyen tek örgüt olarak ayakta kalmıştır. PKK hareketinin yanında silahlı mücadeleden uzak olan Kürt aydın ve siyasetçileri siyasal mücadelelerini dönemin en etkin sol partilerinden biri olan Sosyal Demokrat Halkçı Parti içinde sürdürdüler. Bu anlamda çalışmanın ana konusu olan Yasal Kürt siyasal hareketini oluşturan partilerin tarihsel geçmişi sol siyasete dayanmaktadır. Ancak yasal Kürt siyasal hareketi sol siyaset ile ilişkisini sadece seçim dönemlerinde oluşturduğu geçici ittifaklarla sınırlandırmıştır. Ancak 2011 seçimlerinde BDP’nin milletvekili adayları arasında Ertuğrul Kürkçü, Süreyya Sırrı Önder, Levent Tüzel gibi Türkiye sol hareketinden gelen isimlerin yer alması ve ilerleyen süreçte bu isimlerin parti içinde ön plana çıkmaları sol siyasetle daha yakın temas kurma isteğinin bir işareti olarak okunabilir.

4.2.2. Halkların Demokratik Partisi’nin (HDP) Söylemi

12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimde Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu ile seçime katılarak 36 milletvekili ile TBMM’de temsil edilme imkanını kazanan BDP seçimden sonra yeni bir örgütlenme girişiminin içinde yer almıştır. BDP’nin de içinde yer aldığı “Emek Demokrasi ve Özgürlük” bloğunu oluşturan sosyalist partiler, seçim zamanı yaptıkları işbirliğini geliştirerek geniş bir muhalefeti örgütlemek üzere 2011 seçimlerinin ardından “Kongre Girişimi” adı altında çalışmalarına devam ettiler. 15-16 Ekim 2011 tarihinde yapılan ve sosyalist partiler, sendikalar, kadın, LGBT ve çevre hareketleri, başta Aleviler olmak üzere Anadolu’da yaşayan çeşitli dini azınlıkların temsilcilerinden oluşan, 81 ilden 820 delegenin katılımıyla düzenlenen kongreye Halkların Demokratik Kongresi (HDK) adı verildi. HDK, kurumlardan ve bireylerden oluşan bileşenlerinin toplumsal tabanlarına bakılmaksızın eşit temsile dayanan bir örgütlenme tarzı benimsemiş ve siyaseti tabana yaymak amacı ile mahalle, belde, kent meclislerinden oluşan bir örgütlenme anlayışı geliştirmiştir. HDK’nın bileşenleri, başta BDP olmak üzere, Demokrasi ve Özgürlük Hareketi (DÖH), Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DSİP), Emek Partisi (EMEP), Eşitlik ve Demokrasi Partisi (EDP) ve Yeşiller Partisi, Ezilenlerin Sosyalist Partisi (ESP), Köz, Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP), Sosyalist Dayanışma Platformu (SODAP), Türkiye Gerçeği, Sosyalist Yeniden Kuruluş Hareketi gibi genellikle sosyalist partilerden ve LGBT, çevre ve kadın hareketlerini temsil

eden sivil toplum örgütlerinden ve bireylerden oluşmaktadır.⁹⁴ 2012 yılında partileşme kararı alan Halkların Demokratik Kongresi Halkların Demokratik Partisi (HDP) adını aldı. BDP milletvekilleri Ertuğrul Kürkçü, Sebahat Tuncel, Sırrı Süreyya Önder ve Levent Tüzel BDP'den istifa ederek HDP'ye katılmış ve 27 Ekim 2013 tarihinde yapılan kongrede BDP milletvekilleri Ertuğrul Kürkçü ve Sebahat Tuncel HDP'nin eşbaşkanları olarak seçilmişlerdir. BDP, HDP'nin bileşenlerinden biri olsa da, HDP içindeki en örgütlü, en kurumsal ve tabanı en geniş örgüt BDP olduğu için bu durum kamuoyunda yeni bir Kürt partisi izlenimini yaratmıştır. 2014 yerel seçimlerinde BDP ile HDP ortak hareket etmiş, Güneydoğu ve Doğu Anadolu İllerinde yerel seçimlere BDP çatısı altında, diğer bölgelerde ise HDP çatısı altında seçimlere girilmiştir. Seçimlerden sonra Meclisteki BDP milletvekilleri HDP'ye geçmişlerdir. Bu durum BDP'nin feshedilerek HDP'ye geçileceği sonucunu doğuracağı şeklinde iddiaları kamuoyuna taşımıştır. BDP eş başkanı Selahattin Demirtaş 22 Nisan 2014 tarihinde yaptığı meclis grup toplantısında; *“Bizler seçilmişler olarak halklarımıza verdiğimiz sözün gereği olarak ortak mücadeleyle ortak vatan inşa etmenin kardeşçe adil yaşamın gereği olarak milletvekilleri olarak önümüzdeki haftadan itibaren HDP çatısı altında grup faaliyetlerini yürütme kararı aldık. Ezilenleri daha doğru bir temsille, ortak sesi haline getirmeyi hedefleyeceğiz. Bu karar BDP'yi feshedip HDP'ye geçiş olarak algılanmamalı. BDP, daha çok yerel sorunların, ekonomik, sosyal, eğitim, sağlık gibi sorunların çözümü için çaba harcayacak. Bu şekilde siyasi mücadelesine devam edecek. BDP'nin tümüyle HDP'ye katılımı, feshetmesi söz konusu olmayacak”* şeklindeki açıklaması ile konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Ancak son durumun ne olacağı konusunda belirsizlik devam etmektedir. Yaşanan bu belirsizliğe rağmen HDP'nin Yasal Kürt siyasal hareketinin yeni partisi olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle BDP ile beraber Kürt siyasal hareketi Kürt kimliğinin yanında diğer kimlikleri söylemine eklemleyerek kurduğu eşdeğerlilik zincirine sınıfsal kimliği de ekleyerek yeni bir moment oluşturmuştur. BDP'nin bu yeni mücadelesinin HDP ile somutlaştığını söyleyebiliriz. HDP bileşenlerinden olan Sosyalist Demokrasi Partisi'nin yöneticilerinden olan Günay Kubilay, Kongre Girişimi çalışmalarını

⁹⁴ HDK'nın bileşenleri şunlardır; Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Cam Seramik İş, Demokrasi ve Özgürlük Hareketi (DÖH), Demokratik Özgür Kadın Hareketi (DÖKH), Demokratik Pomak Hareketi, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi (DSİP), Disk Gıda İş, Emek Partisi (EMEP), Ezilenlerin Sosyalist Partisi (ESP), Filistin Halkıyla Dayanışa Derneği (FHDD), Gökkuşluğu Kadın Derneği, Hevi LGBTİ, İstanbul LGBT, İşçilerin Sesi, Kaldıraç, Kaos GL, Küresel Eylem Grubu (KEG), Limter İş, Marksist Tutum Munzur Koruma Kurulu Nor Zartonk,, Özgür Demokratik Alevi Hareketi, Partizan, Sosyalist Dayanışma Platformu (SODAP), Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP), Sosyalist Yeniden Kuruluş Partisi (SYKP), Tekstil Sen, Teori Politika, Toplum ve Kuram, Toplumsal Özgürlük Parti Girişimi (TÖPG), Tüm Köy Sen, Türkiye Gerçeği, Yeşiller ve Sol Gelecek (YSGP) (www.halklarindemokratikkongresi.net)

değerlendirdiği yazısında Kürt hareketinin batıda yaşayan Kürtlerin sorunları özelinde diğer ezilenlerin de taleplerini de söylemine eklememesi gerekliliğini şöyle ifade etmektedir;

“Kongre'nin programının temel karakteristik özelliği ezilen ulusun ulusal demokratik talepleri, bir başka deyişle Kürt hareketince, Kürt sorununun demokratik çözümüne dair ileri sürdüğü talepler ile batıda işçilerin, emekçilerin, ezilenlerin temel taleplerinin bir bileşkesi olmalıdır. Örneğin, Kürt sorunu ekseninde sıcak gelişmeler yaşandığı Kürt illerinde yaşayan Kürtler ile aynı zamanda batı metropollerinde Kürt kimliğinin ötesinde sınıfsal sorunlar yaşayan Kürt emekçilerine ve yoksullarına dair talepler farklılık arz eder. Dolayısıyla böyle bir program “iki parça”nın özgünlüklerini ve farklılıklarını eksen alarak hem “tek merkez”de birleştirmeyi, hem de her parçanın farklılıklarını ve özgünlüklerini eylemli biçimlerde ifade etmelerine imkan sağlayan bir demokratik siyaset tarzı düstur edinmelidir” (Kubilay, 2011).

HDP'nin hegemonya mücadelesinde söylemsel stratejisi, farklı kimliklerden gelen taleplerin bir eşdeğerlik zinciri oluşturulmasına çalışılmıştır. Bunun için toplum egemenler ve ezilenler, sömürülenler olarak iki karşıt kampa bölünmüştür.

“Türkiye'nin baskı ve sömürüye dayalı sistemi, egemenlerin iki ana siyasal akım tarafından sürekli olarak yeniden üretiliyor. Buna karşı mücadele eden tüm toplumsal direniş odakları ise baskı altında tutuluyor. Bu durumu değiştirmek için süregelen mücadeleleri ve birikimi birleştirecek yeni bir adım Partimiz ile atıyoruz. Her dilden her inançtan ve kültürden Türkiye halkları, mevcut sistemin ömrünü uzatmak için birbiriyle yarışmakta olan iki akımın politikalarına karşı güçlü bir alternatif oluşturuyor. Halkımız, egemenlerin dayattığı neoliberal ve anti demokratik düzen içinde, Türk-İslam sentezci veya ulusalcı anlayışları tercih etmek zorunda değildir” (HDP Parti Programı) Buna göre egemenler, Türk-İslam sentezci ve ulusalcı anlayışa sahip olanlar olarak belirtilmiştir. Egemenlerin dayattığı neoliberal ve anti demokratik düzen tarafından talepleri doyurulmamış olan toplumun geri kalanı ise ezilenler ve sömürülenlerdir;

“Parti, tüm ezilenlerin ve sömürülenlerin; dışlanan ve yok sayılan bütün halkların ve inanç topluluklarının, kadınların, işçilerin, emekçilerin, köylülerin, gençlerin, işsizlerin, emeklilerin, engellilerin, LGBT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans) bireylerin, göçmenlerin, yaşam alanları tahrip edilenlerin; aydın, yazar, sanatçı ve bilim insanları ile bütün bu kesimlerle birlikte mücadele yürüten güçlerin her türden baskı, sömürü ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve insan onuruna yaraşır bir yaşam kurmak üzere bir araya geldiği, demokratik halk iktidarını hedefleyen bir siyasi partidir” (HDP Tüzük)

“Partimiz, tüm demokratik muhalefet güçlerinin mücadele alanlarını, ortak mücadele alanı olarak görür ve buradan güç alır. Ezilenlerin ve sömürülenlerin: işçilerin, emekçilerin, yoksulların, farklı ulus, dil, kültür ve inançlardan tüm halkların, göçmenlerin, mültecilerin,

kadınların, köylülerin, gençlerin, emeklilerin, engellilerin, LGBT bireylerin, küçük esnafın, dışlanan ve yok sayılan bütün halkların ve inanç topluluklarının yaşam alanları tahrip edilenlerin bulunduğu ortak mücadele partisidir” (HDP Parti Programı).

Bu anlamda HDP'nin programını incelediğimizde öne çıkan en önemli özellik Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik talebin, çok farklı talepler arasından biri olarak, programın geneline hakim olmamasıdır. Kürt kimliğinin yanı sıra çok farklı talep ve kimlikler HDP'nin söylemine eklenmiştir. Kürt hareketinin talepleri de söyleme eklenen taleplerden biridir. “Kürt sorununda barış, eşitlik ve demokratik çözüm için mücadele” başlığı altında HDP'nin Kürt sorununa yönelik olarak talep ettikleri ise tüm kimliklerin farklılıklarıyla varlığını koruduğu bir yurttaşlık hukukunun ve Kürtlerin “demokratik özerklik” kararının yaşama geçirilmesidir;

“Partimiz tüm kimliklerin farklılıklarıyla hiçbir baskı ve ayrımcı uygulamaya maruz kalmadan varlığını korumasını ve geliştirmesini savunur. Eşit ve özgür yurttaşlık hukuku içerisinde yaşama hakkına sahip olduklarını temel ilke olarak kabul eder. Türkiye gibi çok kimlikli, çok kültürlü ve çok inançlı bir ülkede, tekçi anlayışın ortadan kaldırılmasını halklarımızın geleceği için, eşit, özgür, barış içinde gönüllü bir arada yaşam için gerekli ve zorunlu görür”... “Emekçilerin ve halkların eşit ve özgür yaşadığı bir Cumhuriyete ulaşmaları için Kürt halkının demokratik özerklik kararını, Kürt sorununun çözümünde önemli bir girişim olarak değerlendiren Partimiz, Türkiye'nin demokratikleşmesinde ve halkların özgür ve gönüllü birliğinde önemli rol oynayacağı gerçeğinden hareketle demokratik özerkliğin yaşam bulması için mücadele eder” (HDP Parti Programı).

Kürt hareketinin taleplerinden sonra Partinin önem verdiği diğer konu emek konusu olmuştur. “Emeğin haklarının kazanılması için mücadele” başlığı altında ele alınan konular kapitalizmin karşısında güçsüz duruma düşen işçi ve emekçi sınıfının çalışma koşullarının düzeltilmesine yönelik olarak çalışma süresinin kısıtlanması, asgari ücretin yoksulluk sınırının üstünde olması, kadınların ev içi emeğinin değer kabul edilmesi ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, göçmenler, mülteciler ve mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşullarının düzeltilmesi, İş Yasası, Sendikalar Yasası ile Toplu Sözleşme ve Grev yasası ve çalışma yaşamına dair tüm yasaların yeniden düzenlenmesi, örgütlenme özgürlüğü önündeki tüm engellerin kaldırılması ve lokavtın yasaklanması gibi sistem içi politikalara yer verilmiştir.

Parti programında yer alan bir diğer toplumsal talepler “Halklara ve inançlara eşitlik ve özgürlük için mücadele” başlığı altında yer verilen, Türkiye'nin tekçi, inkarcı ve Türk-İslam sentezine dayalı yurttaşlık anlayışının dışlananları olarak görülen Aleviler, Hristiyanlar, Museviler, Ezidiler gibi farklı inanç grubundan halkların talepleridir. Bunun için Diyanet

İşlerinin kaldırılması, Zorunlu din derslerinin kaldırılması, başta Aleviler olmak üzere, farklı inanç gruplarının ibadet yerlerine eşit muamele edilmesi vb. politikalar önerilmiştir.

HDP Parti organlarında da dini kimlikleri temsil eden kişilere yer verilmiştir. Ermeni yazar Mıgırdıç Margosyan, Alevi kesimi temsilen Müslüm Doğan parti meclisinde yer alırken Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Başkanı Ercan Geçmez ile Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği Başkanı Ali Kenanoğlu Danışma Kurulunda yer almışlardır (*Radikal*, 29 Ekim 2013).

HDP programında Sünni Müslümanların taleplerine de yer verilmiştir. DTP ve BDP'nin parti programlarında da olduğu gibi Sünni Müslümanların talepleri, Türkiye'deki laiklik anlayışının eleştirisine dayalı olarak kamusal alanda başörtüsünün kullanımının serbest bırakılması ve inanç ve ibadet özgürlüğünün sağlanması yönünde temel hak ve özgürlükler kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak HDP'nin programında diğer programlardan farklı olarak AKP iktidarına muhalefet eden İslami kesimin mücadelelerine de yakın olduklarını vurgulamış olmalarıdır.

“İslamiyetin sermaye düzeninin payandası yapılmasına ve siyasete alet edilmesine karşı çıkan Müslümanlar ile Türk-İslam sentezine, ırkçı ve şoven ideolojiye karşı tutum alan Türk ulusundan ve Sünni inançtan halkımızın ezilen halkların yanında yer almasına değer veren Partimiz, birleşik mücadeleyi geliştirmek ve güçlendirmek için gerekli çabayı gösterir” (HDP Parti Programı)

HDP'nin söylemine İslami kimliği eklememesinin nedeni karşı hegemonya mücadelesi yürüttüğü kesimin artık sadece Kemalist devlet geleneği değil, siyasal islamı neoliberal politikalarla küresel sermaye ile bütünleştiren AKP iktidarı da olmasıdır. 2002 yılından itibaren iktidarda olan AKP Kürt siyasal hareketinin bölgedeki en büyük rakibidir. Bugün Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki belediyeler BDP ve AKP'li belediyelerden oluşmaktadır. AKP'nin bölgedeki başarısında rol oynayan en önemli etkenlerden biri, Kürt kimliğinin önemli bir unsuru olan Sünni İslam anlayışından beslenen bir gelenek olarak “müslüman kardeşliği” söyleminin Kürtler arasında karşılık bulmasıdır. AKP Kürtler nezdindeki bu pozisyonunu Kürt sorununun çözümüne yönelik olarak daha çok AB'nin reform paketlerinden kaynaklanan Kürt kimliğinin bireysel ve kültürel alanda tanınmasına yönelik siyaset anlayışı ve 2009 yılında başlayıp kesintilerle bugüne kadar gelen ve bugün PKK'nın silah bırakması ile sonuçlanan ancak halen devam eden çözüm sürecinin getirmiş olduğu rahatlama ortamı ile korumaktadır. Laik ve sosyalist bir damardan beslenen Kürt siyasal hareketinin ise AKP tabanını oluşturan bu sünni müslüman kesim ile bağ kurması her zaman sorunlu olmuştur. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi zorunlu göç sonucu Kürt siyasal hareketinin tabanı önemli bir dönüşüm geçirmiş ve artık Kürt sorunu lokal bir sorun olmaktan çıkarak tüm Türkiye'nin sorunu haline gelmiştir. AKP iktidarı döneminde bütün

yoğunluğu ile devam ettirilen neoliberal politikalarından da en çok etkilenen kesimlerden biri de zorunlu göç sonucu Batıya göç eden Kürtler olmuştur. Bu durum Kürt siyasal hareketinin Batı'da AKP iktidarına karşı bir hegemonik siyaset yürütebilmesine olanak sağlayan önemli bir momenttir. Bu anlamda aslında 2011 yılından itibaren BDP tarafından bölgede başlatılan ve Sivil Cuma namazları ile sembolleşen İslam konusundaki yeni bir siyaset inşa etme girişimleri AKP'ye yönelik bir hareket olarak okunabilir. HDP ile birlikte bu girişimin somutlaştırılarak parti programında da yer alması Kürt siyasal hareketinin konuya verdiği önemi göstermektedir. HDP programında “ezilen halkların yanında yer alan” müslümanlar olarak vurgulanan kesim, AKP'nin, milliyetçilik ve neoliberalizm ile iç içe geçmiş ve “muktedirin dini” olarak İslam anlayışına karşı olan ve sosyal ve ekonomik adalet ve eşitsizliklere odaklanan bir İslam anlayışını ön plana çıkaran kesimi işaret etmektedir. Nitekim HDP yönetiminde yer alan Hüda Kaya kişisel olarak bu kesimi temsil eden bir siyasi duruşa sahiptir. Yine son yıllarda 2013 yılındaki 1 Mayıs kutlamalarında Taksim'de eylem yaparak kamuoyuna kendini tanıtan antikapitalist Müslümanlar⁹⁵ grubu gibi AKP iktidarının İslam anlayışına eleştirel bir tutum alan İslami grupların Kürt hareketi ile ortak mücadele alanları oluşturma çabaları dikkate değer bir özellik taşımaktadır.⁹⁶

HDP programında yer alan bir diğer kimlik kadın kimliği olmuştur. Daha önceki partilerde de yer alan kadın hareketinin talepleri “özgürlük ve eşitlik” mücadelesi içinde değerlendirilmektedir. Önceki parti programlarında olduğu gibi kadın sorununu sistem sorunu olarak ele almakta ve erkek egemen sistemin bir sonucu olarak kadınların toplumsal açıdan maruz kaldığı her türlü ezilme ve sömürü biçimlerine karşı kadınların özgürleşme mücadelesini destekleyeceklerini belirtmektedirler. Bu anlamda önem verilen konular kadınların emeğinin sömürülmesini önlemek üzere ücretli veya ev içi karşılıksız emek karşılığında çalışan kadınların sigorta ve örgütlenme sorunlarının çözümü, pozitif ayrımcılık ilkesinin partilerin tüm kurul ve çalışma alanlarında uygulanması ve kadına yönelik devlet ve erkek şiddetine karşı mücadele edilmesi olarak öne sürülmüştür.

LGBT hareketi de yine HDP programında yer almıştır. Ancak diğer partilerden farklı olarak daha radikal bir söylem ile LGBT hareketi Kürt siyasal hareketinin söylemine eklenmiştir;

“Partimiz, heteroseksizmi bir tür ırkçılık olarak görür. Lezbiyen, gay, biseksüel ve transseksüellerin (LGBT) maruz kaldıkları homofobi ve transfobi temelli ayrımcılığa ve

⁹⁵Antikapitalist Müslümanlarla ilgili bir değerlendirme için bkz. Şengül S., “Teoloji ile Antropoloji Arasında Antikapitalist Müslümanlar”, Toplum ve Bilim, 129, 2014, s.195-222. Sol İlahiyat ile ilgili olarak ayrıntılı bir çalışma için Bkz: Özdoğan, Akkoç, 2013.

⁹⁶Antikapitalist Müslümanlar grubunun üyeleri tarafından düşünceleri paylaşılan İhsan Eliaçık'ın Öcalan'ın isteği doğrultusunda toplanan “Demokratik İslam” Kongresinin hazırlık çalışmalarında yer alması bu grupların Kürt hareketi ile ortak hareket etme potansiyellerini göstermesi açısından önemlidir.

şiddere karşı mücadele eder. LGBT bireylerin özgürleşmesinin heteroseksüelleri de özgürleştireceğini savunan Partimiz heteroseksüelliği zorunluluk olarak gösteren ve dayatan nefret söylemine ve nefret suçlarına karşı mücadele eder” (HDP Parti programı).

LGBT kimliği temsil eden kişiler de HDP Parti meclisinde yer almışlardır.

Böylece yukarıda da gösterildiği gibi HDP, Kürt kimliğinin taleplerinin yanı sıra sınıfsal kimlik, dini kimlikler, LGBT hareketi, Kadın hareketi ve çevre hareketlerinin talepleri gibi farklı kimlik ve talepleri söylemine eklemeyerek bir eşdeğerlilik zinciri oluşturmuştur. Başka bir deyişle Kürt hareketi kendi tikelliğini korurken tüm ezilen kimlikler, ezilen halk sınıfları olarak görülen diğer kimlik ve taleplerle bir eşdeğerlilik zinciri oluşturmaktadır.

Laclau'ya göre *“bir sınıf veya grup, dar bir korporatist perspektife kapanıp kalmadığı ve kendisini, geniş nüfus kesimleri için özgürleşim, özgürleşme ve düzen vaadeden daha kapsamlı bir takım amaçların gerçekleştiricisi olarak sunabildiğinde, hegemonik bir sınıf veya grup olarak kabul edilebilir”* (Laclau, 2003, s.105). Bir eşdeğerlilik zincirinin hegemonik bir siyaset oluşturabilmesi için zinciri oluşturan kimlik ve talepler boş gösteren olarak adlandırılan kavramlar aracılığıyla bir araya gelmesi gerekir. Laclau, boşgösterenlerin hegemonik siyaset için önemini şu örnekle açıklamaktadır. *“...uç bir örnekle, toplumsal dokunun radikal bir şekilde bozulduğu bir durum düşünelim. Böyle bir durumda insanlar bir düzene ihtiyaç duyar, düzenin fiili içeriği ikincil bir mesele haline gelir. “Düzen”in, “düzen”lik sıfatıyla herhangi bir içeriği yoktur, çünkü “düzen”, sadece bilfiil gerçeklik kazandığı çeşitli biçimler altında varolur, ama radikal bir düzensizlik durumunda, olmayan bir şey olarak mevcuttur, bu yokluğun göstereni olarak boş bir gösteren haline gelmiştir. Bu anlamda çeşitli siyasal güçler kendi özgül amaçlarını söz konusu noksanlığı dolduracak amaçlar olarak sunma yarışına girişebilirler. Hegemonya kurmak, tamı tamamına bu doldurma işlevini gerçekleştirmektir”* (Laclau, 2003, s.106). Boşgösteren sayesinde talepler kendi tikelliklerinde kapalı kalmaktan kurtularak, kendi tikelliklerini aşan bir evrenselliğin adlarına dönüşürler (Laclau, 2007, s. 116).

HDP'nin söyleminde ezilenler ve sömürülenler olarak görülen farklı kimliklerin ve toplumsal grupların talepleri arasında kurulan eşdeğerlilik oluşturulması için bu farklı tikel kimliklerin her biri birbirinden farklı talepleri, “eşitlik”, “özgürlük”, “barış” ve “adalet” gibi Laclau'nun boşgösteren dediği evrensel kavramlarla kendini ifade etmektedir. Bu anlamda HDP Programının “Emek, eşitlik, özgürlük, barış ve adalet için... şeklinde başlaması önemlidir. Partinin amacı şu şekilde açıklanmıştır;

“Emeğin ve ezilenlerin kurtuluşu için, eşitlik, özgürlük, barış ve kardeşlik için mücadele edenlerin, böyle bir gelecek özlemi içinde olanların: halkların, ezilenlerin, yok sayılanların; doğadan, emekten, özgürlükten, eşitlikten, barıştan, adaletten ve demokrasiden yana olanların

yeni bir toplum ve insanca bir yaşam için ortak mücadeleyi örgütlemelerinin araçlarından biri olarak Partimiz bu ihtiyaca yanıt olmak, halkın alternatifini oluşturmak üzere mücadele edecektir” (HDP Parti Programı).

Bu anlamda bir Kürt hareketinin talepleri ile kadın hareketinin talebi ya da LGBT bireylerin birbirinden farklı talepleri “eşitlik” ve “özgürlük” altında birleştirilmiştir. Böylece farklı kimlik gruplarının sisteme yöneltilen tikel talepleri bir eşdeğerlik zinciri oluşturulması sağlanmıştır. Böylece HDP hegemonya mücadelesinde söylemini, neoliberal ve anti demokratik düzen tarafından karşılanmayan demokratik talepleri boş gösterenler sayesinde bir araya getirerek bir eşdeğerlik yaratacak şekilde oluşturmuştur. HDP’nin söylemindeki “eşitlik” ve “özgürlük” kavramları Kürt siyasal hareketinin hegemonya oluşturmasını sağlayan boş gösterenlerdir. Böylece Kürt hareketi kendi tikel taleplerine evrensel bir nitelik kazandırarak hegemonik bir güç oluşturmaya çalışmaktadır.

Yasal Kürt siyasal hareketi HDP ile birlikte yeni bir hegemonya mücadelesi sürdürmeye devam edecektir. Bu mücadelede sınıfsal siyasetinin HDP’nin söylemine eklenmesi ve HDP bileşenleri içinde sosyalist partilerin daha fazla görünür olması Kürt siyasal hareketini dar bir politik yapıya hapsedeceği yönünde endişeleri ortaya çıkarmıştır.

Ancak HDP’nin yukarıda açıklandığı üzere oluşturduğu yeni hegemonik formasyonun yukarıda açıklanan sebepler nedeniyle sınıfsal kimliği söylemine eklenmiş olsa da bu durum partinin sosyalist bir parti olması anlamına gelmemektedir. Bu anlamda HDP’nin Laclau ve Mouffe’un radikal demokrasi projesine yakın olduğunu söyleyebiliriz. HDP, 31 Ocak 2014 tarihinde düzenlediği “Radikal Demokrasi Mücadelesinde Yeni Muhalefet ve Örgütlenme Biçimleri” başlığı altındaki konferans ile de radikal demokrasiye önem atfettiklerini göstermiştir.

Radikal demokrasi, farklı tabiyet biçimlerine karşı verilen çeşitli demokratik mücadeleler arasında bir eşdeğerlilik zinciri yaratmak, cinsiyetçilik, ırkçılık ve cinsel ayrımcılığa karşı mücadeleler ve çevre mücadeleleri gibi yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan toplumsal hareketlerin yeni bir sol hegemonik projede, işçilerin mücadelesiyle eklenmesi olarak ifade edilebilir. Laclau ve Mouffe’a göre çeşitli tabiyet ilişkilerine karşı çıkan radikal demokrasi kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan tabiyet ilişkileri konusunda sosyalizme gerek duymaktadır. Ancak bütün tabiyet ilişkilerininin kapitalizmden kaynaklanmadığını ileri sürerler. O nedenle sosyalizm, özellikle anti-kapitalist mücadele bakımından radikal demokrasi projesinin bir parçasını oluşturmaktadır.

“Kuşkusuz, her radikal demokrasi tasarısı sosyalist bir boyut içerir; çünkü pek çok tabiyet ilişkisinin kökünde bulunan kapitalist üretim ilişkilerine son vermek gereklidir, fakat

sosyalizm bir radikal demokrasi tasarısının bileşenlerindedir tersi geçerli değildir, yani radikal demokrasi sosyalizmin bileşeni değildir” (Laclau,Mouffe, 2008, s. 273).

Radikal demokrasi tasarısı zorunlu olarak sosyalist boyutu yani kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmasını içerir; fakat bunu diğer eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasının zorunlu olarak izleyeceği fikrini reddeder. Sonuç olarak farklı söylemlerin ve mücadelelerin merkezleşmesi ve özerkliği, bunların kendilerini ortaya koyabilecekleri ve geliştirebilecekleri bir alanlar çoğulluğunun kurulması ve antagonizmaların çoğalması klasik sosyalizm idealinin çeşitli hedeflerine ulaşabilmesinin olmazsa olmaz koşullarıdır (Laclau, Mouffe, 2008, s.292).

Bu anlamda HDP marksist anlayışa sahip sosyalist bir parti olmaktan ziyade Türkiye’deki eşitlik ve özgürlük talep eden farklı muhalefet odaklarını radikal demokratik bir anlayış ile bir araya getirmeye çalışarak etkili bir muhalefet partisi olma hedefini ortaya koyan bir kitle partisi görünümündedir. Sosyalist partiler başka bir deyişle sınıfsal politikalar Kürt siyasal hareketinin tabanının sınıfsal yapısının dönüşümünün bir izdüşümü olarak HDP’nin söylemine eklenen kimliklerden sadece biridir. HDP ile Kürt siyasal hareketi bölge partisi değil tüm Türkiye’ye seslenen bir parti olarak ana muhalefet partisi olarak kendini konumlandırmaktadır. Bu konuda başarılı olup olmayacağı zaman içinde belli olacaktır. Ancak Kürt siyasal hareketinin kendini dönüştürüp, yeniden yapılandırarak hegemonya mücadelesinden vazgeçmeyeceğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Bu çalışma, Yasal Kürt siyasal hareketi olarak tanımladığımız ve HEP ile başlayıp bugün BDP/HDP ile devam eden Kürt siyasal hareketi geleneğinin söylemini inceleyerek Türkiye'nin siyaset alanında yürüttüğü hegemonya mücadelesini ele almıştır. Yasal Kürt siyasal hareketinin Türkiye siyasetinde varolabilme ve Kürt kimliğini temsil edebilme mücadelesini hangi söylemsel stratejilerle yürüttüğü temel sorunsalı çerçevesinde ele alınan hegemonya mücadelesi Laclau ve Mouffe'un söylem analizi kavramları kullanılarak incelenmiştir.

Laclau ve Mouffe hegemonya ve söylem arasında kopmaz bir ilişki varsaymaktadırlar. Buna göre, herhangi bir hegemonyanın kurulabilmesinin ön koşulu, söylemsellik alanıdır. Hegemonik formasyonun eklenmiş farklılıklar bütünü olduğunu hesaba katarak, öğelerin eklenilebilmesi için söylemin olması gerekir. Başka bir deyişle, öğeler, ancak belli bir söylemsel formasyon içinde eklenilerek momentler haline gelirler ve kısmi bir bütünlük oluştururlar. Söylemsellik alanı içinde anlamın kısmen sabitleştirilmesi ve iktidarın kısmen yoğunlaşması, hegemonik formasyonu oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, Yasal Kürt siyasal hareketinin 1990'dan 2014'e kadar gelen tarihsel süreç içerisinde yürüttüğü hegemonya mücadelesinde söyleminde meydana gelen dönüşüm ortaya konulmuş, hareketin hangi kimlik ve farklılıkları söylemine eklediği ve hangi söylemsel stratejilerle anlamları kısmi olarak sabitleyerek hegemonya mücadelesini sürdürdüğü ele alınmıştır.

Yasal Kürt siyasal hareketinin söyleminin incelendiği 1990-1999 arası dönem 1990 yılında Yasal Kürt siyasal hareketinin ilk partisi olan HEP'in kuruluşu ile başlayıp 1999 yılında Öcalan'ın yakalanmasına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Önceki dönemde Kürtler kendi kimlikleri ile yasal zeminde siyaset alanında ya bağımsız aday olarak belediye başkanı olarak ya da sol partiler içinde yer alıyorlardı. 1980 sonrası dönemde Kürtler için SHP yasal zeminde hareket etmelerini sağlayacak olan tek parti konumundaydı. SHP içindeki sol kanat ve sağ kanat arasında çıkan çatışma sonucu yaşanan gelişmelerle birlikte Parti içindeki sol kanat ve Kürt kökenli milletvekilleri farklı bir parti içinde siyasete devam etme isteği ile HEP'i kurdular. Başlangıçta sosyal demokrat söylemin etkili olduğu HEP'in söylemi zaman içinde Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik bir haklar söylemine dönüşmüştür. Partinin söylemini bir takım yapısal faktörler de şekillendirmiştir. Türkiye içinde ve uluslararası ortamda yaşanan gelişmeler, Partinin söyleminin Kürt sorununa odaklanmasına ve sosyal demokrat söylemin geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu gelişmelerden en önemlilerinden biri olan Körfez

Savaşı sonucu Irak'ta yaşanan gelişmeler karşısında Parti, Kuzey Irak bölgesinde yaşayan Kürtlere karşı daha duyarlı bir politika izlemek durumunda kalmıştır. Diğer yandan Devletin HEP'e yönelik tavrı da Partinin Kürt kimliğini ön plana çıkarmıştır. Devlet bu dönemde Kürt sorununa yönelik ikili bir siyaset yürütmüştür. Bir yandan Körfez savaşının ortaya çıkardığı koşullar devleti Kürt sorununun çözülmesine yönelik adımlar atmaya zorlarken diğer yandan 1984 yılından beri PKK ile mücadele eden devletin Kürt sorununun çözümünü güvenlik meselesi olarak gören yaklaşımının tüm gücüyle hissedildiği bir dönem olmuştur. Ancak devletin Kürt sorununa yönelik politikası sadece askeri önlem almak olmamıştır. 90'lı yıllar Güneydoğu Bölgesinde yoğun çatışmaların yaşandığı, faili meçhullerin arttığı, Kürt kökenli milletvekillerinin, parti üyelerinin ve Kürt siyasetçilerinin faili meçhul cinayetlerle öldürüldüğü bir dönemdi. Bu durum yasal Kürt siyasal hareketinin kendini sistem içinde kabul ettirme mücadelesine yoğunlaşmasına ve devletin tavrına karşı tepki olarak Kürt kimliğini daha fazla ön plana çıkarmak zorunda kalmasına neden olmuştur. HEP'in söylemi üzerinde uluslararası gelişmeler ve devletin genelde Kürt sorununa, özelde ise HEP'e bakışındaki sert tutumun yanı sıra PKK'nın da önemli ölçüde etkisi olmuştur. PKK başlangıçta HEP'e yönelik olarak kayıtsız bir tavır göstermiştir. Ancak demokrasi ve insan hakları kavramının dünya siyasetinde egemen söylem haline geldiği bu dönemde PKK, terör saldırıları ile daha fazla uluslararası meşruiyetini koruyamayacağını düşünerek HEP'i yasal alanda mücadele etme politikasının bir aracı olarak görmeye başlamıştır. Böylece zaman içinde PKK partide önemli bir güç odağı haline gelmiştir.

Böylece yukarıda açıklanan faktörlerin de etkisiyle, SHP'den koparak, sosyal demokrat bir parti kimliği ile siyasal hayata giren HEP, Kürt kimliğini ön plana çıkartıp sosyal demokrat kimlikten uzaklaşarak bir kimlik partisine dönüşmüştür. HEP kuruluşu esnasında işçi, işsiz, esnaf, zanaatkar, öğretmen gibi toplumun geniş bir kesimini kapsama iddiasında olan kitle partisi görünümünden gittikçe kopmuş, toplumu Kemalist devlet ve Kürtler olarak iki antagonist gruba ayırarak diğer toplum kesimlerinin taleplerini gözardı etmiştir. Böylece Kürt kimliği üzerinden politika yürüten bir kimlik partisi konumuna gelmiştir. HEP'in faaliyette bulunduğu dönemde var olan koşullar 1990'lı yılların sonuna kadar geçerliliğini korumuştur. Bu anlamda HEP'in ardından kurulan DEP, HADEP ve DEHAP dönemlerinde yasal Kürt siyasal hareketinin söylemi aynı koşullar altında biçimlenmiştir. Tüm bu şartlar içinde HEP, DEP, HADEP ve DEHAP hegemonya mücadelesini demokrasi ve insan hakları kavramlarına dayalı bir söylem ile yürütmüştür. Demokrasi ve insan hakları kavramları, SSCB'nin yıkılarak Doğu Blokunun çökmesiyle beraber sosyalizmin yenilgisinin ilan edilmesinin ve Körfez krizi ile birlikte ABD'nin "Yeni Dünya Düzeni"ni kurma politikasının bir sonucu olarak siyasetin temel paradigmalarının değiştiği bir ortamda, ulusal ve uluslararası siyasetin önemli

kavramları haline gelmiştir. Böyle bir konjunktürde Yasal Kürt siyasal hareketi 1990-1999 arası döneminde demokrasi ve insan hakları kavramlarını sabitlik noktalarından biri haline getirerek söylemini şekillendirmiştir. Tek bir tanımı üzerinde kimsenin anlaşılamayacağı ama işaret ettikleri değerler itibariyle birçok kesim için referans noktası olabilecek bir boşgösteren olarak demokrasi ve insan hakları kavramlarının içi mümkün olabilecek en geniş halk kitlelerinin talepleriyle doldurulabilmesi ölçüsünde hegemonik bir siyaset yaratabilme potansiyeli taşır. Ancak, Kürt siyasal hareketinin söyleminde demokrasi ve insan hakları kavramlarının gösterilenleri sadece Kürtlerin hak ve özgürlüklerine yönelik olmuştur. Bu anlamda farklılık mantığını eşdeğerlilik mantığı yerine harekete geçirmediği söylemsel alanın demokratik özelliği zayıflamaktadır. Böylece demokrasi ve insan haklarına ilişkin talepler herkes için değil, sadece Kürt etnik kimliğinin tanınmasını sağlayacak şekilde anlamlandırılmıştır. Bu kavramların gösterilenlerinin sadece Kürt sorunun çözümüne yönelik olması bu eklemleme pratiğinin pragmatik bir nitelikte olması sonucu doğurmuştur.

Yasal Kürt siyasal hareketinin söylemini incelediğimiz ikinci dönem 1999 yılında başlayıp bugüne kadar geçen süreyi kapsamaktadır. 1999 yılında Öcalan'ın yakalanmasının ardından daha çok siyasal zeminde mücadele etme politikası benimseyen PKK ile yasal Kürt siyasal partileri arasındaki ilişkinin daha görünür hale geldiğini söyleyebiliriz. Özellikle, Abdullah Öcalan'ın isteği doğrultusunda kurulan DTP ile birlikte artık PKK ile yasal Kürt siyasal hareketi arasında en azından söylem düzeyinde bir farklılık kalmadığını söyleyebiliriz. Bu dönemde aynı zamanda yasal Kürt siyasal hareketi, 2007 seçimlerine DTP'nin bağımsız adaylarla katılması ile birlikte yerel siyasetten sonra parlamenter siyaset alanında da etkili olabilme fırsatını elde etti. Kürt siyasal hareketi 2007 seçimlerindeki başarısını 2011 seçimlerinde de arttırarak devam ettirmiştir. Daha öncede belirtildiği gibi bu dönemde yasal Kürt siyasal hareketinin söylemini etkileyen en önemli unsur Öcalan'ın görüşleri olmuştur. Öcalan yakalandıktan sonra bağımsızlık düşüncesinden vazgeçtiğini söyleyerek “Demokratik Cumhuriyet” tezini ortaya atmıştır. Kürt hareketinin tarihsel gelişim sürecinde 1970'lerden sonra etkin olan Kürtlerin yoğun yaşadığı ülkelerden ayrılarak bağımsız bir devlet kurma düşüncesinden vazgeçilmesi Kürt hareketinde ortaya çıkan dönüşüm açısından son derece önemlidir. Kürt hareketi bu tarihten sonra bağımsızlık fikrinden ziyade “demokratik cumhuriyet” ile başlayıp, “demokratik özerklik”, “demokratik konfederalizm”, gibi değişik yapılarla Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşama isteğini dile getirecektir.

Bu dönemde yasal Kürt siyasal hareketini oluşturan partiler olan DTP ve BDP söylemlerini Öcalan'ın “Demokratik Cumhuriyet” tezi doğrultusunda şekillendirerek hegemonya mücadelesine devam etmiştir. Bu anlamda Kürt siyasal hareketinin söyleminde Kemalizmi kategorik olarak reddedilmeyerek ve Kurtuluş Savaşı sırasındaki farklı etnik gruplarla beraber

yürütülen mücadele ve 1921 Anayasası gibi tarihsel referanslarla meşruluk sağlanarak Cumhuriyetin ulus-devlet yapısı dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda sürdürülen hegemonya mücadelesinde ulus devletin yurttaşlık tasarımı ve merkezîyetçi yapısı tartışılmaya açılmıştır. Ulus devletin yurttaşlık anlayışı üzerinden yürütülen hegemonya mücadelesinde yurttaşlık anlayışının homojenleştirici boyutu ortaya konmakta ve homojenleşmeyen unsurların bu tasarımda dışlandığı öne sürülerek, bu yurttaşlık anlayışının demokrasiye uygun olmadığı belirtilmektedir. Dışlayıcılık ve ayrımcılığı kuran bu yurttaşlık tasarımının demokrasiye uygun olmadığı yurttaşlığa ilişkin güncel tartışmaların temelini oluşturan farklılık taleplerinin eklenmesiyle mümkün kılınmıştır. Kürt siyasal hareketi bu eklenmeyi gerçekleştirirken söylemi, özellikle 1960'ların sonundan itibaren yükselişe geçen yeni toplumsal hareketler ile 1980'lerle birlikte belirgenleşen modernliğin krizi ve buna bağlı olarak ulus-devletin, ulus temelli yurttaşlık tasarımını eleştirisi ile sivil toplum, farklılık talepleri ve çok kültürcülük tartışmalarıyla bağlantılı olarak tüm dünyada yaşanan tartışmalardan kavramsal düzeyde beslenmiştir. Bu anlamda daha önceki partilerden farklı olarak “anayasal yurttaşlık” ve “Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı” kavramları DEHAP, DTP ve BDP'nin programlarında ön plana çıkmaktadır. DEHAP, DTP ve BDP parti programlarında bu kavram Kürt sorununun çözümü ve demokratik bir anayasa için yurttaşlık anlayışının değişmesi gerekliliği üzerinden ön plana çıkmıştır. Böylece ulus devletin yurttaşlık anlayışı tartışılarak aynı zamanda Türkiye'nin demokrasisi de eleştirilmektedir. Farklılıklara dayalı yurttaşlık aynı zamanda demokratikleşmenin de gereklerinden biri olarak görülmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken konulardan biri demokrasi kavramının daha önceki partilerde olduğu gibi DEHAP, DTP ve BDP'nin söyleminde de yine önemli bir düğüm noktası olmasıdır. Ancak HEP, DEP ve HADEP dönemlerinde “demokrasi” kavramının göstereni sadece Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik talepler oluşturmaktaydı. Bu anlamda Kürt kimliğinin diğer kimlik ve taleplerle bir eşdeğerlilik zinciri oluşturamaması söylemsel alanının demokratik özelliğini zayıflatıcı bir etki yaratmıştı. Böylece demokrasi ve insan haklarına ilişkin talepler herkes için değil, sadece Kürtler için olmakla sınırlanmıştı. DEHAP, DTP ve BDP'nin söyleminde ulus devletin homojenleştirici yapısından dolayı dışlayıcılığına yönelik vurgu, dışlanan tüm kimlikler arasında bir eşdeğerlilik zincirinin kurulmasına neden olmaktadır. Yani Kemalizmin dışlayıcılığına yönelik vurgu, tikel kimlik ve talepleri daha geniş bir eşdeğerlilik zincirine oturtmaktadır. DEHAP, DTP ve BDP parti programlarında Kürt kimliğinin tanınması ve Kürtlere yönelik hakların verilmesine yönelik taleplerin yanı sıra kadın hareketleri, çevre hareketleri, Alevilerin ve LGBT hareketlerinin taleplerini de söylemine eklemeyerek bir eşdeğerlilik zinciri oluşturmuştur. Bu durum Kürt kimliğine yönelik taleplerin kendi tikelliğine kapanmış bir bakış açısından daha genel bir

bakış açısına çıkmasını sağlamakta ve böylece Kürt kimliğine yönelik taleplerin kendi çıkarlarını evrenselleştirmesine ya da genelleştirmesine yol açmaktadır. Demokrasi kavramı kurulan bu eşdeğerlilik zinciri içerisinde bir boş gösteren olarak evrensellik yaratmakta böylece hegemonik siyaseti mümkün kılmaktadır.

Farklılıklar ve kimlikler üzerinden bir demokrasi anlayışını savunan yasal Kürt siyasal hareketinin hegemonya mücadelesi yürüttüğü bir diğer alan ulus devletin merkezîyetçi yapısı olmuştur. Ulus devletin tektipleştirici vatandaşlık anlayışının yanı sıra merkezîyetçi yapısı da tartışmaya açılmış, “merkezîyetçi”, “bürokratik”, “anti demokratik” yapısı nedeniyle demokrasinin gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüştür. Bu anlamda ulus devletin dönüştürülmesi için yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gereği ortaya konulmuştur. Demokratik Cumhuriyet tezi demokratik özerklik belgesinin kabul edilmesi ile birlikte somut bir projeye dönüşmüştür. 2007 yılında DTP ve 2010 yılında BDP tarafından da kabul edilen “Türkiye’nin Demokratikleşmesi ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Siyasi Tutum Belgesi” çerçevesinde “Demokratik Özerklik” projesi Cumhuriyetin ulus-devlet yapısına yönelik olarak sürdürülen hegemonya mücadelesi içinde merkezîyetçi yapıya karşı Türkiye’nin yerel yönetim yapısı üzerinde bir reform öngören somut politikalar sunmaktadır. DTP/BDP’nin Demokratik Özerklik projesi, üç düzeyde mevcut ulus devlet anlayışına karşı hegemonya mücadelesi sürdürmektedir. Ulus devletin homojenleştirici vatandaşlık anlayışına karşı farklılıkların tanınmasına dayalı anayasal vatandaşlık anlayışı, merkezîyetçi yapıya karşı yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve temsili demokrasi yerine katılımıcılığı ön plana çıkaran doğrudan demokrasinin ikame edilmesi.

Uzun yıllar mücadelesini bağımsız bir devlet kurmak üzerinden yürüten Kürt siyasal hareketi için bağımsız bir devletten vazgeçiş aslında Kürt siyasal hareketi açısından radikal bir dönüşümü yansıtmaktadır. Öcalan’ın yakalanmasının ardından bağımsızlıktan vazgeçtiği ve Türkiye’nin üniter devlet yapısı içinde bir çözümden yana olduğunu söylemesi, hem PKK çevresinde hem de diğer Kürt grupları arasında büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Böylece Öcalan “Demokratik Cumhuriyet” tezi konusunda ikna etmesi gereken iki kesim, Türkiye devleti ile PKK ve Kürt partilerinin tabanını oluşturan Kürtler olmuştur. PKK’nın ve Kürt partilerinin tabanını ikna etme konusunda ortaya konulan söylemsel strateji “bağımsızlıktan vazgeçiş”i meşrulaştırmak adına “devlet” kavramının tartışılmaya açılması olmuştur. Bu anlamda DTP’nin programında sadece ulus-devlet değil, genel anlamda devlet anlayışına karşı radikal bir karşı duruş sergilenmiştir. DTP programında devlet, “baskı-otorite” ve “hiyerarşi” aracı olarak olumsuzlanmış ve demokrasinin önündeki engel olarak görülmüştür. Diğer yandan konjonktürel olarak da Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler Türkiye’de Kürtlerin bağımsız bir devlet kurabilmelerini imkansızlaştırmıştır. Demokratik konfederalizm

görüşünün ortaya çıktığı dönem Kürt sorunu açısından kritik bir öneme sahipti. Herşeyden önce 2004 yılında PKK içinde önemli bir kopuş yaşanmış, yönetici kadro içinde olan Osman Öcalan ve arkadaşları örgütten koparak yeni bir parti kurmuş ve Örgüt dağılma tehlikesi ile karşılaşmıştı. 2004 yılı sonlarında PKK 1999 yılında ilan ettiği ateşkesin sona erdiğini açıklamıştı. Bunun dışında ABD 2003 yılında Irak'ı işgal etmiş ve Kuzey Irak'ta da ABD desteği ile Barzani liderliğinde Özerk bir Kürt devletinin kurulması yönünde çalışmalar başlamıştı. Bu dönemde konjonktürel olarak Öcalan Türkiye'de ABD'ne rağmen bir Kürt devletinin kurulmasının mümkün olmadığını da farkındaydı. Böylece Kürt siyasal hareketinin söylemindeki devlet düşüncesine karşı çıkış ile birlikte şekillenen demokratik özerklik projesi, Ortadoğu'daki liderlik yarışında Öcalan'a Barzani'ye karşı stratejik bir hamle yapma imkanı da sunmuş oldu.

Küreselleşme süreci ile birlikte ön plana çıkan en önemli olgulardan biri yerelleşmedir. Özellikle neoliberal hegemonyanın etkin olduğu günümüzde küresel sermaye müdahaleci devletin karşısına yerellik, yerinden yönetim, yönetişim gibi kavramlarla yerel yönetimlerin güçlendirilmesine sıcak bakarken, devlet merkezli siyaset yerine toplum merkezli siyaseti koyan sol düşünce de yerel yönetimleri güçlendirmeyi savunmaktadır. Bu açıdan bakınca DTP/BDP'nin ortaya koyduğu demokratik özerklik projesi, özyeterliliği temel alan ve yurttaşların aktif katılımını öngören bu anlamda temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasiyi öngören bir yerellik anlayışı ile sol bir bakışa sahiptir. BDP'li belediyelerin desteği ile kırsal alanda gerçekleştirilen Viranşehir ekolojist kırsal komün projesi gibi sol siyasete yakın olan uygulamalara rağmen DTP/BDP'nin Demokratik Özerklik belgesinde bölgenin ekonomi-politiğine ilişkin sunduğu politikalar incelendiğinde bu sol bakışın geri planda kaldığını görmekteyiz. Herhangi bir sistem eleştirisi ya da neoliberal politikaların yaratmış olduğu eşitsizliklere değinmeden, bölgedeki kapitalistleşme sürecini hızlandıracak ve bir sermaye sınıfının oluşmasına imkan verecek ve Kuzey Irak bölgesi ile de ekonomik entegrasyona imkan verecek politikalar önerilmiştir. Bu durum Kürt siyasal hareketinin söyleminde sınıfsal söylemin geri planda olduğunu göstermektedir. Kürt siyasal hareketi hegemonya mücadelesinde Kürt kimliği başta olmak üzere farklı kimliklerin tanınmasına ve yereli güçlendirerek kendi kendini yönetmeye yönelik politikalara ağırlık veren bir duruş sergilemiştir. Bu anlamda Yasal Kürt siyasal hareketinin yerel seçimlerde kazandığı başarıyı da dikkate alırsak Bölgede önemli bir hegemonik güç oluşturmayı başardığını söyleyebiliriz. DTP ve BDP, Kürt kimliği ile beraber başka kimliklerin taleplerini söylemlerine eklemleyerek kurdukları eşdeğerlilik zinciri ile kendi tikel taleplerini ve iddialarını daha rahat dile getirme imkanına kavuşmuştur. Ancak eşdeğerlilik kurulan kimlikler ve talepler arasında sınıfsal kimliğin zayıf kalması, yasal Kürt siyasal hareketinin hegemonya mücadelesini

zayıflatıcı bir etki yaratmıştır. Her ne kadar Kürt siyasal hareketinin Türkiye sosyalist hareket ile geçmişten gelen bir ortaklığı olmuş olsa da ve HEP'ten başlayarak BDP'ye kadar gelen tüm partiler parti programlarında ve tüzüklerinde “emekten yana” olduklarını dile getirmişler kendilerini “sol parti” olarak tanımlamış olsalar da sınıfsal söylem hep geri planda kalmıştır.

Özellikle 1990'lı yıllarda Kürtlerin Batıya göç etmesi sonucu ortaya çıkan yeni koşullar, sadece Kürt kimliğinin tanınmasına yönelik söylemler ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik özellikle Bölgede yaşayan Kürtler için değer taşıyan politikalar yanında Batı'da yaşayan Kürtlerin taleplerinin de söyleme eklenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Zorunlu göç sonucu Batıya göç eden Kürtler işçi sınıfının ücretler ve çalışma koşulları bakımından en alt katmanlarında yer almakta ve Kürt siyasal hareketinin tabanının önemli bir kısmını kent yoksullarından, mevsimlik işçilerden, genç işsizlerden, özellikle inşaat ve hizmet sektörlerinde esnek ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalan emekçi kesimden oluşmaktadır. Kürt siyasal hareketinin tabanındaki bu değişim, Kürtlerin tanınma talepleri dışında başka taleplerinin de olduğunu gündeme getirmiş ve bu durum Kürt hareketinin söylemine de yansımıştır. Bu anlamda Kürt siyasal hareketi Kürt kimliğinin yanında diğer kimlik ve talepleri söylemine eklemeyerek kurduğu eşdeğerlik zincirine sınıfsal kimliği de eklemeyerek yeni bir hegemonik formasyon oluşturmuştur. Bu durum Yasal Kürt siyasal hareketinin sol siyaset ile 1980 sonrası dönemden bugüne kadar gerçekleştirmediği eklemeyi mümkün kılacak bir zemin yaratmıştır. Daha önceki partiler sol siyaset ile ilişkilerini sadece seçim dönemlerinde oluşturduğu geçici ittifaklarla sınırlandırmıştı. Ancak 2011 seçimlerinde BDP'nin milletvekili adayları arasında Ertuğrul Kürkçü, Süreyya Sırrı Önder, Levent Tüzel gibi Türkiye sol hareketinden gelen isimlerin yer alması ve ilerleyen süreçte bu isimlerin parti içinde ön plana çıkmaları sol siyasetle daha yakın temas kurma isteğinin bir işareti olarak okunabilir. 2011 genel seçimlerine Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu ile katılan BDP, seçimlerden sonra yeni bir örgütlenme girişiminin içinde yer almıştır. BDP'nin de içinde yer aldığı “Emek Demokrasi ve Özgürlük” bloğunu oluşturan sosyalist partiler, seçim zamanı yaptıkları işbirliğini geliştirerek geniş bir muhalefeti örgütlemek üzere 2011 seçimlerinin ardından “Kongre Girişimi” adı altında çalışmalarına devam ettiler. 15-16 Ekim 2011 tarihinde yapılan ve sosyalist partiler, sendikalar, kadın, LGBT ve çevre hareketleri, başta Aleviler olmak üzere Anadolu'da yaşayan çeşitli dini azınlıkların temsilcilerinden oluşan, 81 ilden 820 delegenin katılımıyla düzenlenen kongre ile Halkların Demokratik Kongresi (HDK) adını alan bu girişim 2012 yılında partileşme kararı alarak Halkların Demokratik Partisi (HDP) adını almıştır. BDP milletvekilleri Ertuğrul Kürkçü, Sebahat Tuncel, Sırrı Süreyya Önder ve Levent Tüzel BDP'den istifa ederek HDP'ye katılmış ve 27 Ekim 2013 tarihinde yapılan kongrede BDP

milletvekilleri Ertuğrul Kürkçü ve Sebahat Tuncel HDP'nin eşbaşkanları olarak seçilmişlerdir. BDP, HDP'nin bileşenlerinden biri olsa da, HDP içindeki en örgütlü, en kurumsal ve tabanı en geniş örgüt BDP olduğu için bu durum kamuoyunda yeni bir Kürt partisi izlenimini yaratmıştır. Ancak kamuoyuna yansıtılanın aksine HDP, Kürt siyasal hareketinin kendi tikel taleplerinden sıyrılarak daha geniş bir kitleyi kapsayan bir harekete dönüşme amacını yansıtan bir partidir. HDP ile birlikte Kürt siyasal hareketi Kürt kimliğinin yanında diğer kimlikleri söylemine eklemleyerek kurduğu eşdeğerlilik zincirine sınıfsal kimliği de ekleyerek yeni bir moment oluşturmuştur. BDP'nin bu yeni mücadelesinin HDP ile somutlaştığını söyleyebiliriz. HDP'nin söyleminde hegemonya mücadelesi egemenler ve ezilenler, sömürülenler karşıtlığı düzleminde yürütmektedir. Bu anlamda parti programında Egemenler, Türk-İslam sentezci ve ulusalcı anlayışa sahip olanlar olarak belirtilmiştir. Kürt kimliği, kadın kimliği, LGBT hareketi, çevre hareketi ve dini kimliklerden oluşan ezilenler ve sömürülenler ise Türkiye'nin neoliberal ve anti demokratik düzen tarafından talepleri doyurulmamış olan kesimlerdir. Kürt kimliği, kadın kimliği, çevre kimliği ve LGBT hareketleri daha önceki parti programlarında da yer alan farklılıklardır. HDP bu kimliklerin yanı sıra programında "Emeğin haklarının kazanılması için mücadele" başlığı altında daha önceki partilerde yer almayan bir bölüme yer vererek sınıfsal kimliği de söylemine eklemiştir. Diğer yandan Kürt siyasal hareketi bu dönemde sadece Kemalist devlet anlayışına karşı değil AKP iktidarına karşı da bir hegemonya mücadelesi yürütmektedir. Oniki yıldır devam eden ve siyasal İslamı neoliberal politikalarla küresel sermaye ile bütünleştirerek hegemonyasını inşa eden AKP iktidarının, sahip olduğu İslami gelenek nedeniyle Kürtler üzerinde var olan gücüne karşı Kürt siyasal hareketi yeni bir İslam anlayışını söylemine eklemiştir. Böylece AKP'nin İslam anlayışının, milliyetçi, neoliberalizm ile iç içe geçmiş ve iktidarın dini bir İslam anlayışı olduğu vurgulanarak, sosyal ve ekonomik adalet ve eşitsizliklere odaklanan "ezilenlerin dini" olan bir İslam anlayışını ön plana çıkarmıştır. Bu durumu programında "ezilen halkların yanında yer alan müslümanlar"ın yanında yer aldıklarını belirterek göstermiştir. HDP'nin programında yer alan tüm kimlikler partinin organlarında da temsil edilmektedir. Bu durum gerçekleşen eklemlemenin pragmatik değil stratejik bir amaç ile yapıldığının göstergesidir. Böylece HDP, Kürt kimliğinin taleplerinin yanı sıra sınıfsal kimlik, dini kimlikler, LGBT hareketi, Kadın hareketi ve çevre hareketlerinin talepleri gibi farklı kimlik ve talepleri söylemine eklemleyerek bir eşdeğerlilik zinciri oluşturmuştur. Başka bir deyişle Kürt hareketi kendi tikelliğini korurken tüm ezilen kimlikler, ezilen halk sınıfları olarak görülen diğer kimlik ve taleplerle bir eşdeğerlilik zinciri oluşturmaktadır. HDP'nin söyleminde ezilenler ve sömürülenler olarak görülen farklı kimliklerin ve toplumsal grupların talepleri arasında kurulan eşdeğerlilik

zincirinde bu farklı tikel kimliklerin her biri birbirinden farklı talepleri, “eşitlik”, “özgürlük”, “barış” ve “adalet” gibi Laclau’nun boşgösteren dediği evrensel kavramlarla kendini ifade etmektedir. Bu anlamda Kürt hareketinin, kadın hareketinin ya da LGBT bireylerinin birbirinden farklı talepleri “eşitlik” ve “özgürlük” talepleri altında birleştirilmiştir. Böylece Kürt hareketi kendi tikel taleplerine evrensel bir nitelik kazandırarak hegemonik bir güç oluşturmaya çalışmaktadır. HDP’nin kurmaya çalıştığı eşdeğerlilik zincirinin hegemonya kuracak şekilde başarı ile devam edebilmesi Kürt kimliğinin baskın bir kimliğe dönüşmeden partinin radikal demokratik kimliğini korumasına bağlıdır. Ancak otuz yıllık devam eden mücadelede Kürt hareketinin kazanımlarını kaybetmemesi adına partinin Kürt kimliğinden uzaklaşması mümkün değildir. Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler de Kürt hareketinin uzun süre siyasal gündemde kalacağını göstermektedir. Bu durum HDP için önemli bir handikaptır. Belki de bu engeli aşmak adına BDP feshedilmemiş ve Bölgede faaliyetlerine devam etmesi kararı alınmıştır. Bu durum HDP’nin dar bir kimlik partisi olmasının önüne geçebilir. HDP ile Kürt siyasal hareketi bölgesel kalmaktan sıyrılarak tüm Türkiye’ye seslenen bir parti olmaya çalışmaktadır. Bu anlamda kendini ana muhalefet partisi olmaya aday bir parti olarak konumlandırmaktadır. Yasal Kürt siyasal hareketi HDP ile birlikte hegemonya mücadelesi sürdürmeye devam edecektir. Bu mücadelede başarılı olup olmayacağını zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, E., “Küreselleşme ve Ulus Devletin Geleceği”, Memleket Siyaset Yönetim Dergisi, Cilt 3, Sayı 8, 2008, 127-148.
- Adaklı, G., “Post Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları, Praksis, sayı 1, 13-32.
- Ağın Ö., Kürtler Kemalizm ve TKP, VS Yayınları, İstanbul, 2006.
- Akbulut Ö., Siyaset ve Yönetim İlişkisi; Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım, TODAİE Yayını, Ankara, 2005.
- Akçura B., Devletin Kürt Filmi 1925-2011 Kürt Raporları, Postiga Yayınları, İstanbul, 2011.
- Aktürk Ş., “Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler 1920-2007”, Doğu Batı, sayı 44, Şubat Mart Nisan 2008, 43-74.
- Aktürk, Ş., “Türkiye’de Kürt Kimliğinin Siyasallaşma Süreci”, Türkiye’de Kesişen-Çatışan Dinsel Ve Etnik Kimlikler, Der: Dönmez, R., Enneli P., Altuntaş N, 83-114, Say Yayınları, İstanbul, 2010.
- Akyol M., Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
- Aladağ A., Hegemonya Yeniden Kurulurken Sol Liberalizm ve Taraf, Patika Kitap, İstanbul, 2013.
- Alakom R., Xoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması, Avesta Yayınları, İstanbul, 2011.
- Alınak M., HEP, DEP ve Devlet; Parlamento’dan 9. Koğuşa-2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- Alış A., “Kürt Etnobölgesel Hareketinin Doğuşu, Kitleleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi: 1959-1974”, Türkiye Siyasetinde Kürtler, Der. Ersanlı B., Özdoğan G., Uçarlar N., 57-91, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Alpat İ., 1920’den Günümüze Solun “Milli Meselesi”, Su Yayınları, İstanbul, 2011.
- Altvater E., “Yeni Liberal Karşı Devrimin Müptezelliği”, Kriz Neoliberalizm ve Reagan Dosyası, Der. Zarakolu, R., 42-64, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Anderson P., Postmodernitenin Kökenleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aren S., TİP Olayı 1961-1971, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Arınc K., “Siyasi ve Tarihi Coğrafya Perspektifiyle Türkiye’nin Terör Sorununun Analizi ve Jeopolitik-Jestratejik Açından Değerlendirilmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (2), 2010, 1-34.
- Arik S. A., Dr Şıvan ve Kürt Trajedisi, Peri Yayınları, İstanbul, 2011.

- Ayata A., “Türkiye’de Kimlik Politikalarının Doğuşu”, 75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru, Der. Ünsal A., 159-168, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.
- Ataay F., Türkiye’de Neo Liberalizm ve Parlamenter Demokrasinin Krizi, Praksis, (5), 2002, 199-215.
- Ataay F., 12 Mart’tan 12 Eylül’e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti, Deki Yayınları, Ankara, 2006.
- Ataay F., “Türkiye’de Yönetişim ve “Sivil Toplum” Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Memleket Siyaset Yönetim Sayı 1,Cilt 1, 2006, 121-140.
- Ataay F., Kalfa, C., Modern Prens’ten Post Modern Prens’e: Gramsci’nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı:15, 2008, 26-49.
- Ataay F., Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi, Deki Yayınları, Ankara, 2008.
- Ataay F., Kalfa C., “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi”, Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Dönüşüm Der: Mütevellioğlu, N., Sönmez, S., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Attar A.R., Kürtler; Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.
- Aydınöğlü E., Türkiye Solu (1960-1980), Versus Yayınları, İstanbul, 2008.
- Babuş F., Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Bajalan D.R., Jön Kürtler; Birinci Dünya Savaşı’ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914), Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.
- Barkey H., “The People’s Democracy Party (Hadep): The Travails of a Legal Kurdish Party in Turkey, Journal of Muslim Minority Affairs, 18:1, 129-138.
- Bayramoğlu S., Yönetişim Zihniyeti, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bayri H., Türkiye’de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik; 1980 Sonrası Döneme Sosyo-politik bir Bakış, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, , Erzurum, 2008.
- Bedirhanoğlu, P., “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin Akp’li Yüzü”, AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu, Der. Uzgel İ, Duru B., Phoenix Yayınları, İstanbul, 2009.
- Benlisoy F., “Emekçiler ve Kürtler ya da “İşçi Sınıfı Kürtleşti” mi?, YeniYol, güz, 2011.
- Best S., Kellner D., Postmodern Teori; Eleştirel Soruşturmalar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Beşikçi İ., Doğu Anadolu Mitinglerinin Analizi, Yurt Yayınları, Ankara, 1992.
- Bildirici F., Yemin Gecesi Leyla Zana’nın Yaşam Öyküsü, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.
- Birand M.A., Yıldız R., Son Darbe 28 Şubat, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

- Bookchin M., Özgürlüğün Ekolojisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Bookchin M., Ekolojik Bir Topluma Doğru, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Bookchin M., Toplumun Yeniden Kurulması, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999(a).
- Bookchin M., Kentsiz Kentleşme, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999(b).
- Bora T., “Türkiye Sağının İdeolojik ve Siyasal Bunalımı: Oynak Merkez- Merkezlessiz Oynaklık”, Birikim, Sayı:64, Ağustos 1994, 11-23.
- Bottomore, T., “Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, Der. Kaya, A., 57-94, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bozarslan Hamit, Turkey’s Elections and the Kurds, Middle East Report, No: 199, June 1996. s. 16-19.
- Bozarslan H., “Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000)”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik, Der. Bora T., Gültekin M., 841-870. İletişim Yayınları İstanbul, 2003.
- Bozarslan H., “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden İsyana (1919-1925)”, Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri, Der: Vali A., 1169-1207, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bozarslan H., “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)”, İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma, Der: Zürcher E.J., 89-121, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bozarslan, H., “Türkiye’de Kürt Sol Hareketi”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Sol, Der. Bora T., Gültekin M., 1169-1207, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bruinessen M., “Between Guerrilla War and Political Murder: The Workers’ Party of Kurdistan”, MERIP Middle East Report, n.153, July-August, 1988, s.40-46.
- Bruinessen M., Kürdistan Üzerine Yazılar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005(a).
- Bruinessen M., Kürtlük, Türklük, Alevilik; Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005(b).
- Bruinessen M. V., Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Burnham, P., Küreselleşme, Apolitikleşme ve “Modern” Ekonomi Yönetimi, Praksis, Sayı 9, 2009, 162-182.
- Callıncos A., Harman, C., Neo-Liberalizm ve Sınıf; İşçi Sınıfı Değişti mi?, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.
- Callıncos A., Postmodernizme Hayır; Marksist Bir Eleştiri, Ayraç Yayınları, Ankara, 2001.

- Canlı C., Uçak H.İ., Hattın Dört Yanında Cemilpaşazadeler, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1981-2000, cilt 4, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çağlayan H., Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar; Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çakır R., Türkiye'nin Kürt Sorunu, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çamlıbel Y., 49'lar Davası: Bir Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri, Algi Yayınları, Ankara, 2007.
- Çandar C., Dağdan İniş-PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması, TESEV Yayınları, İstanbul, 2011.
- Çandar C., Mezopotamya Ekspresi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Çayır, K., "Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler", Yeni Sosyal Hareketler; Teorik Açılımlar, Der. Çayır, K., 13-33, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çelik, N.B., "Söylem Kuramları, Hegemonya Kavramı ve Kemalizm, Doğu Batı Dergisi, sayı 8, 1999, s. 32-47.
- Çiçek C., İlkeler ve Gelecek, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Yasası, Ölçü, Temmuz 2010, s. 80-90.
- Çitçi O., Yerel Seçimler Panoraması 1963-1999, TODAİE Yayınları, Ankara, 2001.
- Demir E., Yasal Kürtler, Tevn Yayınları, İstanbul, 2005.
- Demir E., Öteki Kürtler, Orion Kitabevi, Ankara, 2009.
- Demirel E., Geçmişten Günümüze PKK ve Ayaklanmalar, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Demirer Y., Tören Simge Siyaset, Türkiye'de Newroz ve Nevruz Şenlikleri, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.
- Doğan C., "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", Turkish Studies, Vol. 6, No.4, Fall 2011, 505-521.
- Dorrnsoro G., Watts N., Toward Kurdish Distinctiveness in Electoral Politics: The 1977 Local Elections in Diyarbakır, Journal of Middle East Studies, 41 (2009), 457-478.
- Durna T., Kubilay Ç., "Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri" Medyada Söylemler, Der. Durna T., 47-81, Libra Kitapları, İstanbul, 2010.
- Dündar S., Kürtler ve Azınlık Tartışmaları, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
- Ekinçi T. Z., Avrupa Birliği'nde Azınlıkların Korunması Sorunu Türkiye ve Kürtler, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2001.

- Ekinci T. Z., Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004(a).
- Ekinci T. Z., Sol Siyaset Sorunları; Türkiye İşçi Partisi ve Kürt Aydınlanması, Cem Yayınevi, İstanbul, 2004 (b).
- Ekinci T.Z., Kürt Siyasal Hareketinin Sınıfsal Analizi, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2011.
- Elekdağ Ş. "Hesaplaşma" 19 Mayıs 1997 Milliyet
- Epözdemir Ş., Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi; 1968/235 Antalya Savunması, Peri Yayınları, İstanbul, 2005.
- Eppel M., "The Demise of the Kurdish Emirates: The Impact of Otoman Reforms on Kurdistan During the First Half of the Nineteenth Century", Middle Eastern Studies, Vol.44, No.2, 2008, 237-258.
- Erbaş H., Coşkun M.K., "Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe; Fark/Kimlik Politikalarının Yükselişi", Fark/Kimlik Sınıf, Der. Erbaş, H., 3-27, Eos Yayınevi, Ankara, 2007.
- Ercan F., "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği; Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Neoliberalizmin Tahribatı, Der. Balkan N., 9-43, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- Erol N., Yurttaşlık ve Demokrasi; Çoğulcu Bir Yurttaşlık Kavramına Doğru, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- Erözden O., Ulus-Devlet, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.
- Ete H., Örgüt ile Parti Olma Geriliminde DTP, SETA Yayını, 2009.
- Evre B., Postmodern Paradoks ve Siyaset, Adımlar Yayınevi, Ankara, 2009.
- Faraç M., PKK'nin Şifreleri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.
- Fuller G., Barkey H., Türkiye'nin Kürt Meselesi, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Giddens A., İleri Toplulukların Sınıf Yapısı; Marks'ın Sınıflar Teorisi, Sonraki Teoriler ve Eleştirel Değerlendirmeler, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Göldaş İ., Lozan; "Biz Türkler ve Kürtler", Avesta Yayınları, İstanbul, 1999.
- Gül H., Sallan Gül, S., "Sosyal Devletten Çalışma Refahına Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 40, Sayı 3, 2007, 1-30.
- Gül S S., Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa; Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti, Ebabil Yayınları, Ankara, 2006.
- Gülalp H., Kimlikler Siyaseti; Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

- Gülalp H., “Demokratik Vatandaşlık Kavramının Dönüşümü”, İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar; Prof.Dr. Kemali Saybaşı’ya Armağan, Der. Ülman B., Akça İ., Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Güler B. A., Yeni Sağ ve Devletin Değişimi, İmge Yayınevi, Ankara, 2005.
- Güller M.A., Hükümet-PKK Görüşmeleri (1986-2011), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gündoğan A.Z., The Kurdish Political Mobilization in the 1960’s, The Case of “the Eastern Meetings”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara, 2005.
- Gündoğan C., Kawa Davası Savunması ve Kürtlerde Siyasi Savunma Geleneği, Vate Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Gündoğan C., “Geleneğin Değersizleşmesi: Kürt Hareketinin 1970’lerde Gelenekselle ilişkisi Üzerine”, Türkiye Siyasetinde Kürtler, Der. Ersanlı B., Özdoğan G., Uçarlar, 93-150, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Güzelsarı, S. Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Habermas J., Küreselleşme ve Milli Devletin Akibeti, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Türkiye, Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması, Ankara, 2006.
- Hall S. “Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi”, Eski ve Yeni Kimlikler, Der. King A.D., Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- Hallı R., Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- Harvey D., Postmodernliğin Durumu, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.
- Heper M., Devlet ve Kürtler, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Hirsch J., “Fordist Güvenlik Devleti ve Yeni Toplumsal Hareketler, Devlet Tartışmaları; Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2004, 175-192.
- İnalcık H., Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- İnsel A., “Sosyal Sınıflar Tarihe mi Karıştı?, Toplum ve Bilim, No: 113, 2008, 21-28.
- Jongerden J, Akkaya A.H., PKK Üzerine Yazılar, Vate Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Jongerden J., Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler; Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme, Vate Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Jwaideh, W., Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kapmaz C., Öcalan’ın İmralı Günleri, İthaki Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kardam A., Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan; Direniş ve İsyan Yılları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

- Kaya H., Doğunun Elçisinden Yüce Divan'a Şerafettin Elçi, Fanos Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kaya H., Kürt Kavşağında Bir Siyasetçi, Feridun Yazar, Fanos Yayınları, Ankara, 2012.
- Kaya A., "Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşama Siyaseti", AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, Der. Kaya A., Tarhanlı T., 35-57, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kaya, İ., "Identity Politics: The Struggle For Recognition Or Hegemony?", East European Politics And Societies, Vol: No:4, 2007, 704-725.
- Kazgan G., Küreselleşme ve Ulus-Devlet; Yeni Ekonomik Düzen, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Keyman F., Türkiye ve Radikal Demokrasi; Geç Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- Keyman F., İçduygu A., "Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokratik Açılım Olasılığı", 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru, Der. Ünsal A., 169-180, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kısacık R., Kawa, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2010 (a).
- Kısacık R., Rızgari ve Ala Rızgari, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2010 (b).
- Kısacık R., Minareden Kandil'e PKK: Tarihi-Eylemleri-Stratejisi, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Kirişçi K., Winrow G:M., Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- Klein J., "Kurdish Nationalist and nonnationalist Kurds: Rethinking Minority Nationalism and the Dissolution of the Otoman Empire, 1908-1909", Nations and Nationalism, Vol. 3, No.1, 2007, 135-153.
- Koç F, "İşçi Sınıfı Hareketi, Yeniden Kardeşleşme Sürecinin Motoru Olabilir mi?," Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi, Der: Gökhan Bulut, 93-111, Notebene Yayınları, Ankara, 2010.
- Koçak C., Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kongar E., 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Kömürcü, Derya "Geçmişle Gelecek Arasında Bir Alternatif Arayışı: Sosyal Demokrat Halkçı Parti", Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, sayı 2, Ekim 2009, 2-33.
- Kurban D., Yüksek D., vd. Zorunlu Göç ile yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın Yeniden İnşası, TESEV, İstanbul, 2006

- Kurubaş E., Kürt Sorunun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye; Sevr-Lozan Sürecinden 1950'lere, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004 (a).
- Kurubaş E., Kürt Sorunun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye; 1960'lardan 2000'lere, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004 (b).
- Kurubaş, E., "Etnik Sorunlar: "Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki", Doğu Batı, Sayı:44, Şubat-Mart-Nisan, 2008,11-41.
- Kutlay, N., 49'lar Dosyası, Fırat Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kutlay N., 21.yy'a Girenken Kürtler, Peri Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kutlay N., İttihat Terakki ve Kürtler, DipnotYayınları, Ankara, 2010.
- Kürkçüoğlu Ö., Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978.
- Kymlica, W., Norman, W., "Vatandaşın Dönüşü; Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", Vatandaşlığın Dönüşümü; Üyelikten Haklara, Der. Kadioğlu, A., 185-217, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Laclau E., Mouffe C., "Amasız Fakatsız Marksizm-Sonrası, Marksizm ve Gelecek, S.5, 1992, s.9-37.
- Laclau E., Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, Birikim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Laclau E., "Boş gösterenler Siyasette Niçin Önemlidir?", Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme içinde, Birikim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Laclau, E., Popülist Akıl Üzerine, Epos Yayınları, Ankara, 2007.
- Laclau E., Mouffe C., Hegemonya ve Sosyalist Strateji; Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Laçiner S., Bal, İ., "The İdeological And Historical Roots Of The Kurdist Movements İn Turkey: Ethnicity, Demography, And Politics", Nationalism And Ethnic Politics, 10:3, 473-504.
- Lapalombara J., "Reflection On Political Parties And Political Development Four Decades Later", Party Politics, Vol:13, No:2, 141-154.
- Macgregor S., "Refah Devleti ve Neoliberalizm", Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki, Der. Filho, A.S., Johnston, D., Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Malmisanij, Cizira Botanlı Bedirhaniler, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.
- Malmisanij, İlk Kürt Gazetesi Kurdistan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936), Vate Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Malmisanij, Kürt Talebe-i Hevi Cemiyeti, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002.
- Marcus A., Kan ve İnanç; PKK ve Kürt Hareketi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- Marshall T. H., “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, Der. Kaya, A., 1-56, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- McDowall D., Modern Kürt Tarihi, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Mouffe C., “Demokrasi ve Yeni Sağ”, Kriz Neoliberalizm ve Reagan Dosyası, Der. Zarakolu, R. 65-83, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Mouffe C., Demokratik Paradoks, Epos Yayınları, Ankara, 2000.
- Mouffe C., “Radikal Demokrasi: Modern mi, Post Modern mi?”, Modernite Versus Postmodernite, Der: Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1993.
- Mouffe C., Siyasal Üzerine, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mumcu U., Kürt Dosyası, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- Mumcu U., Kürt İslam Ayaklanması; 1919-1925, Umag Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.
- Murphy J. W., Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mutlu S., Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study, International Journal of Middle East Studies, Vol. 28, No.4 Nov. 1996, 517-541.
- Natali D., Kürtler ve Devlet; Irak, Türkiye ve İran’da Ulusal Kimliğin Gelişmesi, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.
- Olson R., Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, Özge Yayınları, Ankara, 1992.
- Oran B., “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce; Milliyetçilik, Der. Bora T., Gültekin M., 871-879, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Oran B., Türkiye’de Azınlıklar, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Ortaylı İ., Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara, 1979.
- Othman A., “Southern Kurdistan During the Last Phase of Otoman Control:1839-1914”, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol.17, No.2, 1997, 283-291.
- Öcalan A., Özgürlük Kazanacak; Kürt Sorununda Demokrasi ve Barış Manifestosu, Mem Yayınları, İstanbul, 1999.
- Öcalan A., Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru Cilt 1, Mem Yayınları, İstanbul, 2001.
- Öcalan A., Sümer Rahip Devletinden Halk Cumhuriyetine Doğru Cilt 2, Mem Yayınları, İstanbul, 2001.
- Öcalan A., Özgür İnsan Savunması, Çetin Yayınları, 2003.
- Öcalan A., Bir Halkı Savunmak, Çetin Yayınları, 2004.
- Ölmez O., Türkiye Siyasetinde DEP Depremi, Doruk Yayınları, Ankara, 1995.

- Öngen T., "Marks ve Sınıf", *Praksis*, 8, 2002, 9-28.
- Öngen T., "Marksist Sınıf Kavramının ve Sınıf Analizinin Ayırt Edici Özellikleri", *Türkiye'yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak; 2. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.*
- Öngen T., *İşçi Sınıfının Yapısı ve Mücadele Pratiklerini Belirleyen Nesnel Koşullar, İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketinde Arayışlar Deneyimler, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.*
- Özbudun E., "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Der. Bilgin N., 63-70, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.*
- Özbudun E., *Politik Partiler, Ankara, 1979.*
- Özcan N.A., *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi, ASAM Yayınları, Ankara, 1999.*
- Özcan A.K., "The Vacillating PKK: Can it be Resurrected?", *Middle Eastern Studies*, vol. 43 No.1, 2007, 107-124.
- Özdek Y., *Uluslar arası Politika ve İnsan Hakları, Öteki Yayınevi, Ankara, 2000.*
- Özdoğan, K., Akkoç, D. A. (der), *Sol İlahiyat; Dini Soldan Okumak, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013.*
- Özer A., *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap, İstanbul, 2011.*
- Özkazanç A., "Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim, Der: Alpkaya F., Duru B., 91-126., Phoenix Yayınevi, Ankara, 2012.*
- Özkazanç A., *Siyaset Sosyolojisi Yazıları; Yeni Sağ ve Sonrası, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.*
- Özoğlu, H., *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.*
- Öztürk S., *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.*
- Özüğurlu, M., "Eşitlik Körü "Demokratikleşme" Programlarının Eleştirisi", *Praksis, Sayı:10, S.11-34.*
- Panitch L., "Emek Stratejisi Üzerine Düşünceler", *Praksis*, 8, 2002, 91-124.
- Rogan E. L., "Aşiret Mektebi: Abdulhamid II's School for Tribes(1892-1907)" *International Journal of Middle East Studies*, Vol.28, No.1, Feb. 1996, 83-107.
- Romano D., *Kürt Dirilişi, Vate Yayınevi, İstanbul, 2010.*
- Sancar,S., *İdeolojinin Serüveni, İmge Kitabevi, İstanbul, 2008.*
- Saraçoğlu C., "Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine", *Türkiye'de Kapitalizmin Güncel Sorunları, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.*

- Semiz B., PKK ve KCK'nın Din Stratejisi, Karakutu yayınları, İstanbul, 2013.
- Smart B., "Postmodern Toplum Teorisi", Modernite versus Postmodernite, Der: Küçük M., Vadi Yayınları, Ankara, 1993.
- Sönmez M., Doğu Anadolu'nun Hikayesi Ekonomik ve Sosyal Tarih, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1992.
- Sönmez S., "Refah Devletinden Yönetişimci Devlete: Kapitalizmin Dinamikleri", Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslar Arası Sempozyumu Bildiri Kitabı, 27-30 Mart 2008.
- Şahin B., "Türkiye'nin Avrupa Birliği Uyum Süreci Bağlamında Kürt Sorunu: Açılımlar ve Sınırlar", Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, 101-126, TESEV Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şaylan G., Postmodernizm, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Şaylan G., Temsili Demokrasinin Ölenemez Krizi, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- Şener M., Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset; Yön, MDD ve TİP, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
- Şengül S., "Teoloji ile Antropoloji Arasında Antikapitalist Müslümanlar", Toplum ve Bilim, 129, 2014, s.195-222.
- Şimşir B., İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), Dışişleri Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1975.
- Tan A., Kürt Sorunu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tanör B., "Siyasal tarih (1980-1995)", Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995, Der. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Tori, Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler, Doz Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tosun T., Merkez Sağ ve Solda Parçalanma, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tunaya T.Z., Türkiye'de Siyasal Partiler, cilt1, İletişim Yayınları, Ankara, 2009.
- Tunaya, T. Z., Türkiye'de Siyasal Partiler.; Mütareke Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Turner B. S., "Bir Vatandaşlık Kuramının Anahatları" , Vatandaşlığın Dönüşümü, Der, Ayşe Kadioğlu, Metis Yayınları, İstanbul,2008.
- Ünsal A., Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Üstüner F., "Radikal Demokrasi: "Liberalizm mi, Demokrasi mii? Evet, Lütfen!", ODTÜ Gelişme Dergisi, 34, 2007, 313-336.
- Varlık B.,(der) Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

- Watts N., "Allies and Enemies: Pro-Kurdish Parties in Turkish Politics, 1990-1994", International Journal of Middle East Studies, vol.31, No.4, Nov 1999, 631-656.
- White P. J., İkel İsyancılar mı Devrimci Modernleştiriciler mi?; Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi, Vate Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Will K., Wayne N., Vatandaşın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme, Vatandaşlığın Dönüşümü, Der, Ayşe Kadioğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Winrow G., Kirişçi K., Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Wood E. M., Kapitalizm Demokrasiye Karşı; Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Wood E.M, Marx'a Dönüş, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007.
- Wood E.M., Foster J.B., Marksizm ve Postmodern Gündem, Ütopya Yayınları, Ankara, 2001.
- Wood, E.M., Sınıftan Kaçış; Yeni Hakiki Sosyalizm, Yordam Yayın, İstanbul, 2006.
- Yaşar H., "Kürt Milli Meselesi Karşısında Türk Sosyalistlerinin Tutumu", Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Sosyalizm ve Kürtler, No 62, 1990.
- Yayman H., Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- Yeğen M., Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006 (a).
- Yeğen M., Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006 (b).
- Yeğen M., İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.
- Yetiş, M., Hegemonya, Siyaset Bilimi içinde (der) Gökhan Atılgan, E. Atilla Aytekin, Yordam Kitap, İstanbul, s. 87-98.
- Yıldırım T.,(der) Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yıldırım E., "Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik", Doğu Batı, Sayı: 38, Ağustos, Eylül, Ekim, 2006, 181-199.
- Yıldız A., Ne Mutlu Türküm Diyebilene; Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yılmaz M., "AB Yolu Diyarbakır'dan Geçer", Turkish Daily News, 17 Aralık 1999.
- Yörük E., "Zorunlu Göç ve Türkiye'de Neoliberalizm", <http://bianet.org/biamag/insan-haklari/118421-zorunlu-goc-ve-turkiye-de-neoliberalizm>, erişim tarihi, 3 ocak 2014.
- Zürcher, E J. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim yayınları, İstanbul, 2011.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve Soyadı : Kadriye OKUDAN DERNEK

Doğum Tarihi ve Yeri: 03.10.1975 / Erzurum

Medeni Durumu: Evli

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise: Ankara Halide Edip Lisesi, 1992.

Lisans Diploması: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 1998.

Yüksek Lisans Diploması: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Konusu: Kitle İletişim Araçlarının Oy Verme Davranışına Etkisi, Genç Parti Örneği

Doktora Diploması: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Konusu: 1990-2014 Dönemi Kürt Siyasal Hareketinin Söyleminin Dönüşümü

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

Bilimsel Faalivetler

Ulusal Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler

- Akıllı H., Kemahlı F., Okudan K., Polat F., “Ekolojik Ayak İzinin Kavramsal İçeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde Bireysel Ekolojik Ayak İzi Hesaplaması”, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 15, Mayıs 2008.

Kitap Bölümü

- Akıllı H., Kemahlı F., Okudan K., “Kamu Yönetimi Reform Dinamiklerinin Kavramsal Analizi”, der: Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner, Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2005.

Ulusal /Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler

- Kemahlı F., Okudan K., “Kentsel Dönüşüm; Antalya Kenti Örneği”, Kamusal Bilinç, Kent ve Çevre: Güncel Sorunlar ve Çözümler, V. Kamu Yönetimi Forumu, Kocaeli Üniversitesi İ.İ.B.F., 18- 20 Ekim 2007. (Bildiri Özet Kitabı yayımlanmıştır).

Sempozyum / Panel Düzenleme Komitesi Üyeliği

Araştırma Projesi ve Seminerler

- “Antalya’nın Yönetimi - Antalya’da Yönetimsel ve Siyasal Yapılanma (Kamu Kuruluşları, Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Örgütleri, Sendikalar ve Siyasal Partiler) Projesi”, Destekleyen Kurum: Akdeniz Üniv. & Antalya Valiliği İl Özel İdaresi, Nisan 2007–2008, Araştırmacı.

- “Ulusal Gelişmeler ve Bologna Süreci Işığında Türk Hukuk Fakültelerinde Lisans Programlarının Yeniden Yapılandırılması Projesi”, Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2007- 2008, Proje Üyesi.
- “Kamusal Denetim Teknikleri”, AB Leonardo Da Vinci Mesleki Eğitim ve Staj Programı, 21 Aralık 2006- 19 Mart 2007, Polonya, Görev: Araştırmacı ve Stajyer.
- “Avrupa Birliği ve Yerel Yönetimler, Eğitimcilerin Eğitimi Semineri”, Antalya, 03-05.11.2006.
- “Avrupa Bütünleşmesi ve Türk- Alman İlişkileri”, Türk- Alman Değişim Semineri, Almanya Katholische Hochschule Für Sozialwesen Berlin, 3- 10 Temmuz 2004, Katılımcı ve Görevli.

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: Akdeniz Üniversitesi S.B.E. Araştırma Görevlisi (2001- 2013)

E-Posta: okudan@akdeniz.edu.tr